

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

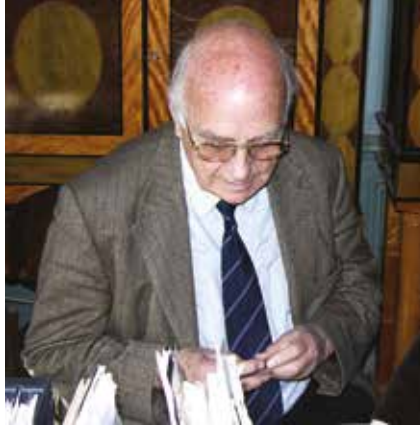
20 2017
ISSN: 1301-8566

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Prof. Sir John Boardman

Sir John Boardman'ın 90. Yaşı Onuruna

*In Honour of Sir John Boardman on the Occasion
of his 90th Birthday*

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 20
Volume: 20
2017

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

**TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Baskı: Ses Reklam Paz.Tur.San.Tic.Ltd.Şti.

Tel: 0.312 215 62 00

Sayı: 20/2017 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2017

ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu 34367,
Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2017
© Turkish Academy of Sciences, 2017
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafi
Almanya'da Ele Geçen Orijinal
Hippocampus (Kanatlı Deniz Atı), Altın
MÖ 6. Yüzyıl, M. AYDIN

TÜBA-AR**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR**TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN

Prof. Dr. Harald HAUPTMANN - Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Doç. Dr. Harun ÜRER

Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Prof. Dr. Engin AKDENİZ Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN Prof. Dr. Metin KARTAL

Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM Prof. Dr. Özlem ÇEVİK

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ Yrd. Doç. Dr. Çiğdem MANER

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL Prof. Dr. Gürcan POLAT

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU Prof. Dr. Ralf von den HOFF

Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY Prof. Dr. Sümer ATASOY

Prof. Dr. Gül IŞIN Doç. Dr. Veli KÖSE

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ Yrd. Doç. Dr. Farshid İRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY Prof. Dr. Mustafa ÖZER

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ Doç. Dr. Harun ÜRER

Prof. Dr. Kenan BİLİCİ Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER

Dr. Olcay AYDEMİR

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Prof. Dr. Mustafa ADAK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turhan KAÇAR Yrd. Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygöl SÜEL

Mısırbilim (Egyptology)

Yrd. Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL Yrd. Doç. Dr. Gamze SART

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Şevket DÖNMEZ Sunu / <i>Presentation</i>	8
Azad ZEYNALOV - Sergey KULAKOV Kuruchay Culture and Its Habitat..... <i>Guruçay Kültürü ve Onun Dağılım Alanı</i>	11
Kazım ABDULLAEV Funerary Tradition of the Ancient East in Examples from Anatolia and Bactria-Margiana. Origins or Parallels?..... <i>Eski Doğu'nun Anadolu ve Bactria-Margiana'daki Örneklerde Cenaze Geleneği. Köken mi Paralellik mi?</i>	27
Aynur ÖZFIRAT Highland Fortresses-Cemeteries and Settlement Complexes of Mt Süphan-Muş Plains in the Lake Van Basin: From the Middle Bronze Age to the Middle Iron Age (Urartu) <i>Van Gölü Havzası Süphan Dağı-Muş Ovaları Yüksek Yayla Kaleleri-Mezarlıkları ve Yerleşim Kompleksleri: Orta Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na (Urartu)</i>	51
Engin AKDENİZ - Aydın ERÖN Lydia Kültürünün Kuzey Lydia'daki İzleri: Thyateira-Hastane Höyüğü Kazıları'nda Bulunan Lydia Seramikleri..... <i>Traces of Lydian Culture on Northern Lydia: Lydian Pottery from the Thyateira-Hastane Mound Excavation</i>	79
Reyhan ŞAHİN Red-Figure Pottery from Ainos/Thrace (Enez): Its Spectrum from the Earliest Finds Until the End of the 5 th Century BC <i>Ainos (Enez)'tan Ele Geçen Kırmızı Figürlü Keramikler: Geç Arkaik Dönem'den MÖ 5. Yüzyıl Sonuna Kadar Tarihlenen Buluntular</i>	93
Çilem UYGUN Tlos ve Silifke Buluntuları Işığında Kartaca Amuletleri <i>Carthage Amulets in the Light of Findings from Tlos and Silifke</i>	117
Saba BEİKZADEH - Farshid İRAVANİ GHADİM Achaemenid Architecture in South Caucasus and the Black Sea Cultural Basin <i>Güney Kafkasya ve Karadeniz Kültür Havzası'nda Akhaimenid Mimarisi</i>	129

Mahmut AYDIN	
Çalınan Orijinal Altın “Kanatlı Denizatı (Hippocampus)’nın	
Taşınabilir X-Işını Floresans Spektrometresi Yöntemiyle	
Türkiye’ye İade Edilmesinin Sağlanması	147
<i>Returning Stolen Authentic “Golden Winged Seahorse (Hippocampus)”</i>	
<i>to Turkey by Using Portable X-Ray Fluorescence Spectrometer</i>	
Suhal SAĞLAN	
Anadolu’dan Roma Cumhuriyet Dönemi’ne Ait Kadın Portreleri	159
<i>Roman Republican Female Portraits from Anatolia</i>	
S.Sezin SEZER	
Kandıra’dan Mevsimlerin Heykelleri	183
<i>Statues of Seasons from Kandıra</i>	
Bülent ÖZTÜRK	
Corrigenda et Addenda to the Inscriptions of	
Herakleia Pontike from Karadeniz Ereğli Museum	199
<i>Karadeniz Ereğli Müzesi’ndeki Herakleia Pontike</i>	
<i>Yazıtlarına Düzeltme ve Eklmeler</i>	
Lale DOĞER	
Nif(Olympos) Dağı Kazısı, Başpınar Buluntusu	
Tavus Kuşu Bezeli Sırlı Keramik	209
<i>Glazed Pottery with Peacock Decoration from the</i>	
<i>Excavations on Mt. Nif (Olympos-Başpınar)</i>	
Oğuz KOÇYİĞİT	
Bizans Dönemi’nde Hellespont Çevresinde Şarap Üretimi	221
<i>Wine Making Around the Hellespont in the Byzantine Period</i>	
TÜBA-AR Genel Yazım Kuralları	234

SUNU

Türkiye Bilimler Akademisi'nin 1998 yılında Türkiye arkeolojisine armağan ettiği TÜBA-AR, 20. yaşının eşiğinde büyüyerek ve gelişerek ülkemiz eskiçağ bilimlerine katkı vermeye devam etmektedir. 2014 yılında editör, yayın ve danışma kurullarının oluşturulması ile Anadolu, Önasya ve Orta Asya coğrafyalarını kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılan TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar'ın destek ve teşvikleri, Başkan Danışmanı Prof. Dr. Kenan Çağan'ın başarılı koordinasyonu sonucunda elektronik ortamda güçlü bir içerik yönetimi sistemine kavuşmuştur. <http://tubaar.tuba.gov.tr> adresinde yayına açılan yeni web sitesi TUBA-AR dergisinin makale yükleme ve editörlük süreçlerini çok hızlı ve pratik bir duruma getirmiştir. Dergide yayınlanan makalelerin yer aldığı arşivde yazar adı, makale adı, konu başlığı vb. alanlar üzerinde tarama yapabilir, araştırmalarınızda ihtiyacınız olan bilgiye kolay ve hızlı bir biçimde erişebilirsiniz.

2017 yılı uluslararası arkeoloji camiasının seçkin bilim insanı Sir John Boardman'ın 90. yaşı olması bakımından önemli bir senedir. Birleşik Krallık ve dünyada çok sayıda akademi ve enstitünün üyesi olan Oxford Üniversitesi Klasik Arkeoloji Profesörü John Boardman otuzdan fazla kitaba imzasını atmıştır. Bunlar arasında önemli bir kısmı Anadolu Arkeolojisi alanında önemli tartışmaları ortaya koymuştur. Bunların ilki *The Greeks Overseas*, ilk kez 1964 yılında yayınlanmış (dördüncü baskı 1999) olup, Phryg ve Lidya kültürleri ile bu kültürlerin Batı Anadolu'yu (Ionia) Erken Demir Çağı'nda ne şekilde etkilediği üzerinde duran bölümler içermektedir. *The*

Diffusion of Classical Art in Antiquity (1994) kitabı Phrygia, Lydia ve bir diğeri de İran'a ithaf edilmiş bölümler barındırmaktadır. *Persia and the West* (2000) tümüyle Akhaimenid Anadolu'sunu inceler. Anadolu arkeolojisine kültürel sentez ve stilkritik temelinde önemli katkılarda bulunmuş olan Sir John Boardman'ın 90. yaşını tebrik ederiz.

2017 yılı ile birlikte dergimiz yılda iki sayı olarak yayınlanacaktır. İncelemekte olduğunuz 20. Sayıyı yılsonu yayınlanacak 21. Sayı izleyecektir. Bu yeni durum giderek yoğunlaşan başvuruları karşılamamızda önemli kolaylıklar sağlayacaktır. 20. Sayı sürecinde desteklerini her zaman hissettiğimiz TÜBA Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar'a, Başkan Danışmanı ve Danışma Kurulu üyemiz Prof. Dr. Kenan Çağan'a, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. 20. Sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Toprak'a çok teşekkür ederim. Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

PRESENTATION

TUBA-AR, presented to the archaeology of Turkey by the Turkish Academy of Sciences in 1998 keeps on expanding and contributing in the field of ancient history in our country as it reaches its 20th age. In 2014, with the renewal of its, editorial and advisory boards TUBA-AR which was restructured with the inclusion of Anatolian, Near Eastern and Central Asian geographies has attained a strong content management system in electronic platform with the guidance and encouragement from Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar Chairman of Turkish Academy of Sciences and the coordination of Prof. Dr. Kenan Çağan Chairman Advisor. The new web site broadcast at <http://tubaar.tuba.gov.tr> address made article uploading and editing process of TUBA-AR much faster and more practical. In the archive which the articles published in the journal are listed you can search by the author's name, name of the article, topic, etc. and access to the information you seek easily and quickly.

2017 is an important year as it is the 90th birthday of a prestigious scholar of international archaeology community, Sir John Boardman. John Boardman, Professor Emeritus of Classical Archaeology and Art at the University of Oxford, a member of many academies and institutes, has written more than thirty books. Among them are several that raise issues of Anatolian archaeology. First is his acclaimed *The Greeks Overseas*, first published in 1964 (fourth edition 1999), chapters of which discuss Phrygian and Lydian cultures and how they influenced western Anatolia (Ionia) in the Early Iron

Age. *The Diffusion of Classical Art in Antiquity* (1994) contains one chapter devoted to Phrygia and Lydia and another to Persia. The whole of *Persia and the West* (2000) addresses the Achaemenid Anatolia. We celebrate Sir John Boardman's 90th birthday who is instrumental for Anatolian Archaeology on the basis of synthesis and stylecritic.

After 2017 our journal will be published biannually. The 20th volume which you are reading now will be followed by the 21st volume which will be published by the end of the year. This new policy will greatly help us satisfy the mounting applications. I would like to thank Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of Turkish Academy of Sciences and Prof. Dr. Kenan Çağan, Chairman Advisor whose support we constantly have felt, and the esteemed mentors and colleagues of the Editorial, Publication and Advisory boards. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir and Cansu Toprak for successfully concluding the technical and bureaucratic work on the 20th volume.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Editor in Chief

KURUCHAY CULTURE AND ITS HABITAT

GURUÇAY KÜLTÜRÜ VE ONUN DAĞILIM ALANI

Azad ZEYNALOV * - Sergey KULAKOV **

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Kasım 2016

Hakem Değerlendirmesi: 29 Kasım 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.001

Article Info

Received: November 29, 2016

Peer Review: November 29, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.001

Keywords: Azerbaijan, Azykh, Garaja, Kuruchay Culture, Chopper-Gigantolite

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azıh, Garaca, Guruçay Kültürü, Çopper-Gigantolit

ABSTRACT

Lower Paleolithic site of Cave Azykh was discovered in Azerbaijan in 1960. Proceeding from Cave Azykh's lower layers' differences from the "classical" Oldowan, M. M. Guseynov singled out a new culture, a "Kuruchay" one. One of the criteria for singling out the new culture was the discovery of large, up to 4-4.5-kilo two-hand choppers M. M. Guseynov called "gigantolites." Several decades later, the "Kuruchay culture"-forming base - large two-hand gigantolite tools - were discovered not only at the Lower Paleolithic site of Garaja near the Mingechavir reservoir 300 kilometers north of Azykh but also at Central Dagestan's Lower Paleolithic sites far away from the site of Azykh.

The Lower Paleolithic sites discovered in the Southern Caucasus and throughout the Caucasus prove that the migration ways of most ancient populations of hominids were diverse. After having penetrated the Caucasus about 2 million years ago, most ancient hominids moved northwards through at least two directions. They moved towards Azykh and farther straight northwards through Garaja towards a Dagestan complex of Lower Paleolithic sites. The other migration way led towards Dmanisi and farther northwards as well.

* Dr., Institute of Archaeology and Ethnography, Azerbaijan National Academy of Science, E-mail: azykh1960@gmail.com

** Dr., Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Science, E-mail: kazvolg@yandex.ru

ÖZET

Azerbaycan'da Erken Paleolitik Döneme ait Azıh Mağarası Kazısı 1960 yılında yapılmıştır. Azıh Mağarası alt tabakalarının bulguları "Klasik Oldovan" malzemelerinden farklı olduğu için M.M. Huseynov onları yerel farklılıklara dayanarak yeni "Guruçay" kültürü içine almıştır. Yeni kültürün tanımlanmasının sebeplerinden biri de M.M. Huseynovun Ggigantolitler" diye adlandırdığı 4-4.5 kg ağırlığında büyük iki elle kullanılan çopperlerin bulunmasıdır. Azerbaycan'da Erken Paleolitik Dönem'e ait Garaca Yerleşimi'nde 2012 yılında 4 kg büyüklüğünde bir diğer çopper keşfedilmiştir. Azıh Mağarası'ndan 300 km kuzeyde yer alan Garaca Yerleşimi'nde iki elle kullanılabilir çopperin bulunması Azerbaycan'da ilktir.

Azıh (Guruçay Kültürü) alt tabakalarında gözlemlenen çakıl taşı endüstrisinin göstergeleri Garaca alt seviye ve Merkezi Dağıstan'ın Oldovan anıtlarında izlenebilir. Merkezi Dağıstan'ın üç yerleşme alanında Aynıkab I, Muhkay I ve Muhkay II yerleşimlerinde gigantolitlerin silahları bulunmuştur. Böylece, "Guruçay Kültürü"nü kültür halinin ortaya çıkmasından 10 yıllar geçmesine rağmen büyük çaplı iki elle kullanılabilir gigantolit-silahlar Azıh'tan sadece 300 km kuzeyde Garaca'da değil, aynı zamanda Azıh'tan çok daha uzakta Merkezi Dağıstan'da Paleolitik yerleşimlerde de tespit edilmiştir. Kafkasya'da genellikle, Erken Paleolitik Dönem bulgularına dayanarak Eski Hominidler'in göçlerinin çeşitli yönlerden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaklaşık 2 milyon sene önce Eski Hominidler en az iki yönden kuzeye ulaşmışlardır.

Bu yönlerden biri Azıh ve Garaca aracılığıyla Dağıstan'ın Erken Paleolitik yerleşimlerine, diğer göç dalgası ise Dmanisiye ve oradan daha kuzeyedir.

INTRODUCTION

Azerbaijan's Stone Age sites discovered and studied since the first Paleolithic site was discovered in Grotto Damjyly in 1953 are concentrated in the Mountains of the Minor Caucasus, from its western border, within Azerbaijan (Azykh, Taglar, and Zar), to its southeastern end in Nakhchivan (Gazma); in the Talysh Mountains (Buzeir); in the west of Azerbaijan (Damjyly, Dashsalakhly, and open sites in the Jeyranchel steppe); and sites discovered in the recent years, in the Kura-Arax lowlands (open site Garaja), and two Upper Acheulean sites at the southern slopes of the Major Caucasian Mountains (Khorgaya, and Jimjymakh) (Fig. 1).

The discovery of Stone Age sites above not only has extended the habitat of most ancient populations of hominids but also has corrected the common understanding of when they settled the region and what their migration ways were. Cave Azykh became a key site for such hypotheses.

The opening of the Paleolithic site of Cave Azykh (Fig. 2) by M. M. Guseynov in 1960 resulted from a targeted-oriented examination of the Paleolithic in Azerbaijan that had begun seven years earlier, in 1953. Single artifacts discovered earlier were random, something that did not ruled out but more likely substantiated a search of the Paleolithic in the region.

Almost 40 years ago, in 1979, by putting the word combination "Kuruchay culture" into a scientific turnover, its author M. M. Guseynov interpreted it as a distinctive peculiarity of Cave Azykh's inhabitants and unlikely thought two-hand choppers-gigantolites weighting 3 kilograms and over would be found far beyond the area of Azykh several decades later.

SITES WITH KURUCHAY CULTURE

Paleolithic site of Cave Azykh

1960 entered the history of science as a year that "contributed" to the cognition of origin and evolution of

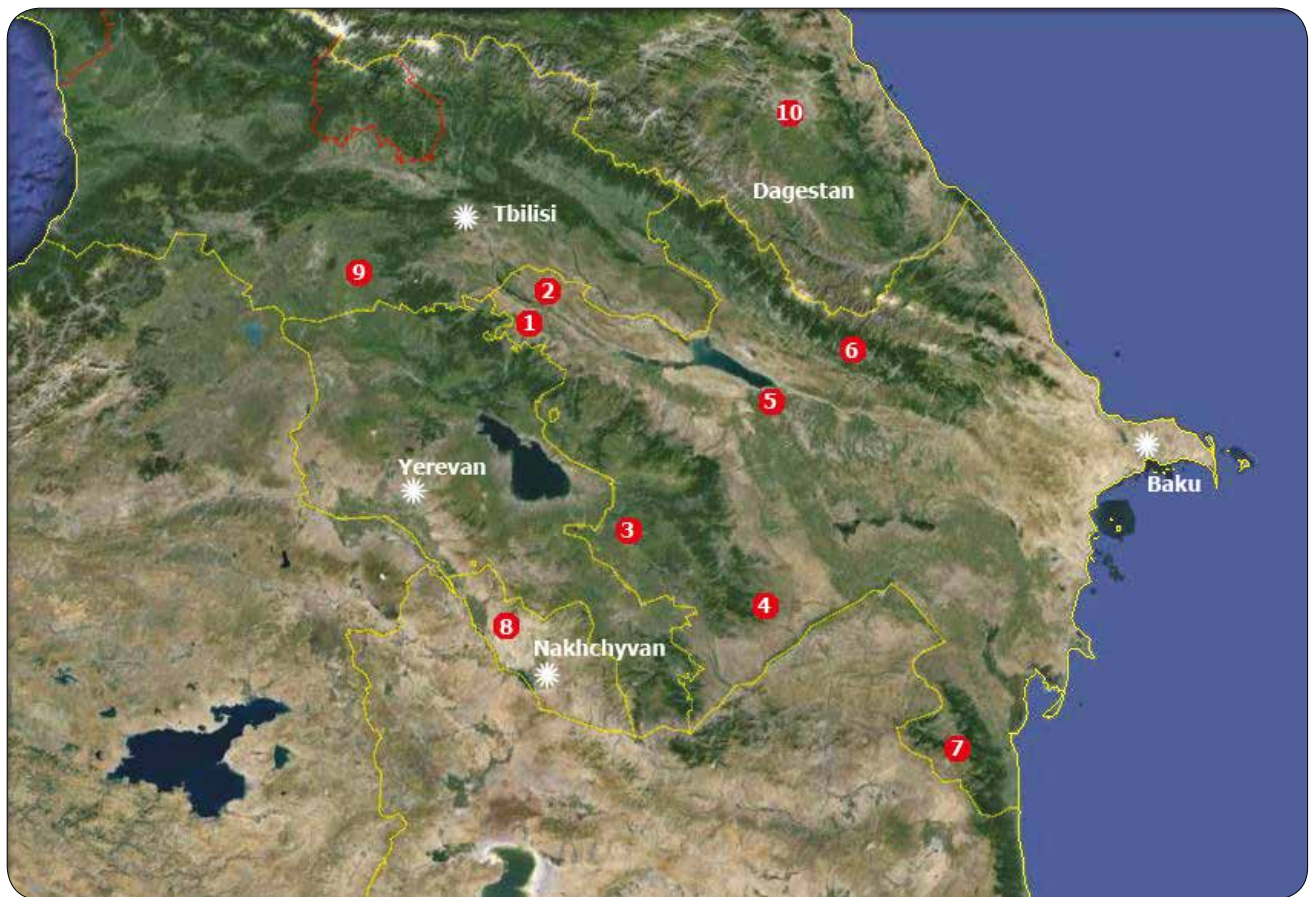

Figure 1: Main Azerbaijan's Paleolithic Monuments and nearby Oldowan Monuments: 1. Caves Dashsalakhly and Damjyly, 2. Jeyranchel Open Paleolithic Sites, 3. Grotto Zar, 4. Caves Azykh and Taglar, 5. Garaja, 6. Grottos Khorgaya and Jimjymakh, 7. Cave Buzeyir, 8. Cave Gazma, 9. Dmanisi, 10. Central Dagestan's Oldowan Monuments / *Azərbaycan'ın Paleolitik Yerləşim Yerləri və Oldovan'a Yakın Yerləşim Yerləri: 1. Daşsalahlı və Damcı Mağaraları, 2. Ceyrançöl Paleolitik Açıq Tipli Yerləşim Yeri, 3. Zar Mağarası, 4. Azıh və Tağlar Mağaraları, 5. Garaca, 6. Horgaya və Cimcimah Mağaraları, 7. Buzeir Mağarası, 8. Gazma Mağarası, 9. Dmanisi, 10. Merkezi Dağıstan'ın Oldovan Tipi Yerləşim Yerləri*

Figure 2: Cave Azykh / *Azıh Mağarası*

a human and his tangible culture, and as a year of the most important discovery in prehistoric Azerbaijan.

Azykh turned to be a unique site not only due to the preservation of traces of at least three nonsimultaneous Paleolithic industries in its layers but also because a complex examination of the site caused hypotheses that triggered new searches and discoveries¹.

Ten 14.5 meters-thick layers were found in Cave Azykh. Of them, ten meters cover Layers I-VI (downright). The Layers had been excavated in 1960-1973. Layer I is a modern one (Holocene) that contains numerous pits cutting interlayers. It appears from the location of hearth interlayers that Layer I had been destroyed and mixed repeatedly from the Eneolithic to the late medieval period; Layer II contains no cultural remains; Layer III, apart from holding limestone fragments, contains a rich archeological material typical for the Upper Acheulean period and early Mousterian period. Layer IV, up to 1-meter-thick, is archaeologically sterile, while Layers V and VI contain lithic artifacts typical for the Middle and Lower Acheulean culture².

The remaining, 4.5-meter thickness consists of four cultural layers, VII, VIII, IX, and X containing preserved pebble artifacts (Oldowan) (Fig. 3).

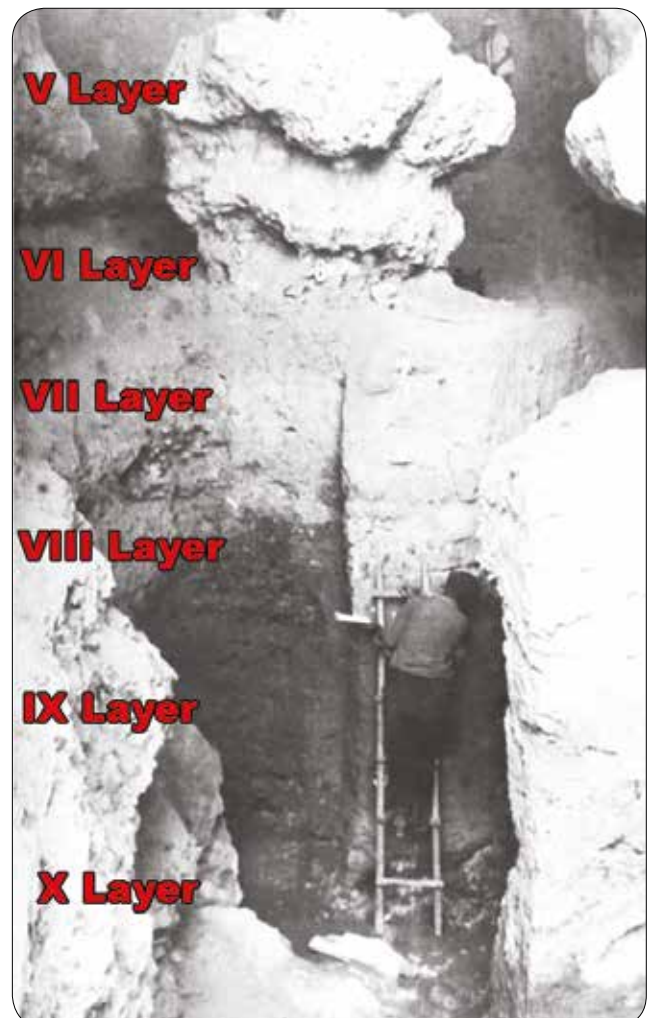

Figure 3: Cave Azykh. Layer V-X / *Azıh Mağarası. V-X. Tabakalar*

¹ Zeynalov 2015.

² Guseynov 2010: 26-28.

Paleomagnetic studies that were for the first time ever applied in respect to cave sediments were carried out to identify the age of the cultural layers. It was identified that the main thickness (Layers I-VI) had been formed in modern magnetic epoch, Brunhes, whereas the latest inversion of the earth's magnetic field occurred 780,000 years ago. Therefore, Layers under Layer VI, i.e. Layers VII-X had been formed in the previous magnetic epoch, Matuyama³.

Prospecting pit in Azykh's lower layers was laid down in 1972-1973. The bigger part of lower layers covering an area of almost 30 square meters was unearthed in 1974-1975. Excavations in Layers VII-X had lasted till 1982 and revealed a total of 35 square meters of an area of Lower Pleistocene layers. In 1979, proceeding from Azykh lower layers' materials' differences from the "classical" Oldowan, M. M. Guseynov singled out a new culture, a "Kuruchay" one⁴. One of the criteria for singling out the new culture was the discovery of large, up to 4-4.5-kilo two-hand choppers M. M. Guseynov called "gigantolites." Thus, it was Huseynov who introduced the word combination "Kuruchay culture" and the term "two-hand chopper-gigantolite" in the scientific turnover⁵, i.e. the "Kuruchay culture"-forming base.

Therefore, the Azykh layers revealed three nonsimultaneous Paleolithic cultures corresponding to three respective periods of the Cave's being settled.

The first and the earliest episode of the Cave's being settled occurred in Matuyama epoch 1.2-2 million years ago when the Cave was settled by "Kuruchay culture" creators, i.e. a kind of Homo erectus, probably, the kind that was discovered in Dmanisi (Southern Georgia).

The second episode of the Cave's being settled covers Layers V-VI where artifacts are typologically characterized as Middle Acheulean and Lower Acheulean ones respectively. The collection sees bifaces appearing. Among dozens of thousands of faunistic remains, there have been identified the cave bear, the brown bear, the gazelle, the gigantic deer, the boar, the Merck rhinoceros, and dozens of other animals⁶.

Considering an anthropological discovery (from Middle Acheulean Layer V) that has got the specific name of Azykhanthrop⁷ (Fig. 4), it appears that in Middle Acheulean epoch, Azykh was inhabited by a comparatively late form

Figure 4: Cave Azykh. The Anthropological Discovery from the Middle Acheulean Layer V that has Acquired the Specific Name of Azykhanthropus / Azıh Mağarası. Orta Acheuléen Tabaka V'den Elde Edilen Antropolojik Keşif Azykhanthropus Şeklinde İsimlendirilmiştir.

of Homo erectus - the Heidelberg man - who, probably, was a descendant of the "Kuruchay culture's" creator, or the Dmanisi man, something the man's researchers do not rule out⁸.

The third and the latest episode of the Cave's being settled occurred in Middle Paleolithic, more exactly, in early Mousterian epoch. Most probably, they were the Neanderthal people, to whom the Middle Paleolithic culture is inseparably linked.

This work considers tools found from Azykh's lower layers, properly, "Kuruchay culture" ones and their analogues found outside the Cave.

The site's lower layers are extremely poor with faunistic discoveries. Rare fragments of bones are hard to identify. The identifiable ones include a tooth of Minor Asian mountainous jerboa (*Allactaga ex gr. Williamsi*)⁹ and eight remains of ancestral forms of later Pleistocene vole (*Microtus ex gr. arvalis-socialis* Pall)¹⁰.

The industry of Layers VII-X is extremely archaic, characterized by the lack of tools with two-sided working-bifaces and by the prevalence of pebble tools.

³ Guseynov 2010: 44.

⁴ Guseynov 1979: 71-72.

⁵ Guseynov 1979: 71 and 1985: 15.

⁶ Azərbaycan arxeologiyası 2008: 46-50.

⁷ Gadjiyev / Guseynov 1970: 19.

⁸ Vekua et al. 2011: 53.

⁹ Velichko / Antonova / Zelikson / Markova / Monozson / Morozova / Peuzner / Suleimanov / Halcheva 1980: 31.

¹⁰ Velichko / Antonova / Zelikson / Markova / Monozson / Morozova / Peuzner / Suleimanov / Halcheva 1980: 21-22.

The majority of forms of tools discovered from Azykh's lower layers have never been found on other sites; moreover, they have not been found among the materials from Azykh's younger Layers VI and V¹¹. Particularly, choppers made of river pebbles are accompanied by side-scrapers made on rough flakes; however, some of them are equipped with a bulb of percussion, a striking platform, and an expressive working of dorsal surface. Moreover, the tools above were also discovered at the Cave's rock bottom, which may indicate that the flake making technique had been used here from the initial stage of the Cave's being inhabited by the man¹². Of Layer X artifacts (17 tools), there have typologically identified the following ones: choppers and bifacial choppers (2 specimens); a protolimace (1), nucleus forms (1), side-scrapers (3), flakes (3), production waste (4), and natural pebbles with no traces of working (3).

As fairly noted by M. M. Huseynov, the industry has no clearly expressed series¹³. There was used only local raw material - quartz and quartzitic rock pebbles - from River Kuruchay channel. Flakes and flaked tools are not large, ranging from 2.5 centimeters to 6 centimeters (Fig. 5: 1, 2). Only one flake - a large primary chip - is distinguished for its length: it is almost 15 centimeters long. The chip's distal end is worked by abrupt retouching in the form of straight end scraper; there are separate facets of the retouching on both laterals (Fig. 5: 3).

Massive choppers are also up to 15 centimeters long (Fig. 5: 4). On some of them, the large negatives of the previous orders make it possible to assume that they had initially performed the function of a core and were later turned into cutting tools through core 's working edge's trimming.

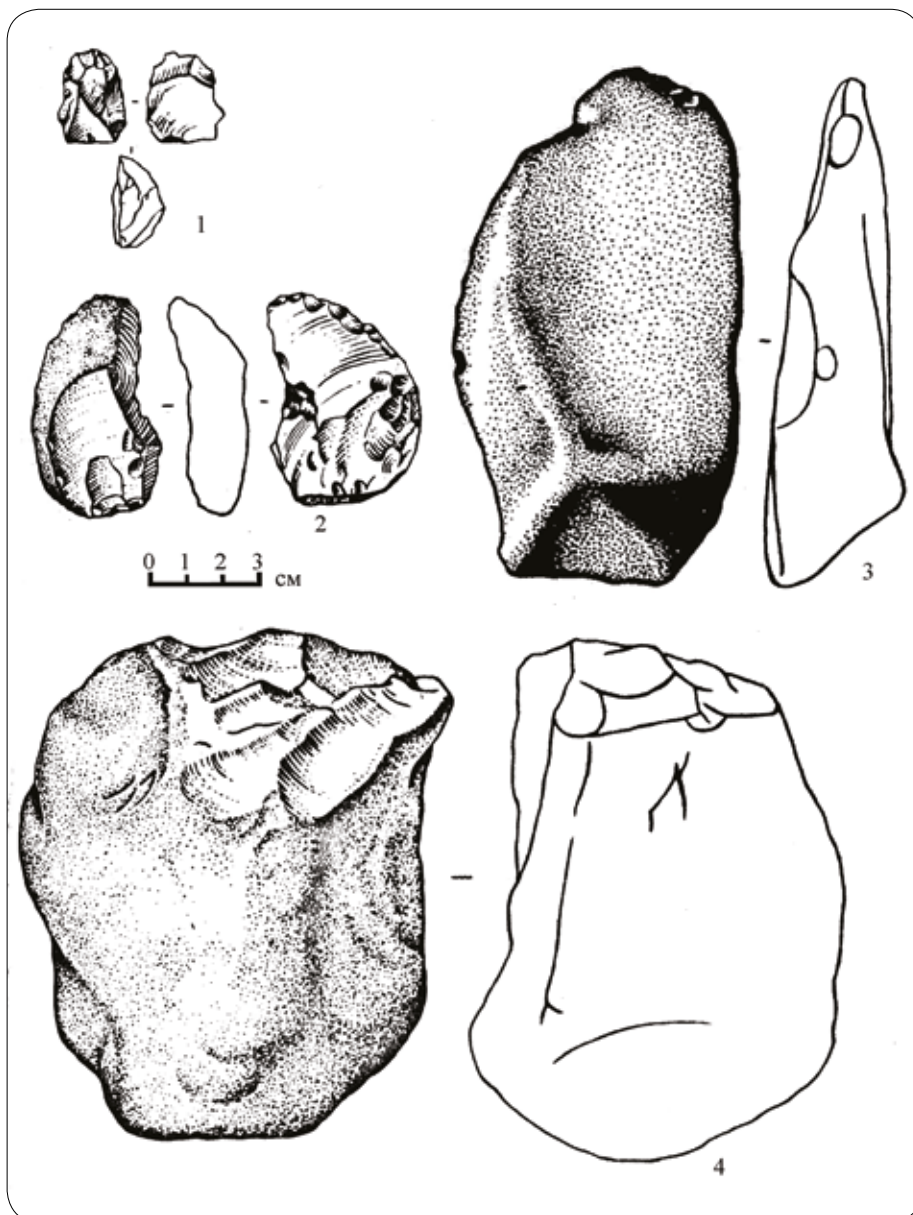

Figure 5: Cave Azykh: 1. Scraper, 2. Side-Scraper, 3. Cortex Flake 4. Chopper / *Azıh Mağarası: 1. Kazıyıcı, 2. Yan Kazıyıcı, 3. Birincil Pul, 4. Doğrayıcı* (Guseynov 2010)

Of great interest is one exclusive tool, a protolimace or an archaic bifacial point. This tool is made on a massive nucleus quartzitic chip with completely worked ends and edges. This is a tall two-sided tool with two pointed ends worked by convergent retouching and ventral trimming of one of the sharp ends¹⁴.

Layer X nucleus tools are represented in the only specimen, whereas the number of such tools increases substantially in upper layers. This nucleus tool, with the preserved negatives of the previous orders on its surface, was turned by additional working into a flake cleaver.

¹¹ Guseynov 2010: 65.

¹² Guseynov 2010: 68.

¹³ Guseynov 2010: 69.

¹⁴ Guseynov 2010: 68-69.

As has been noted above, the 35 square-meter area was excavated in Azykh's Layers VII-X; however, the insignificant number of artifacts in Layer X, including production waste and raw pebbles purposefully brought to the Cave, assumes that in the period of Layer X accumulation, the Cave was being used as a temporary shelter, whereas "the base" site was located in the river valley. Considering the assumed lifestyle and form of economy of early hominids, their habitat, probably, was in the valley of River Kuruchay within a 40-50-kilometer fodder area not linked to any specific site, and it seems that it also was the place where they were making tools.

The number of artifacts found from Layer IX - 80 - is almost a five times increase against that from Layer X. Like in Layer X, the used raw material consisted mostly of quartzitic rock pebbles; however, single flint tools also appeared in this layer.

The typological composition of Layer IX is not too much different from that of Layer X. It includes choppers and bifacial choppers (8 specimens), cubiform tools (5), nucleus forms (5), side-scrapers (16), flakes (11), production waste (8), and natural pebbles with no traces of working (27).

Choppers are made largely of well-worked pebbles of different forms and sizes. Flat, not too massive oval pebbles were used, as a rule, for the making of bifacial choppers. As a rule, only narrow end of a pebble was worked for this purpose. The working blade appeared to be rounded, convex and wedge-shaped¹⁵.

Layer IX nucleus tools are, as a rule, rounded; however, like in Layer X, they have the negatives of the previous orders that made them fully clean of cortex, whereas an additional working turned them into side-scrapers. Moreover, side-scrapers are the most numerous group of tools in Layer IX (16 specimens). Besides, the Layer revealed flakes, production waste, and 27 natural pebbles with no traces of working of the raw material the tools are made of.

The number of artifacts found in Layer VIII is smaller than that in Layer IX, 56 versus 80 respectively. There is a substantial difference between the numbers of pebbles with no traces of working - 15 specimens in Layer VIII versus 27 specimens in Layer IX. In Layer VIII, the used raw material is diversified, as, apart from quartz, basalt is also used. The Layer's typological composition includes the following: choppers and bifacial choppers (15 specimens), nucleus forms (3), side-scrapers (3), flakes

(9), production waste (11), and natural pebbles with no traces of working (15).

Though the number of choppers in Layer VIII is equivalent to that in Layer IX, 3 specimens, the forming and selection of material alternates. Smaller stones are used for the making of choppers, and one of the choppers is made of basalt.

The number of bifacial choppers in the Layer VIII collection is much larger than that in the previous layer. Apart from tools made on elongated oval pebbles similar to bifacial choppers from Layer IX, there appear tools typologically different from all the rest large cutting tools.

They are two-hand choppers-gigantolites, i.e. tools made of very large, up to 4-4.5-kilogram quartzitic pebbles. Properly speaking, these tools were one of the main criteria for singling out a new, "Kuruchay culture"¹⁶.

Cave Azykh revealed a total of 3 such tools, all from Layer VIII. The main working blade of such large cutting tools is located along a long axis of a pebble, with the working sometimes entering one short edge or both short edges thus forming additional lateral short blades, either straight ones or pointed ones (Fig. 6).

In another case, a transversal long edge located along a long axis of a gigantolite preform has lateral symmetrical deep hollows, thanks to which there's formed a central extended working section in the form of a wide straight cutting blade (Fig. 7).

Like lower layers, the collection of Layer VIII contains side-scrapers, flakes, production waste and, as has been noted, natural pebbles with no traces of quartz working, including very large pebbles quite suitable for the making of two-hand choppers-gigantolites.

Layer VII lithic artifacts are not typologically different from the Layers VIII-X industry. They are choppers and bifacial choppers (8 specimens), nucleus forms (8), side-scrapers (4), flakes (8), production waste (9), and natural pebbles (9).

Like in the lower layers, the main used raw material consisted of quartz and quartzitic rocks. Bifacial choppers represent forms resembling gigantolites but of a smaller size.

¹⁵ Guseynov 2010: 70.

¹⁶ Guseynov 1979: 71; Guseynov 1985: 15.

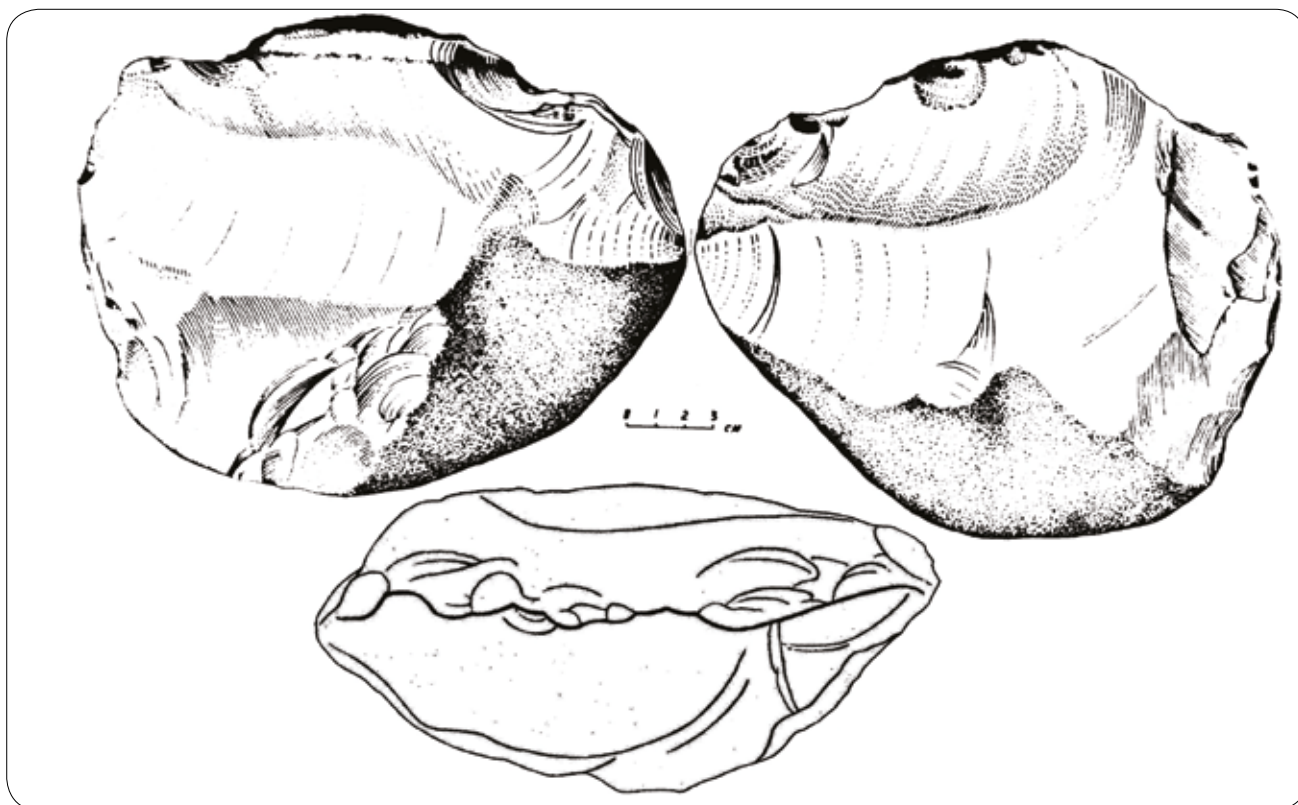

Figure 6: Cave Azykh: Two-Hand Chopper-Gigantolite / *Azıh Mağarası: İki Elle Kullanılan Satır-Gigantolit* (Guseynov 2010)

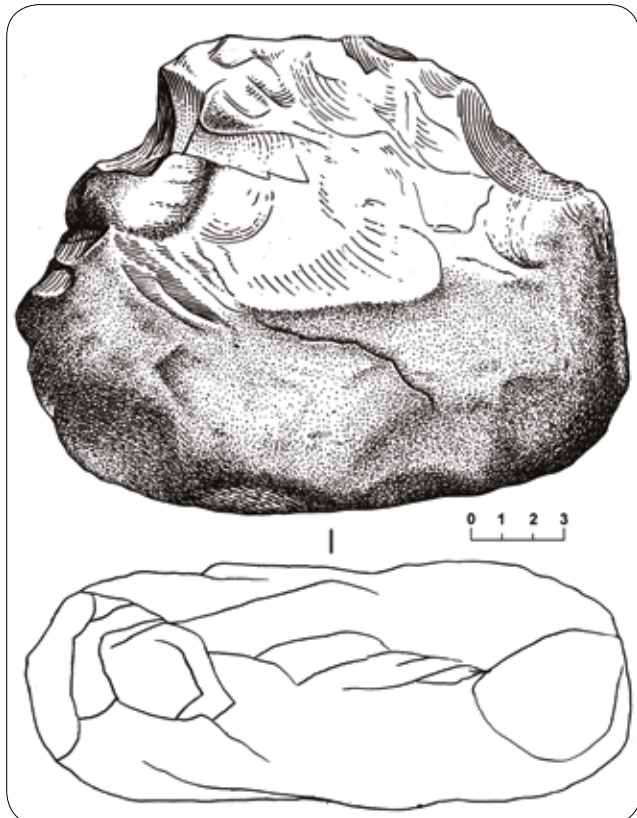

Figure 7: Cave Azykh: Two-Hand Chopper-Gigantolite / *Azıh Mağarası: İki Elle Kullanılan Satır-Gigantolit* (Guseynov 2010)

It is the first time that the collection of Cave Azykh lower layers reveals single specimens of natural pebbles with hollowed edges that resulted, probably, from their being in use.

Though Layer VII is lithologically almost similar to Layer VIII, it is sharply different from Layer VI; and, as concerning Layer VII lithic industry, M. M. Huseynov points to progressive changes on some specimens of tools¹⁷.

The progressive features of Layer VII industry M. M. Huseynov noticed might result for two reasons. They were either a result of lithic industry's evolution within lithologically homogeneous layers, which, in turn, assumes a lengthy period of accumulation of such layers, or the Cave, at a time when Layers VII-X were being accumulated, was used, as has been noted above, as a temporary shelter, whereas the main process of tool making took place outside the Cave, and Azykh's early inhabitants had already had the habits (acquired from the valley of River Kuruchay) of making more progressive tools that were found in Layer VII.

Given that the average density of discoveries in all lower, reversely magnetized Layers VII-X is extremely

¹⁷ Guseynov 2010: 85.

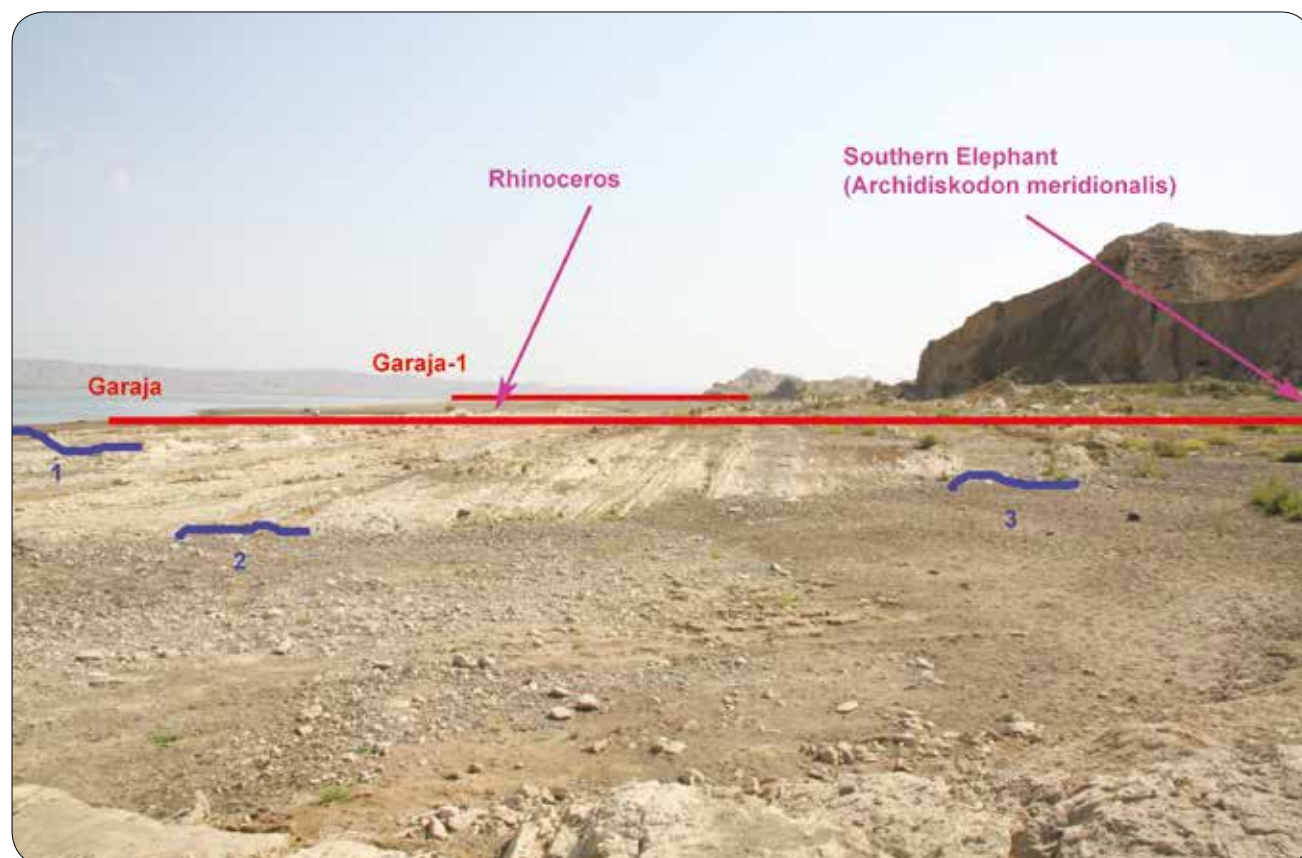

Figure 8: Garaja. 1. Upper Continental Sediments. 2. Middle Continental Sediment. 3. Lower Continental Sediment / Garaca. 1. Üst Katman (Çökelti). 2. Orta Katman (Çökelti). 3. Alt Katman (Çökelti)

insignificant, just 1 or 2 tools per 1m³ of a layer, the latter version, i.e. that the Cave was being used as a temporary shelter seems to be most probable one.

However, in conducting repeated examinations of Layers VII-X industries, we have not identified progressive changes in Layer VII industry. Despite the industry's being not sequential, what is common for the artifacts is the used raw material and the final goal of working-to obtain a comparatively sharp (thinned) working edge.

The Paleolithic artifacts discovered from Cave Azykh's lower Layers (VII-X) are strongly different from the tools found in Lower Acheulean Layer VI by their large sizes, prevalence of pebble tools, lack of bifaces, and roughness and primitiveness of secondary working techniques.

At the same time, the typological composition of "Kuruchay culture" tools in Cave Azykh's lowest Layer - X - reveals, though the number of tools collected here is not numerous, morphologically clearly expressed forms of tools with quite established principles of secondary working. These tools also include flakes with clearly expressed striking platform and bulb of percussion, as well as a clearly expressed negative of the previous trimming of the dorsal surface (Fig. 5: 2).

Also, the Layers reveal things that, despite not bearing traces of an artificial influence, apparently were brought here on a special purpose. As concerning the "Kuruchay culture" industry, they were solely river pebbles picked up by Azykh inhabitants on the channel of River Kuruchay and then brought to the Cave, probably, as a raw material for tool making.

PALEOLITHIC SITE OF GARAJA

The "Kuruchay culture"-forming base - large two-hand gigantolites - had remained a distinctive peculiarity of Cave Azykh for nearly 30 years.

In 2012, in Azerbaijan, there was discovered Garaja, a new Lower Paleolithic site¹⁸. The site is located on the southern shore of the Mingechavir reservoir, at the foot of Mountain Bozdag, southeast of Mountain Garaja, at the height of 90 meters above sea level. The site revealed three layers of Paleolithic discoveries located on continental thickness different levels overlapped by marine sediments (Figs. 8 - 9).

¹⁸ Zeynalov / Kuhkov / Idrisov / Eybatov / Avsharova / Mustavayev / Suleimanov 2013.

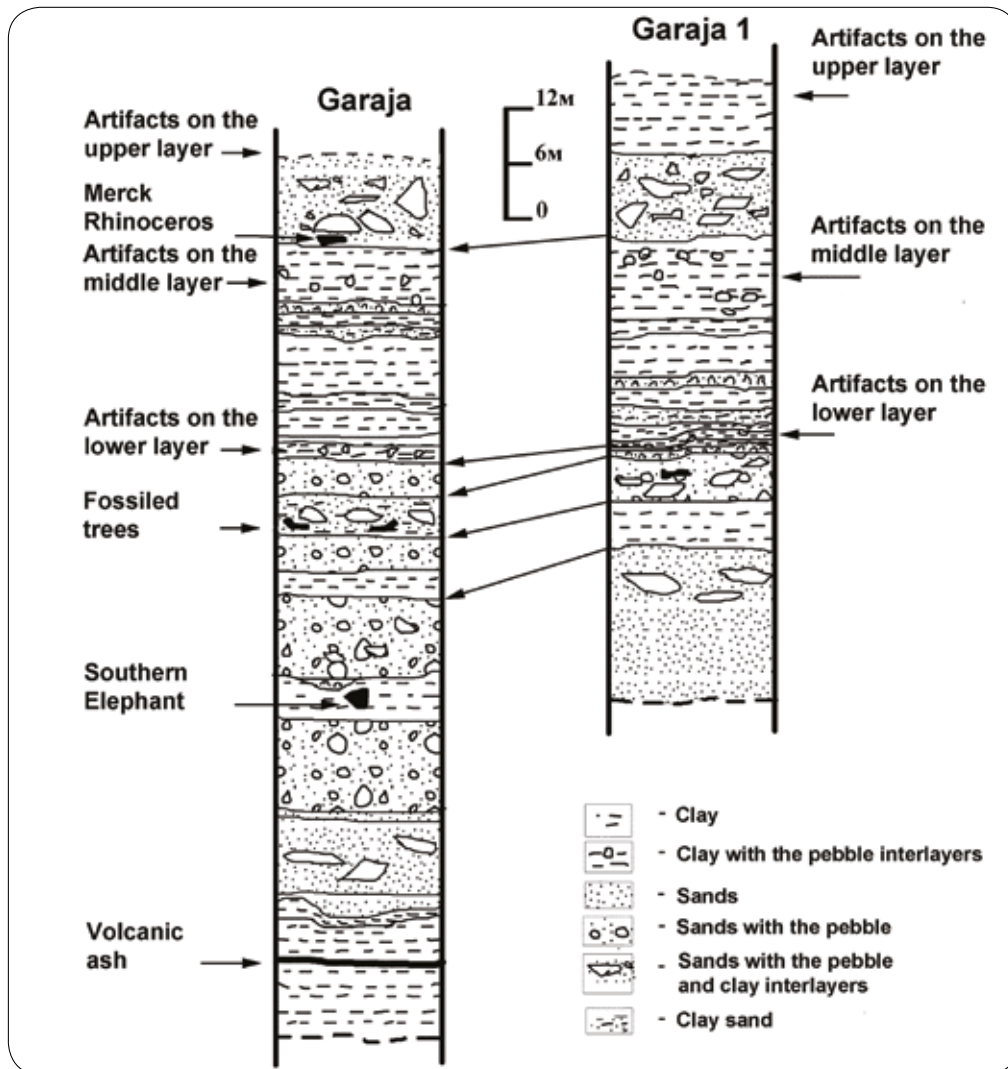

Figure 9: Garaja. Stratigraphic Scale / *Garaja. Stratigofik Kesit.*

At the foot of the mountain, approx. 100-120 meters of water edge, there is located the lower thickness of marine sediments. In the upper part of the thickness, there is located a thick layer of pink volcanic ash.

Above it, there is the 34-35-meter thickness of continental sediments. The lower level of the discoveries is timed to this thickness. The lower level's collection consists largely of handaxes and choppers. In addition to them, there was found one unique tool-flake cleaver.

The tool is made on a large chip of an elongated fine-grained brownish-gray lamellar pebble (the dimensions are 21.0 sm/9.9 sm/3.9 sm) (Fig. 10). The chip's dorsal surface is fully covered by the pebble's cortex surface. The chip's distal edge - the flake cleaver's blade - is a natural sharp edge formed by the convergence of the dorsal surface and ventral surface, left not worked and has only small hollows - utilization (?). The chip's proximal edge, on the dorsal surface, contains remains

of a striking platform worked out by large and medium-sized chips for removing the very preform chip. Later on, the same striking platform was used to thin the chip's bulb of percussion by small chips and different-sized multiple-row retouching. The chip's lateral edges on the ventral surface are thoroughly worked to acquire straight, sub-parallel contours. Depending on their morphology, the edges were subjected to different working; it appears that the ancient master tried to extract as much benefit as possible from a very suitable pebble chip with minimal costs required for the making of this tool. The chip's right, straightest edge is worked to a lesser extent: it is thoroughly retouched. In its turn, the chip's left, more massive edge is almost wholly worked by large and small chips and slightly retouched; but anyway, to straighten it, the master had to put two chips onto the dorsal, pebble surface.

It was for the first time for the Caucasian Acheulean period that Azerbaijani site of Garaja revealed a tool

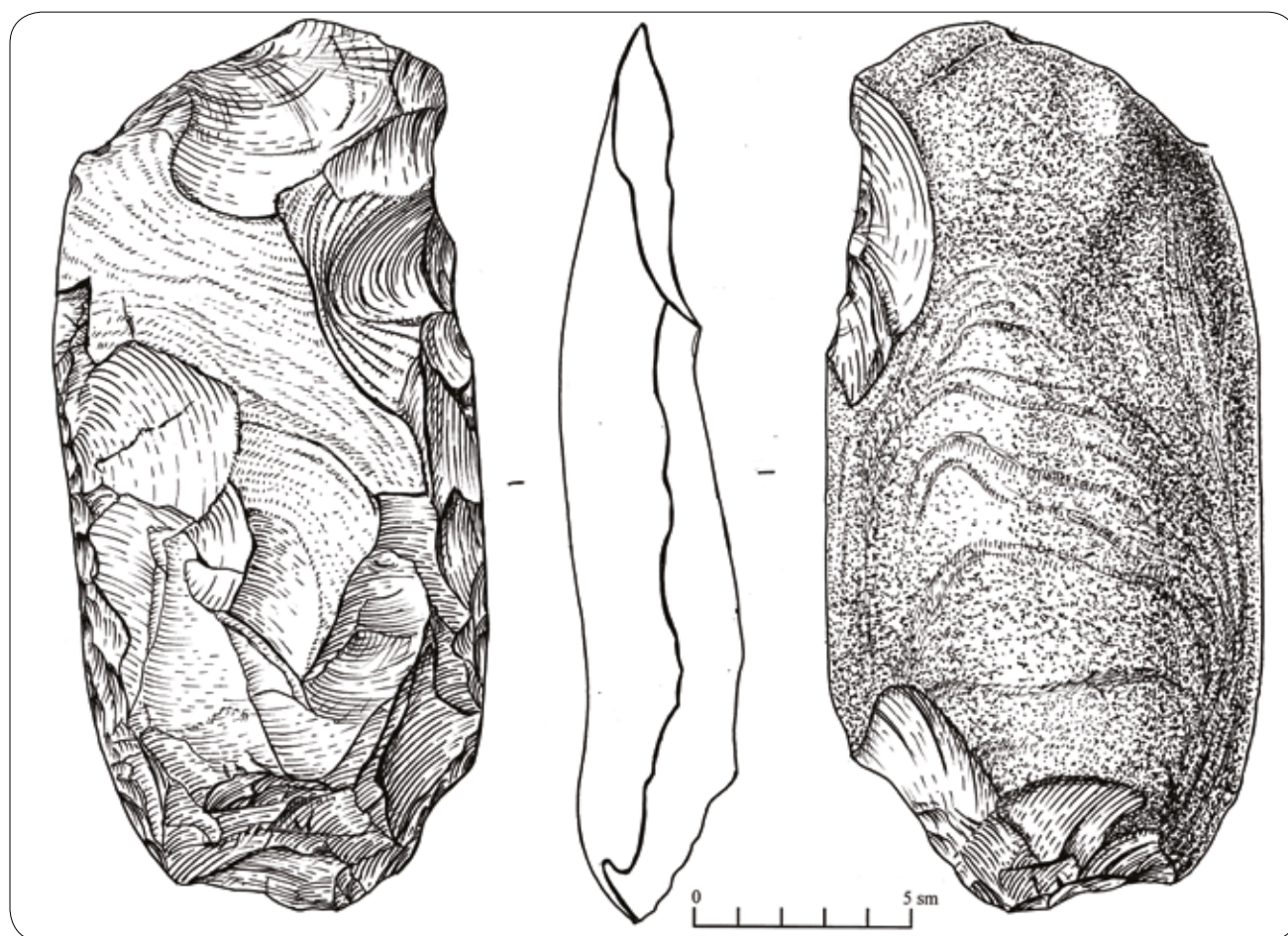

Figure 10: Garaja: Flake Cleaver / *Garaca: Satır*

with probable African roots¹⁹. The dating of this tool is not yet clear; however, its very existence is another confirmation to Caucasian Acheulean structure's being nonsimultaneous, complex. It seems to us that the Caucasus in the Acheulean period represented, like the south of France and Spain, one of the areas of contacts and convergence on the path of settlement of nonsimultaneous, having different geneses Acheulean and earlier industries in the Northern Eurasia.

Besides, the lower continental thickness revealed the upper toothed jaw of the southern elephant (*Archidiskodon meridionalis*) and numerous fossiled remains of up to 0.7-diameter, up to 3-4-meter-long stems of trees. Preliminary data make it possible to date the thickness back to the end of the Absheron period-the beginning of the Baku period.

Farther follows an around 17-meter thickness of marine sediments. Above it, there is again a thickness of continental sediments, this time more than 40 meters thick (the thickness recedes into water). This upper

thickness has a complex structure, consists of several types of rocks. These rocks are gray sands with separate pebble interlayers and rare remains of trees. The sands are apparently represented in the form of several beds. The character of their location indicates that they date back to different periods of the territory's development and that they are separated by several thick motions of sediments. The discoveries' middle and upper levels with a 15-20-meter interval are timed to this thickness.

The middle level, apart from containing choppers and finished, perfectly worked handaxes (Fig. 11-13), revealed a large-flake Quina scraper. In addition to stony trees, this level revealed the bones of a gazelle and of an ox, and the skull of the Merck rhinoceros (Fig. 9).

The lower and middle levels' collection is particularly rich with the category of large cutting tools that, apart from a subcategory of different choppers, singles out a special subcategory of tools conditionally called "truncated pebbles."

As a rule, these tools are worked on fine-grained rounded pebbles broken practically by half. The artificial edge

¹⁹ Kulakov / Zeynalov 2014.

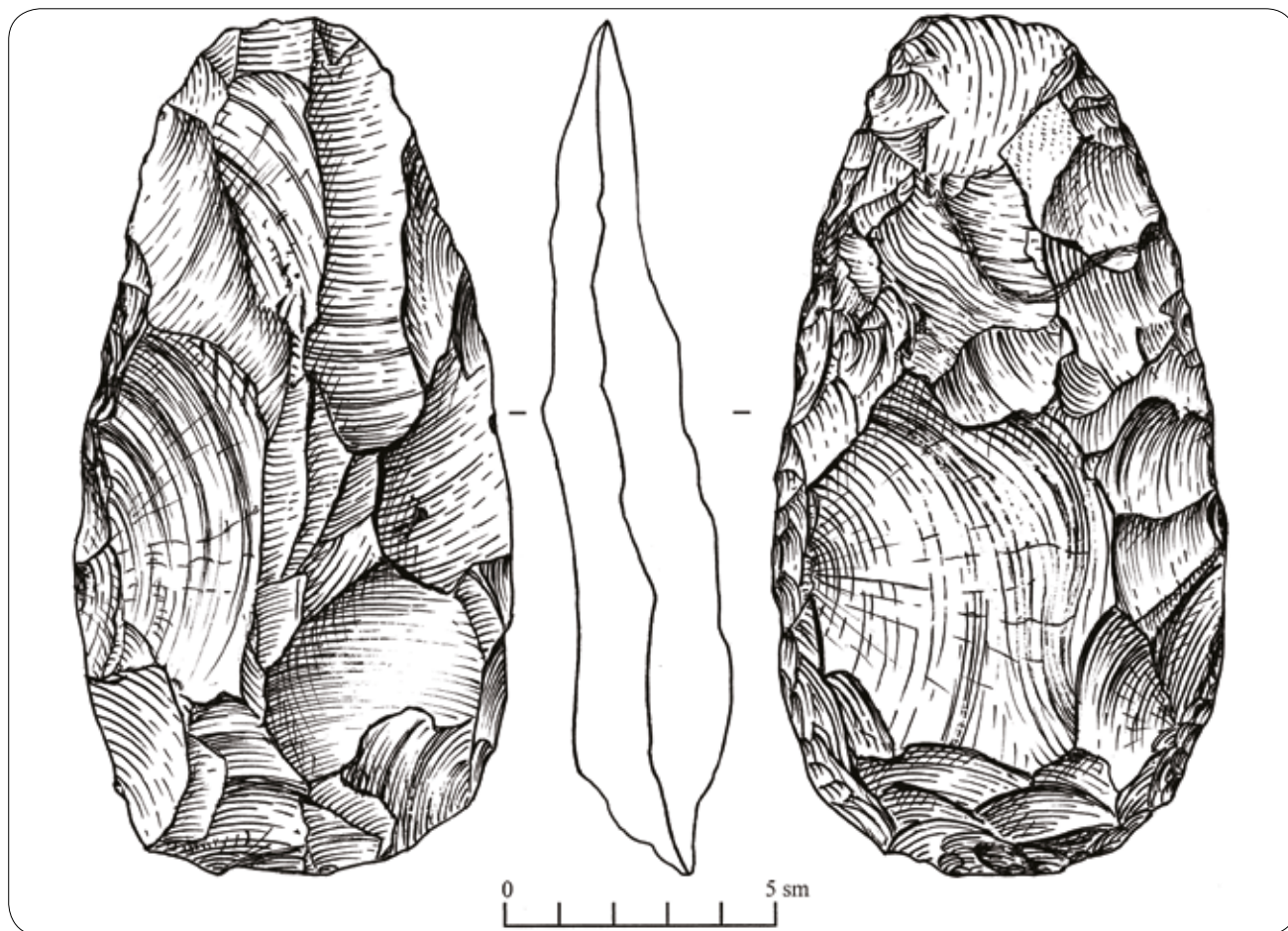

Figure 11: Garaja. Handaxes / *Garaca. El Baltasi*

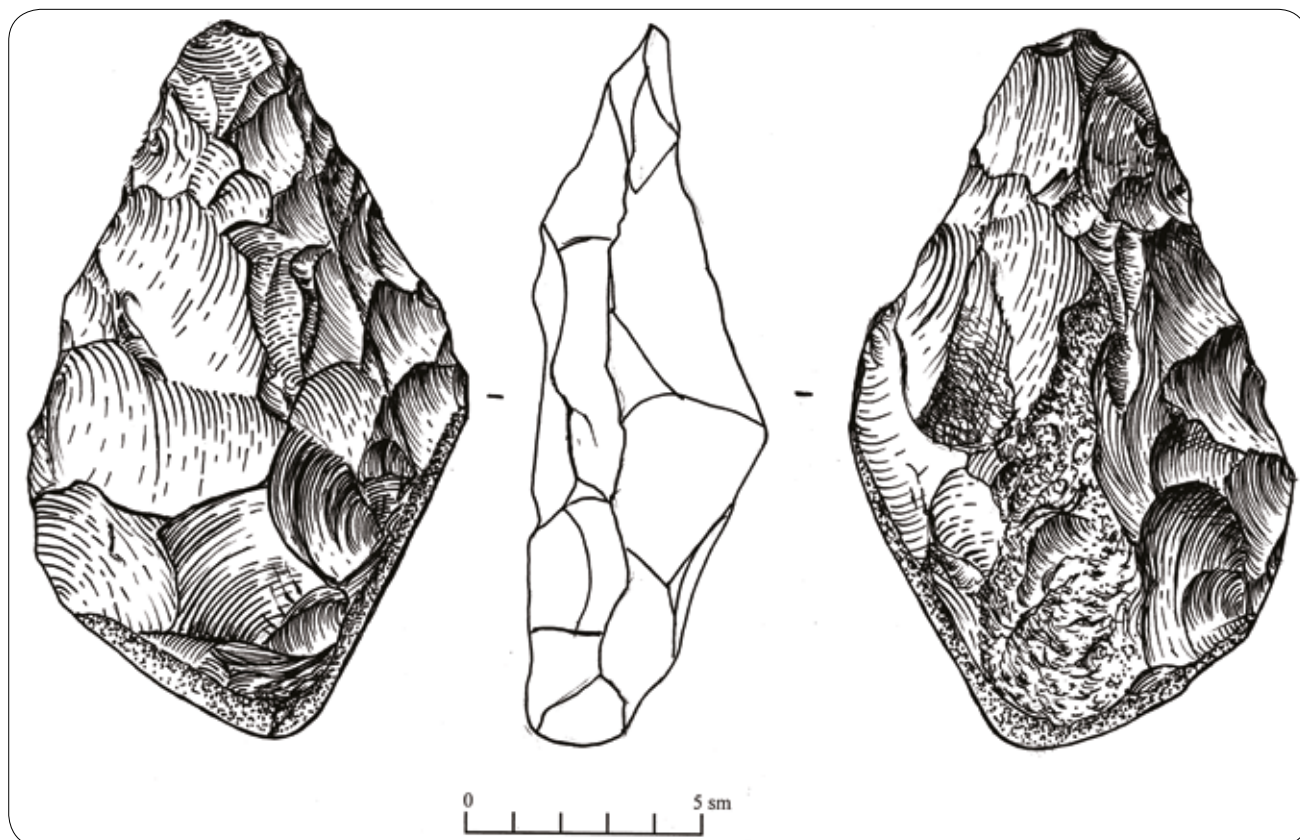

Figure 12: Garaja. Handaxes / *Garaca. El Baltasi*

obtained in such a manner had thoroughly been worked by chips and retouched throughout its perimeter. A natural cortex surface has been preserved on the heel, something that contributed to a convenient handgrip. The heel is alternated by the tool's working surface formed by large and small chips and retouching throughout the tool's perimeter. Practically all over the perimeter, the tool's working edge bears traces of utilization retouching (Fig. 14).

Of Garaja industry choppers, there can be singled out one tool-a very large, approx. 4-kilo bifacial chopper made on a very large pebble. The tool's dimensions are 18.5 cm./12.0 cm. / 12.0 cm. The tool's upper part has a large chipped working edge approaching the lateral side (Fig. 15).

As has already been noted, such form of a tool was initially identified by M. M. Guseynov in Cave Azykh's Layer VIII and called a bifacial chopper-gigantolite, which became one of the criteria for specification of the Kuruchay culture.

That was the first case in the territory of Azerbaijan when a bifacial chopper-gigantolite had been discovered outside Cave Azykh, at the site of Garaja, 300 kilometers north of Azykh²⁰. This has still been a single discovery that, probably, does not correspond to gigantolites found in Cave Azykh from the point, in particular, of used raw material and the nature of the working edge's trimming. The Azykh bifacial choppers have a working edge fully covering one of the pebble's long sides, whereas the chopper found in Garaja has the larger part of the preform's long side worked and fully covering one of the end parts. At the same time, both tools are made on large pebbles, the use of which assumes the use of both hands from the point of either weight of the tool or its form, as a considerable part of the surface remains a smooth cortex surface for the reasons of a convenient handgrip.

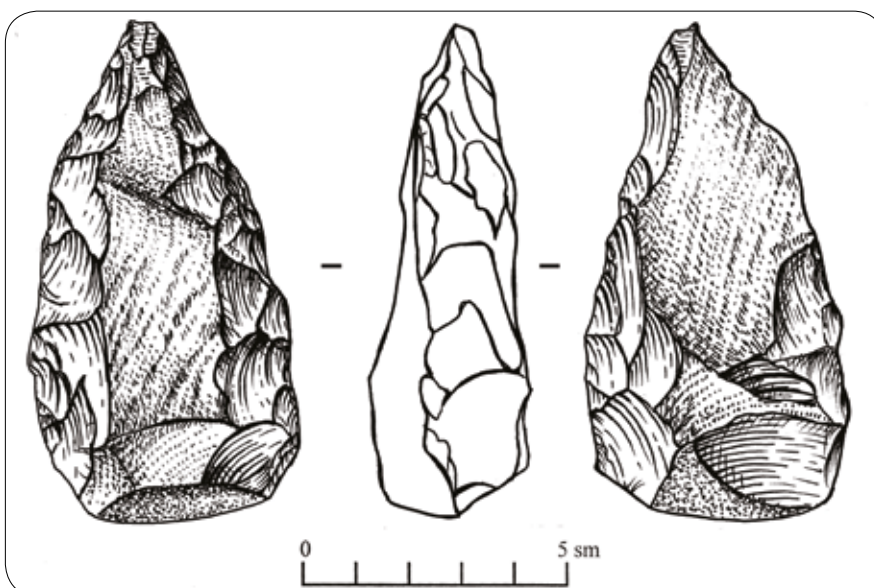

Figure 13: Garaja. Handaxes / *Garaca. El Baltası*

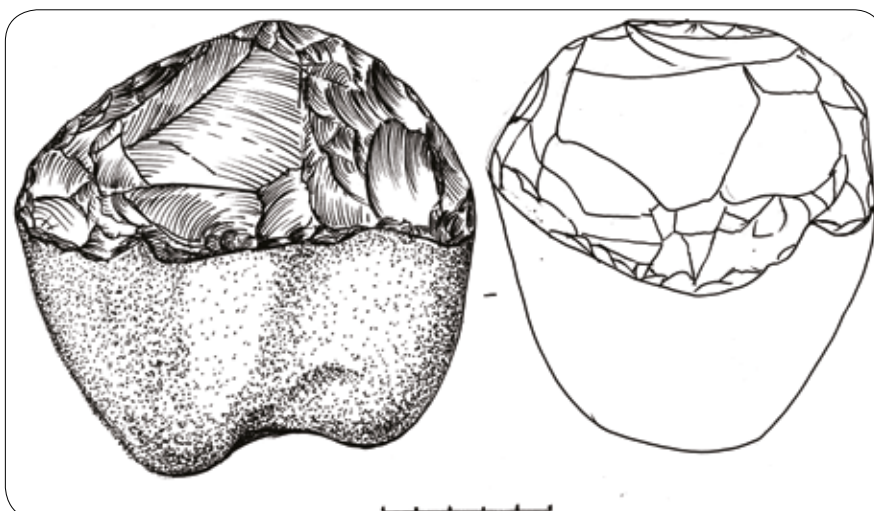

Figure 14: Garaja: Truncated Pebble / *Garaca: Doğrayıcı-Çekiç*

The existence of Oldowan and Acheulean sites on the Minor Caucasus and in the West of Azerbaijan, such as Azykh, Garaja, and the Jeyranchel group of sites, and the discovery of Lower Paleolithic sites north of the Major Caucasian Mountains envisioned that similar sites would also be found on the southern slopes and spurs of the Major Caucasian Mountains. That seemed to be quite a logical way of migration of most ancient people, and discoveries of such sort have already taken place.

Over the past five years, on the southern slopes of the Major Caucasian Mountains, in the territory of Azerbaijan, there were discovered several Acheulean sites, including Grottos Khorgaya and Jimjimah in the Gakh and Zagatala regions respectively, and Paleolithic sites in the Gabala region²¹.

²⁰ Kulakov / Zeynalov 2014: 22.

²¹ Zeynalov / Mahsurov / Museibli 2014.

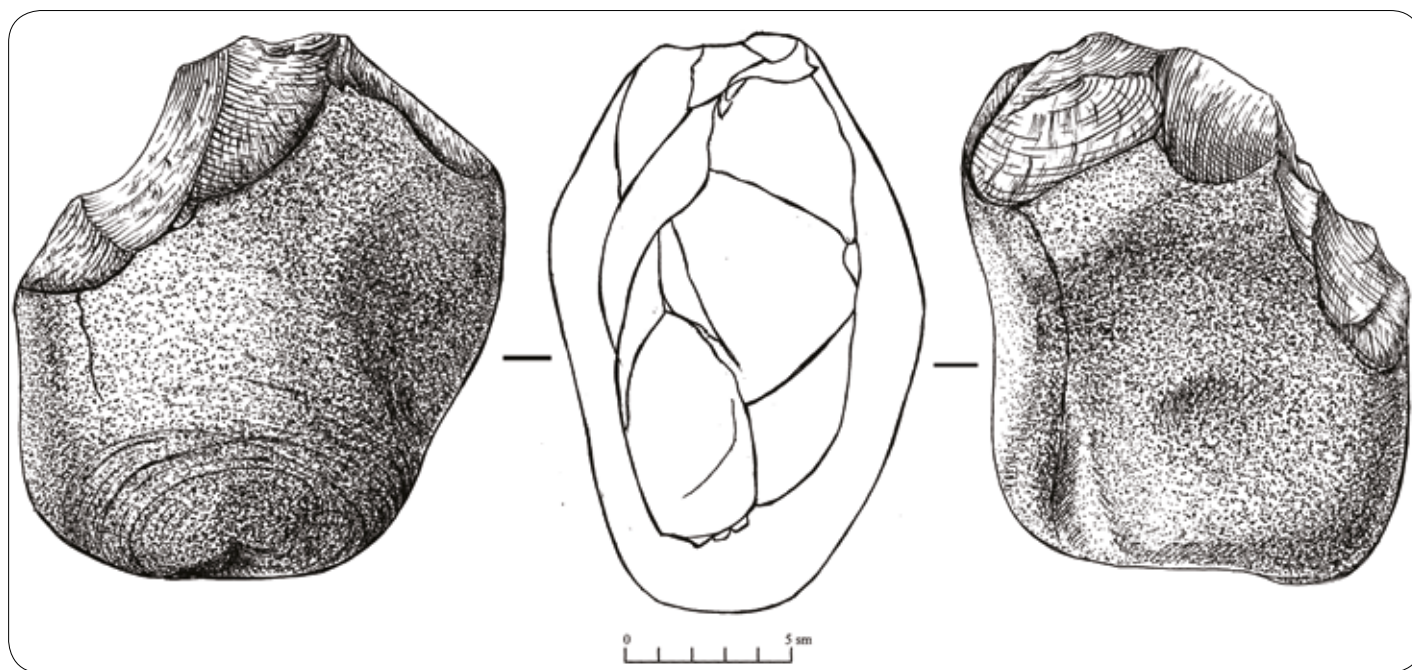

Figure 15: Garaja: Two-Hand Chopper-Gigantolite / *Garaca: İki Elle Kullanılan Doğrayıcı-Gigantolit*

CENTRAL DAGESTAN'S OLDOWAN SITES

A study of the Paleolithic, no matter what region it covers, always goes beyond a separately taken region because it is linked, to a certain extent, to migration of the most ancient people triggered by a search of more favorable conditions for existence.

From this point, playing a particular role in the latest discoveries of Paleolithic sites in the north of Azerbaijan were Paleolithic sites discovered in the territory of Dagestan over the past 10-12 years. The Dagestan's Paleolithic has had more than a 70-year period of studies that were interrupted by long breaks in the past. The studies have become intensive over the past decade, thanks to which there have already been discovered and studied around 30 sites with a stratified material²². Dagestan's Paleolithic sites are represented by all Paleolithic stages ranging from the Oldowan to the Upper Paleolithic. Assessment of these discoveries together with the earlier known Lower Paleolithic sites helps build a kind of line interconnecting these sites. Components of the pebble industry found in Cave Azykh's lower, reversely magnetized layers (the Kuruchay culture) are also traced in Garaja (the lower level) and at Central Dagestan's Oldowan sites.

Central Dagestan's three Lower Paleolithic sites - Aynikab I, Mukhkay I, and Mukhkay II - revealed gigantolite tools, which are much longer and heavier

than similar common-size tools. Gigantolite tools are the ones assuming the use of both hands.

It is interesting to note that the Central Dagestan's sites above revealed, apart from macro-tools and gigantolites, micro-tools or flake tools, a preform of which had been 3 to 7 centimeter long chips²³.

As has been noted above, the same picture is observed in the industries of Azykh's Layers VII-X where macro-tools and gigantolites are accompanied by flakes and chipped tools with their length varying from 2.5 cm to 6 cm.

Suggestion by H. A. Amirkhanov that flakes obtained from the working of gigantolite tools at Central Dagestan's Oldowan sites could be used as a preform of light tools²⁴ is applicable to Azykh and Garaja as well. According to the consolidated Paleontologic, Palynological, geomorphologic, and Paleomagnetic analysis data, Central Dagestan's Oldowan sites' layers that revealed gigantolite tools should be dated back to the period of 1.25 million to 2 million years ago²⁵.

The age of Cave Azykh's lower layers (properly speaking, with the Kuruchay culture) that revealed gigantolite tools does not contradict the dating above. In different years of research, the age of Azykh's most

²² Derevianko / Amirkhanov / Zenin / Anoykin / Rybalko 2012.

²³ Amirkhanov 2013: 5.

²⁴ Amirkhanov 2013: 7.

²⁵ Amirkhanov 2016: 150.

ancient layers was estimated at 1.2 million years ago²⁶ to 2 million years ago²⁷, more than 2.1-2.4 million years ago²⁸ and even 2.5 million years ago²⁹. Anyway, the Paleomagnetic analysis suggests that these layers were formed in the Matuyama epoch, i.e. more than 800,000 years ago.

CONCLUSION

Thus, several decades since the first ever discovery of the “Kuruchay culture”-forming base, i.e. large two-hand giantolite tools in the lower layers of Cave Azykh in Azerbaijan, they were also discovered not only at the site of Garaja 300 kilometers north of Azykh but also at Central Dagestan’s Lower Paleolithic sites far away from the site of Azykh.

Despite these discoveries, whether this far not a local industry is a form of culture still remains unclear; however, in our opinion, this is an evidence of migration of early hominids.

“Kuruchay culture” in Azykh cave presents to researchers one more unique observation of adaptation opportunities to a different environment which were shown already by the most ancient representatives of genus *Homo*. A way of rocky cavities use as shelters, was also recorded for the first time in a world paleolith archeology in cave parking Azykh in the lower, VII-X layers of a monument. This way of adaptation to the surrounding nature appeared in an oldovansky stage, along with Azerbaijan, it is recorded in Arabia³⁰. The Caucasian early Paleolithic cave site Azykh (Azerbaijan) and Treugolnaya (Karachay-Cherkessia) confirm the beginning and long use of such way of adaptation of the genus *Homo* to an environment in the mountains of Eurasia, practically throughout all the Paleolithic period.

The discovery of Lower Paleolithic sites in the Caucasus, as well as the latest discoveries in Azerbaijan prove that the migration ways of most ancient populations of hominids were diverse. The accumulated material makes it possible to suggest that, after having penetrated the Caucasus about 2 million years ago, most ancient hominids, keeping in mind that the Major Caucasian Mountains were under formation in the Lower Pleistocene and that steppe,

forest-steppe and savanna landscapes were spread widely in the region at the time³¹, moved northwards through at least two directions.

They moved towards Azykh and farther straight northwards through Garaja towards a Dagestan complex of Lower Paleolithic sites. The other migration way led towards Dmanisi and farther northwards as well.

The following point of the industry of “gigantolith” distribution wave in other time and spatial frames is the Tamansky complex of early Paleolithic monuments (Krasnodar region, the Temryuk district)³². In the industries of early Paleolithic sites Bogatyry / the Siniaya Balka and Rodniki were found very large and heavy (“two-hand”) rough-cutting tools – chopper like and pick like which morphology was defined by local flat form of raw materials – siliceous dolomite, but the idea of production and use of gigantolith tools was all-Caucasian.

²⁶ Gadjiyev / Guseymov / Mamedov / Shirinov 1979: 11-13.

²⁷ Veliyev / Ateskerov / Tagiyeva 2010: 49.

²⁸ Veliyev / Mansurov 1999: 225.

²⁹ Azerbaijan arxeologiyasi 2008: 186.

³⁰ Amirkhanov 2006.

³¹ Lyubin / Belyaeva 2006: 14.

³² Shchelinsky / Dodonov / Baigusheva / Kulakov / Simakova / Tesakov / Titov 2010.

REFERENCES

- AMIRKHANOV, H.A. 2006
Kamenniy vek Yujnoi Aravii. Moskva.
- AMIRKHANOV, H.A. 2013.
“Orudiya-gigantolity v industrii Oldovana Dagestana”, Rossiyskaya Arheologiya 3: 5-12.
- AMIRKHANOV, H.A. 2016.
Severniy Kavkaz: nachalo preistorii. Moskva.
- Azerbaycan arxeologiyası, 2008.
Daş dövrü. Bakı.
- DEREVIANKO, A.P. / AMIRKHANOV, H.A. / ZENIN, V.N. / ANOYKIN, A.A. / RYBALKO, A. G. 2012.
Problema paleolita Dagestana. Izdatelstvo Instituta arheologii i etnografii SO RAN, Novosibirsk.
- GADJIEV, D.B. / GUSEYNOV, M.M. 1970.
“Pervaya dlya SSSR nahodka ashelskogo cheloveka (Azerbaidjan, Azyhsкая peshera)”, Ucheniye zapiski Azgosmedinstituta 31: 13-20.
- GADJIYEV, D.V. / GUSEYNOV, M.M. / MAMEDOV, A.V. / SHIRINOV, N.SH. 1979.
“Kratkiye rezultaty kompleksnyh issledovaniy Azyhsкой drevnepaleoliticheskoy stoyanki”, Izv. AN Azerb. SSR. Seriya nauk o zemle. 3: 10-16.
- GUSEYNOV, M.M. 1979.
“Ranniye stadii zaseleniya cheloveka v peshere Azyh”, Ucheniye zapiski AGU im. S.M. Kirova: Seriya istorii i filosofii 4: 70-72.
- GUSEYNOV, M.M. 1985.
“Drevniy paleolit Azerbaidjana (po materialam peshernoy stoyanki Azyh i dr.)”, Avtoref. Dis. ... dokt. ist. nauk. Kiev.
- GUSEYNOV, M.M. 2010.
Drevniy paleolit Azerbaidjana. Baku.
- KULAKOV, S.A. / ZEYNALOV A.A. 2014.
“Perviy toporik (hachereau sur éclat, flake cleavers) v ashele Kavkaza”, Stratum plus. Arheologiya i kulturnaya antropologiya 1: 17-27.
- LYUBIN, V.P. / BELYAEVA E.V. 2006
Rannyya preistoriya Kavkaza. SPb. Peterburgskoe Vostokovedenie.
- SHCHELINSKY V.E. / DODONOV, A.E. / BAIGUSHEVA, V.S. / KULAKOV, S.A. / SIMAKOVA, A.N. / TESA KOV, A.S. / TITOV, V.V. 2010.
Early Palaeolithic sites on the Taman Peninsula (Suthern Azov Sea region, Russia): Bogatyri/Sinyaya Balka and Rodniki, Quaternary International. 223-224: 28-35.
- VEKUA, A.K. / LORDKIPANIDZE, D.O. / BUHSIANIDZE, M.G. 2011.
“Dmanisi-drevneisheye v Evrasii mestonahojdeniye iskopaemyx gominidov”, Arheologiya Kavkaza 4: 16-94.
- VELICHKO, A.A. / ANTONOVA, G.V. / ZELIKSON, E.M. / MARKOVA, A.K. / MONOSZON, M.H. / MOROZOVA, T.D. / PEVZNER, M.A. / SULEIMANOV, M.B. / HALCHEVA, T.A. 1980.
“Paleogeografiya stoyanki Azyh-drevneishego poseleniya pervobytnogo cheloveka na territorii SSSR”, Izvestiya AN SSSR, seriya geograficheskaya 3: 20-35.
- VELIYEV, S.S. / MANSUROV, M.M. 1999.
“K voprosu o vozraste drevneyshih kulturnykh slojev Azyhsкой peshernoy stoyanki”, Doklady AN Azerbaidjana LV/ 3-4: 222-226.
- VELIYEV, S.S. / ALESKEROV, B.D. / TAGIYEVA, E.N. 2010.
“O vozraste Azyhsкой stoyhanki i klimaticheskikh faktorah migrasii na Kavkaz drevneyshih lyudey”, Karabak v kamennom veke. Materialy Mejdunarodnoy nauchnoy konferensii, posvyashennoy 50-letiyu otkrytiya paleoliticheskoy peshernoy stoyanki Azyh v Azerbaidjane. Baku: 46-62.
- ZEYNALOV, A.A. / KULAKOV, S.A. / IDRISOV, I.A. / EYBATOV, T.M. / AVSHAROVA, I.N. / MUSTAFAYEV, I.M. / SULEIMANOV T.Y. 2013.
“Noviye pamyatniki kamennogo veka v Gyanja-Gazahskom regione Azerbaidjana”, Azerbaycan arxeologiyası ve Etnografiyası 1: 4-22.
- ZEYNALOV, A.A. 2015.
“Azyh krov dlya treh vidov roda Homo”, AMEAN-nın Xeberleri. İçtimai elmlər seriyası 1: 10-17.
- ZEYNALOV, A.A. / MANSUROV, M.M. / MUSEIBLI, N.A. 2015.
“Noviye paleoliticheskiye mestonahojdeniya na yuzhnykh otrogah Bolshogo Kavkazskogo hrebta”, AMEAN-nın Xeberleri. İçtimai elmlər seriyası 2: 103-113.

FUNERARY TRADITION OF THE ANCIENT EAST IN EXAMPLES FROM ANATOLIA AND BACTRIA- MARGIANA: ORIGINS OR PARALLELS?

ESKİ DOĞU'NUN ANADOLU VE BACTRIA-MARGIANA'DAKİ ÖRNEKLERDE CENAZE GELENEĞİ: KÖKEN Mİ PARALELLİK Mİ?

Kazım ABDULLAEV *

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Ocak 2017

Hakem Değerlendirmesi: 5 Ocak 2017

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.002

Article Info

Received: January 2, 2017

Peer Review: January 5, 2017

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.002

Keywords: Anatolia, Çatal Hüyük, Bactria, Margiana, Sapallitepa, Jarkutan, Gonur, Togolok, Dakhma, Vulture, Burial Rite

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Çatal Hüyük, Bactria, Margiana, Sapallitepa, Jarkutan, Gonur, Togolok, Dakhma, Akbaba, Ölü Gömme Geleneği

ABSTRACT

The article is devoted to an ancient tradition in the burial practices of the peoples of Asia Minor and Central Asia, dating back to the Neolithic Period, namely exposing the dead to be eaten by birds or animals. Exposing the dead was performed at designated areas of natural character (mountains, hills), and special constructions, described in ancient Persian sources (Avesta) with a special term, “dakhma”. After the “purification” of bones from the flesh, the remains were buried in rooms (the sanctuary of Çatal Hüyük) or in graves (Bactria). The practice of exposing the dead to the mercy of birds of prey - vultures - is recorded on monuments with figurative representations of the Neolithic Period in ancient Anatolia (reliefs of Göbeklitepe and murals of Çatal Hüyük). Çatal Hüyük's paintings clearly illustrate the custom and at the same time are the earliest examples of narrative art. This burial tradition is observed also in the archaeological material and in works of small forms of Central Asia (Bactria, Margiana) of Late Bronze Age. Of great interest in this respect are two seals originating from Bactria. However, the custom of exposing the dead for purification continued in Central Asian and Iran regions for many centuries until the arrival of Islam in these lands. This is evidenced by the data of ancient authors and medieval written sources. One variety of this rite in Central Asia can be observed in the ossuary rite of burial. Remnants of this ancient custom of purification bones are fixed also in the ethnographic material of Central Asia until the late of Middle Ages.

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Beyazıt 34453 - İstanbul, E-mail: kabdullaev@yahoo.com

ÖZET

Bu makale Küçük Asya ve Orta Asya toplumlarında görülen, Neolitik Dönem'e tarihlenen, ölümlerin kuşlar ve hayvanlar tarafından tüketilmesi ile şekillenen eski ölü gömme geleneğine adanmıştır. Eski Pers kaynaklarında "dakhma" olarak adlandırılan bu uygulamada ölümler bu iş için belirlenmiş olan açık alanlara (dağlar, tepeler) bırakılırlardı. Kemiklerin etlerden "arındırılmasının" ardından kalıntılar odalara (Çatal Höyük tapınağı) ya da mezarlara (Bactria) gömülürdü. Ölümlerin alıcı kuşların insafına terk edilmesi temsili olarak Neolitik Döneme tarihlenen eski Anadolu'da görülen anıtlarda (Göbeklitepe kabartmaları ve Çatal Höyük duvar resimleri) karşımıza çıkmaktadır. Çatal Höyük resimleri açıkça bu geleneği resmederken aynı zamanda sanatsal anlatımın en eski örneklerini teşkil eder. Bu ölü gömme geleneği aynı zamanda Geç Tunç Çağı'nda Orta Asya'da (Bactria, Margiana) bulunmuş olan arkeolojik materyal ve küçük eserlerde de karşımıza çıkar. Bu açıdan bakıldığında Bactria menşeli iki mühür ilgi çekicidir. Bununla birlikte ölümlerin arındırılma amacıyla dış mekânlarda bırakılması geleneği İslamiyet'in bölgede yayılmasına kadar Orta Asya ve İran'da yüzyıllarca devam etmiştir. Bu aynı zamanda antik yazarlar ve ortaçağ kaynakları ile de kanıtlanmaktadır. Orta Asya'da bu geleneğin bir türevidir de ölü kemiklerinin gömülmesi geleneğidir. Bu eski kemik arındırılması geleneğinin örneklerine ortaçağa kadar Orta Asya'nın etnografik materyali içinde rastlanmaktadır.

INTRODUCTION

Archaeological research of the Bronze Age monuments in the territory of historical and cultural regions of Bactria and Margiana, which includes modern Afghanistan and Turkmenistan and the south parts of Uzbekistan and Tajikistan, show common culture of ancient population that lived in the region. In the archaeological literature this community was named BMAC (Bactrian-Margian Archaeological Complex) (Fig. 1). The study of known settlements such as Gonur, Togolok, Ulugtepe in Turkmenistan and Sapallitepa, Djarkutan in Uzbekistan clearly showed the formation of early urban centers of Central Asia with a highly developed agriculture, a high level of crafts, construction technology and art. Research of the funerary monuments of the period allow to get acquainted with existing cults and religious notions of the ancient population of Central Asia and to follow the evolution in the development of religion and - more broadly - in the development of spiritual culture of society. In this sense items of material culture and art associated with funerary rites, along with the design features of the graves provide important information.

One of the most difficult and at the same time interesting aspects in the interpretation of archaeological sites is the search for the origins of culture as a base on which was formed the ancient civilization of Central Asia. We are familiar with these monuments, thanks to the works of archeologists and specialists of different profiles: anthropologists, linguists, palaeobotanists, palaeozoologists. It is difficult not to acknowledge the contributions of such prominent archeologists such as a V.M. Masson, V.I. Sarianidi, A.A. Askarov, N.A. Avanesova, Y. A. Zadneprovsky et al., whose works reflect the results of many years of field work. The collected results of their work give a more or less complete picture of the ancient society.

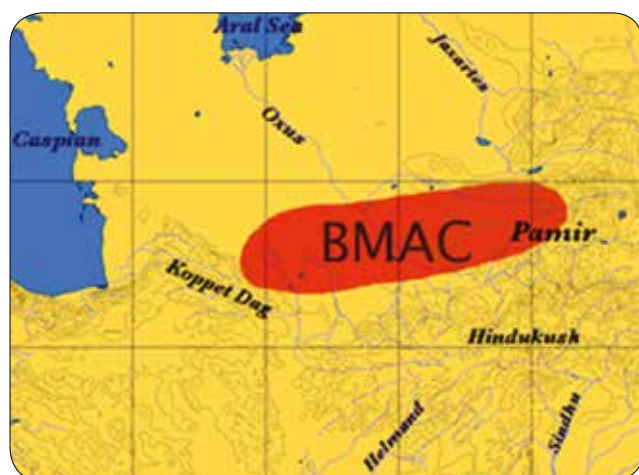

Figure 1: Schematic Map of Bactrian-Margian Archaeological Complex (BMAC). Internet resource / *Baktriyana-Margiana Arkeoloji Kompleksi (BMAC) Şematik Haritası*

This paper is an attempt, based on the analysis of artifacts of funerary culture and archaeological data, written sources, supplemented by ethnographic materials, to emphasize similarities of rituals that are reflected on monuments of ancient culture of Anatolia and Bactria-Margiana – regions that were distant both in space and in time.

Funeral rites and rituals associated with them can be attributed to the most conservative elements of the culture of ancient civilizations. Each of the signs of this ritual dates back to earlier, we can say prehistoric times. This fully applies to the funeral rites of the world's religions to their foundations, and the canonical regulations. In each of them can be found echoes of more ancient pagan religions, or even elements of earlier concepts, dating back to the primeval period. Burial rites of the ancient culture are the key to solving one of the most difficult problems of origin and evolution of religious beliefs that form the basis of the ideology of ancient societies and future state religions.

Attitudes of ancient people were connected primarily with the observation of natural phenomena (thunder, lightning, rain, cold, fire, etc.), and the development and knowledge of the surrounding environment: the landscape, flora and fauna, etc. Homo sapiens being himself a part of that environment tried to build his own world order and to establish links between the elements of the world through the prism of experience. In the minds of primitive humans, the incomprehensible and inexplicable properties of things acquired the character of supernatural phenomena, and the most vital, threatening, fatal phenomenon, inspiring in them defenseless human fear and awe, became an object of worship and deification. Later, these evolved into totemic cults, which became the basis for the emergence of religious beliefs. Objects of artistic culture presented before investigators are a reflection of the creative world of primitive people.

The burials of the ancient people excavated in situ, are indisputable factual evidence of the distant past. Unearthed funerary complex is documentary evidence, depicting a set of actions, the result of a formal offering to archaeologist after its discovery. All the previous cycle of ritual actions remains a mystery. The goal of researcher is to fill this form by a substance and to some extent revitalize and recreate previously executed actions; understanding their meaning makes it easier. On the other hand, the opposite is also true: the scrupulous study of actions helps to penetrate into their essence. It is here, balancing between fact and conjecture, the researcher

faces the main difficulty: there is a risk of going in the wrong direction in the search and accordingly coming to misinterpretations.

In the study of funerary complexes, an archaeologist is able to only partly reveal some aspects of the material and spiritual culture of the ancient society. In this paper, we consider only a limited number of objects, by a happy coincidence extant to the present day. It is a rare case when a funerary complex is added by graphic material, as illustrating certain actions prior to the final "Entombment". This unique example of narrative art in archeology embodied in the brilliant discovery of Çatal Hüyük (Fig. 2) an archaeological site of Neolithic culture in South of Anatolia (Turkey)¹.

Figure 2: Localization of Çatal Hüyük. Internet Resource / *Çatal Hüyük'ün Lokalizasyonu. İnternet kaynağı*

ASIA MINOR (ÇATAL HÜYÜK)

Çatal Hüyük has become a kind of benchmark monument of the Neolithic period, which half opened the mysterious veil of ancient civilizations for the modern world². The merit of this remarkable monument belongs to its explorer James Mellaart and in his early works, and especially in his general work, (Mellaart 1967) he pays great attention to the description and study of the actual material. Numerous subsequent studies reveal in more detail various aspects of the material and the spiritual life of ancient society.

Unfortunately, invading this mass of completely unexpected information on antiquity, it was sometimes difficult for the human to resist to the flood of ideas, with one another tempting on the interpretation of the material - from the ideas of "Saturnalia" to "Vulture shamanism." Scientists, journalists and enthusiasts and amateurs of ancient history offered sometimes unimaginable interpretations - it is the good that about the nearly 10-thousand-year history of human civilization has accumulated plenty of guesses and assumptions. For the author of this article, as well as everything else, it is difficult to avoid the temptation to step over the line of the real world and fantastic hypotheses. However, given that the archeology is largely the science of material culture - of the material world, we will try to build our hypothesis on the basis of the available facts.

Always, when it concerns the monuments of the ancient period and the works of the ancient artists who create them on the basis of abstract thinking, the researcher intrudes into the mysterious world of contemplation and comprehension of the surroundings by an ancient people. There is every reason to believe that: than art is more ancient, it is more concrete. However, the pictorial language, to be more precise, the way of transmission is expressed by symbols, namely by the method of primitive symbolism. Paintings of Çatal Hüyük provide a wonderful example of the birth of the figurative-narrative nature of art, which includes elements of older symbolism. Building a hypothesis falls on the basis of a comparison of real and recognizable elements of the image with symbols conditionally transmitting natural elements or abstract mode of action. We can say that the art of the Neolithic - is the era of the birth of a pictogram, an expression which is built as the result of knowledge and understanding of ancient world by people. In practice, it is difficult to cover the entire range of problems associated with the level of thinking and creativity of ancient human, with his attitude and worldview. Our task is more simple - to identify certain features of the ritual in the works of the ancient artist, that is, one of the signs of the birth of a sustainable burial practice, which eventually turns into one of the elements of subsequent religion of ancient society.

In particular, we will focus on the ceremony of exposing the dead for its consistent cleansing of the flesh involving wild or trained animals or birds. Let's try to see how this custom developed in the religions of ancient societies.

As the object of study, as mentioned above, we have taken wall paintings of a Neolithic settlement, located in the south of Turkey and dated by archaeologists to the 8th - 7th millennium BC. The paintings on the walls of houses

¹ Edens 1995: 68-69.

² To the study of Çatal Hüyük is devoted such a vast literature that it is not possible to reflect it in full. The main results, we can say archaeological source material can be regarded as the work of James Mellaart (Mellaart 1967) and subsequent researchers who carried out excavations at the monument (Hodder 2007; Hodder 2010).

and sanctuaries are present in almost all the construction periods. According to J. Mellaart “painting at Çatal Hüyük may have been practiced even before Level X, which we tentatively date around 6500 BC³”.

Location of wall paintings of burials and their semantic background point to a direct link with entombed human remains. Images applied to the surface of the whitewashed walls, as a rule, are located over the low platforms, representing the structure of the burial pit (Fig. 3). As the first explorer of Çatal Hüyük James Mellaart notes, burials belonged to the priestesses and were arranged, as a rule, in the sanctuaries. In addition to the wall paintings the cultic character of the rooms is confirmed by the nature of the burials and their equipment, and design of these sanctuaries of various objects and reliefs. On a set of objects in the burials and the nature of the decoration of the sanctuary differ significantly in their wealth from ordinary dwellings of Çatal Hüyük’s population. “The only correlation that can be made is that burials in shrines are more richly equipped than burials in houses⁴”.

Figure 3: Wall Painting with a Tomb in Platform. Reconstruction. Internet resource. Modified in Photoshop by Author / *Platformda Bir Mezarla Duvar Resmi. Yeniden Yapılanma. İnternet Kaynağı. Photoshop'ta Yazar Tarafından Değiştirildi.*

Rich burials in the so-called sanctuaries, according to the excavations of the author, as already noted, belonged to the priestesses. The responsibilities of the priestesses remain unclear, i.e. whether they performed a specific function of cult-ceremonial activities outside

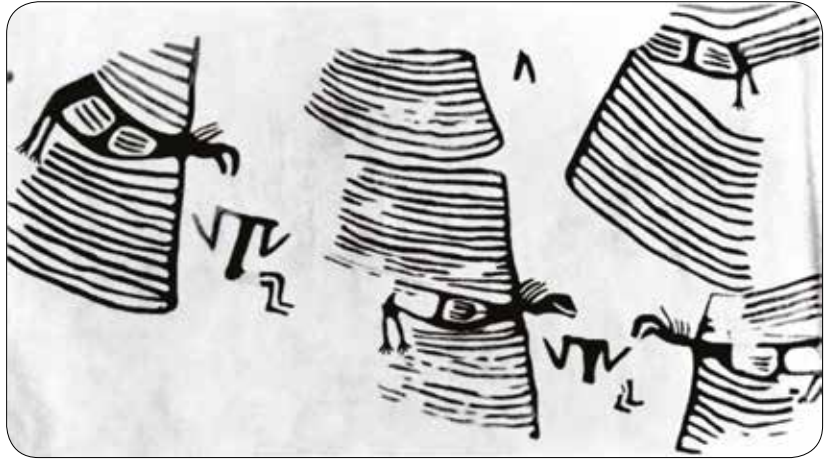

Figure 4: Fragment of Wall Painting from “Sanctuary of Vultures. / Akbabalar Koruma Alanı” ndan Duvar Resmi. (Mellaart 1964: Pl. VII)

sanctuaries? Engaged whether the “priestess” conduct ceremonies after death and the preparation for the final burial or their functions are more limited? Actions prior to burial, as already noted, were clearly depicted in the paintings on the flat surface of the white-washed walls. Plots with vultures and headless anthropomorphic figures are one of the most important episodes in the funerary practice of Çatal Hüyük residents.

PAINTINGS WITH VULTURES

The most expressive images of the murals are a sanctuary VII.8 - the so-called “Sanctuary of vultures.” Attachments are depicted in a certain perspective, and this pattern is characteristic for almost all the paintings. The body of the bird is given in profile, while the wide-open wings are shown in a frontal position (Fig. 4). Noteworthy is the way of the image of huge wings, likely to capture the imagination of the ancient artist⁵. The outer edge of the wings is depicted by a thick line, extending from the base of the neck at a right angle in both directions (up and down). From this line are long parallel lines depicting the bird’s plumage. And only the most extreme lines are rounded, and the whole bird feathers are nearly the same length, and the general outline of the wide-open wings is close to a rectangle. The body of vultures, as mentioned above, are shown in profile, although the poultry breast with two bright spots, sometimes filled with a pattern (three parallel lines or a more complicated pattern in the middle figure) is shown in a frontal perspective. Head with open beak on an elongated neck is turned towards the corpse. A characteristic feature of the necks are several lines (3 or 4) extending transversely from the neck, the lines facing forward. The legs of the birds are

³ Mellaart 1967: 70.

⁴ Mellaart 1967: 82.

⁵ By Mellaart’s definition *Gyps fulvus* (Mellaart 1964: 64).

shown in an unusual manner. Firstly, they are depicted to the back from the corps closer to the tail. For example, in the painting of Sanctuary, VII.21 the feet are shifted back closer to the tail (Fig. 5). Secondly, their position is not entirely consistent with the position of flight, that is horizontally, and most characteristic of the position during the approach to the ground (or booty?)⁶, i.e. put forward to overcome inertia.

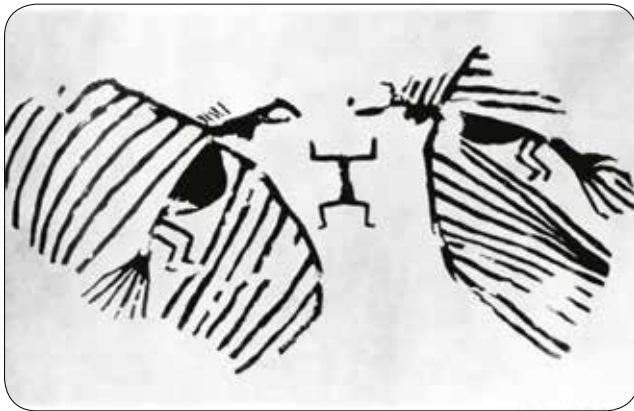

Figure 5: Wall painting from Shrine VII.21 / *Tapınak VII.21'den Duvar Resmi*. (Mellaart 1964: Pl. XII)

Images of human figures on the paintings of Çatal Hüyük are shown in two ways. It should be noted that the figures without heads, meaning according to Mellaart the body of the dead, was shown in a reduced size. This technique, in all probability, was to emphasize the huge size of the vultures themselves. The upper part of the bodies of the dead people was shown in a frontal perspective with arms bent at the elbows, while his feet were in profile. It looks like a sitting posture, but in fact such a position meant a figure lying with bent legs.

In the paintings of the Northern wall of the Sanctuary VII.21 a headless figure of the dead is shown in a different perspective, namely frontally. The figure is placed between the birds of prey and it seems to be flattened: legs and arms spread out and bent at right angles⁷.

⁶ It is interesting in this respect the way of depicting of legs of vulture on the relief from Gobekli-tepe which dated back to earlier millennium. The legs of the bird extended forward (Mann, figure on the page 48).

⁷ Mellaart 1964: Pl. XII (a), (b). Shrine VIII.8, "the predecessor of the Vulture Shrine VII.8, similarity contained a painting of black vultures, unfortunately badly damaged. Here the scene is different for though a headless body lies between the two birds of prey. A man armed with a sling is actually warding off their attacks. Yet a third building, the Second Vulture Shrine, VII.21. contained scene of this sort on its north wall. Between two of these creature, provided with human legs, and perhaps priestesses or priests in disguise, lies another headless corpse (below), but in a position different from the others." (Mellaart 1967: 46, 47).

COMPOSITION IN SHRINE VIII, 8 WITH DEPICTION OF TWO VULTURES AND HUMAN FIGURE BETWEEN THEM

The representation was discovered as noted Mellaart under the Shrine VII.8, the "Vulture Shrine" in "a very similar building", painting was preserved fragmentary and in better condition it was opened only on the east wall⁸. Taking into consideration that it was unearthed in VIII Building Horizon it would be expected to find some distinguished nuances in the way of representation.

The composition is significantly different from all other images of vultures. For all images of vultures of Çatal Hüyük there is one characteristic feature, that is, the striking scale of huge wings. However, in the composition of the Sanctuary VIII.8 the wings were treated somewhat differently (Fig. 6). Theoretically, changing of the way of depicting could be explained by the evolution of the pictorial tradition, although this explanation is weakly reasoned. The wings themselves are not as large and only shown with 4 parallel lines. Birds and feathers of the neck are treated differently, there is no back forelock. This element is shown clearly and necessarily from the Sanctuary vultures VII.7. Between the birds was placed a figure of a man with arms aside, and most importantly, the figure was represented with a head that may mean that the person was alive. In his right hand he holds a long object as if he had swung his stick at the bird on his right⁹. In his left hand an object difficult to define, but it is logical to assume that the subject had a similar function (i.e., it served to repel birds). Notable is the fact that the headless figure (dead) is located under the hand of a live personage, armed with a stick. To put it briefly, in the scene a living personage is involved, who drives away the birds from the dead body. This was pointed out by author of the exploration of Çatal Hüyük¹⁰.

This action compared to other depictions is somewhat unusual, where no one interferes with the vultures as they peck dead flesh off the corpse, although it should stipulate that the vultures would be depicted as flying up to the headless body. Here, on the contrary, a personage drives away birds. In this case, how does one explain this scene? There is the idea that the VIII.8 Sanctuary composition showed no vultures but another breed of birds (crows?) - This breed, also related to scavengers, was not permitted to eat corpses ("purification").

⁸ Mellaart 1964: 70.

⁹ Mellaart in his book (1967: 70) has determined this object as a sling, although this is not certain.

¹⁰ Mellaart 1964:70.

Figure 6: Composition in Shrine VIII.8 with Depiction of Two Vultures and Human Figure between Them / *Tapınak VIII.8’te İki Akbaba ve Aralarında İnsan Figürü Bulunan Kompozisyon*, (Mellaart 1964: Pl. XIV)

Some of the differences in details do not affect the overall image of vultures in the whole scheme, and the ensemble of images give a fairly stable iconography. Funeral wall paintings of Çatal Hüyük reveal the special status and exclusivity of the vulture as the birds unusual in their appearance and size (as we noted above, and as stressed by ancient artist); apparently, only this kind of bird was entrusted the task of cleansing the bones from the flesh in the funeral rites.

Figure 7: Wall Painting with Depiction of Construction Including a Ladder in the Room VI.B. 65 / *Odada Bir Merdiven Bulunan Bir Yapıyı Tasvir Eden Duvar Resmi VI.B. 65*. (Mellaart 1967)

The images of vultures and human figures on the surface of walls, unfortunately, give no idea exactly where the action takes place. Whether the body of dead is exposed on a specially fenced off space constructed or special designs, on which could fly the birds? This question is still open, although some elements of the compositions indicate features of the landscape and provide a basis for clues.

CONSTRUCTIONS ON ÇATAL HÜYÜK PAINTINGS

The most expressive in this regard is an ornamental band of red paint on a white background and the next in a horizontal direction in the room VI.B. 65. According to Mellaart ‘the subject of which, though uncertain, may include the representation of ladders.’¹¹

The painting represents repeated patterns of structures located horizontally on surface of wall. There are two rows with distinctive features of the upper and lower row. The top row shows the interconnecting line (Fig. 7), reminiscent as it is said by Mellaart, of a ladder. It should be noted that the ladder was a necessary tool to

play an important role in the lives of the dwellers, and not by chance is reflected in the figurative complex of Çatal Hüyük.

In the composition, it occupies a central position. Ladder with steps is shown obliquely standing. At the bottom line it is connected with the subject of a rectangular shape, filled with a combination of horizontal and vertical lines, resembling the masonry, and the subject - obviously construction has artificial nature, such as a platform from which it is related with the stairs. At the upper part the “ladder” is a rhomboidal detail, which rests in the recess of another part of the construction. This entirely painted part of construction has triangular shape; an acute angle facing down. A characteristic feature of this part is a flat horizontally contoured surface. In the picture published by J. Mellaart this part of the composition is repeated 6 times.

The bottom row is something similar to the above arrangement with some distinctive features. In particular ladder is depicted somewhat differently in the form of adjacent upper sides of rectangles, recalling some kind of twist. At the bottom the ladder is connected by line with the subject, which we have designated above as the “platform”. Platform has a more simplified design

¹¹ Mellaart 1967: Fig. 5.

in shape of horizontally and evenly stacked rectangles. Further the ladder is connected to completely black colored triangular in a similar manner as described above.

It should be emphasized that the structural parts of the construction painted by the lines evidently represent man-made details, while the triangles show another nature of the design. Triangles with acute apex facing downwards represent, in my opinion, a steep rock. Platform of upper row resembles bricks or stone masonry and the ladder itself was likely to have been made of wood. The recess in the rock and upper end of the ladder and then part of the groove in the rock were made for a solid fixation. For what could be used such a structure having a ladder connected with the sheer cliff which has in turn a flat surface on the top? The platform, which is attached to the ladder and then a rock, with sharp angle downward, testify in favor of the fact that the place is meant for some special function. Apparently, it was in an isolated place and was not available to animals. All of the above suggests that this could be a prototype of an ancient dakhma of Old Iranian literary sources – a construction for exposing corpses. The lower row of patterns of the same composition obviously represents a more simplified version of the same design. If our guess is correct, that the closed triangles represent an element of the natural terrain, it can be assumed that the residents of Çatal Hüyük used landscape features, complementing it with the necessary constructed adaptations.

The objection against this interpretation may be the absence of additional elements, such as birds, vultures, or the remains of the deceased, which to some extent would ease the interpretation of the entire composition. However, given the facts that in other depictions of the same figurative complex are present only vultures with dead bodies “without indicating a place” it could be a representation when a construction for exposing of corpses is shown separately. With regard to the “place”, intriguing in this respect seems a polychrome painting on the northern wall of the sanctuary VI.B.I lying in the subsequent building horizon¹².

CONSTRUCTIONS (CONTINUED)

POLYCHROME PAINTED COMPOSITION ON THE NORTH WALL OF THE SANCTUARY VI.B.I

According to Mellaart, the composition is a mortuary structure, lightly built of bundles or reeds and matting,

¹² In his early work, the author indicates that the painting was cleaned in the dwelling E VI.B.I (Mellaart 1963: Pl. XXVI (a)), but later in his generalizing work this room was determined as a sanctuary VI.B.I. (Mellaart 1967: 36, Fig. 8).

in which the dead were removed for the first stage in the Neolithic burial rites, the process of excarnation, as it is suggested, shown below by the human skulls and bones (Fig. 8). The author suggests that it was here in a special morgue or mortuary (charnel-house) took place a process of purification of the flesh. Wall paintings of the two sanctuaries Level VII and VIII suggest that this function was performed by vultures cleansing bones. According to the author, it is unlikely that their beaks left marks on the bones, and such signs were found¹³.

Figure 8: Polychrome Painted composition on the North Wall of the Sanctuary VI.B.I. After J.Mellaart / *Kutsal Alanın Kuzey Duvarında Polikrom Boyalı Kompozisyon VI.B.I. J.Mellaart (Mellaart 1967)*

Vertical structures, equipped with a staircase of light construction (wood), are likely to have on top of a flat surface - the site where the body of the deceased was placed. The second part of the composition, discovered later, adds to our understanding of the fact that the bones were collected later. Among them particularly well and clearly presented is the skull. Skull by its mass and volume is one of the largest and perhaps the most expressive of bones of the human skeleton. And consequently it is given special attention in the practice of burial and religious rites¹⁴.

The vertical design of the composition is high and is located between the peaks of zigzags, which surely represent the tops of mountains. Interesting small painted details on the background of the voids with a forked

¹³ Mellaart 1964: 92; Mellaart 1963: 95-98.

¹⁴ The interpretation of these structures as a place of eating the corpses of vultures and then drag the soul to other similar structures appear to be at least far-fetched and not having a base (Graham Hancock's, *Magicians of the Gods*: its proposed astronomical considerations at Gobekli Tepe - a critique by Andrew Collins, London 2015, Fig. 13).

limb tongue? and weaving body resembling creatures like reptiles. Structures built by human, it was clearly intended that wild animals and reptiles could not reach its height. Also of interest is a long strip on the right side of the composition, representing two parallel lines enclosing wavy band. That band resembles waves ending in banks. The whole plot represents, in all likelihood, one of the earliest in the landscapes of the region - landscape with mountain peaks and river. Unclear figures of creatures are represented in the reserved spaces of triangular shape. Although the meaning of the general picture is more or less interpretable, however, due to the very schematic way of representation there may be other options for interpretation..

TREATMENT OF REMAINS OF THE DEAD AFTER PURIFICATION

In the study of tombs of Çatal Hüyük there are two important points. The correct anatomical order was maintained thanks to the remaining tendons. On the remaining bones there are traces of ochre paint, and the separated skull was wrapped in cloth. All this shows that in the grave were placed dissected bones after removing of soft tissue. Vultures, eating bones, left undisturbed part of the brain because of its inaccessibility; they have been found in many graves level VI. From the skull found in the room E VI.I brains were extracted and wrapped in a piece of cloth¹⁵.

Dried, but preserving the correct anatomical order the bones were wrapped in cloth and tied with strips of cloth. Mellaart states that the bones were collected and prepared for burial in the course of the year, were buried in the same specified calendar time, perhaps in the spring festival. On the occasion of the burial the house and the sanctuary temporarily were released, the couches of the inhabitants shifted and on the released platforms grave was dug. After performing all the rituals the room was re-plastered and, if it was necessary, re-covered with paintings¹⁶.

PLACE FOR EXPOSING OF CORPSES

In the paragraph devoted to the pre-burial constructions we were concerned partially the question of the place. In scenes with vultures, impinging on the dead headless body, it remains not completely clear the question of where all this was going on. It is clear that this action is the order of the funeral, or rather, more precisely; it is the action that precedes the final burial. As we have noted,

the preliminary burial exhibiting corpses to vultures for the cleansing (purification), does not fit the definition of a secondary burial. The explorer of Çatal Hüyük excavation permits a process which is in pre-burial - inhumation, then the exhumation and re-burial. If such a practice did exist, then there is every reason to call it a "secondary burial", but full of confidence, that the burial took place in this way, does not arise.

In this case, one should recognize the existence of several methods of purification of the flesh of corpses. In any case, the assumption that the purified bone buried in the ground, which then once again was re-buried is devoid of logic. In the ancient agricultural societies, where land was considered a sacred element, such a custom would not allow (Zoroastrianism). Theoretically, in more ancient period the remains of the dead could be subjected to the purification of the flesh in various ways, including a pre-burial. However, for the specific case is unlikely reconstruction of the burial rite, when the custom of not allowing eating other animals for human flesh and placing it into the ground, where it will be subjected to rodents, insects and other creatures that do not belong to the circle of ritually acceptable "purificators". The custom of leaving the corpses to the mercy of predatory vultures points to two important points in the burial customs of the inhabitants of Çatal Hüyük. On the one hand, the dead body is given to vultures; other animals are not allowed access to the body. And if our guess is right that the painting of Sanctuary VIII.8 did not depict vultures but other carrion birds, trying to pick the corpse, but were warded off by the stick, and then it turns out that not all the birds of carrion were allowed to peck the flesh of the dead. This, in all probability, is directly connected with the choice of the place where the dead bodies were exposed. These places were to be secluded and had to defend the corpses being eaten by other animals.

Mellaart based on the analysis of several paintings of level VII, namely scenes with vultures and the bodies of the dead, as well as compositions with structures where the remains were kept and identified them as mortuary. He tried to combine the image and make the reconstruction of this building (Fig. 9). Reconstruction of Mellaart, in my opinion, is fully justified and is not devoid of logic, although many researchers were perceived ambiguously¹⁷.

Returning to the vertical structures, it should be said that the construction in the paintings of Çatal Hüyük leads to an association with the facilities of a later period, that

¹⁵ Mellaart 1964: 93.

¹⁶ Mellaart 1964: 92.

¹⁷ See, for example the article of Marla Mallet, *The Goddess from Anatolia. An Updated View of the Catal Huyuk Controversy*; Collon 1990: 119-123.

Figure 9: Reconstruction of the Structures for "Purification" of Dead Proposed by J.Mellaart. Internet Resource / *J.Mellaart Tarafından Önerilen Ölülerin "Saflaştırılması" İçin Yapıların Yeniden Yapılandırılması. İnternet kaynağı*

Figure 10: Kaaba of Zoroaster. Cultic Construction of Naksh-i Rostam Ensemble. Iran. Internet Resource / *Kabe-i Zerdüşt Naksh-i Rostam Topluğunun Kült Yapısı. İran. İnternet kaynağı*

in ancient Persian sources (Avesta) are referred to as dakhma¹⁸. Religious buildings of Achaemenid period, for example, cult-funerary ensemble at Naqsh-e Rostam in Iran of cubic form, known as the Kaaba of Zoroaster with high stone staircase is by design vaguely reminiscent of reconstruction proposed by Mellaart burial structures of Çatal Hüyük's murals. This is one of the best preserved monuments of religious architecture of ancient Iran and is likely only one of the links in the evolution of the burial complexes of the ancient East (Fig. 10). To some extent, this type of construction, where the dead bodies were kept is in common with the famous "tower of silence" of Iranian and Indian Zoroastrians (Parsis). Running ahead, we note that such facilities are available on the

high hills and in archaeological material of Central Asia of antiquity and the early Middle Ages.

It is interesting to note that the term "dakhma" lives up to the present time and does not lose any of the basic values - elevated platform for exhibiting of corpses, although has significance of crypt or grave, also catacomb and caves. In the modern Uzbek dakhma can mean a mausoleum, a tomb, a family tomb or headstone¹⁹. A striking example of dakhma of the medieval time with a elevated podium and tombstones and stelae can serve as dakhma of Sheibanids in Samarkand (Fig. 11).

Figure 11: Sheibanid's Dakhma in Samarkand / *Semerkand'da Sheibaniler Dakhması*

CENTRAL ASIA (BACTRIA, MARGIANA)

Archaeological sites which we have to address, are located in the south of modern Uzbekistan, i.e. region called Bactria in scientific literature. Chronologically, we considered the settlement dates from the first half of the 2nd millennium BC (Sapallitepa)²⁰ as well as the end of the 2 - beginning of the 1st millennium BC (Dzharkutan)²¹. Of great interest is small in size (3 hectares) Sapallitepa mound excavated by Uzbek archeologists in the late 60s and early 70s of the last century. Within the excavated part of the settlement under the floors of residential buildings, in ruins of abandoned buildings courtyards and streets within the walls of the individual rooms and corridors bypass were discovered burials with rich grave goods, materials similar to those settlements. The graves by their construction are divided into the catacomb, podboy²² and simple tomb in shape of pit. The last is most commonly associated with children's graves.

¹⁸ The term dakhma in the texts of the Avesta, in particular, Videvat can transmit different values, chief among which is the Zoroastrian platform for exposing a corpse, but the word can also mean simply non-Zoroastrian grave. In Middle Persian sources dakhma could mean funeral, burial niche, ossuary or a platform for exposing of corpses.

¹⁹ Uzbek-Russian Dictionary 1941: 118.

²⁰ Askarov 1973.

²¹ Askarov 1977.

²² Tomb with an underground chamber and a side niche (alcove).

Burials with fractioned bones were also found in the burial sites of Margiana (Turkmenistan): Gonur-depe, Togolok-1, and Togolok-21²³. In particular, during excavations of Gonur-depe three burials with fractional remains stacked in a pile in the burial pit were found. In Togolok-1 one of the premises was used as cemetery; here on the floor of the room in a small-sized hole the phalanx of the fingers and toes were discovered. In the same non-plundered burial near the fragments of the skeleton an amulet made in lapis lazuli was found, with the image of a bird-man and a winged animal²⁴. In the altar area of Togolok-21, after the altar ceased to function, under a large pithos long bones were cleared, which were placed under two skulls²⁵. Separated bones with skulls have been found in Northern Gonur (Fig. 12)²⁶, as well as in the ruins of the temple of Togolok-21²⁷. According to the excavator, V. I. Sarianidi, these bones were cleaned from meat, although this type of burial of fractioned bone is rare and limited and is located apart from the main burials²⁸. I would re-emphasize two facts which are important for the study here, namely, those burials with fractioned bones are few in relation to other types. The second important point is the burial location, as V. I. Sarianidi stated they were apart, and one of these burials (Togolok-21), was located in an altar (sacred) area, although at the end of its functioning.

Figure 12: Burial with Decected Bones. Gonur North. Turkmenistan. After V.I. Sarianidi / *Parçalanmış Kemiklerle Defin. Kuzey Gonur. Türkmenistan. V.I Sarianidi (Sarianidi 2007)*

Archaeological investigations of the funerary complexes of Dzharkutan have revealed characteristic features in the burial and the evolution of the funeral rite²⁹. For the Dzharkutan stage we can see quite a strong tradition expressed in the flexed (knees) position of the buried

lying on his sides and with the head oriented to the north. For the Molali stage a variability of funerary methods, including inhumation in a flexed position on the side in podboj grave, and sometimes in pit graves is characteristic; inhumation on the back with his legs apart; burial with fractioned bones stacked in a pile; cenotaph burial³⁰.

The next two burials are of paramount importance for the topic of our research. For this reason we give a quote of the description of V. Ionesov, author of the excavation. "Burial number 100 is a pit grave and dated to the Molali-Buston phase. The grave has an oval shape, with size of 160 x 130 cm, in north-south orientation. The preserved depth of the grave is 35cm. In the burial a dismembered skeleton of a woman has been found, in the northern part of grave there was a skull. The neck was oriented to the east. The skull was lying on two tibias, located in front of the pelvic bone. Next, lay the dense cluster of femoral and radial bones, ribs, scapula, vertebrae, clavicle and mandible. The southern part of the grave was empty. Burial inventory was represented only by a tiny bronze plate of 6 cm length, 0.5 cm width, and was located just west of the pile of bones. It should be noted also the finding of several charcoals. This rite of burial was observed in a number of graves at Dzharkutan-4B and Bustan-4 (no. 41, 60, 83, 88 - Dzharkutan-4B; no. 8, 30 - Bustan-4 (4))"³¹.

The second burial no 8 (Fig. 13) of Dzharkutan 4b from the Kuzali phase: "It is significant that the tomb was located apart from the majority of graves in the northeastern corner of the excavated space at a relatively great depth. The burial was of podboj type and had not been robbed. The entrance hole of 70x50 cm (EW) was located in the northern part of the grave. The burial chamber was round with a size of 140 x 120 cm along the axis E-W. The bottom of the grave was reached at a depth of 215 cm from the current surface. In the northern part of the chamber fractioned bones of a man of 20-35 years were unearthed. The bones were neatly and symmetrically stacked. The skull was on the left front side of the parietal to the west. Next, lay the dense cluster of limbs³². We should remember that the "isolation" of this burial from the others is reminiscent of the situation of the Margiana necropolis (Gonur North, Togolok-21), as discussed above.

Of course, the above examples do not provide a complete picture of burial ceremonies in any quantitative or qualitative terms, and require more detailed investigation. To a certain extent the material of the Dzharkutan

²³ Sarianidi 2007: 5.

²⁴ Sarianidi 1998: no 1620.

²⁵ Sarianidi 1990: 128.

²⁶ Sarianidi 1990: 156, no 2.

²⁷ Sarianidi 1990: 160, no 21.

²⁸ Sarianidi 2007: 50

²⁹ Ionesov 1988.

³⁰ Avanesova 2006: 23.

³¹ Ionesov 1990: 143.

³² Ionesov 1996: 23.

Figure 13: Burial no 8 with Fractioned Bones. Dzharkutan. Uzbekistan / Bölünerek Kemikler ile Defin No 8. Djarkutan. Özbekistan

complex is complemented by the Buston necropolis located in the proximity of Dzharkutan. For example, the Buston phase shows various examples of the buried ritual posture and orientation. There are several groups of ritual characteristics and their variants (inhumation, cremation, symbolic graves), many aspects of ritual practices change and evolve³³. This, in turn, may reflect the highly complex processes of sacralizing and mythologizing in the religious thought of ancient society.

Considering here only the graves with the fractioned bones, we have repeatedly pointed out that their number compared with the total number of excavated graves, is not high. Nevertheless, even these few graves show some differences between them, which, however, can be attributed to variations of one (single) burial custom. N. A. Avanesova considers this practice to be “a particular form of ritual inhumation” designating it as “secondary

burial of the remains of fractioned bones.” In Buston VI there are several versions: “imitation of integrity of remains”, non-articulated finds of individual bones “and “partially articulated joints”³⁴.

The arrangement of purified bones in the burial pits is still the most important fact. All burials with dissected bones belong to the Molali and Buston phases.

The basic construction of the burial is a catacomb with rectangular dromos (entrance) (in the work of N. A. Avanesova - “podboj-catacomb construction with sub rectangular entrance.”) There are burials with the same type of construction and sub rectangular dromos but without inventory (similar to the Tulkhar burials in Tajikistan)³⁵. The burial chamber usually has a rounded shape. The entrance (dromos) of the catacomb was laid in rows of unfired bricks, sometimes large stones (boulders) were used additionally.

It should be noted that in the necropolis of Tulkhar the dromos (Mandelshtam called this part of the structure “descent”) was overlapped by flagstones. This detail in funerary structures, as can be seen from the context, was dependent on the terrain and raw materials (stone was replaced by brick)³⁶.

So, in a very short examination we traced the common elements in burial practice between Asia Minor (Çatal Hüyük) and Central Asia. Taking into consideration a long chronological gap and specificities of the complexes we can emphasize certain similarities indicating the origins going back to prehistoric period of mankind. In fact, not only the funerary rite of burials of fractioned bones unites these two regions. There is another very similar tradition namely to expose the corpses to birds of prey to be decarnated (“purified”) that proceeded of burials. Remarkable analogies to the pectoral scenes with vultures of Çatal Hüyük were found on two seals from Bactria.

SEALS WITH SCENE OF DEVOURING OF DEAD FROM BACTRIA

I suggest that certain Bactrian seals had a direct relation with the funerary rites discussed above. The compositions on these seals demonstrate scenes which later were

³⁴ Avanesova 2013: 62.

³⁵ Tulkhar otherwise Early Tulkhar Necropolis located in Bishkent Valley in southern Tajikistan. Necropolis was investigated in 1960-es by A. Mandelshtam and dated to Late Bronze Age (Mandelshtam 1968).

³⁶ Mandelshtam 1968.

³³ Avanesova 2006: 25.

accepted and included in the funerary complex of the Zoroastrian religion.

The first seal comes from the private collection of P. Gardner. It was published repeatedly by V. I. Sarianidi³⁷ and represents a scene of torment of dead bodies by predatory birds and animals (Figs. 14 - 15).

The figures of animals and the dead are placed around a circle in the center of which there is a big figure of a bird (vulture?) with an emphasized long and sharp beak. The legs of the bird with sharp talons are stretched to the breast of the lying figure while its beak approaches the face of the person on the level of the eyes. Laying on its back the figure is shown with flexed legs. The second figure is shown in the upper part of the composition in a similar pose. There is a bird which also sits on the belly of the figure. Another (third) bird is represented in swooping position. On the right, but in the lower part between two figures, there is a running quadruped animal, in all probability, a dog. A little above there is an S shape design, meaning most likely a reptile (snake?).

The second figure is represented in a distinguished way; the head differs from the first figure. A large drop shaped object is attached to the neck. It could be explained as an element of hairstyle, for example, like a mop of hair, however it would be more tempting to recognize in it a funerary object. In any case, we can interpret more definitely the second detail represented above the head of the person. It has a prolonged form with rounded ends.

The exactness and accuracy of the ancient master-engraver treating the details of figures lying on their backs with legs flexed at the knees and arms placed on the belly may be noted. In this respect it is interesting to remember the primitive clay figure found in one of the burials of Dzharkutan that repeats position of the personage on the seal³⁸. However, we have not sufficient evidence to suggest that the poses of the exposed dead could be repeated in clay representations. We can only

suppose that the poses of dead left on the open space were regulated in certain ways in accordance with the rules of funerary practice (infr.).

The seal described has 16 angles and the composition inscribed in space is limited by these angles. It seems no accident that the shape of the seals with dented edges gives an impression that the action is on a mountain landscape.

Figure 14: Seal with Scene of Devouring from Garner's Collection. / *Garner'in Koleksiyonu'ndan Kuşların Parçalama Sahneli Mühür* (Sarianidi 2010)

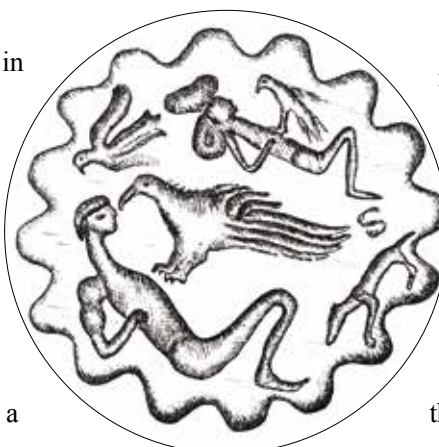

Figure 15: The same. Drawing by Author / *Aynısı. Yazarın Çizimi*

On a second seal, made in dark-brown stone of triangular form with dented sides, from the Kabul Museum³⁹ we have the same scene with a big bird over a figure lying with bent legs (Figs. 16 - 17). The author of the publication V. I. Sarianidi describes this subject as "a man attacked by a bird". In my opinion, here is the same scene of torment of the dead. The stretched arm of the lying figure is joined with an object of massive form the configuration of which is not clear. It may be noted that the figure lies on the jags, symbolizing, in all evidence, the mountains. And the coincidence in this case seems not accidental. The representation of the mountains in the most unambiguous manner indicates that the bodies of dead were exposed on open space in mountainous areas. These two seals specifically testify that the place for the rite of exposing the dead were mountains. It is appropriate to refer to the words of Ahura Mazda to the question of Zarathustra from Zend-Avesta: «Whither shall we bring, where shall we lay the bodies of the dead, O, Ahura Mazda?» Ahura Mazda

answered: "On the highest summits, where they know there are always corpse-eating dogs and corpse-eating birds, O holy Zarathustra!"⁴⁰

It should be emphasized that on both seals the heads of figures lying on their backs are turned up to the sky (similar position of the clay figurine unearthed from the Dzharkutan tomb). Such a pose for the rite of exposing the dead is also recommended in the Zend-Avesta. «The worshippers of Mazda shall lay down the dead (on the Dakhma) his eyes towards the sun (Vendidad, Fargard V, III, 13 (44))⁴¹.

³⁷ Sarianidi 2001; Sarianidi 2010.

³⁸ Abdullaev / Rtveladze / Shishkina 1991: no 22.

³⁹ Sarianidi 1998: 914.

⁴⁰ Vendidad, Fargard VI, V, 45 (93).

⁴¹ Zend-Avesta 1880: 52.

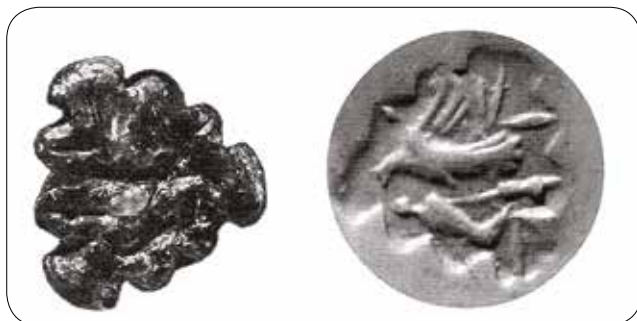

Figure 16: Seal from Kabul Museum / *Kabil Müzesi'nden Mühür*. (Sarianidi 1998)

Figure 17: The Same. (Drawing) / *Aynısı. (Çizim)*.

Numerous legends are associated with mountains in Central Asia as well as in other lands and regions, when in certain historical periods the old and feeble people were brought to mountains (in forests) and left there supplied with the minimum of meals and water⁴². In all probability, the rite of exposing on a certain space, in this case in mountains, was preceded by the emergence of special artificial constructions, like the dakhma, although in certain periods two ways of exposing could have co-existed. In any case, for the mountainous area the tops were more convenient while for plain landscapes people used natural hills like at Chylpyktepa in Khorasmia (3rd – 4th century AD) (Fig. 18)⁴³. On the northern part of Kalaly site also in Khorasmia (2-3 centuries AD) S.P. Tolstov observed two constructions which could be used as “towers of silence” – place for preparation of bodies for the subsequent burials in ossuaries⁴⁴. Otherwise special elevated platforms were erected as we can observe in the Erkurgan area (Kashkadarya, Uzbekistan, 2nd century BC)⁴⁵.

⁴² Andreev 1953: 211.

⁴³ Tolstov 1948: 71-72.

⁴⁴ Tolstov 1962: 114-115.

⁴⁵ Suleymanov 2000: 115-120.

The dakhma of Erkurgan is represented by an eroded hill of oval form (length 70 m and height 7 m) located in the north-western part of the ancient city between its exterior and interior ramparts. The excavations revealed that the upper part of the dakhma has a towering monolithic structure (34 to 23 m) that was built of mud brick and clay. The tower was built on a vast platform (lower level of construction). To the east façade of the tower adjoined an adobe platform with a height to just below the platform of the tower, its surface having been carefully plastered with adobe clay. The dakhma functioned in the 2nd century BC, for a relatively short time and soon after that was very carefully entombed⁴⁶. The top of the tower was almost completely destroyed, and only in the south-west corner, under the rubble, at a depth of 70-80 cm from the top the remains of an area were found, paved with large and small pieces of white limestone. Here, among stones disturbed and displaced by treasure hunters, finger bones, teeth and other small human bones and few fragments of pottery were found. When stripping the western slope of the dakhma's surface, immediately under a thin layer of sods at a depth of several centimeters in the soil conglomerate, a skull of a teenager was found who, apparently, was lying on the surface of the south-western area of the dakhma's tower⁴⁷. According to the author and the head of the excavation, R. Suleymanov, it is on the top floor, in the south-western part, laid out with raw pieces of limestone, where the corpses of the dead were exposed. The dakhma of Erkurgan is dated by a few but expressive complexes of ceramics to the 2nd century BC⁴⁸.

From this description it is important to emphasize that the area for exposing the bodies of the dead was paved with limestone which evidently served as material isolating the dead from the earth. In this case we can suggest that the bodies of the dead were isolated from the earth not only in the tombs of burials but also on the area of exposure. It was specifically when it was a construction of clay or mud brick (kind of earth!), unlike the mountains of rock which itself could serve as isolating material.

Excavations at Gonur-depe (Turkmenistan) have shown that the role of dakhma here was played by one of the rooms of the palace complex⁴⁹. The author of the excavation, V. I. Sarianidi, suggests the existence of a special entrance, where specially trained dogs could penetrate. In the Avesta places where there were special dogs and birds are prescribed. The indication that “there shall the worshippers of Mazda fasten the corpse, by the feet and by the hair, with brass, stones, or lead, lest the corpse-eating dogs and the corpse-eating birds shall go and carry the bones to the

⁴⁶ Suleymanov 2000: 115.

⁴⁷ Suleymanov 2000: 119.

⁴⁸ Suleymanov 2000: 120.

⁴⁹ Sarianidi 2010: 50.

Figure 18: Dakhma Chylpyktepa in Khorazmia. Uzbekistan. 2-4 c. A.D / *Khorazmia'daki Dakhma Chylpyktepa. Özbekistan. MS 2-4 Yüzyllar*

water and to the trees”⁵⁰, is indicative of the fact that the bodies were exposed, likely in the open space (outdoors). It is interesting that in this passage there are listed devices for fixing the bodies against their being moved by animals. It is appropriate in this context to recall the epitaph to the slave-Persian by the poet Dioscorides, who emphasizes that the fire and the river do not come into contact with corpses⁵¹. That is, the devices must be secured against moving parts of a corpse to rivers or other sacred elements. Are not these items shown in the above seals from the collection of R. Gardner and the Kabul Museum?

It would be categorical to believe that the building, where the corpses were exposed, had a well-defined shape and a well-defined function, an assumption for which B. A. Litvinski, and a number of authors (see above), stated, that the dakhma could serve as a place for exposing and as storage place (naos), seems quite convincing⁵².

WRITTEN SOURCES

Quite a variety of information about the burial customs of the Persians is given by one of the early classical authors, Herodotus (Bk. I,CXL). “So much I can say of them of my own certain knowledge. But there are other matters concerning the dead which are secretly and obscurely

told – how the dead bodies of Persians are not buried before they have been mangled by bird or dog. That this is the way of the Magians I know for a certainty; for they do not conceal the practice. But this is certain, that before the Persians bury the body in earth they embalm it in wax.”⁵³

Information on this custom can be found also in his followers⁵⁴. The same Herodotus and Xenophon mention burials under a mound (kurgan)⁵⁵ or ordinary burial⁵⁶. In a military context burial rites were, in all probability, simplified. For example, by the order of Xerxes I 19,000 Persians, who perished at Thermopylae, were just buried⁵⁷. In a similar manner noble Persians were buried after the battle of Issus⁵⁸.

Strabo also notes that the Persians had to bury the dead after they are coated with wax⁵⁹. Perhaps what is meant by embalming applied mainly to royal persons. This custom was due to the existence of the cult of the king and his deification during his lifetime (the cult of the pharaohs, Alexander, etc.).

⁵⁰ Zend-Avesta, Vendidad, Fargard VI, V, 46 (95), 73.

⁵¹ Chistyakova 1993: 169.

⁵² Litvinski / Sedov 1983: 113.

⁵³ Herod. Hist., 181,140.

⁵⁴ Cicero. Tusc.45, 108; Strab. XV, 3, 20.

⁵⁵ Herod. Hist. VII 117; Xen. Cyr. VII 3, 16.

⁵⁶ Herod. Hist. IX 84; DeLuc. 21, 932.

⁵⁷ Herod. Hist. VIII 24-25.

⁵⁸ Cur. Ruf. Hist. Alex. Mag. III 12, 13-14.

⁵⁹ Strabo XV, III, 13.

According to Strabo “Anciently the Sogdians and Bactrians did not differ much from the nomads in their mode of life and manners, yet the manners of the Bactrians were a little more civilized. Onesicritus, however, does not give the most favorable account of this people. Those who are disabled by disease or old age are thrown alive to be devoured by dogs kept expressly for this purpose, and whom in the language of the country they call entombers (ένταφιασταί). The places on the exterior of the walls of the capital of the Bactrians are clean, but the interior is for the most part full of human bones. Alexander abolished this custom”⁶⁰. However, the accuracy of these reports has been questioned⁶¹.

“Something of the same kind is related of the Caspians also, who, when their parents have attained the age of 70 years, confine them, and let them die of hunger. This custom, although Scythian in character, is more tolerable than that of the Bactrians, and is similar to the domestic law of the Ceians; the custom, however, of the Bactrians is much more according to Scythian manners”⁶². In another fragment we find that “the Caspians starve to death those who are above seventy years old, by exposing them in a desert place. The exposed are observed at a distance⁶³; if they are dragged from their resting-place (κλίνη) by birds, they are then pronounced happy; but if by wild beasts, or dogs, less fortunate; but if by none of these, ill-fated”⁶⁴.

Justin wrote about the Parthians, “ Their general mode of sepulture is dilaniation by birds or dogs; the barebones they at last burying the ground (sepulture vulgo autaviumaut canum laniatusest; nudad emumossa terra obrunt)”⁶⁵. Agathius also wrote on the custom of leaving a seriously ill person outside the camp⁶⁶. Porphyry reports about the Hyrkanians and Scythians who abandon the elderly and sick⁶⁷. However, describing the rites of magicians, Strabo notes that according to their custom, they did not bury the deceased in the ground, but gave them to be eaten by birds of prey.

The earliest report on the specific Zoroastrian custom of exposing corpses, as already noted, belongs to Herodotus: Persian corpses were exhibited to the mercy of predatory birds and dogs⁶⁸. Herodotus saw on the battlefield of Papremise heaps of bones of the Persians

and Egyptians⁶⁹. Hyrkanians grew for this a particular breed of dog⁷⁰.

The custom of exposure for devouring by dogs and birds is typical for all Persians, Agathias describes for his time, and burial in the ground or in the coffin was forbidden, but very common in the past⁷¹. Procopius mentions the prohibition in legislative form of betraying the dead body to the earth⁷². According to Cicero and Strabo, precisely the magicians expose the corpses to be eaten by birds⁷³. This is a very interesting report, to which we will return below for a detailed analysis.

Agathias tells the story about a group of Platonic philosophers, led by Damascus, visiting Persia. On the way they saw an unburied corpse and decided to bury him, but to no avail, and the deceased came to the philosopher in his sleep, after which he interpreted the ban to bury the corpses in the earth-mother as a punishment to the Persians for their custom of cohabitation with their mothers⁷⁴.

The above examples may indicate that in the pre-Achaemenid period and later the funeral rites of western Iranians largely differed, not only from the eastern provinces, but also among themselves.

As V. V. Barthold noted, funeral rites in the eastern Iranian world, in contrast to the rites of the Persians, experienced an independent evolution⁷⁵. In fact, in the historical and cultural regions of Central Asia, such as, Khorezm, Sogd, Chach, Margiana, as well as monuments of Semirechye quite common finds of ossuaries - ceramic boxes with the remains of buried stacked inside⁷⁶. Meanwhile, it should be noted their complete lack in the territory of Bactria and historical regions of Iran⁷⁷.

Interesting information about funeral rites of the people of Samarkand can be found in the encyclopedia of Tung-tien⁷⁸ in the story of the envoy Wei Jie at the beginning of the 7th century AD. In particular, they say that in Samarkand at that time there still remained an old Bactrian custom of educating dogs specifically for

⁶⁰ Strabo XI, XI, 3.

⁶¹ Koshelenko 1985: 266.

⁶² Strabo XI, XI, 3.

⁶³ Strabo XI, 11, 8.

⁶⁴ Strabo XI, XI, 7.

⁶⁵ Just., XLI, 3.

⁶⁶ Agath. Reign. Just. II 23.

⁶⁷ Porph. Reign. Just. Abst. IV 21.

⁶⁸ Herod. Hist. I 140.

⁶⁹ Herod. Hist. III 12.

⁷⁰ Cicero. Tusc. I 45, 108.

⁷¹ Agath. Reign. Just. II 22-23.

⁷² Procop. I 11, 35.

⁷³ Cicero. Tusc. I 45, 108; Strab. XV 3, 20.

⁷⁴ Agath. Reign. Just. II 31.

⁷⁵ However, as archaeological studies of the Bactrian Region testify until present days there are no finds of ossuaries in this territory.

⁷⁶ Rapoport 1967; Rapoport 1971; Grenet 1984.

⁷⁷ Bartold 1966 : 119-120.

⁷⁸ Chavannes 1903: 133.

devouring meat of human corpses; the bones of the dead were buried in the ground, but not put in coffins⁷⁹.

Chavannes writes: "...texte fort curieux qui est tiré du *Mémoire de Wei Tsie sur les Barbares d'occident* ... , je n'ai pu trouver aucune renseignement sur ce Wei Tsie ; le passage traduit ci-dessous (voyez Pien i tien, chap. XLVII, notice sur le K'ang-kiu, p. 4 r) est une citation qui est faite dans le *T'ong tien* de TouYeou (TouYeou entreprit son encyclopédie à l'âge de 32 ans, la première année ta-li = 766 ; il a terminée à l'âge de 67 ans, la dix-septième année tcheng-yuen = 801) : "Le *Mémoire de Wei Tsie sur les Barbares occidentaux* dit : Les gens du royaume K'ang ... En dehors de la capitale il y a, logées à l'écart, plus de deux cents familles qui ont la spécialité de s'occuper des funérailles ; ces gens ont construit dans un endroit isolé une enceinte dans laquelle tous les ossements qu'on enterre en leur faisant un convoi funèbre ; on ne les met dans aucun cercueil"⁸⁰.

One of the first translators of the Chinese Chronicle, the Russian monk Iakinf (Bichurin), describing the Bosy (Persians) after Bey Shi, notes that they leave the dead in mountains and for one month they are in mourning. Out of residence there is an estate of people who live separately and their business is related with funerary duty; they are considered as unpurified. If they go to market they let people know their identity by ringing bells⁸¹.

An interesting and at the same time some mysterious information is contained in the story of al-Baladhuri in his *Futuh al-Buldan* (404) dating back to the conquest of Khorasan by Arabs. Let bring this passage in its entirety.

"Death of al-Aswad. Ibn-Amir⁸² sent al-Aswad ibn-Kulthum al-Adawi (Adi ar-Ribab), a pious man, to Baihak, a district of Nišabur. He entered one of the gardens belonging to its population by means of a breach in its wall, and a part of the Moslems entered with him. But the enemy seized the breach against them, and al-Aswad fought until he and those with him were killed. He was succeeded in command of the force by Adham ibn-Kulthum, who accomplished the capture of Baihak. Al-Aswad had prayed his Lord to gather him at the resurrection from the bellies of the beasts and birds, and so his brother did not bury him, although his martyred companions were buried.⁸³"

From this passage it follows that al-Aswad ibn-Kulthum prayed to his Lord (it is not specified exactly what Lord) that Lord recreated him from the stomachs of wild beasts and birds. It is logical to assume that for this his corpse should have been eaten by these birds and beasts. From the following text it is clear that this is not a free expression of author, and indeed al-Aswad's body was left by his brother without burial in contrast to his fallen comrades whose bodies were interred.

Involuntarily the question arises: was whether al-Aswad an adherent of Zoroastrian religion? There is no direct indication of this, and the question remains open, although against the background of the buried Muslims the desire to rise from the dead "from the stomachs of animals and birds" looks strange and definitely not Muslim.

This story has distant resembles to the death of Bukhar Hudat Tughshāda, which will be discussed below. The only difference is that Tughshāda orders his subordinates, being mortally wounded, but in consciousness. As for Al-Aswad and his Muslim fellows, his brother finds them already dead and buries them in accordance with their confessional affiliation. Consequently, Al Aswad's wish was known for his brother even earlier. It can be assumed that al-Aswad belonged to a Zoroastrian community, and then we have at our disposal an interesting fact of tolerance and joint actions of Muslims and Zoroastrians in the territory of Khorasan.

According to medieval sources (Narshakhi, at-Tabari, al-Garnati) beside exposing the corpse on an open space for separating the flesh from the bones there was another way, that is, the mechanical one. We have information on this in the story of Bukhār Khudāh Tughshāda reflected in two sources: *History of Prophets and Kings* of at-Tabari (839-923) (II, 1694) and *History of Bukhara* of Muhammad Narshahi (899-959)⁸⁴ concerning the murdering of Tughshāda in 121 (739 AD). Narshahi writes, when Tughshāda was wounded mortally he exhorted and died after one hour. Servants entered and removed his flesh (کشت از وی جدا کردند) and brought his bones to Bukhara⁸⁵.

However, can we consider this case with Tughshāda as a funerary practice or tradition? Or could it be a forced measure because of the situation. Baron V. R. Rosen studied this episode and proposed that "it is necessary to distinguish in this case religious custom and action

⁷⁹ Bartold 1968 : 346.

⁸⁰ Chavannes 1903 : 133.

⁸¹ Bichurin 1951, 169

⁸² Abdallah ibn Amir- governor of Basra (29-35 = 649-655), The year 30 (= 650) made a campaign to Khorasan.

⁸³ Baladhuri 1924: 160.

⁸⁴ Narshahi 1954. The work of Narshahi edited and changed in 1128 was translated to Persian by Abu-Nasr Akhmad ibn Muhammad al-Kubavi.

⁸⁵ Narshahi 1954: 62.

used for commodity of transportation of the remains”⁸⁶. Removing flesh from the bones could theoretically be one of the wishes of the dying Tughshāda.

In this respect the information of N. I. Veselovski referring to the Astrakhan merchant Abrosimov (1842) is interesting. Having been in Khiva Abrosimov observed the Kirgiz taking out a dead from the tomb, scraping away the flesh from the bones for transporting them to his natal village trying to give a possibility for the parents to mourn and re-bury their son. So, two similar examples discussed above testify that fractioned bones of dead with subsequent burying, excluding the practice of exposing the corpse, were in fact, only incidental instances. A little differently we can interpret a fragment from an Arab source of the 12th century, Abu Khamid al-Andalusi or al-Garnati cited by V. V. Bartold, who narrates about the Ziriherans⁸⁷ and their funerary rites. According to Bartold, many Arab writers, beginning from Baladhuri and Masudi, write about this tribe, “but all these information concerning their funerary rites go back to the author of 12th century, Abu Khamid al-Andalusi or al-Garnati, who unfortunately is quite doubtful”⁸⁸. Ziriherans inhabited two settlements located on a high hill near Derbent; in every settlement there were two underground rooms similar to cellars; one for the male corpses the other one for females. In each room there were men with knives and when the corpses were brought they removed the flesh from the bones and took out the brain. After that the bones were cleaned and dried and put in a sack, namely, the bones of rich men in brocade sacks and the bones of poor people in unbleached material (brown Holland). On the sack they wrote the name of the dead and his parents, date of his birth and death and hung it up in the same room. The flesh of the male corpse was brought away to a hill located outside the settlement and given to black ravens; other birds were kept off by arrows. The female flesh was given to black kites and other birds were also kept away⁸⁹.

This information inadvertently brings to mind a wall painting from Çatal Hüyük (Sanctuary VIII.8) which depicts an live personage with stick in hand driving away a bird from the corpse.

In this case, if the information of Arab author is accurate, we have a certain rite associated with certain religious traditions and ideology of the Ziriheran tribe. Although mechanically (manually) cleaned bones collected in a sack excluded the custom of exposing of the corpse,

nevertheless the flesh was given to certain birds which resembled those described in the stories of classical authors (Herodotus, Strabo and specifically information about the Caspians, see above).

If we can consider the case of Bukhār Khudāh Tughshāda as a forced measure for the facilitating of transportation, the actions of Ziriherans are comparable with a tradition. However, in both cases the corpse undergoes operative actions and bone separation has an artificial character. In the first case it was a close and instructed servant, in the second one the question is of a group of special (professional?) men who were regularly occupied with that rite.

The main idea in both cases is the burial of fractioned bones although their purification was effected in different ways. In this respect information about the Ziriherans delivered by al Garnati is more concrete, where special people executed this ritual. From an archaeological point of view the sites of the funeral culture of Azerbaijan are of great interest. In particular in kurgan no. 34 in the Hanlar district of Azerbaijan Ya .I. Gummel discovered fractioned bones and they had been cut at the joints, clearly indicating artificial dismembering of the corpse before burial⁹⁰.

In this relation a principal question arises. Can we associate all the burials with fractioned bones to Zoroastrian funeral practice? In this respect the tradition of one of the Kafir tribe of the Hindukush is notable. V. V. Grigorjev, in his time translating Erkunde of Carle Ritter, specifically noted the parts devoted to Kabulistan and Kafiristan⁹¹. From the observations of the outstanding German scholar we know about funeral customs of the Siah Posh tribe which was documented by M. Mohun Lal accompanying Lieutenant Bornes on his journey. The information was based on the oral report of a Muslim mufti who visited the tribe⁹².

‘Having passed through the valleys called Darah Nur, Damunj, and Vakul, he arrived the third day at the village named Katar, occupied by the Siah Posh... Their dress is of goat skin, and their hair hangs down to their shoulders. They drink wine as well as water, and never sit upon the ground, but only in chairs. This shows perhaps that they are the descendants of Alexander the Great. ... As to their religion, they worship idols, either made of stone or wood, which they call Buruk, or Maha Dev. They wear iron rings in their ears, and a string ornamented with shells, round their necks. They sacrifice cows on their holidays,

⁸⁶ Veselovski 1907: IV.

⁸⁷ Ziriherans means makers of chain-mail armor.

⁸⁸ Bartold 1966: 120.

⁸⁹ Bartold 1966: 121.

⁹⁰ Gummel 1940: 60-61.

⁹¹ Ritter 1867.

⁹² Mohun Lal 1834: 76-79.

as the Muhammadeans do in the day of Eeduzuha. If a stranger happens to ask them where is god, they point with their fingers towards the west or Mecca. They read the Muhammedean kalimeh to please the Musulmans, and at the same time confess themselves to be Kafirs; in short, their religion is not known.... The funeral of the Siah Posh people is triumphantly solemnized. The corpse is generally attended by young men, who sing, skip, dance, and play upon drums. The deceased, unwashed, is carried away upon the shoulders of men, in a large box, as among the Muhammedeans. It is taken upon the top of a high mountain, and put open to the sun. They sacrifice a cow, and give a feast to the attendants of the funeral. Then they return home, and do not weep at all.'

After sixty days, when the body is putrefied, and eaten by birds, the women of the family go in an assembly upon the mountain. They pick up the bones, and after washing them in a stream, they bring them home, sit round them, and then mourn for a short time; after this, the men come and convey the bones, they say, "This is the heaven for you"⁹³.

Archaeological material from Margiana is demonstrative for the interpretation of burials with fractioned bones. In the funeral complexes and necropolises this type of burials is presented in a minority compared to the ordinary inhumation tombs. It could mean that the buried bones belonged to a certain isolated group of people. Though these burials have no similarity with royal burials, however, isolation from the other tombs and their closeness to sacral areas may testify to a certain measure the high status of this group. Clergy had such a status in ancient society, and we can suppose that the burials with fractioned bones belonged to priests (magi). Let me remind that in classical sources (Herodotus, Strabo etc.) it is known that only the magi could publicly and freely expose the corpse of the dead to be eaten by birds and animals.

However, there is no common opinion amongst classical authors about the social status of the magi. They are presented as a tribe or as a professional society. The similar situation in classical sources about Indian Brahmins can be noted, where their determination is different (tribe or society) but they possessed special knowledge and had a high position in the social hierarchy⁹⁴. According to Herodotus, the magi were one of six Median tribes⁹⁵. They are mentioned without relation to Zoroaster or his

follower⁹⁶. Aeschylus characterizes magi in an ethnic sense⁹⁷.

The historical episode related to Smerdis who usurped the throne after the death of Cambyses also indicates the high status of the magi in the state structure⁹⁸. Originally, magi were interpreters of dreams, for example, interpretations of King Astiag's dreams concerning Cyrus⁹⁹. Herodotus also mentions the participation of the magi in sacrifices¹⁰⁰.

Clearchus from Sol names gymnosophists as disciples of the magi¹⁰¹. However, there is the contradictory information of Ammianus¹⁰², that Histaspes, father of Darius, who followed the teaching of Zoroaster, received the knowledge from Brahmins and then transferred it to the magi. Information of the same Ammianus is important. It concludes that initially there was a minority but then they increased. They live in separate settlements without fortification walls, according to their laws¹⁰³.

After Lucian the magi were followers of Zoroaster merged with Chaldeans from Babylon who open the gate to Aid by invocations¹⁰⁴. Apuleius considers the magi's science as pious¹⁰⁵. Agathias of Merineus unites the magi in a clan that was elevated in the time of Artaxar's rule who conquered the Parthians and participated in magi's mysteries. In the time of Agathias all social affairs amongst Persians were accomplished by the advice and predictions of the magi, and with their confirmations were considered as lawful and just¹⁰⁶. After Strabo in Cappadocia there was a big clan of magi who were called pirephes (kindlers of fire in Greek) and there were a lot of shrines devoted to Persian divinities¹⁰⁷.

If we admit that burials with fractioned bones are related with the priest's society, it is difficult to explain the existence of female bones in such burials taking account that only male persons could be magi. It could be possible in this case that the tradition of this custom was applicable for every member of their family. If the priests were castes or tribes it is evident that the rules of funerary tradition were equal for every member of the society.

⁹³ Mohun Lal 1834: 77.

⁹⁴ Abdullaev 2014.

⁹⁵ Herod. Hist. I 101. However this information is questionable: Frye 2000, 111; Eliade 2001: 294.

⁹⁶ Plu. Quaestconv IV 5, 2, 670d.

⁹⁷ Aesch. Pers. 317.

⁹⁸ Herod. Hist. III 61-65, 74-79.

⁹⁹ Herod. Hist. I, 128.

¹⁰⁰ Herod. Hist. I 132.

¹⁰¹ Diog. Lart. I, 9.

¹⁰² Amm. Marc. XXIII 6, 33.

¹⁰³ Amm. Marc. XXIII 6, 35-36

¹⁰⁴ Luc. Men. 6-7.

¹⁰⁵ Apul. Apol. 26, compare 90.

¹⁰⁶ Agath. II 26; compare. Boys 2003: 156.

¹⁰⁷ Strab. XV 3, 15.

The special kind of burial of fractioned bones in ceramic boxes – ossuaries – may be noted, which was widely distributed in Central Asia (Sogdia, Chach, Khorasmia, Margiana). Some richly decorated specimens (Biyanaïman, Ishtykhan, Kashkadarya) represent compositions related with the Zoroastrian mythology and religious pantheon¹⁰⁸.

The appearance of these ossuaries belongs to the Early Medieval period while absolute chronology remains disputed. Their emergence in Sogdia is questionable; it is quite possible we have some influence of adjacent Khorasmia in the tradition which is dated to an earlier period¹⁰⁹. Some subjects and iconographical elements on the relief composition of ossuaries of Sogdia go back to late Roman and early Christian (Byzantine) sarcophagi and ceramic boxes¹¹⁰. However this aspect is weakly studied.

CONCLUSION

The suggestion of scholars that such burials have no relation with Mazdean or Zoroastrian funerary tradition is reasonable because despite the exterior similarity we have no arguments to relate every burial with fractioned bones to Zoroastrian rites; because such burials could be reminiscent of very ancient traditions going back, according to archaeological evidence, to the prehistoric period and Çatal Hüyük Complex gives in this relation a brilliant specimen. Nevertheless, this rite became one of the necessary elements of the Zoroastrian funerary practice and evidently not only Zoroastrian.

Our hypothesis that burials of fractioned bones belong to the priests-magi (at least in certain periods) are supported by classical sources. Partially it could explain isolation, vicinity to the sacred areas and the relative rarity of these burials in comparison to the ordinary (inhumation) burials. The origins of the tradition of burying of purified bones with an obligatory isolating layer excluding any contacts of the remains with earth, evidently goes back to very ancient cults, for example the cult of the earth. In later periods this practice, as well as exposing the corpse of the dead, was adopted by the magi and introduced into Mazdean and Zoroastrian religious traditions as one of the elements of funerary rites.

The question mark in the title of this article, “the origins or parallel” inclines us to “the origins”. It is much more difficult to answer to the question where the start of these sources is. In any case, the monuments of the Neolithic period of ancient Anatolia still remain champions in this regard.

BIBLIOGRAPHY

- Aesch. Pers. = Aeschylus. The Persians.
 Agath. Reign. Just. = Agathias Scholasticus On the Reign of Justinian
 Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt
 Apul. Apol. = Apuleius. Apologia
 Arr. An = Arrianus Anabasis
 Cicero. Tusc. = Tusculanae disputationes
 Cur. Ruf. Hist. Alex. Mag. = Quintus Curtius Rufus. Historiae Alexandri Magni Macedonis
 Diog. Lart. = Diogenes Laertius. Lives and Opinions of Eminent Philosophers.
 Just. Hist. Phil. = Marcus Junianus Justinus Historiarum Philippicarum libri XLIV
 Herod. Hist. = Herodotus Historiae
 Plu. Alex. Virt. = Plutarchus De Alexandri Magni fortuna aut virtute
 Quaest conv. = Quaestiones convivales
 Porph. Abst. = Porphyrius. De Abstinencia
 Procop. = Procopius of Caesarea. History of the Wars : Book I. The Persian War.
 Luc. Men. = Lucian Menippus
 De Luc. = De Luctu
 Strabo. = Strabo. Geography
 Xen. Cyr. = Xenophont. Cyropediae

ABDULLAEV, K. 1989.

“Arhitekturnye formy na reliefah ossuariyev (po materialam Sogdian y v rennesrednevekovoe vremya)”, Problemy issledovaniya antichnyh gorodov. Moskva : 5-7.

ABDULLAEV, K. 2014.

“Image de sage-ascète dans l’art de l’Asie centrale”, De Samarcande à Istanbul : étapes orientales (Ed. V. Schiltz). Hommages à Pierre Chuvin, vol. 2. Paris : 127- 148.

ABDULLAEV, K/RTVELADZE, E/SHISHKINA, G. 1991 (Ed.).

Culture and Art of Ancient Uzbekistan. Vol. 1-2. Moscow.

ASKAROV, A. 1973.

Sapallitepa. Tashkent.

ASKAROV, A. 1977.

Drevezemledelcheskaya kultura epohi bronzy yuga Uzbekistana. Tashkent.

¹⁰⁸ Pugachenkova 1985; Grenée 1987.

¹⁰⁹ Rappoport 1971.

¹¹⁰ Abdullaev 1989: 5-7.

- AVANESOVA, N.A. 2006.
“Dvenadsaty polevoy sezon na Nekropole Buston VI,” *Arheologicheskie issledovaniya v Uzbekistane* 2005-2005, 5: 23-30.
- AVANESOVA, N.A. 2013.
Buston VI – nekropol ognepoklonnikov do urbanisticheskoy Baktrii. Samarkand.
- ANDREEV, M.C. 1953.
Tadjiki doliny Huf (verhovya Amu-Daryi. Stalinabad.
- BALADHURI, 1924.
Kitab Futuh Al-Buldan of al-Imam abu-l ‘Abbas Ahmad ibn Jabir al-Baladhuri. Translated by Francis Clark Murgotten. Part II. The Origins of the Islamic State, Vol. LXVIII. New York.
- BARTOLD, V.V. 1966.
Raboty po arheologii, numizmatiki, epigrafike i etnografii. Sochineniya. T. IV. Moskva.
- BARTOLD, V.V. 1968.
Raboty po istorii i filologii tyurkskih i mongolskih narodov. Sochineniya. T. V. Moskva.
- BIRUNI, A. 1963.
Pamyatniki minuvshih pokoleniy. Izbrannye proizvedeniya. T.1-2. Tashkent.
- BICHURIN, N.Y. 1951.
Sobranie svedeniy o narodah obitavshih v Sredney Azii v drevniye vremena. Chast 2. Sankt-Peterburg.
- BOYS, M. 2003.
Zoroastriysy. Verovaniya i obychai. 4th Edition. Sankt-Peterburg.
- BORISOV, A.Y. 1940.
“O znachenii slova “naus””, *Trudy Otdela Vostoka Gosudarstvennogo Ermitazha* 3: 301-312.
- COLLINS, A. 2015.
Graham Hancock’s, *Magicians of the Gods: its proposed astronomical considerations at Gobekli Tepe*. London.
- COLLON, D. 1990.
“Subjective Reconstruction ? The Catal Huyuk Wall Paintings,” *Hali* 53, October 1990, 119-123.
- CHAVANNES, E. 1903.
Documents sur les Tou-kiue (Tures) occidentaux. Paris.
- EDENS, C. 1995.
“Çatal Hüyük”, 100 Great Archaeological Discoveries (Ed. P. G. Bahn). New York: 68-69.
- ERDOGU, B. 2009.
“Ritual Symbolism in the Early Chalcolithic Period of Central Anatolia”, *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science* 5: 129-151.
- FOREST, J/-D. 1993.
“Çatal Höyük et son décor : pour déchiffrement d’un code symbolique”, *Anatolia Antiqua* 2: 1-42.
- FRYE, R.N. 2000.
The Golden Age of Persia. Sheffield.
- GRENET, F. 1984.
Les pratiques funéraires dans l’Asie centrale sédentaire, de la conquête grecque à l’islamisation. Paris.
- GRENE, F. 1987.
“Interpretatsiya dekora ossuariyev iz Biyanaymana i Miankalya”, *Gorodskaya kultura Baktr—Toharistana i Sogda. Antichnost, rannee srednevekovye*. Tashkent: 154-162.
- GUMMEL, Ya.I. 1940.
Arheologicheskie ocherki. Baku.
- HODDER, I. 2007.
“Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic”, *Annual Review of Anthropology* 36: 105-120.
- HODDER, I. 2010.
Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study. Cambridge.
- MALLET, M. 1990.
“A Weaver’s View of the Çatal Höyük Controversy”, *Oriental Rug Review* 10/6 (August/September): 19-26.

MANDELSHTAM, A.M. 1968.

Pamyatniki epohi bronzy v Yuzhnom Tadjikistane. Materialy i issledovaniya go arheologii SSSR. Tome 145. Leningrad.

INOSTRANTSEV, K.A. 1907a.

“Turkestanskije ossuarii i astodany”, Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Russkogo Arheologicheskogo Obschestva. 17. Sankt-Peterburg: 166-171.

INOSTRANTSEV, K.A. 1907b.

“Materialy iz arabskikh istochnikov dlya kulturnoy istorii sasanidskoy Persii”, Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Russkogo Arheologicheskogo Obschestva. 18. Sankt-Peterburg: 120-127.

IONESOV, V. 1988.

“Novye issledovaniya mogilnika epohi bronzy Djarkutan 4B”, Istoriya materialnoy kultury Uzbekistana. 22. Tashkent: 3-13.

IONESOV, V. 1990.

“O novykh pogrebeniyah Djarkutana”, Istoriya materialnoy kultury Uzbekistana. 23. Tashkent: 139-146.

IONESOV, V. 1996.

“K izucheniyu pogrebalnykh kompleksov Djarkutana”, Istoriya materialnoy kultury Uzbekistana. 27. Tashkent: 17-28.

IYETMAR, K. 1986.

Religii Gindukusha. Moskva.

KOSHELENKO, G.A. 1985 (Ed.)

Drevneyshie gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii. Arheologiya SSSR. Moskva.

LITVINSKI, B.A./SEDOV, A.V. 1983.

Tepai-Shah. Kultura i svyazi kushanskoy Baktrii. Moskva.

MELLAART, J. 1962.

“Excavations at Çatal Höyük, 1961. First Preliminary Report”, Anatolian Studies XII: 41-65.

MELLAART, J. 1963.

“Excavations at Çatal Höyük, 1962. Second Preliminary Report”, Anatolian Studies XIII: 43-103.

MELLAART, J. 1964.

“Excavations at Çatal Höyük, 1963. Third Preliminary Report”, Anatolian Studies XIV: 39-119.

MELLAART, J. 1966.

“Excavations at Çatal Höyük, 1965. Fourth Preliminary Report”, Anatolian Studies XVI: 165-191.

MELLAART, J. 1967.

Çatal Höyük. A Neolithic Town in Anatolia. New York.

MOHUN LAL, M. 1834

“Further Information regarding the Siah Posh Tribe, or Reputed Descendants of the Macedonians”, Journal of Asiatic Society of Bengal 3: 76-79.

NARSHAHI, M. 1954.

The History of Bukhara. Translated from a Persian Abridgment of the Arabic Original by Narshakhī. Richard Frye. Cambridge, Massachusetts.

PEARSON, M.P. 1999.

The Archaeology of Death and Burial. Phoenix Mill.

PUGACHENKOVA, G.A. 1985.

“Les ostothèques de Miankal”, Mesopotamia 20 : 29-65.

RAPOPORT, Yu.A. 1967.

Horezmiyskie ossuarii. Moskva.

RAPOPORT, Yu.A. 1971.

Iz istorii religii drevnego Horezma. Moskva.

RITTER, K. 1867.

Zemlevladienie. Geografiya stran Azii, nahodyaschihsya v neposredstvennykh snosheniyah s Rossiei. Kabulistan i Kafristan. Translated by V.V. Grigoriev. Sankt-Peterburg.

SARIANIDI, V. I. 1998.

Myths of Ancient Bactria and Margiana on its Seal and Amulets. Moscow.

SARIANIDI, V. I. 2007.

Necropolis of Gonur. Athens 2007.

SARIANIDI, V.I. 2010.

Zadolgo do Zaratushtry (Arheologicheskie dokozatelstva protozoroastrizma v Baktrii i Margiane. Sankt-Peterburg.

SULEYMANOV, R.H. 2000.

Drevniy Nahsheb. Problemy tsivilizatsii Uzbekistana VII v. do n.e.-VII n.e. Samarkand-Tashkent.

TOLSTOV, S.P. 1948.

Drevniy Horezm. Moskva.

TOLSTOV, S.P. 1963.

Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta. Moskva.

VESELOVSKI, N.I. 1901.

“O nahodke glinyanyh grobov v Samarkande”, Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Rossiyskogo Arheologicheskogo Obschestva. T. XIII: II-IV.

VESELOVSKI, N.I. 1907.

“Esche ob ossuariyah”, Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Rossiyskogo Arheologicheskogo Obschestva. T. XVII: 176-180.

VIRSKI, M. 1899.

“Drevniye glinyanye groby (Iz posledney raskopki v Samarkande)”, K 4-mu protokolu zasedaniy Turkestanskogo Kruzhka Lyubiteley Arheologii za 1899 god: 154-162.

Uzbek-Russian Dictionary. 1941.

Ed. by Prof. T.N. Kary-Niyazov and A.K. Borovkov. Tashkent.

ZEND-AVESTA 1880.

Zend-Avesta Part I. The Vendidad. Translated by James Darmesteter. Oxford.

HIGHLAND FORTRESSES-CEMETERIES AND SETTLEMENT COMPLEXES OF MT SÜPHAN-MUŞ PLAINS IN THE LAKE VAN BASIN: FROM THE MIDDLE BRONZE TO THE MIDDLE IRON AGE (URARTU)

VAN GÖLÜ HAVZASI SÜPHAN DAĞI-MUŞ OVALARI YÜKSEK YAYLA KALELERİ-MEZARLIKLARI VE YERLEŞİM KOMPLEKSLERİ: ORTA TUNÇ ÇAĞI'NDAN ORTA DEMİR ÇAĞI'NA (URARTU)

Aynur ÖZFIRAT *

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Aralık 2016

Hakem Değerlendirmesi: 5 Ocak 2017

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.003

Article Info

Received: December 5, 2016

Peer Review: January 5, 2017

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.003

Keywords: Muş Plains, Mt Süphan, Middle Bronze Age, Late Bronze-Early Iron Age, Urartu, Lake Van Basin

Anahtar Kelimeler: Muş Ovaları, Süphan Dağı, Orta Tunç Çağ, Son Tunç-Erken Demir Çağ, Urartu, Van Gölü Havzası

ABSTRACT

Fortresses-cemeteries and settlement complexes situated in the high plateau on the western slope of Mt Süphan which were studied in the basin of Lake Van survey is discussed in this article. In many archaeological sites located on Mt Süphan and the surrounding foothills in the Murat Valley-Muş Plains, fortresses and cemeteries, situated on the western slope of the mountain, are in large quantities. The most remarkable sites of our survey are settlement complexes. It seems that highlands, which had been very limitedly used in Early Bronze Age-Kura Araxes, were highly densely populated from Middle Bronze to the Early Iron Age. The cemeteries of Middle Bronze Age, found widespread on the highlands of Mt Süphan, imply the existence of a considerable population, no related settlements is observed. Settlement pattern again changed in the Late Bronze-Early Iron Age, as shown by the highland fortresses-cemeteries. The increase in the number of fortresses in this period is striking in the whole region.

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu 5. km, Artuklu-Mardin
E-mail: aynurozfrat@gmail.com

Assyrian and Urartian epigraphic sources give information about these local pre-Urartian polities of eastern Anatolia starting from 13th century BC, which are mentioned under the names of Uruatri and Nairi lands. Fortresses-cemeteries located in highlands, which were understood to be used extensively by these Early Iron Age (pre-Urartian) polities. Middle Iron Age-Urartian pottery were seen, though smaller in numbers compared to the Early Iron Age. It seems that, some of the local fortresses and seasonal settlements for animal husbandry have been used in Middle Iron Age-Urartu. Basically, Urartian constructions were built on a strategic location in the lower areas compared to the Early Iron Age.

ÖZET

Süphan Dağı'nın batı eteğindeki yüksek yaylada yer alan kaleler ve mezarlıklar ile yerleşim kompleksleri makalenin konusunu oluşturur. Van Gölü Havzası yüzey araştırmamız çerçevesinde incelenen bu yüksek yayla ile onu çevreleyen Van Gölü ve Murat Vadisi-Muş Ovalarına bakan eteklerinde yer alan kale ve mezarlıklar oldukça fazladır. Yerleşim Kompleksleri bu alanlar içinde ayrıcalıklı konuma sahiptir. İlk Tunç Çağ-Kura Araxes dönemine ait birkaç parça çanak çömlek otlakların-yaylaların bu dönemde kısmen kullanılmış olduğunu gösterse de çok sayıdaki bulgu Orta Tunç ve Son Tunç-Erken Demir çağlarında yüksek yaylaların oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığını gösterir. Orta Tunç Çağı'na ait yerleşim izine rastlanmamıştır, bu döneme ait yalnızca geniş alanlara yayılmış mezarlıklar bulunmuştur. Son Tunç-Erken Demir Çağ'ında yerleşim sistemi yeniden değişmiştir, tüm bölgede yüksek alanlarda ve ovaları-vadileri çevreleyen dağ eteklerinde çok sayıda kale ve mezarlık karşımıza çıkar.

Assur kaynaklarında MÖ 13. yüzyıldan başlayarak Uruatri ve Nairi adlarıyla karşımız çıkan ve Urartu Krallığı öncesinde bölgeyi küçük coğrafi birimler çerçevesinde yöneten Erken Demir Çağ (pre-Urartu) beyleri ya da yerel krallıkları tarafından yoğun olarak kullanıldığı anlaşılan bu kale ve mezarlıklarda Orta Demir Çağ-Urartu Dönemi'ne ilişkin çanak çömleklere daha az sayıda olmak üzere rastlanmıştır. Bu durum, Urartu tarafından çok daha alçak alanlarda kurulan yeni kaleler dışında, eskinin yüksek yaylalarda ve dağ eteklerindeki yerel kalelerinin kullanımının hayvancılık ve yayla faaliyetleri nedeniyle devam etmesiyle açıklanabilir.

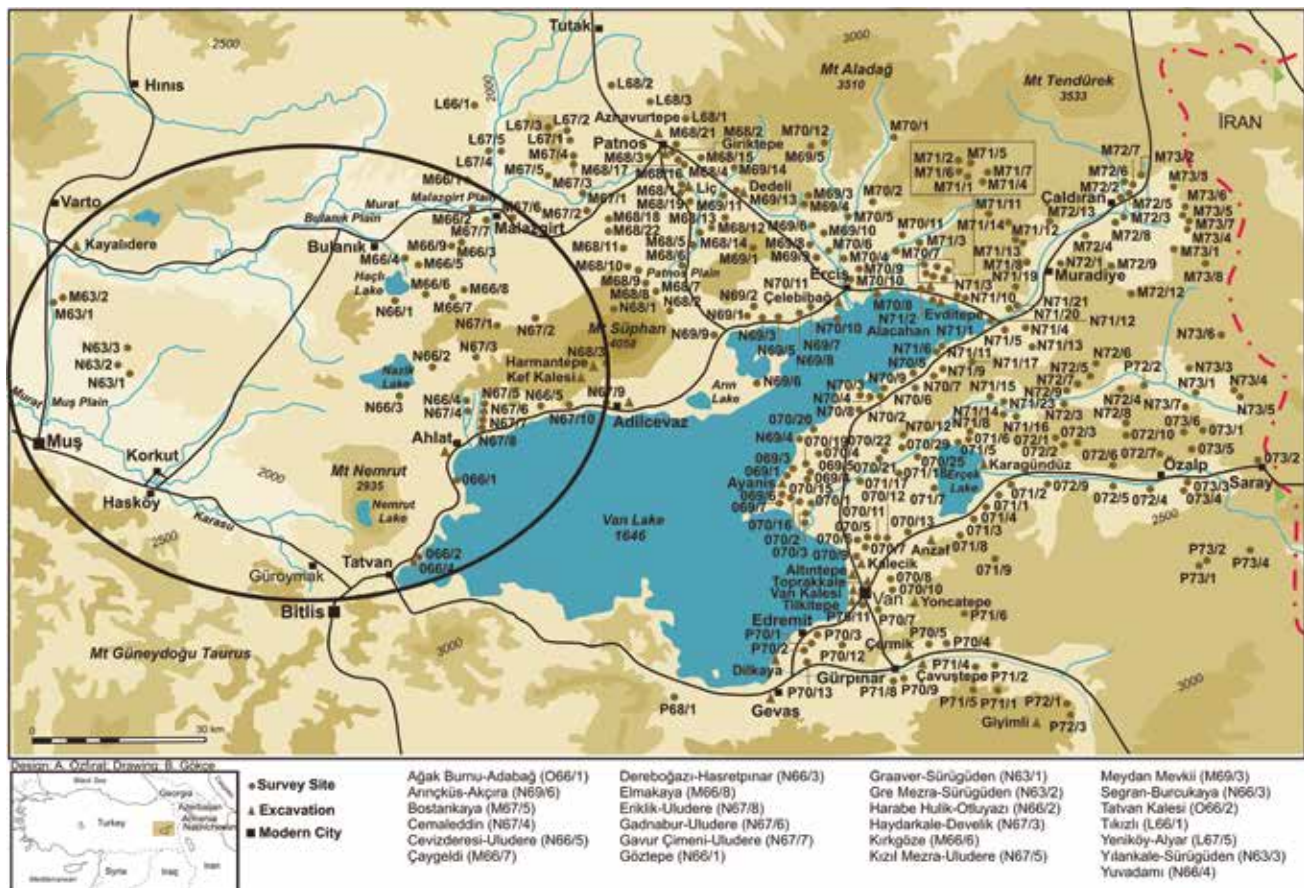
INTRODUCTION

Fortresses-cemeteries and settlement complexes situated in the high plateau on the western slope of Mt Süphan which were studied in the basin of Lake Van survey is discussed in this article. More than 290 sites have been listed, most of which date to the Early-Middle Iron Age (MIA-Urartu, c. 900-600 BC); their occupation span seems to extend from the Late Chalcolithic (LC, c. 3750-3400 BC) to the Late Iron Age (LIA-Achaemenid, c. 600-334 BC), (Fig. 1). Other than a large workshop which can be dated to the Paleolithic-Neolithic-Chalcolithic ages, uncovered in the Meydan Yaylası Crater (M69/3) on the southern slope of the Mt Aladağ, which is on the north of Lake (Fig. 1)¹, no earlier evidence was found.

Lake Van Basin is important not only for its exceptional geography in the eastern Anatolia and its location between Near East and Caucasus but also for it's being the central region of the Urartian Kingdom. Lake Van is a depression

basin surrounded by volcanos and mountains². Volcanism starting at the east of the Upper Euphrates Valley with the Bingöl Mountains continues towards northeast with Mt Ağrı by surrounding Lake Van with Mt Nemrut and Mt Süphan to the west, and Mt Aladağ and Mt Tendürek to the north. Other than these volcanic mountain ranges surrounding the west and north of the basin, its south and east sides are bordered by Mt Southeastern Taurus (Fig. 1). High plateau plains, river valleys and the fertile pastures on the highlands have been the living spaces between these high mountain ranges.

As in whole eastern Anatolian high plateau, the land suitable for the agriculture is quite rare in the basin of Lake Van, where, however, is suitable for the animal husbandry. In the basin, which was rich of the pastures, the economy of animal husbandry and the pastures connected to the pastoral life has an important socio-economic role in the region. These pastures situated on the highlands are also rich for archaeology. As well as the archaeological sites concentrated in the lowlands which include river valleys and plains, the settlements situated on the surrounding mountain slopes and highland pastures comprise the entire settlement system of the

Figure 1: Lake Van Basin Survey / *Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması*

¹ Marro/Özfırat 2004; Özfırat 2014a.

² Saracoğlu 1989.

eastern Anatolian high plateau. Even if our knowledge on the functions of highlands settlements are insufficient, seasonal settling, transhumance and nomadism, which are parts of pastoral life, might have been practiced in the region where animal husbandry was prevalent in the past just as today.

Nemrut and Süphan volcanoes, which surround the western side of Lake Van, are important for the region with their widespread grass-rich plateaus. Many large and small volcanic lakes within these pastures form the wetlands. Both mountains that are surrounded by Lake Van and Murat River, the second largest branch of the Euphrates, and valleys-plains of its smaller branches: Patnos Plain³, situated between Mt Süphan and Mt Aladağ and watered by the Bağdişan River to the north; and Malazgirt and Bulanık plains where Murat River runs through; and the Muş Plain, which was watered by Karasu, starting from Mt Nemrut and converges with Murat River, are the fertile plains of the region. In fact, Malazgirt, Bulanık and Muş plains in the Murat Valley and within the administrative borders of the Muş Province are also called Muş Plains. Karasu-Murat Valley is the main route between Lake Van and Upper Euphrates on the western direction, and it is also important to reach the south of Mt Southeastern Taurus. In the east, small plains in Ahlat, Adilcevaz and Tatvan on the shore of Lake Van are also important for the region.

In many archaeological sites located on Mt Süphan and the surrounding Murat Valley-Muş Plains and on the eastern shore of Lake Van, Middle Bronze Age (MBA, c. 2300/2200-1400/1300 BC) and Late Bronze-Early Iron Age (LBA-EIA, c. 1400/1300-900 BC) fortresses and cemeteries, located on the western slope of the mountain, are in large quantities. The most remarkable sites of our survey in the basin of Lake Van and Mt Ağrı region are settlement complexes, each of which covers separate units in a vast area within a long time, related to each other⁴. These settlement complexes include mounds, cemeteries, lower cities and fortresses that lie from Late Chalcolithic to MIA-Urartu or Late Iron Age-Achaemenid. Their huge expanse is because of horizontal stratigraphy. They were located in the central area of geographical units, where were convenient localizations, such as, agricultural activities, pastures, highland and primary routes. Settlement complexes of western slope of Mt Süphan are Elmakaya, Sürügüden and Sütey Yaylası.

FORTRESSES AND CEMETERIES

Investigated fortresses and cemeteries were on the highland of western slope of Mt Süphan, most of which date to the MBA-LBA-EIA and partly to MIA-Urartu. The sites of Mt Süphan are concentrated within the MBA-EIA timespan, though a few Early Bronze Age-Kura-Araxes (EBA) sherds were collected only from the cemeteries of Yuvadamı (N66/4) and Harabe Hulik-Otluyazı (N66/2), which is in Sütey Yaylası (Fig. 1)⁵. Substantially, the great majority of MBA evidences were found from the large cemeteries; however, EIA-MIA sites are generally consisted of a fortress flanked by cemeteries on their slopes.

MIDDLE BRONZE AGE

MBA remains were uncovered only in the cemeteries of Sütey Yaylası and Elmakaya complexes together with LBA-MIA material. Actually, they are not so far from each other; both complexes are situated on the same high plateau which is also connected to the ancient route of the Ahlat-Adilcevaz-Malazgirt, between Lake Van and Murat Valley through the western slope of Mt Süphan (Fig. 1, 8, 13).

Elmakaya settlement complex extends over a large sloping area located at the northwestern slope of the Mt Süphan overlooking to Murat Valley-Bulanık Plain and a small lake (Haçlı-Bulanık), (Figs. 1-3; 13). These foothills are also the largest pasture-yayla in area. Elmakaya settlement complex contains related sites of Kırkgöze (M66/6)⁶, Çaygeldi (M66/7) and Elmakaya (M66/8) villages⁷. Mounds, fortresses and cemeteries which are situated in an incredibly large area, rises towards the mountain starting from lower slopes in the villages (Figs. 2-3). The pottery collected in this area where many graves were located, date to MBA-EIA, except for a few MIA. There is no evidence of a fortresses which situated on the rocky hills near the cemeteries, which were large enough to sustain the population of these large cemeteries, and we haven't found any substantial architectural remains. Mounds located in the villages are covered by the modern villages, and therefore, it is difficult to define their dimensions and to find any evidence.

Sütey Yaylası located in a wide area at the southwestern slope of the mountain overlooking to Lake Van. It

³ For the settlements and fortresses-cemeteries of Patnos Plain, see Özfırat 2009.

⁴ Özfırat 2014a; Özfırat 2016; Özfırat (In press b).

⁵ Özfırat 1994; Özfırat 1999.

⁶ Burney 1958; Russell 1980; Özfırat 2001b; Özfırat 2008; Biber / Çavuşoğlu/Erdoğan 2012.

⁷ Rothman 1993; 1995; Özfırat 1999; 2005a; 2008; Biber/Çavuşoğlu 2011; Biber, 2013.

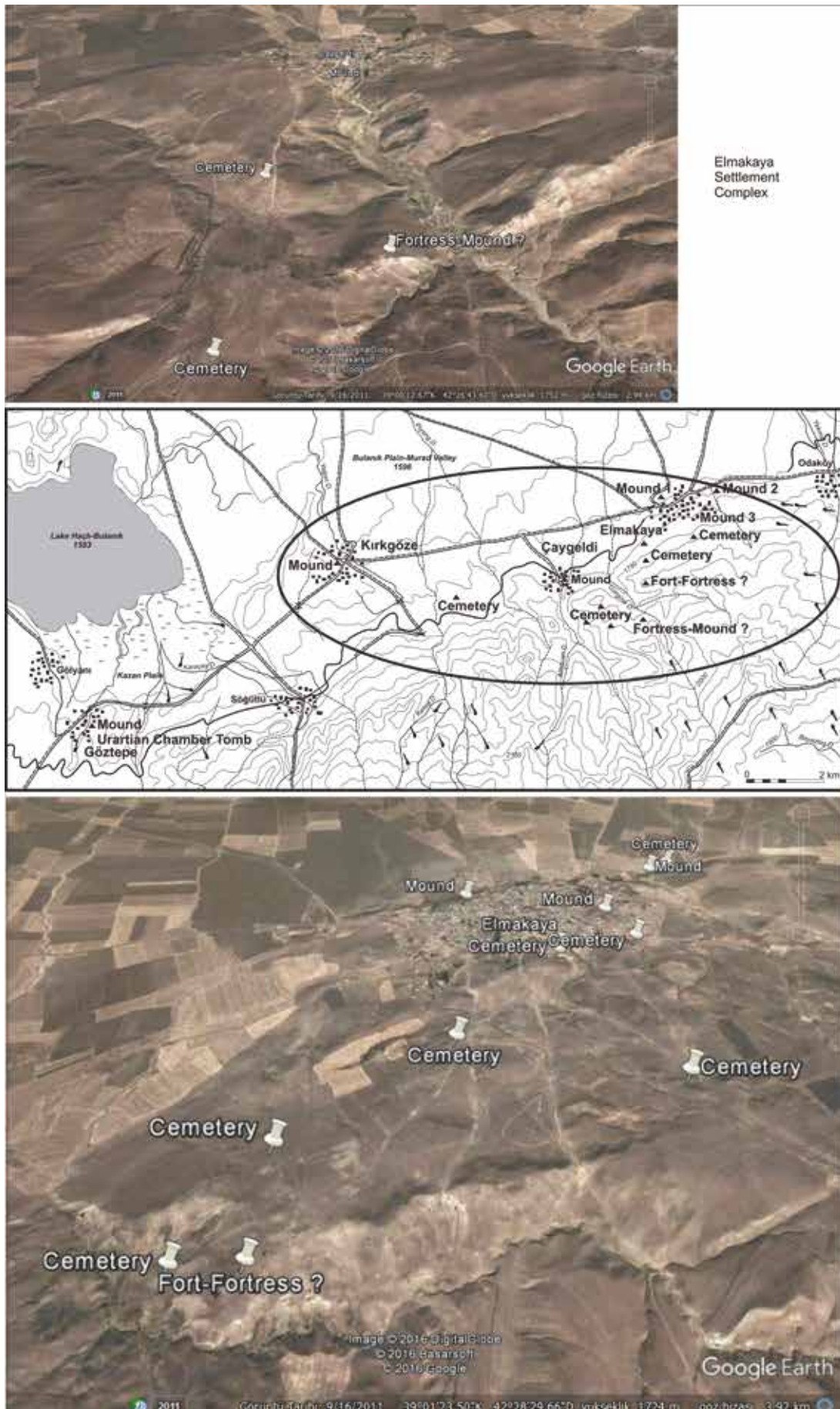

Figure 2: Elmakaya Settlement Complex / Elmakaya Yerleşim Kompleksi

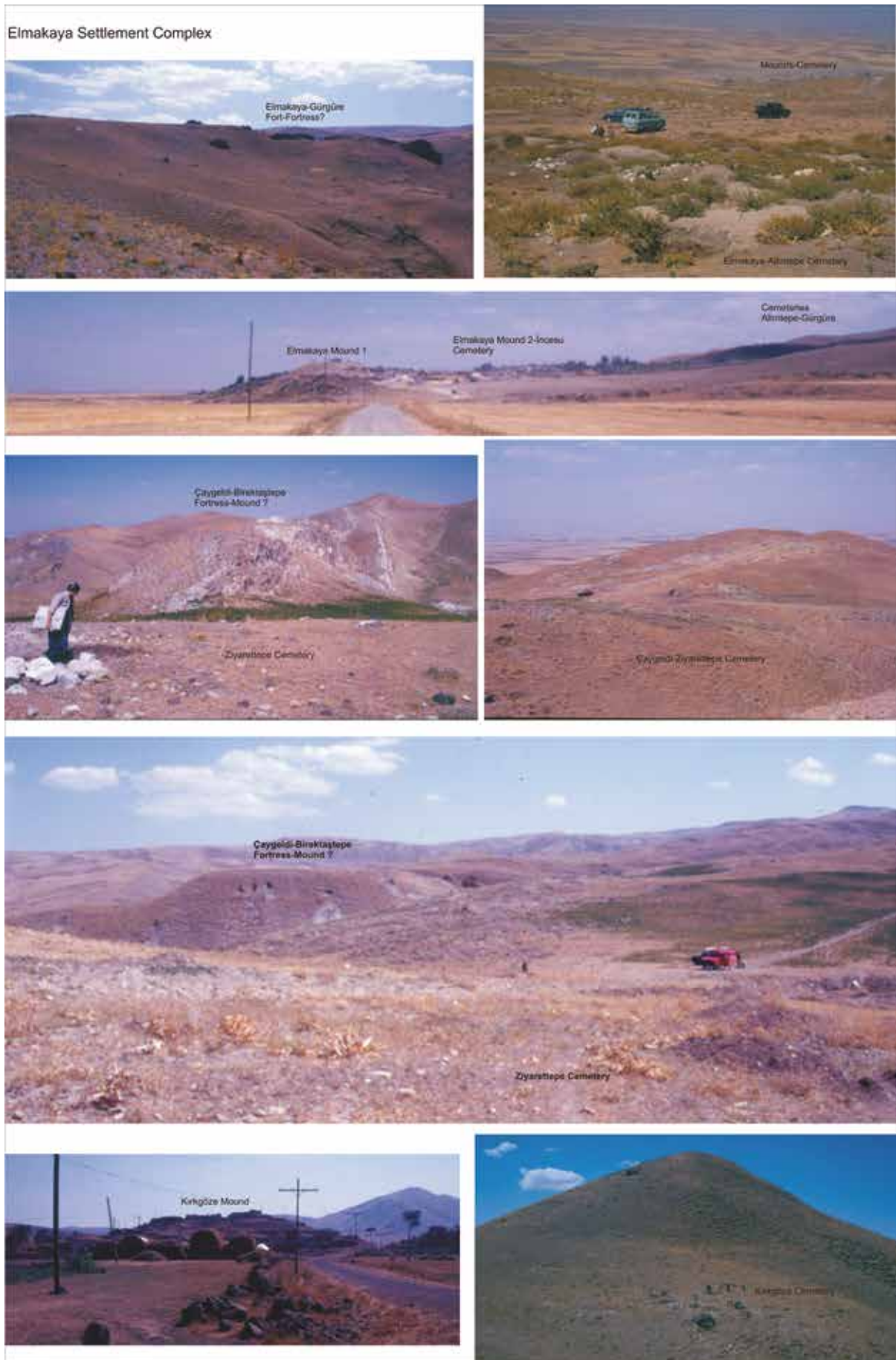
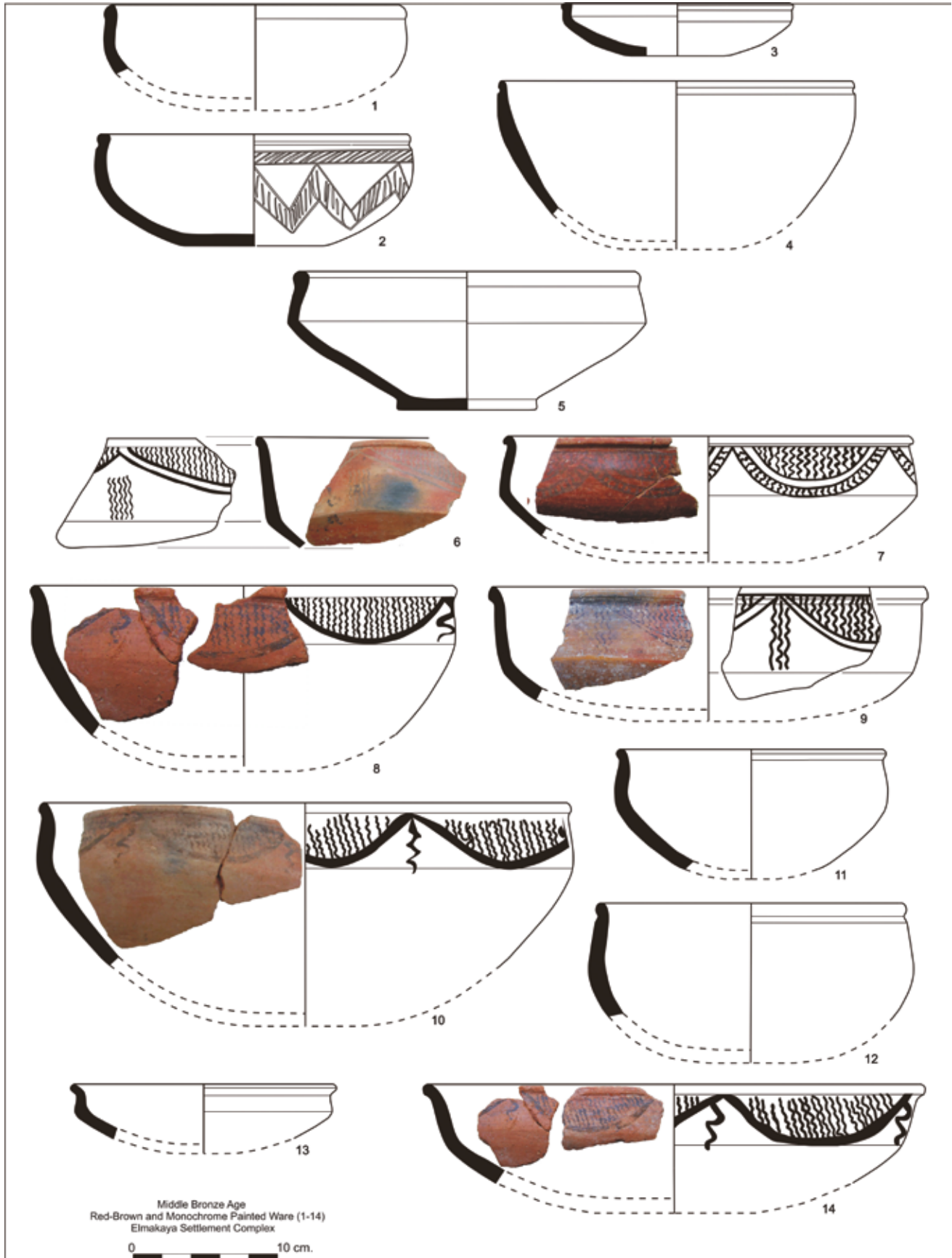

Figure 3: Elmakaya Settlement Complex / Elmakaya Yerleşim Kompleksi

Figure 4: Elmakaya Settlement Complex / *Elmakaya Yerleşim Kompleksi*

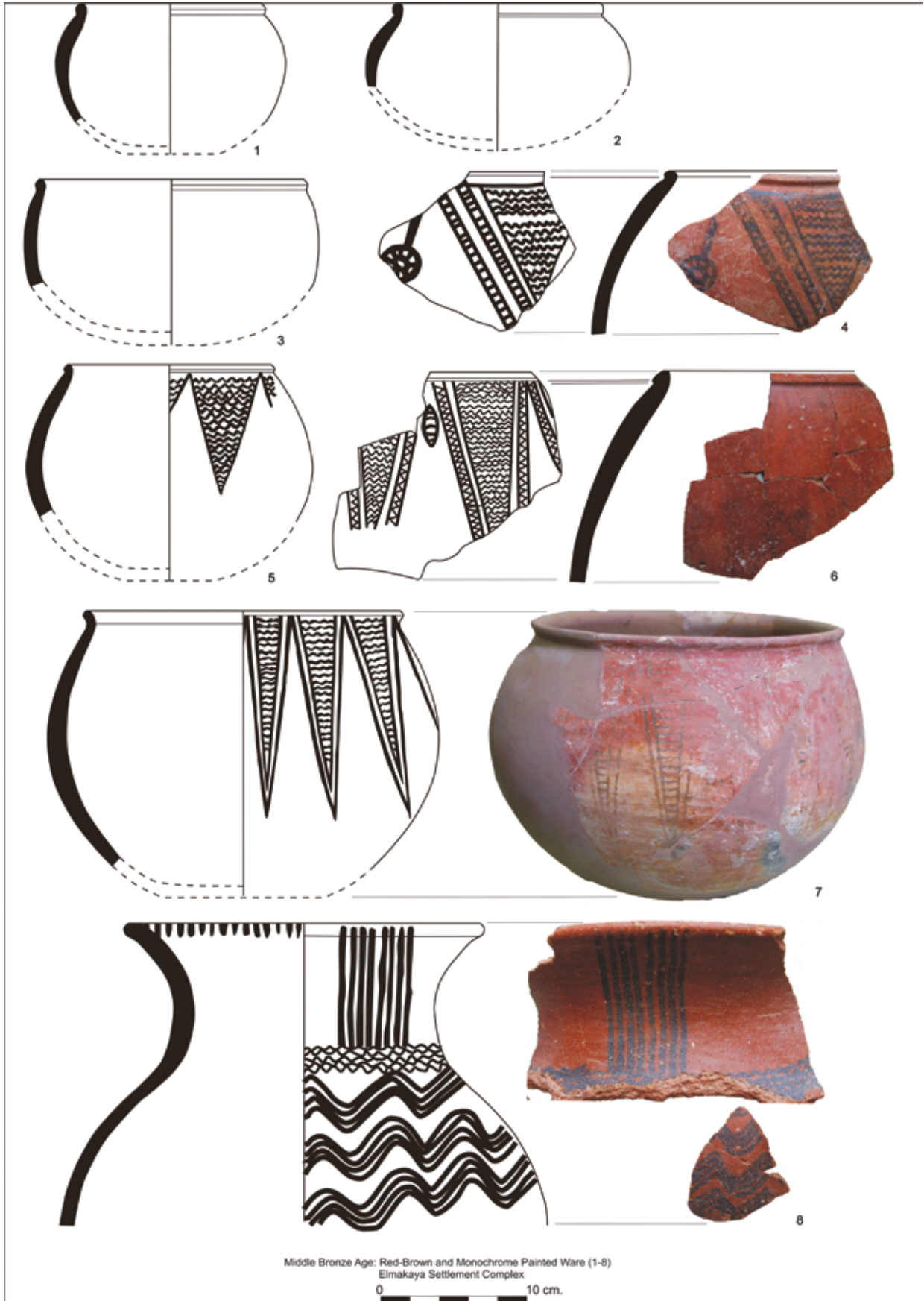

Figure 5: Elmakaya Settlement Complex / *Elmakaya Yerleşim Kompleksi*

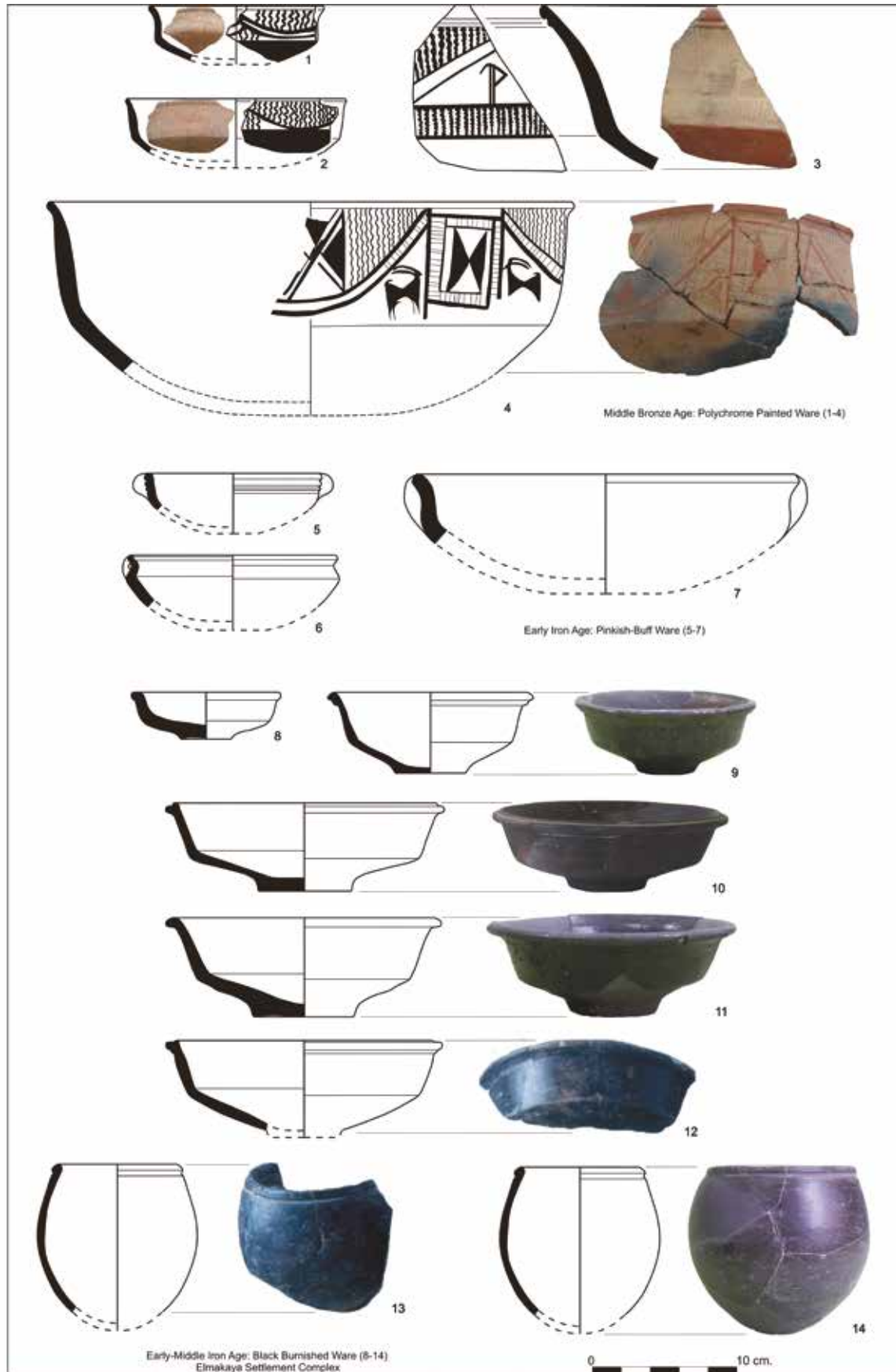
Figure 6: Elmakaya Settlement Complex / *Elmakaya Yerleşim Kompleksi*

Figure 7: Elmakaya Settlement Complex / Elmakaya Yerleşim Kompleksi

includes EBA-MIA cemeteries of Yuvaldamı (N66/4), Cemaleddin (N67/4), Kızıl Mezra-Uludere (N67/5), Gadnabur-Uludere (N67/6), Gavur Çimeni-Uludere (N67/7) and Eriklik-Uludere (N67/8), which lie in the valleys flowing into Lake Van, next to Ahlat (Figs. 1; 8; 13). Yuvaldamı Cemetery, which dates to EBA-MIA, is located on both slopes overlooking the Gaban Stream; each slope appears to have been used in a separate period (Figs. 8-9 - 13). Other cemeteries situated on Uludere Valley, as in the case of Yuvaldamı, are located on the slopes overlooking the stream, and they have all been used in different periods. Sütey Yaylası is the most important pasture-yayla in the region even today. The materials found from MBA are Yuvaldamı, Cemaleddin and Eriklik in the Sütey Yaylası cemeteries (Fig. 8-9)⁸.

It is difficult to define grave type owing to the material came from survey and because the great majority of the cemeteries were pillaged. We can distinguish mainly simple or stone-lined pits and very low burial mounds (low kurgan) in Yuvaldamı, which had very low, topped with earth over the stone-lined pits made of unworked stones or pit graves (Fig. 9). Actually, Van Basin is outside of principal kurgan zone, except for a few examples on the northern part of lake. Mt Aladağ and Mt Tendürek, which surround the northern side of the lake and geographically and archaeologically separate the region with Mt Ağrı, are also the border for the kurgan zone. To the north, around Mt Ağrı and northeastern Anatolia, kurgans are clearly dominant⁹.

Cemeteries, which are not related to any settlement, appear on the high pastures of mountain slope. Some of the MBA sherds from fortresses of Yılankale-Sürügüden Complex (N63/3), (Fig. 14)¹⁰, Haydarkale-Develik (N67/3), (Fig. 13)¹¹ and Çaygeldi (M66/7)-Elmakaya Complex (Figs. 2-3) seem very low in density in comparison to the data gathered from the cemeteries. In addition, these fortresses strongly settled in the EIA, partly in the MIA-Urartu.

Pottery of MBA is represented by “Van-Urmia” tradition, which is one the style of “Araxes painted ware” related with southern part of Southern Transcaucasia (Nakhichevan, Araxes Valley in Iranian Azerbaijan) and western side of Lake Urmia¹². The pottery is quite homogeneous and probably reflects that all the sherds come from graves. It is mostly red-

brown with its variations of unpainted ware (Figs. 4: 1-5, 11-13; 5: 1-3; 10; 5-7; 11: 1-12), monochrome (Figs. 4: 6-10, 14; 5: 4-8; 10: 1-2; 15: 1-4) and polychrome (Figs. 6: 1-4; 10: 3-4; 15: 5) painted. Black burnished ware, which constitutes the second largest group of this period, have not been found in the basin of Lake Van. The black burnished ware constitutes the largest group of northeastern Anatolia (Mt Ağrı-Erzurum-Kars), northern part of Southern Transcaucasia, throughout the MBA.

LATE BRONZE-EARLY IRON AGE

Fortresses-cemeteries were gathered in Elmakaya, Sütey Yaylası and Sürügüden complexes.

Segran-Burcukaya (N66/3) and Haydarkale-Develik (N67/3) fortresses are situated in Sütey Yaylası (Fig. 1; 13). Segran Fortress located on a high cliff overlooking to Lake Nazik (Fig. 13)¹³. It has in a roughly rectangular-oval plan, shaped by the topography, and is in 175 x 115 meters dimensions. There are two gates on the same axis in east-west, and large rooms built into the walls. Fortification walls built with cyclopean stones are 3 meters thick. No potsherds were discovered, but, it can be dated to LBA by the cyclopean stone masonry. Haydarkale is located almost at the highest point of the Sütey Yaylası, on a steep cliff (Fig. 13)¹⁴. Architectural remains are not very distinctive. Though the large unworked blocks on the fortress with an approximate area of 300 x 200 meters make us think of the presence of thick fortification wall. There is no evidence that can provide us with a plan, but it looks that the fortress was shaped by the topography. Some MBA and mainly LBA-EIA-MIA potsherds were uncovered in the fortress.

Sürügüden settlement complex includes Yılankale (N63/3), Gre Mezra (N63/2) and Graaver (N63/1), which is within the borders of the Sürügüden Village; they are defined as settlement complex with their apparent relationship with each other in both pottery and location (Figs. 1; 14)¹⁵. It is situated to the west of Mt Süphan and Mt Nemrut, on the range of Mt Otluk-Handris, which surrounds Muş Plain from the north. The settlements are located on the southwestern slope of the mountain overlooking to Muş Plain-Murat Valley, on the road of Sarıdal Yaylası.

⁸ Özfırat 2001a; Özfırat 2005a; Özfırat 2008.

⁹ Özfırat 2014a; Özfırat 2014b.

¹⁰ Özfırat 1999; Özfırat 2005a; Biber 2016.

¹¹ Özfırat 2000; Özfırat 2005a.

¹² Özfırat 2001a; Özfırat 2008.

¹³ Özfırat 1999.

¹⁴ Özfırat 2000.

¹⁵ Özfırat 1999.

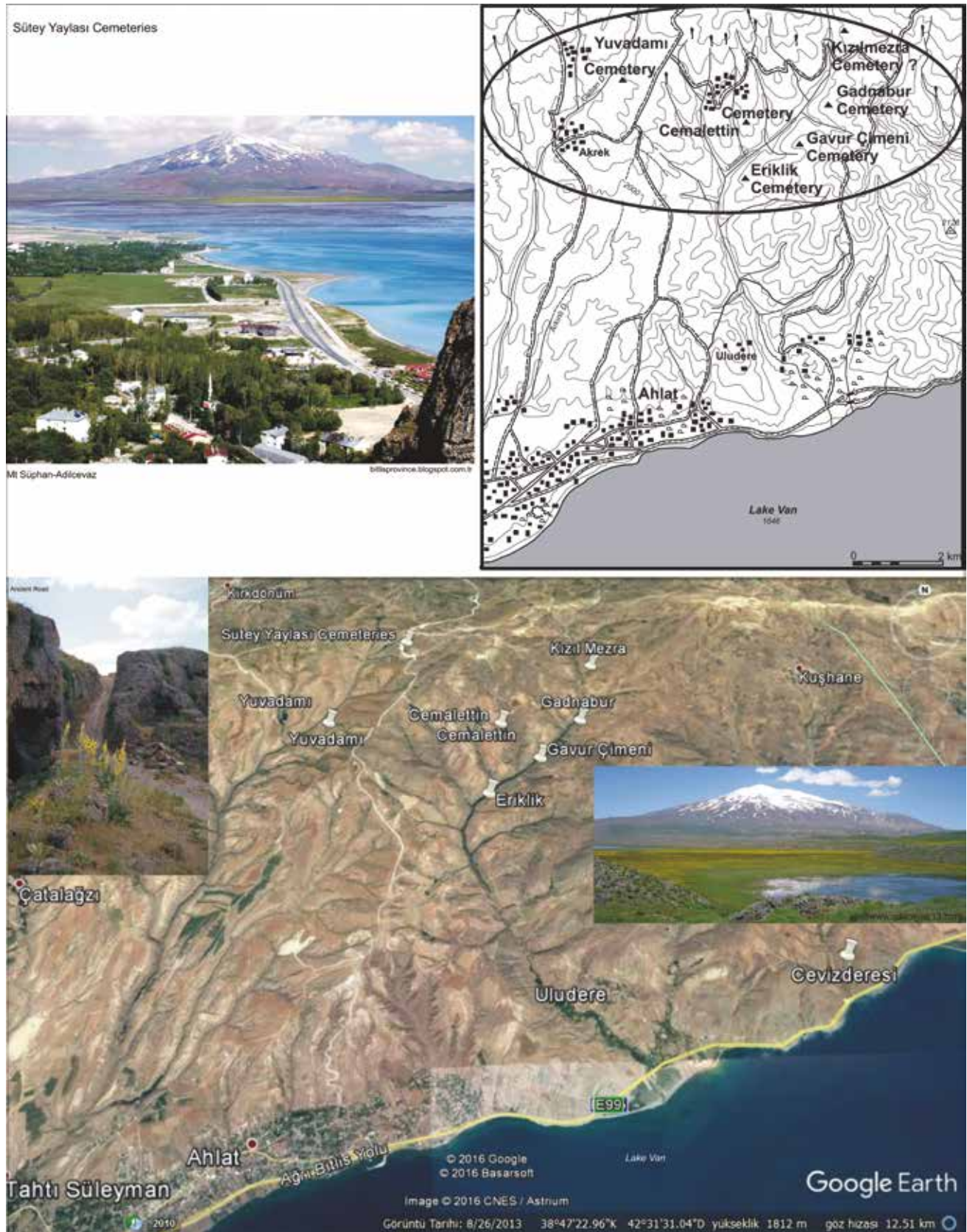

Figure 8: Sütey Yaylası Cemeteries / Sütey Yaylası Mezarlıkları

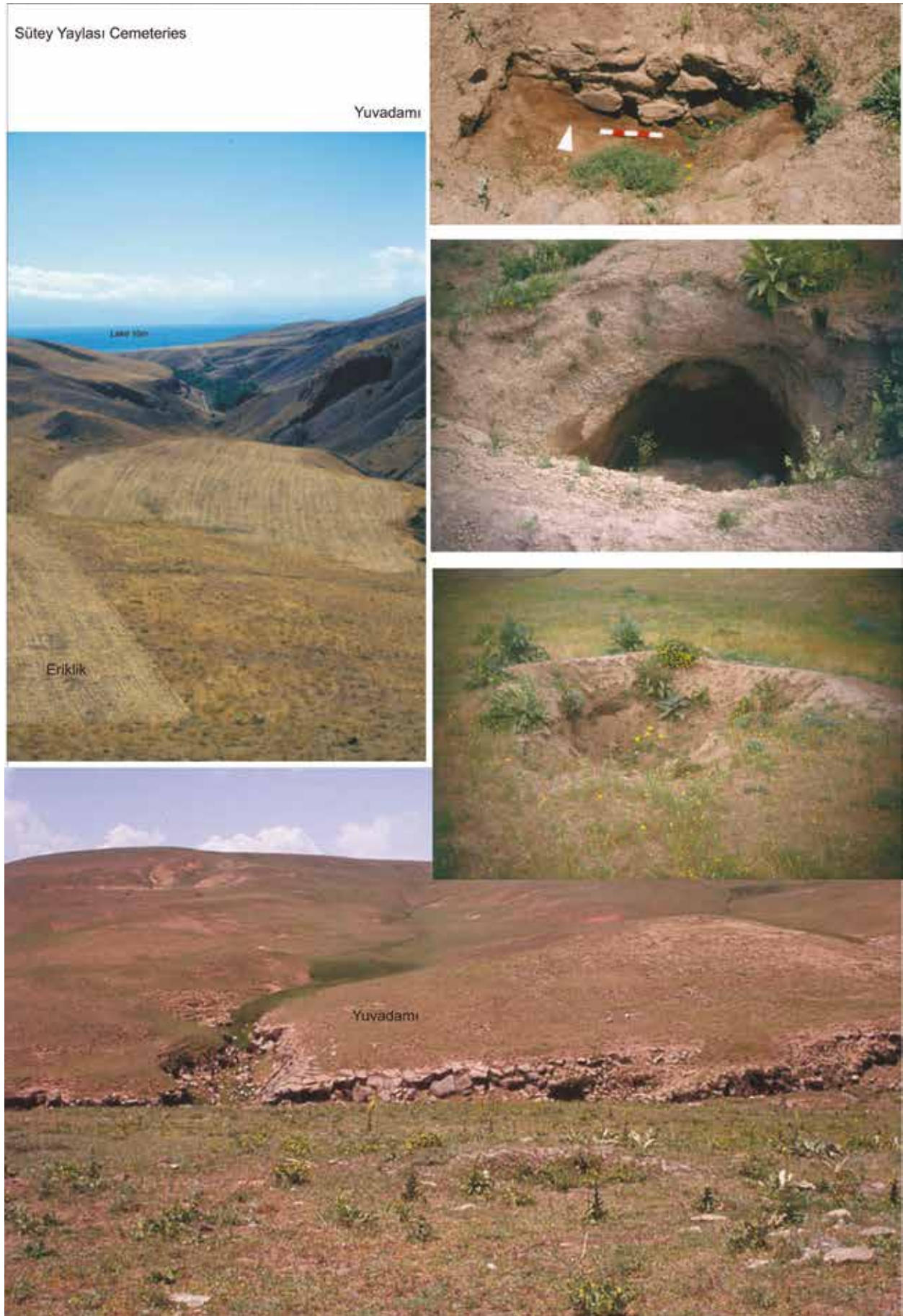

Figure 9: Sütey Yaylası Cemeteries / Sütey Yaylası Mezarlıkları

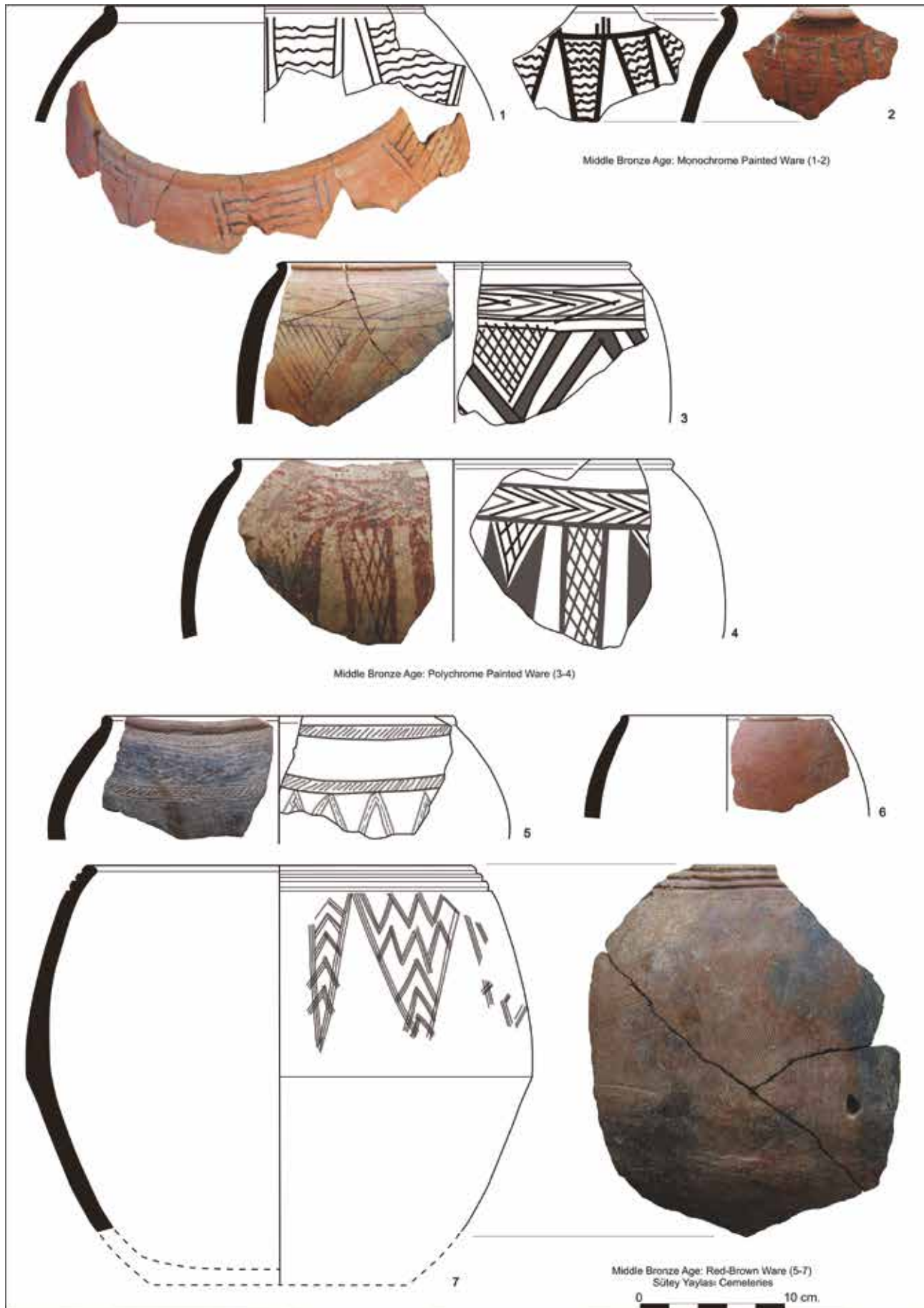

Figure 10: Sütey Yaylası Cemeteries / Sütey Yaylası Mezarlıkları

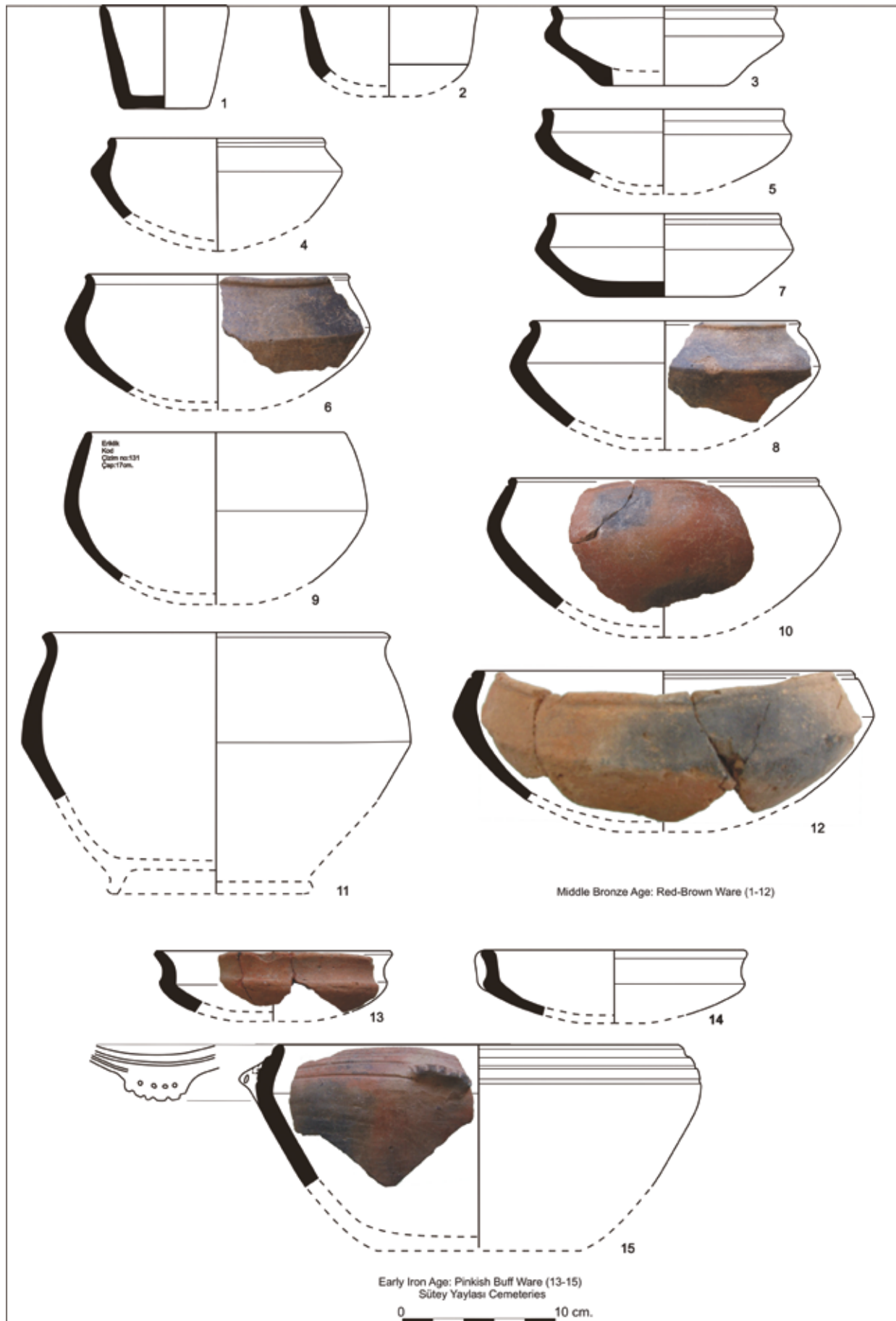

Figure 11: Sütey Yaylası Cemeteries / Sütey Yaylası Mezarlıkları

Figure 12: Sütey Yaylası Cemeteries / Sütey Yaylası Mezarlıkları

HIGHLAND FORTRESSES-CEMETERIES AND SETTLEMENT COMPLEXES OF MT SÜPHAN- MUŞ PLAINS IN THE LAKE VAN BASIN

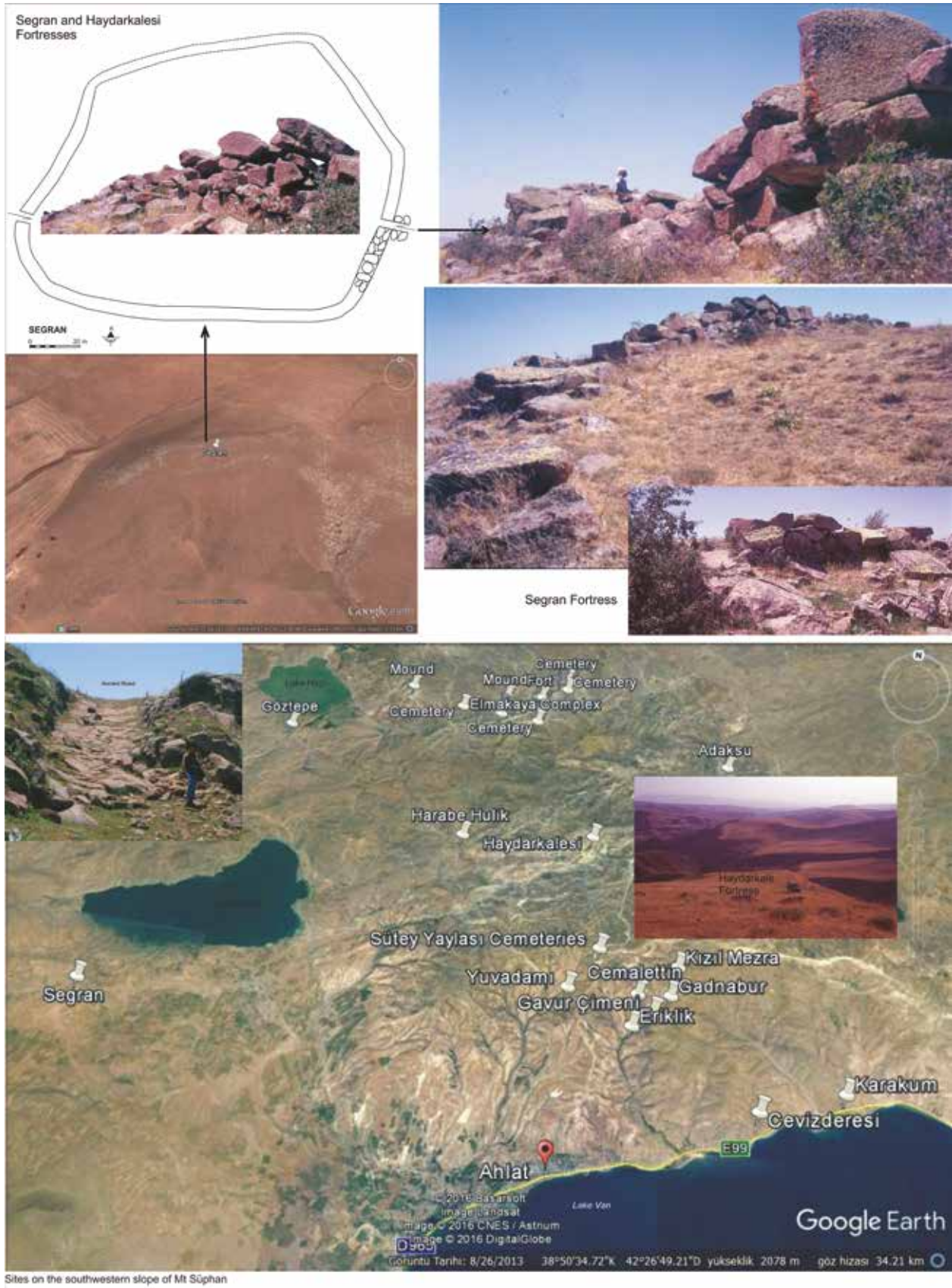

Figure 13: Segrans and Haydarkalesi Fortresses; Sites on the Southwestern Side of Mt Süphan / *Segrans ve Haydarkalesi Kaleleri; Süphan Dağı Güneybatı Etek Yerleşimleri*

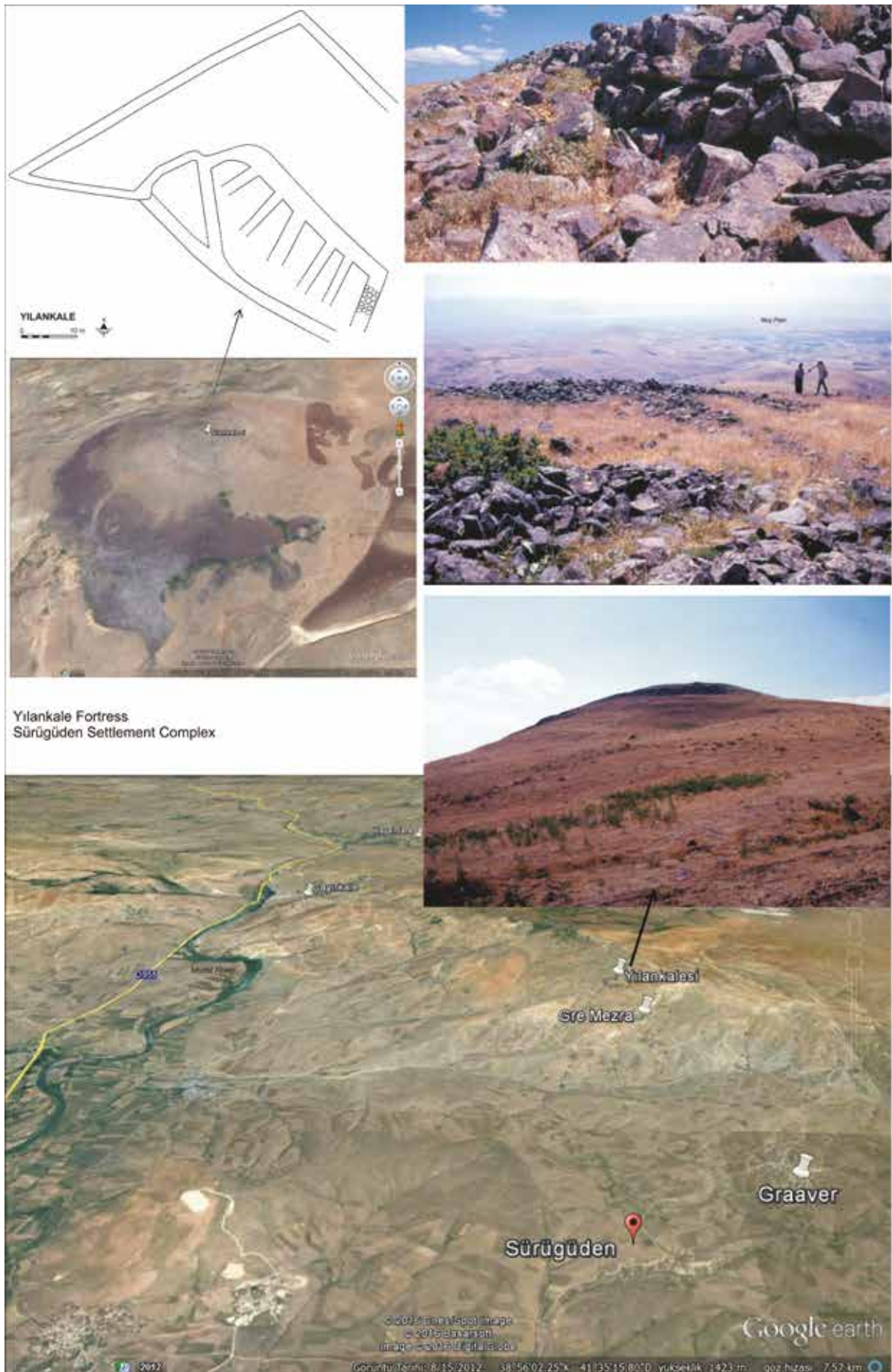

Figure 14: Yılankale Fortress-Sürügüden Settlement Complex / Yılankale Kalesi-Sürügüden Yerleşim Kompleksi

Yılankale situated at the Sarıdal Yaylası, the highest point in a place overlooking both Muş Plain and the entire Murat Valley that reaches to the plain from the north. It stands on a rocky cliff; a rectangular plan of its 80 x 65 m. part can be traced (Fig. 14). Its fortification walls, built with unworked stones, are 2 meters thick, although plans of the walls towards east cannot be determined. Towards the west, there are walls on a terrace. There are rooms inside the fortification walls; of these the rectangular ones, which were built towards south-west, adjacent to the fortification wall were determined. The fortress was shaped by the topography rather than a systematic plan. Some MBA and many LBA-EIA-MIA pottery were found. The other two sites in Sürügüden Complex, Graaver and Gre Mezra are located on the road to the Yılankale fortress from the Muş plain. LBA-EIA-MIA potsherds were recovered with the same group of Yılankale.

Fortresses-cemeteries of Elmakaya settlement complex which are next to each other revealed MBA-LBA-EIA pottery and a lesser amount of MIA¹⁶. We haven't encountered distinctive architectural evidence in Gürgüre and Çaygeldi fortresses (Figs. 2-3). Since these fortresses are located together with the cemeteries and due to their undefined architecture, it is harder to distinguish their date. Secondly, their size is problematic when the expanse of cemeteries and the density of the finds are considered.

Sütey Yaylası Cemeteries, dating to EBA-MIA, have been recovered in pottery of Yuvadamlı EBA-MIA, Kızıllı Mezra-Uludere MIA, Gadnabur MIA, Gavur Çimeni MIA (Figs. 8; 13)¹⁷.

The most difficult problem concerning the cemeteries yielding MBA-MIA material is to understand the architectural distinction between them (see MBA cemeteries).

The most striking features of the LBA-EIA fortresses are cyclopean or unworked stone masonry, irregular plan, which depended on topography, being placed on the high hill and inaccessibility. Haydarkale and Yılankale differs from the other highland fortresses with their long timespan in such a high altitude, as being situated on very high and steep rocky hills and with the density of pottery. Haydarkale located on the pastureland-Sütey Yaylası and ancient road between the Lake Van and Murat-Euphrates Valley (Bulanık-Malazgirt plains). Yılankale was on the way of pastureland-Sarıdal Yaylası which lies towards northern part of Muş Plain and at the point where the entire Muş Plain and Murat Valley are dominant.

Pottery of the region in the LBA-EIA were seen from Van Basin tradition¹⁸, even though there are some variations and special groups collected from some of the sites. It seems that the pottery of LBA is represented by polychrome painted ware which is late phase of the 'Araxes painted ware'. Composition of late phase of polychrome painted ware and EIA shapes occur together within early phase of LBA-EIA in the Van Basin. EIA pottery is quite different from the Araxes painted ware. One of the most obvious changes in the region in the EIA is reflected in the pottery of the eastern Anatolia. The pottery tradition of the EIA, in the western and northern sides of Lake Van which is extensively used in the region during the MIA-Urartu, is monochrome with variations of red-brown ware that has a homogeneous character. Red-brown ware is mainly found in the north and west of the basin (Figs. 7; 12; 15: 10-23; 16). Indeed, to discriminate, no stratigraphic evidence from mounds or fortresses were found. Therefore, it is difficult to distinguish between the red-brown ware of EIA and MIA other than through some forms and decorations.

Red-brown ware has also chaff faced ware group. Red-brown (Fig. 17: 3-29) and cream (Fig. 17: 1-2) chaff faced wares do not occur in the rest of Lake Van Basin; they are found extensively in Sürügüden Complex. Close similarities of red-brown chaff faced ware with incised decoration, unburnished or slightly burnished are found mainly in the eastern part of Upper Euphrates Valley-Mt Bingöl which date to MIA-Urartu¹⁹. Another group of chaff faced is burnished, cream chaff faced, and some of the red-brown chaff faced with burnished also have close similarities to those of LBA levels of Upper Tigris²⁰. Pinkish-buff ware (Figs. 6: 5-7; 11: 13-15) and red slipped ware which are quite a lot in the eastern shore of lake in EIA, are a few in the western and northern parts. Black burnished ware is a few which is a unique group for the region. (Figs. 6: 8-14; 15: 6-9).

CONCLUSION

Investigations on Muş Plains-Mt Süphan Muş Plains-Mt Süphan shows that there was a change of settlement system of lowlands and highlands between periods. Mounds which were intensively settled during the EBA-Kura-Araxes and MIA-Urartu in Murat Valley-Muş Plains²¹. This space suggests that the fertile lands, agricultural valleys or lowlands were not densely

¹⁶ Özfirat 1999.

¹⁷ Özfirat 1999.

¹⁸ Sevin 1996; Özfirat 1999; Özfirat 2005; Özfirat (In press a).

¹⁹ Sevin 1986; Sevin 1987; Sevin 1989.

²⁰ Özfirat 2005b.

²¹ Burney 1958; Russell 1980; Kozbe 1995; Rothman / Kozbe 1997; Rothman 2000; Rothman 2003; Rothman 2004; Biber / Çavuşoğlu 2013; Biber 2016.

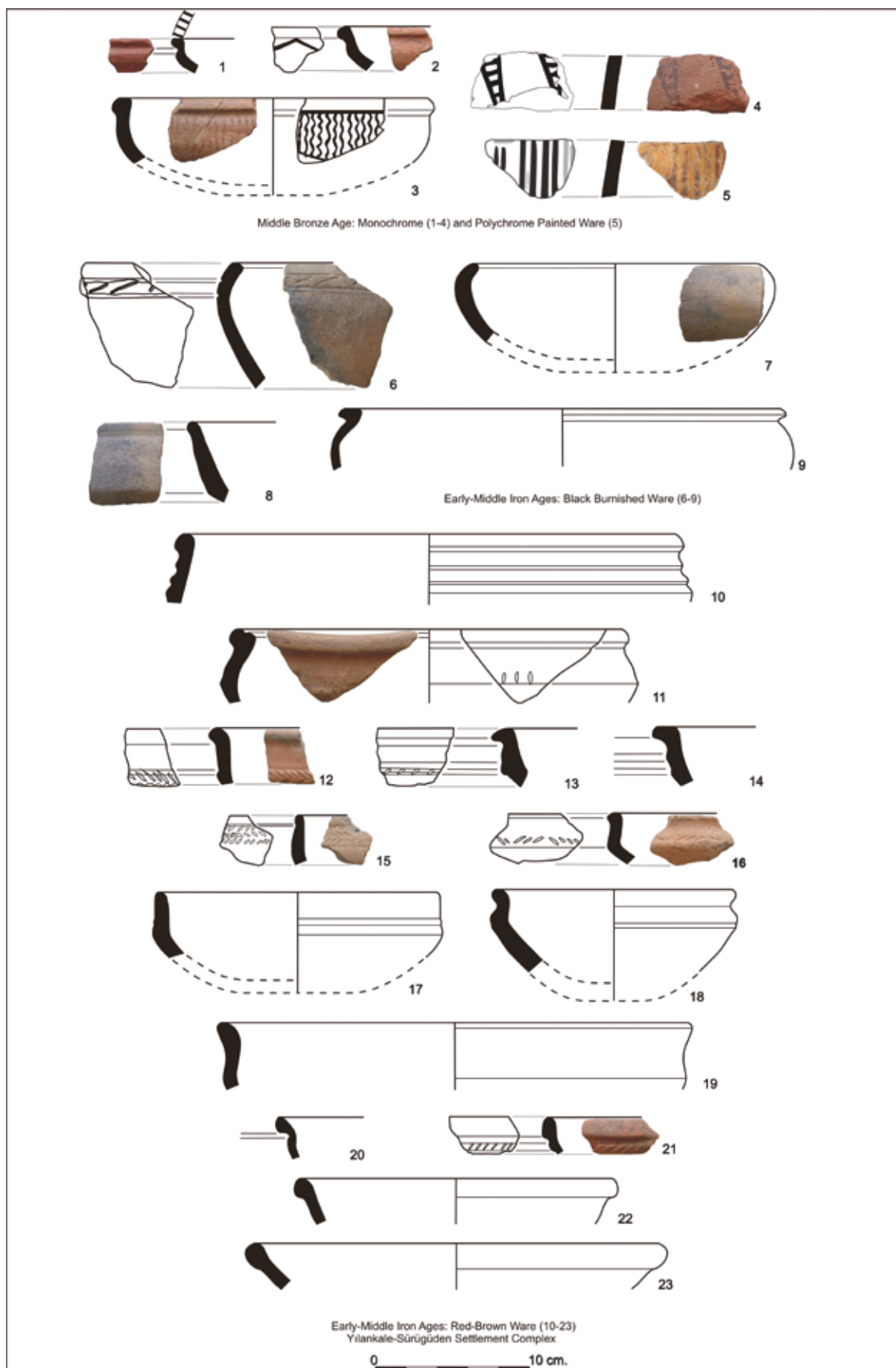

Figure 15: Yılkale Fortress-Sürügüden Settlement Complex / Yılkale Kalesi-Sürügüden Yerleşim Kompleksi

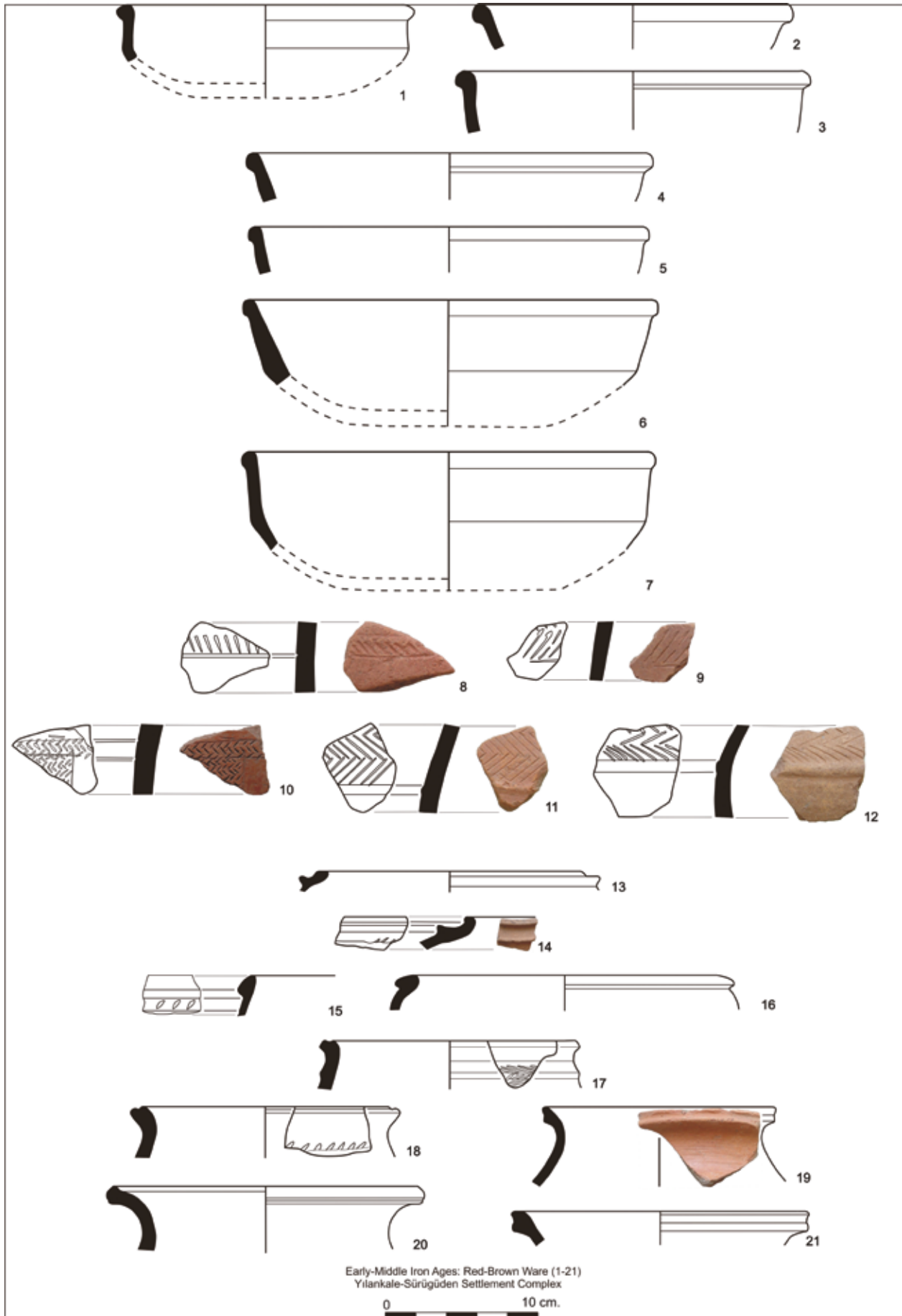

Figure 16: Yılankale Fortress-Sürügüden Settlement Complex / Yılankale Kalesi-Sürügüden Yerleşim Kompleksi

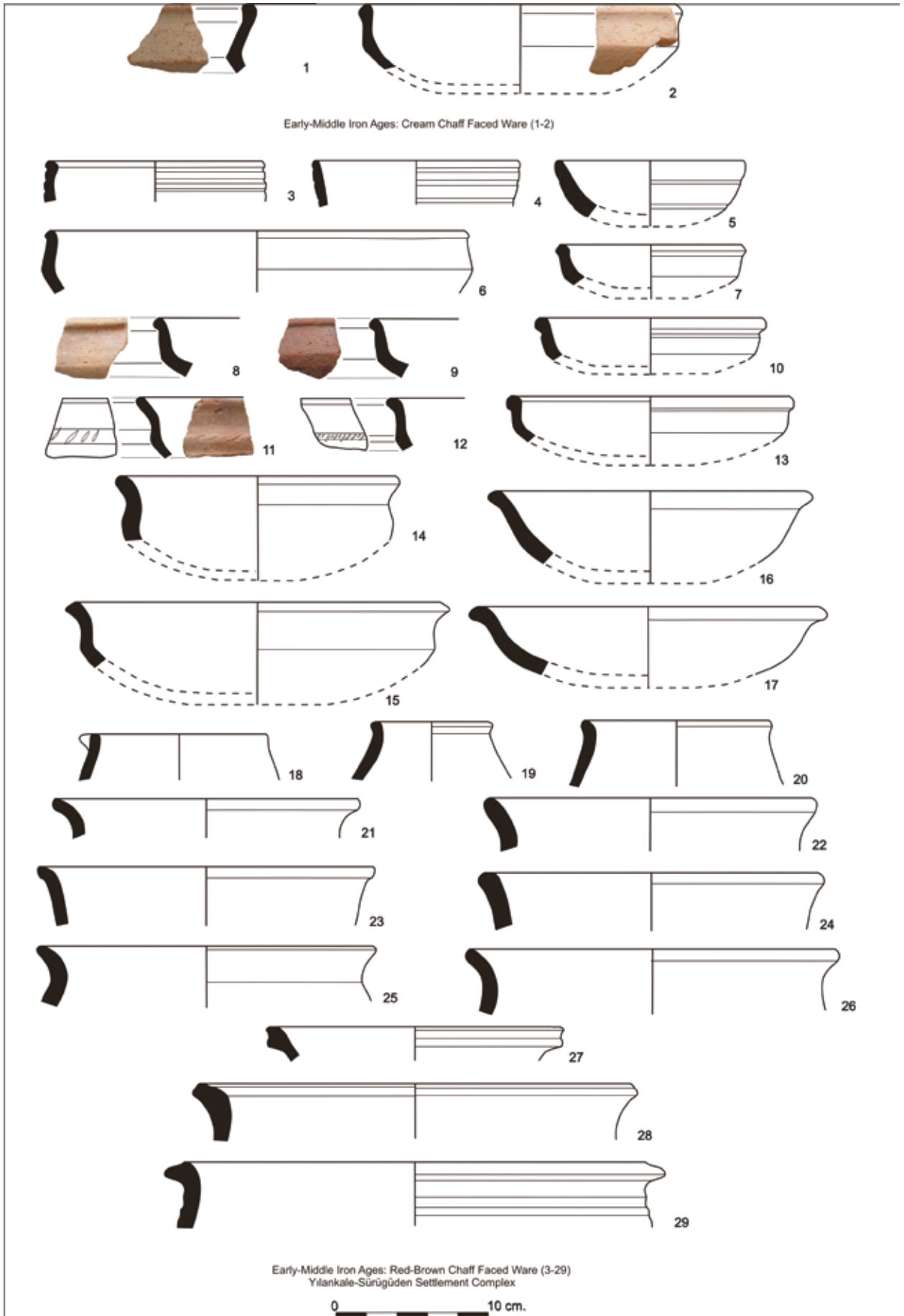

Figure 17: Yılankale Fortress-Sürügüden Settlement Complex / Yılankale Kalesi-Sürügüden Yerleşim Kompleksi

populated in the MBA-EIA. On the contrary, the cemeteries of MBA, found widespread on the highlands of Mt Süphan, imply the existence of a considerable population. LBA-EIA of the region were characterized by a great number of fortresses-cemeteries, located in the foothills and highlands²². A clear change in the settlement pattern appears throughout the region after the EBA-Kura-Araxes, as sedentary life seems to be abandoned until the MIA-Urartu.

Apparently, a dramatic decrease in the number of settlements can be stated in the Highland of eastern Anatolia, Iranian Azerbaijan and southern Transcaucasia in the MBA, except for some settlements in the Araxes Valley and western of Lake Urmia²³. The existence of large cemeteries in high pastures, while at the same time no related settlements, is observed. Western slope of Mt Süphan is also characterized by cemeteries; this point suggest to the presence of a different social organization to nomadism or semi-nomadism with seasonal settling, probably for animal husbandry. Transhumance and nomadism, which were part of pastoral life, might have been effective in the region, as it was in entire highland of eastern Anatolia. Even though the MBA pottery is found in Yılankale (Sürügüden Complex) and Haydarkalesi-Develik fortresses, these are limited to a couple of sherds. Actually, a great number of LBA-EIA and a lesser number of MIA pottery were collected from these fortresses. Additionally, their localization and architecture are typical to LBA-EIA. The presence of MBA pottery, though in small numbers, points out that these fortresses, with a weaker architecture, might have been used in MBA or there was a small permanent or temporary settlement. It is hard to reach a clear conclusion as the evidence is inadequate but, it is certain that there were no permanent and large settlements compared to the MBA cemeteries with enormous sizes where we have investigated.

Settlement pattern again changed in LBA-EIA, while the pastoral system was still used as shown by the highland fortresses-cemeteries. The increase in the number of fortresses from the LBA-EIA is striking in the whole region as in Iranian Azerbaijan and southern Transcaucasia. Fortresses and their cemeteries lie on the foothills surrounding the plains-valleys and highlands with a few exceptions, such as cemeteries of Evdi Tepe-Ernis (Ünseli, N71/1)²⁴ on the northern shore

of Lake Van and Karagündüz²⁵ on the eastern shore of Lake Erçek (Fig. 1). It seems that population slowly began to gather around organizational and economic centers with the rise of the fortresses, in contrast with MBA²⁶. Highlands of eastern Anatolia, northwestern southern Transcaucasia and northwestern Iran and northwestern Iran were divided among a great number of local polities in the LBA-EIA. Assyrian and Urartian epigraphic sources give information about these local polities of highland starting from 13th century BC, which are mentioned under the names of Uruatri and Nairi lands. In general, this vast area which is the pre-Urartian landscape, appears to have shared a common culture and by numerous polities, which could be named as fortress-state, small kingdom, chieftdom or regional confederacies in tribal structure. Political intensification of these highland state formation marked by the appearance of local states centered in fortresses or fortress-settlements with urban character, which are mainly part of settlement complexes. These central or major fortresses were also formed with some permanent and seasonal settlements and smaller fortresses in various size and function around them. Later, these local polities or local fortress-states of EIA became provinces of Urartian state.

Settlement pattern of the basin of Lake Van clearly reached to an incredible density during the EIA-MIA, is unmatched in both earlier and later periods. Remains dating to these periods have been seen in almost all sites. Rocky hills on foothills or highlands have clearly played a special role in the construction of landscape at that time. No other period, as perceived through the settlement pattern, produces the same impression of territory planning and control. EIA-MIA sites generally consist of a fortress flanked by cemeteries on their slopes: the construction technique of the fortresses and the graves, together with the material collected, share strong similarities, except for the built by Urartian Kingdom. Many Iron Age fortresses with the local characteristics have the finds from EIA and MIA. In these fortresses-cemeteries located in highlands, which were understood to be used extensively by pre-Urartian polities, MIA pottery were seen, though smaller in numbers compared to the EIA. It seems that, some of the local fortresses and seasonal settlements have been used in MIA-Urartu. Within these fortresses, Tıkızlı (L66/1), which stands to the northwest part of Murat Valley, even though its location in the highland and its distance to the main routes, is important with small number of Urartian pottery (Fig. 1)²⁷.

²² Özfirat 2009; Özfirat 2013; Özfirat 2014a; Özfirat 2014b; Özfirat 2015; Özfirat 2016; Özfirat (In press b); Sevin 2003; Sevin 2004; Sevin 2014; Belli / Konyar 2003; Ceylan 2008; 2015; Biber 2013; Biber 2016.

²³ Özfirat 2001a; Özfirat 2005a; Özfirat 2008.

²⁴ Sevin 1996; Sevin 2014.

²⁵ Sevin 2003; Sevin 2004; Sevin/Kavaklı 1996.

²⁶ Özfirat 2001a; Özfirat 2005a; Sevin 2003; Sevin 2004; Sevin 2014.

²⁷ Koçhan 1990; Özfirat 2001b; Biber 2015.

In Urartian period (MIA), every type of terrain was used and settlements with various functions were systematically arranged: valleys and plains in the lowlands, pasturelands, mountain slopes and highlands. Settlement pattern have been developed and centralized to characterize that of the Urartian state. Urartian constructions were built on a strategic location in the lower areas compared to EIA. Fortresses, roadstations and settlements in various functions were built on a lower hill stretching on the plains, valleys or at the shore of lake, except for the thick Urartian layers of mounds.

Classical Urartian architecture and pottery were found in a small number of fortresses in the western side of Mt Süphan and Mt Nemrut (Fig 1): Fortresses of Yeniköy-Alyar²⁸ (L67/5), Bostankaya²⁹ (M67/5) and Dereboğazi-Hasretpınar (N6673)³⁰ in the Murat Valley-Malazgirt Plain; Urartian chamber grave in Göztepe Mound which is in the Bulanık Plain next to Elmakaya Complex (Fig. 2)³¹; Şahmiran Fortress³² in the Murat Valley-Bulanık Plain; Kayalıdere-Varto³³ to the west on the Murat River with a strategic location overlooking to Muş Plain; Kepenek³⁴ located on a hill overlooking to Muş Plain-Karasu Valley; Tatvan (066/2)³⁵, Ağak Burnu-Adabağ (066/1)³⁶, Cevizderesi-Uludere (N66/5)³⁷ and Arınçküs-Akçıra (N69/6)³⁸ fortresses are located on the shore of lake. Kef-Adilcevaz Fortress is an extraordinary site with its very high location on southeastern slope of Mt Süphan, which is overlooking to Lake Van. It differs from the other Urartian settlements with the sanctuary of Haldi built by King Rusa II.

Fortresses, large cemeteries and settlement complexes of Mt Süphan are the most prominent archaeological sites for MBA-LBA-EIA in the region. It seems that highlands, which had been very limitedly used in EBA-Kura Araxes, were highly densely populated in MBA. Even though the pastoral life continued in LBA-EIA, a more organized social set up and socioeconomic structure were evidenced by many fortresses on foothills and high plateaus. The existence of the

remarkable sites of Mt Süphan highland can be explained with their most fertile pastures of the region and with their being surrounded by the large Murat-Euphrates River, which is one of the greatest river of the eastern Anatolia.

ACKNOWLEDGEMENTS

We would like here to thank warmly the Turkish Ministry of Culture and Tourism, General Directorate for Monuments and Museums for giving permission and support to work on these projects. Our special thanks also go to Prof. Dr Veli Sevin for his kindly help. The survey was conducted in 1995–1999 and 2002–2011 in the basin of Lake Van, under my direction. Thanks to all the team member and Van Museum. Survey is also supported by University of İstanbul (624/150794, T-229/260696, 1092/010598), TÜBİTAK (The Scientific and Technical Research Council of Turkey (SBB-CNRS-2011, SBB-107K153, SBB-105K063), University of Yüzüncü Yıl-Van (2002-FED-093), University of Mustafa Kemal (1101M0115/158) and the Turkish Historical Society projects.

²⁸ Koçhan 1990; Çevik 2000; Özfırat 2001b; Biber 2015.

²⁹ Burney 1957; Russell 1980; Rothman 1995; Özfırat 2001b, Biber 2015.

³⁰ Özfırat 2001b; Biber / Çavuşoğlu / Erdoğan 2012.

³¹ Özfırat 2001b.

³² Biber 2013; Biber 2015 .

³³ Burney 1966.

³⁴ Koçhan/Sur 2003; Koçhan/Salvini 2000; Biber 2016.

³⁵ Burney 1957; Russell 1980; Erzen / Bilgiç / Boysal / Öğün 1960; Özfırat 2002.

³⁶ Burney 1957 (Burun Harabesi); Russell 1980 (Burun Harabesi); Özfırat 1999.

³⁷ Özfırat 2002.

³⁸ Burney 1957; Russell 1980; Bilgiç 1984; Özfırat 1999.

KAYNAKÇA

BELLİ, O./KONYAR, E. 2003

Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller-Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BİBER, H. 2013

“Muş-Bulanık’ta Demir Çağ Merkezleri”, Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler, (Eds. O. Tekin, M. H. Sayar, E. Konyar), Ege Yayınları, İstanbul: 79-100.

BİBER, H. 2015

“Bulanık ve Malazgirt’teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun’un Yeri Sorunu”, International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures Proceedings II / Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya Kùltürleri Sempozyumu Bildiriler II (Erzurum 10-13 October 2012), (Eds. M. Işıklı, B. Can), Cambridge Scholars Publishing- Newcastle upon Tyne: 171-182.

BİBER, H. 2016

“2012 ve 2014 Yılları Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2 (Erzurum 11-15 Mayıs 2015), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 323-334.

BİBER, H./ÇAVUŞOĞLU, R. 2011

“Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları)”, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2 (İstanbul 24-28 Mayıs 2010), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 201-224.

BİBER, H./ÇAVUŞOĞLU, R./ERDOĞAN, S. 2012

“Muş İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları) 2010 Yılı Araştırmaları: Bulanık-Malazgirt”, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3 (Malatya 23-28 Mayıs 2011), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 373-402.

BİBER, H./ÇAVUŞOĞLU, R. 2013

“2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2 (Çorum 28 Mayıs-1 Haziran 2012), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum: 303-320.

BİLGİÇ, H. 1984

“Urartular”, Türk Ansiklopedisi XXXIII: 40-41.

BURNEY, Ch. A. 1957

“Urartian Fortresses and Towns in the Van Region”, Anatolian Studies VII: 37-53

BURNEY, Ch. A. 1958

“Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze”, Anatolian Studies VIII: 157-209.

BURNEY, Ch. A. 1966

“A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere”, Anatolian Studies XVI: 55-111

CEYLAN, A. 2008

Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır, 1998-2008), Eser Ofset Matbaacılık, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.

CEYLAN, A. 2015

Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır, 2009-2014), sm[art] Ajans&Organizasyon, Atatürk Üniversitesi Yayınları 1107, Erzurum.

ÇEVİK, N. 2000

Urartu kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ERZEN, A./BİLGİÇ, E./BOYSAL, Y./B. ÖĞÜN, B. 1960

“1959 Van-Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar”, Türk Arkeoloji Dergisi X/2: 5-22.

KOÇHAN, N. 1990

“Malazgirt-Tıkızlı Kalesi”, Ege Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V: 87-108.

KOÇHAN, N./SUR, C. 2003

“Muş-Kepenek Urartu Kalesi”, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 10: 57-64.

KOÇHAN, N./SALVİNİ, M. 2000

“A New Urartian Inscription from the Neighbourhood of Muş”, Studi Micenei ed Egeo Anatolici XLII/2: 303-305.

KOZBE, G. 1995

“Muş Ovası yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağı’nın Yeniden Değerlendirmesi”, Ege Üniversitesi, Arkeoloji Dergisi III: 35-50.

MARRO, C./ÖZFIRAT, A. 2004

“Pre-classical Survey in Eastern Turkey, Second Preliminary Report: The Erciş Region”, *Anatolia Antiqua* XII: 227-265.

ÖZFIRAT, A. 1994

“MÖ II. Binyılda Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar”, XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 24-28 Mayıs 1993), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 359-377.

ÖZFIRAT, A. 1999

“1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları”, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II (Tarsus 25-29 Mayıs 1998), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 1-22.

ÖZFIRAT, A. 2000

“1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları”, 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2 (Ankara 24-28 Mayıs 1999), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 193-210.

ÖZFIRAT, A. 2001a

Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (MÖ II. Binyıl), (With summary in English), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.

ÖZFIRAT, A. 2001b

“1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları”, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2 (İzmir 22-26 Mayıs 2000), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 123-140.

ÖZFIRAT, A. 2002

“Van Gölü’nün Batı Kıyısında İki Urartu Merkezi”, *Arkeoloji ve Sanat* 108: 21-26.

ÖZFIRAT, A. 2005a

“Transhumance on the Eastern Anatolian High Plateau in the second millennium BC”, *Mountains and Valleys: A Symposium on Highland-Lowland interaction in the Bronze Age settlement systems in Eastern Anatolia, Transcaucasia and Northwestern Iran* (Van 09-13 August 2004), (Eds. B. Helwing, A. Özfirat), *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 37, Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung Außenstelle Teheran, Berlin: 139-152.

ÖZFIRAT, A. 2005b

Üçtepe II, Tunç Çağları: Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında, (With summary in English), *Ege Yayınları*, İstanbul.

ÖZFIRAT, A. 2008

“The Highland Plateau of Eastern Anatolia in the Second Millenium BCE: Middle/Late Bronze Ages”, *Ceramics in Transitions: Chalcolithic Through Iron Age in the Highlands*, *Proceedings of the Workshop on Ancient Ceramics from the Southern Caucasus and Adjacent Areas* (New York 1-5 December 2003), (Eds. K. S. Robinson, A. Sagona), *Ancient Near East Studies Supplement* 27, Peeters Press, Leuven-Paris-Dudley MA: 101-122.

ÖZFIRAT, A. 2009

“Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri”, Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Deniz’in Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat - *Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (Eds. H. Sağlamtimur, E. Abay et al.), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul: 455-478.

ÖZFIRAT, A. 2013

“Survey on the settlements of Late Bronze Age/Early Iron Age in the north shore of Lake Van Basin”, *Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und Seinen Angrenzenden Regionen Spätbronze-Früheisenzeit*, (Eds. A. Mehnert, G. Mehnert, S. Reinhold), *Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes* 22, Beier & Beran Verlag, Langenweißbach: 237-249.

ÖZFIRAT, A. 2014a

“Ağrı Dağı ve Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması, (Muş-Bitlis-Van-Ağrı-Iğdır İlleri ve İlçeleri)”, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri, (Eds. A. Özfirat, N. Coşkun), *Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları* 51, Antakya: 17-43.

ÖZFIRAT, A. 2014b

“Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı”, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri, (Eds. A. Özfirat, N. Coşkun), *Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları* 51, Antakya: 17-43.

ÖZFIRAT, A. 2015

“Investigations in the Çaldıran Plain-Van Lake Basin:

During the Middle Iron Age”, Proceedings of 15th Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA), held at the University of Catania 3-5 March 2011, Volume I, (Eds. P. M. Militello, H. Öñiz), BAR International Series 2695 (I), Oxford: 71-79.

ÖZFIRAT, A. 2016

Özfirat, A., “The Late Bronze-Early Iron Age-Urartu Complex at Bozkurt on the Southern Slope of Mt. Ağrı”, At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age-Proceedings of the international Humboldt-Kolleg (Venice 9th- January 12th, 2013), (Eds. E. Rova, M. Tonussi), Subartu XXXVIII, Brepols Publishers, Turnhout: 299-310.

ÖZFIRAT, A. (In Press a)

“Nairi Ware: Late Bronze-Early Iron Age Pottery Tradition in the Van Lake Basin”, Context and Connection: Essays on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona, (Eds. A. Batmaz, G. Bédianashvili, A. Michalewicz, A. Robinson), *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Peeters.

ÖZFIRAT, A. (In Press b)

“Early Iron Age-Nairi Kingdom Eriqua and Urartian Province Minuahnili on the Northern Slope of Mt Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)”, *Festschrift Honoring Professor Dr. Gregory Areshian, Supplement Series of the Journal Armenian Journal of Near Eastern Studies* (Aramazd).

ROTHMAN, M. S. 1993

“Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alpaslan Dam Reservoir Area and Muş Plain 1991”, X. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 25-29 Mayıs 1992), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 269-296.

ROTHMAN, M. S. 1995

“The Pottery of the Muş Plain and the Evolving Place of a High Border Land – Doğu Anadolu Muş Plato Yöresi Çerçevesinde Muş Ovası Seramiği”, XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (30 Mayıs-03 Haziran 1994), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 281-304.

ROTHMAN, M. S. 2000

“Ripples in the Stream: Transcaucasia-Anatolian Interaction the Murat-Euphrates Basin at the Beginning of the Third Millenium BC”, *The Archaeology of Jordan and Beyond - Essays in Honor of James A. Sauer*, (Eds.

L. E. Stager, J. E. Greene, M. D. Coogan), Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana: 429-443.

ROTHMAN, M. S. 2003

“Ripples in the Stream: Transcaucasia-Anatolian Interaction the Murat-Euphrates Basin at the Beginning of the Third Millenium BC”, *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, (Eds. A. T. Smith, K. Rubinson), The Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Monograph 47, Los Angeles: 94-114.

ROTHMAN, M. S. 2004

“Beyond the Frontiers: Muş in the Late Bronze to Roman Periods”, *A View From the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, (Ed. A. Sagona), *Ancient Near East Studies Supplement 12*, Peeters Press, Herent: 121-178.

ROTHMAN, M. S./G. KOZBE, G. 1997

“Muş in the Early Bronze Age”, *Anatolian Studies XLVII*: 105-126.

RUSSELL, H. F. 1980

Pre Classical Pottery of Eastern Anatolia: Based on a Survey by Charles Burney of sites along the Euphrates and around Lake Van, British Archaeological Reports, International Series 85, Oxford.

SARAÇOĞLU, H. 1989

Doğu Anadolu Bölgesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 176, İstanbul.

SEVİN, V. 1986

“Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985”, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 26-30 Mayıs 1986), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 279-300.

SEVİN, V. 1987

“Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986”, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, (Ankara 6-10 Nisan 1987), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 1-44.

SEVİN, V. 1989

“Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987”, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (Ankara 6-10 Nisan 1988), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 451-500.

SEVİN, V. 1996

“Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri”, Anadolu Araştırmaları: Prof. Dr. Afif Erzen’e Armağan XIV, İstanbul: 439-467.

SEVİN, V. 1999

“The origins of the Urartians in the light of the Van/Karagündüz excavations”, Anatolian Iron Ages 4: The Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Mersin, 19–23 May 1997, (Eds. A. Çilingiroğlu, R. J. Matthews), British Institute of Archaeology at Ankara, London: 159–164.

SEVİN, V. 2003

“The Early Iron Age in the Van Region”, Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond, (Eds. A. T. Smith, K. Rubinson), The Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Monograph 47, Los Angeles: 180-191.

SEVİN, V. 2004

“Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia”, A View From the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney, (Ed. A. Sagona), Ancient Near East Studies Supplement 12, Peeters Press, Herent: 179-203.

SEVİN, V. 2005

“Son Tunç/Erken Demir Çağ Van Bölgesi Kronolojisi: Kökeni Aranan Bir Devlet-Urartu”, Belleten LXVIII/252: 355-400.

SEVİN, V. 2014

“Van/Ernis-Evditepe ve Alacahan Mezarlık ve Yerleşmeleri Hakkında Kimi Düşünceler. Demir Çağları Sorunu”, Armağan Erkanal’a Armağan: Anadolu Kültürlerine Bir Bakış-Compiled in Honor of Armağan Erkanal: Some Observations on Anatolia Cultures, (Ed. N. Çınardalı-Karaarslan), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara: 355–368.

SEVİN, V./KAVAKLI, E. 1996

Bir Erken Demir Çağı Nekropolü - Van/Karagündüz - An Early Iron Age Cemetery, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

LYDIA KÜLTÜRÜNÜN KUZHEY LYDIA'DAKİ İZLERİ: THYATEIRA-HASTANE HÖYÜĞÜ KAZILARI'NDA BULUNAN LYDIA SERAMİKLERİ

TRACES OF LYDIAN CULTURE ON NORTHERN LYDIA: LYDIAN POTTERY FROM THE THYATEIRA-HASTANE MOUND EXCAVATION

Engin AKDENİZ* - Aydın ERÖN**

Makale Bilgisi

Başvuru: 3 Ağustos 2016

Hakem Değerlendirmesi: 27 Eylül 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.004

Article Info

Received: August 3, 2016

Peer Review: September 27, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.004

Anahtar Kelimeler: Lydia, Lydia Seramiği, Thyateira, Hastane Höyüğü

Keywords: Lydia, Lydian pottery, Thyateira, Hastane Mound

ÖZET

Bu makalede, Manisa'nın Akhisar ilçe merkezinde, Antik Thyateira kentinin yayılım sahasında yer alan Hastane Höyüğü'nün güneydoğusundaki İ-36/d plankaresinde ele geçen Lydia seramikleri ele alınmaktadır. 106.310-105.850 m. seviyeleri arasında ortaya çıkarılan, ancak bir bölümü höyüğün üzerindeki Devlet Hastanesi'nin çevre duvarının altında kaldığı için kazılamayan dairesel formlu dıştan kille sıvalı bir yapı ve çevresinde ele geçirilen seramikler, bu coğrafyada MÖ I. bin yılın ilk yarısı içerisinde Lydia kültürüne ait izlerin saptanması açısından dikkat çekmektedir.

* Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100 Aytepe-Aydın
E-mail: akdeniz113@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100 Aytepe-Aydın
E-mail: aeron@adu.edu.tr

ABSTRACT

This study analyzes Lydian pottery which were found in the I-36/d grid southeast of Hastane Mound in the ancient city, Thyateira, in Akhisar, Manisa. A circular and clay-plastered structure unearthed between 106.310-105.850 meters, but could not be excavated since one part of the structure was trapped under the surrounding walls of the state hospital close to the mound, and the pottery found around this structure are of great significance for detecting the traces of Lydian culture in the first half of the First Millennium BC.

GİRİŞ

Kuzey Lydia'daki Thyateira, özellikle Antik ve Geç Antik dönemde yöresindeki önemli yerleşimlerden birisiydi¹. Kalıntılar günümüzde Manisa ili, Akhisar ilçe merkezi sınırları içerisinde yer almaktadır (Harita 1). Akhisar'ın yakın çevresinde yapılan araştırmalar yöre tarihinin Neolitik döneme kadar gittiğini kanıtlamaktadır². Thyateira'daki ilk kazı çalışmasını 1962 yılında "Tepe Mezarlığı"³ olarak adlandırılan alanda Prof.Dr.Yusuf Boysal başkanlığındaki bir ekip gerçekleştirilmiştir⁴. Kısa süreli olan bu çalışmanın ardından Rüstem Duyuran başkanlığındaki bir başka ekip tarafından 1968-1971 yılları arasında ikinci dönem kazı çalışmaları yapılmıştır⁵. Uzun bir aranın ardından Thyateira antik kentindeki üçüncü dönem kazı çalışmaları, 2011 yılında Prof. Dr. E. Akdeniz başkanlığındaki bir ekip tarafından başlamıştır⁶.

Thyateira'daki kazı çalışmalarına "Hastane Höyüğü" (Res. 1) ve "Tepe Mezarlığı" (Res. 2) olarak adlandırılan alanlarda devam edilmektedir. Hastane Höyük alanında 2012-2014 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmalarında bölgenin erken dönem tarihine ışık tutabilecek buluntularının⁷ yanı sıra Thyateira antik kentinin Hellenistik ve Roma Dönemi yoğun iskanının ayrıntılarını sergileyen çok sayıda mimari parça da ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu alanda 2015 yılı kazı çalışmalarında bulunan Lydia seramikleri ise kentteki ve onun bir parçası olan höyükteki yerleşimin devamlılığını kanıtlaması ile Lydia'nın kuzey kesiminde bu döneme ait tespit edilen buluntular olması açısından önemlidir.

Bu çalışmamızda ele alınacak Lydia seramikleri, Hastane Höyüğü'nün güneydoğusundaki İ-36/d plankaresinde ele geçmiştir. Söz konusu alanda 2015 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında 106.310-105.850 m. seviyeleri arasında dairesel formlu dıştan kille sıvalı bir yapı

Resim 1: Hastane Höyüğü'nün Genel Görünümü / General View of Hastane Höyük

Resim 2: Tepe Mezarlığı'nın Genel Görünümü / General View of the Tepe Mezarlığı

Resim 3: İ-36/d Plankaresi / Plan Square İ-36/d

ortaya çıkarılmıştır (Res. 3). Yapının yarısı doğu kesiti içerisinde kalmaktadır. Bu bölüm Hastane'nin çevre duvarı tarafından kuşatıldığı için kazılması mümkün değildir. Söz konusu bölümün içerisinde kil, saman ve bitki lif katkılı kerpiç parçaları tespit edilmiştir. Makale konusunu oluşturan Lydia seramiklerinin önemli bir kısmı, bu alanda kırık parçalar halinde bulunmuştur.

¹ Yardımlarından ötürü Prof.Dr.Gül Gültekin Demir ile Doç.Dr. Yasemin Polat'a teşekkür ederiz.

² Akdeniz 2014b: 22.

³ Thyateira Antik kentinin ziyarete açık kısmı olan Tepe Mezarlığı ören yerinin güneydoğu bölümünde Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen bir Sütunlu Cadde ile alanın güneybatısında Geç Antik çağa tarihlendirilen Apsisli yapının kalıntıları bulunmaktadır.

⁴ Prof.Dr. Yusuf Boysal'ın Tepe Mezarlığı olarak adlandırılan alandaki kazı çalışmalarında önemli miktarda mimari kalıntının ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, söz konusu kazının yayını yapılmamıştır.

⁵ Duyuran 1969: 73-76; Duyuran 1974. 17-27.

⁶ Akdeniz 2013: 429-444; Akdeniz 2014a: 124-139; Akdeniz / Şahin/Erön 2014: 121-138; Akdeniz/Erön 2016: 81-94.

⁷ Akdeniz 2014b: 25-28. Hastane Höyüğü, erken dönem iskanını tespit etmek amacıyla 2012 ve 2013 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Son Kalkolitik, İlk Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç'a tarihlendirilen seramik buluntularına ulaşılmıştır.

Harita 1: Hastane Höyüğü'nün Yerini Gösterir Harita / Map Showing the Location of Hastane Höyüğü

Thyateira antik kentinde bulunan Lydia seramiklerine değinmeden önce Lydia Krallığı'nın siyasi tarihi ve kültürü hakkında kısa bir değerlendirme yapılması yararlı olacaktır. Kökenleri net olarak bilinmeyen, bölgeye ne zaman ve ne şekilde varlıkları anlaşılamayın Lydialılar'ın sonradan adını verdikleri bölgenin evvelki sakinleri olan Son Tunç Çağı halkları ile olan bağlantıları kısmen Arzawa devletler topluluğu ya da özelinde Seha Irmağı Ülkesi'nden kalan kültürel, siyasi ve etnik miras, hatta Maion-Lyd, Maionia-Lydia eşitlemesinin ayrıntıları halen tam olarak bilinmemektedir⁸. Fakat diğer taraftan Ilyada'da Homeros, Troia savaşına (VIIa tabakası) katılan Troia müttefikleri arasında Maionialıları da göstermektedir⁹. Geleneksel görüşler Herodotos'un ifadelerini temel alarak Lydler'in tıpkı Karlar ve Mysler gibi Batı Anadolu'nun Yunan öncesinde birbirleriyle kardeş, yerli halkları olduklarıdır¹⁰.

Bütün bu belirsizlikler ve sorgulamalar bir yana, ilerleyen süreçte, çekirdek kısmı İçbatı Anadolu'daki Lydia Krallığı, MÖ I. bin yılın ilk yarısında Batı Anadolu coğrafyasının bir nevi terazisiydi. Geleneksel değerlendirmelere göre, MÖ 1180'den yaklaşık 1000 yıllarına kadar geçen süreçteki durum tartışılmaya devam edilmekle birlikte, bu yörenin yaklaşık MÖ 1000-700 yılları arasında Heraklidler sülalesinin egemenliği altında olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Bununla birlikte Roosevelt'in de belirttiği gibi "MÖ 12. yüzyıl başlarında Sardeis'in Heraklidler tarafından ele geçirilişi, kabaca bu döneme denk gelen bir tahribat tabakası ve ithal Miken çanak çömleğiyle görünürde emin bir şekilde ilişkilendirse de yerleşimin tümüne yayılmış olaylardan söz etmeyi imkansız kılmaktadır¹²". Anlaşıldığı üzere başkent Sardeis'de bile Heraklidler sülalesi hakkında ayrıntılı arkeolojik bilgiye sahip değiliz. Diğer taraftan konu hakkında sıklıkla başvuru Herodotos, "Historia" adlı eserinde bu durumla ilgili azımsanmayacak bilgi vermektedir. Herodotos, ilk Lydia sülalesinin Atys oğlu Lydos tarafından kurulduğunu, sonrasında 22 nesillik Heraklidler sülalesinin geldiğini belirterek Heraklidler'den sonra Mermnadlar sülalesinin egemenliği ele geçirdiğini ifade etmektedir¹³.

Mermnad sülalesinin krallığı ele geçirmesi ile birlikte Lydia Uygarlığının yükseliş süreci başlamıştır. Önemli bir ayrıntı olarak Yeni Asur belgelerinde de kendinden söz edilen Gyges (MÖ 680-644) ile birlikte Mermnadlar sülalesi başlamış olur. Bu dönemdeki en büyük sıkıntı

Anadolu yarımadasının genelinde olduğu gibi Lydia'nın hemen tamamında daha ciddi bir şekilde hissedilen Kimmer tahribatı olmalıdır. Babadan oğula geçen, altın zengini Lydia yönetiminde Gyges'i, Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos (MÖ 560-540) takip eder. Kimmer tehdidinin ortadan kalkmasının ardından rahata kavuşan krallık, en geniş sınırlarına Kroisos döneminde ulaşmış, Greenewalt'un da vurguladığı gibi neredeyse bir imparatorluk haline gelmiştir¹⁴. Bu durumun en büyük sebebi, daha erken devirlerden itibaren kullanıldığı anlaşılan doğu-batı güzergahı ile Paktalos (Sart Çayı) tarafından taşınan Tmolos (Bozdağ) rezervli altın kaynaklı zenginliktir¹⁵. Hiç şüphesiz MÖ7. yüzyıldan itibaren ekonomik durumu gittikçe artan bu zengin devlet, diğer taraftan pek çok madencilik kolunda, seramikte ve kendine özgü tekstil sanayinde döneminin İçbatı Anadolu'sunda dikkat çeken kültürü haline gelmiştir. Bu özellik kısmen krallığın yıkılmasının ardından da yörede yaşayanlar tarafından uzun süreli bir kültürel oluşum halinde devam etmiştir.

Lydia Uygarlığı Mermnad sülalesinin ilk kralı olan Gyges'in tahtı ele geçirmesinden sonra Batı Anadolu siyasi tarihine yön vermeye başlamıştır. Bu durum Kroisos'un Perslere yenilmesine kadar devam etmiştir¹⁶. Lydia Krallığı Mermnad sülalesinin iktidarı sırasında yerel bir güç olmaktan çıkıp bölgesel hatta Anadolu'nun batı yarısında en belirgin güç konumuna ulaşmıştır. Bu gücün kültürde yansımada diğer materyallere oranla en belirgin buluntu grubu, Thyateira'daki Hastane Höyüğü'nde de ele geçen seramikleridir.

Adından da anlaşılacağı üzere Lydia seramikleri genel olarak Lydia Krallığı ile bağlantılı topraklarda bu kültürün materyal bir yansıması olarak MÖ 9-6. yüzyıllar arasında karşımıza çıkar. Lydia seramiği Batı Anadolu coğrafyasında birçok merkezde bulunmasına karşın form ve bezemelerin saptanmasında başkent Sardeis şüphesiz özel bir yere sahiptir¹⁷. Lydia seramiği konusunda çalışmalar yapan Prof. Dr. Gürtekin Demir söz konusu seramiği; "Sardeis buluntusu seramikler", "Sardeis yakın çevresinde bulunan seramikler", "belirli bir süre Lydia egemenliğinde kalan seramikler" ve "Lydia hakimiyetinde olmayan antik kentlerde ticaret yoluyla giden seramikler" olmak üzere göre dört sınıfa ayırmaktadır¹⁸. Dolayısıyla bu ayrıma göre Akhisar ve

⁸ Herodotos VII, 74, konuyla bağlantılı olarak bkz. Roosevelt 2009: 13-22.

⁹ Homeros Ilyada II, 865.

¹⁰ Herodotos I, 172.

¹¹ Kerschner 2010: 247.

¹² Roosevelt 2010: 57-58.

¹³ Herodotos I, 7.

¹⁴ Greenewalt 2010: 12.

¹⁵ Kerschner 2010: 249.

¹⁶ Mermnad sülalesinin yükselişi Herodotos'un Historia adlı eserinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. ; Herodotos I, 6-95.

¹⁷ Gürtekin-Demir 2002: 112.

¹⁸ Gürtekin 1998: 9-13. Thyateira antik kentinde bulunan Lydia Seramiklerinin bezemelerine göre sınıflandırılmasında gösterdiği yardımlardan dolayı Prof. Dr. G. G. Demir'e teşekkürü bir borç biliriz..

çevresindeki Lydia seramikleri “Sardeis yakın çevresinde bulunan seramikler” başlığı altında incelenmiştir. Yine Lydia seramiği konusunda bir diğer uzman olan Greenewalt¹⁹ söz konusu seramiğin etnik olmaktan çok bölgesel olduğunu ifade etmektedir²⁰.

Lydia seramiğinin tanımlanmasında hamur yapısı, boya ve boyama teknikleri oldukça önemlidir. Araştırmacılar genel olarak Lydia seramiğini boyama tekniklerini dikkate alarak sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Bu makale içerisinde de Thyateira buluntusu Lydia seramikleri aynı yöntemle incelenecektir.

KIRMIZI ÜZERİNE SİYAH (BLACK-ON-RED)

Kırmızı üzerine siyah bezeme tekniği uluslararası literatürde “Black-On-Red” olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu bezeme tekniği temel olarak kırmızı zemin üzerine mat siyah boya ile yapılan bezemeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Eserlerin üzerinde çoğunlukla mat boya ile yapılan yatay çizgi grupları ve bunların içerisinde yer alan geometrik²¹ desenler karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu’nun yerel seramik geleneğinin devamı olarak niteleyebileceğimiz “Kırmızı Üzerine Siyah” bezeme anlayışı Lydia seramiğinde de yoğun olarak karşımıza çıkar. Lydia Krallığının başkenti Sardes’te bulunmuş olan “Kırmızı Üzerine Siyah” bezeme geleneğine sahip olan örnekler önemlidir. Yapılan araştırmalar sonucunda söz konusu tekniğin Sardes’te MÖ 9-6. yüzyıllar arasında kullanıldığı saptanmıştır²². “Kırmızı Üzerine Siyah” seramikler Sardes ve Lydia Bölgesi dışında Batı ve Güneybatı Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Akdeniz gibi farklı coğrafyalarda da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bezeme geleneğine sahip seramikler Ephesos²³, Smyrna²⁴, Aphrodisias²⁵, Daskyleion²⁶ ve Gordion²⁷ gibi yerleşimlerde saptanmıştır.

¹⁹ C. H. Greenewalt, Jr. Lydia seramiklerini doktora tezi olarak çalışmıştır. Söz konusu seramiklerin tanınmasında önemli bir rolü vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Greenewalt 1966.

²⁰ Greenewalt 2010: 108.

²¹ “Kırmızı Üzerine Siyah” bezeme geleneğine sahip olan seramiklerin üzerinde çoğunlukla konsantrik daireler, konsantrik yarım daire askı dizileri ve içi taralı kare, dörtgen ve üçgen dizileri yer alır.

²² Gürtekin 1998: 40. Lydia Bölgesinin en önemli kenti konumundaki Sardes’te HoB, PC, ByzFort ve MMS alanlarında “Kırmızı Üzerine Siyah” tekniğinde yapılmış olan seramik örneklerine rastlanmıştır.

²³ Brein 1978: 726-728; Kerschner 2007: 232-234, Taf. 33.3; Kerschner 2008: 344-345, Kat.-No. 289-290; Kerschner 2010: 254, Res. 3.

²⁴ Gürtekin 1998: 46; Kerschner 2010: 254, Res. 3.

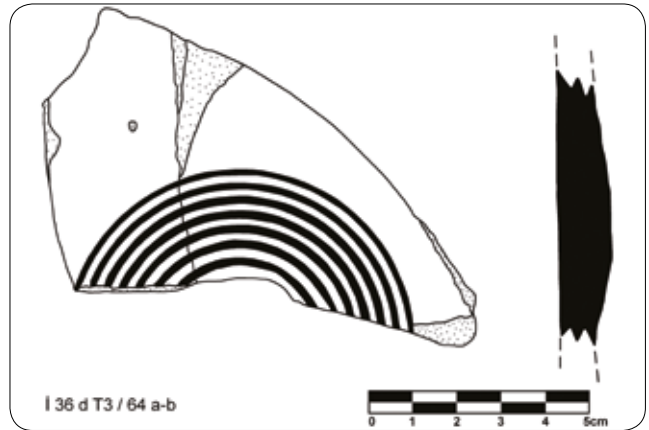
²⁵ Mierse 1986: 419.

²⁶ Gürtekin 1998: 46.

²⁷ Schaus 1992: 152-168.

Resim 4: Kırmızı Üzerine Siyah (Black-On-Red) Seramik Örneği / Example for Black-On-Red Pottery

Çiz. 1: Kırmızı Üzerine Siyah (Black-On-Red) Seramik Örneği / Example for Pottery in Black-On-Red

THYATEİRA BULUNTUSU KIRMIZI ÜZERİNE SİYAH (BLACK-ON-RED) SERAMİK ÖRNEĞİ

Thyateira antik kenti Hastane Höyük İ-36/d plankaresinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında “Kırmızı Üzerine Siyah” bezeme grubu içerisinde değerlendirebileceğimiz bir adet seramik parçası bulunmuştur (Res. 4 - Çiz. 1). Eserin hamuru kahverengidir. Hamurun içerisinde mika ve az miktarda taşçık katkısı göze çarpmaktadır. Seramik örneğinin hamur özellikleri Sardes’de üretilen seramikler ile büyük benzerlik gösterir²⁸.

Eserin hamuru ile aynı renkte olan astar boyasının üzerinde mat siyah boya ile yapılmış konsantrik daire bezemesi yer almaktadır. Konsantrik daireler pergel kullanılarak çizilmiştir. Eser konsantrik dairelerin yer aldığı bölümden kırık olarak bulunmuştur. Daire sayısı yedidir. Söz konusu bezemenin “Kırmızı Üzerine Siyah” tekniğinde yarım daire bezemelerine oranla daha az tercih edildiği bilinmektedir²⁹.

²⁸ Gürtekin 1998: 14. Sardes çevresinde üretilen seramik örnekleri incelendiğinde eserlerin hamurlarının gri, açık kahverengi ve kırmızının tonlarında olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu hamurların içerisinde az miktarda mika katkısı göze çarpmaktadır.

²⁹ Gürtekin 1998: 61.

Konsantrik daire bezemesi Attika'da Erken Protogeometrik Dönem'den başlayarak popüler olmuştur. Batı Anadolu'da Protogeometrik Döneme tarihlendirilen seramik örnekleri çoğunlukla sahil şeridinde yer almaktadır. Miletos³⁰, Klazomenai³¹, Smyrna³², Ephesos³³ ve Claros³⁴ gibi yerleşimlerde Attika'dan ithal edilen Protogeometrik Dönem seramiklerinin varlığı saptanmıştır. Söz konusu eserlerin yanı sıra Lydia'nın başkenti Sardeis'te Attika örneklerinden öykünerek yapıldığı tahmin edilen bir Lydia kasesi ortaya çıkarılmıştır³⁵. Sardeis buluntusu bu eser, Lydialı seramik ustalarının Attika'dan etkilendiklerini kanıtlamaktadır. MÖ 9. yüzyıldan başlayarak konsantrik daire bezemesinin Lydia seramikleri üzerinde popüler olarak kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Thyateira buluntusu "Kırmızı Üzerine Siyah" konsantrik daire bezemeli Lydia seramik parçası dar bir alanda, gerçek anlamda bir tabaka içerisinde bulunmadığı için net tarihi tespit edilememiştir. Thyateira buluntusu "Kırmızı Üzerine Siyah" konsantrik daire bezemesinin benzer örnekleri saptanamamıştır. Bu grubun en karakteristik örnekleri Sardeis'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserlerin üzerinde yer alan konsantrik daire bezemelerinin işçiliği ve daire sayısı Thyateira örneğinden bir hayli farklıdır. Sardeis buluntusu örneklerde dairelerin sayısı genellikle 1-4 arasındadır. "Kırmızı Üzerine Siyah" grubu içerisinde benzer bezemeye sahip örneğin bulunamayışı nedeniyle söz konusu eserin tarihlendirilmesinde Prof. Dr. Gül Gürtekin-Demir'den yardım alınmıştır.

BİKROM

Lidya seramikleri genel olarak boyama teknikleri dikkate alınarak sınıflandırılmaya çalışılmıştır. "Bikrom" bezeme tekniğinin isimlendirilmesi de bu sınıflandırmaya dayanır. Bikrom genel olarak iki rengin kullanıldığı bezemeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Söz konusu teknikte en çok kırmızı, siyah (koyu kahverengiden morumsu siyaha değin değişen tonlarda) ve beyaz renklerinin tercih edildiği saptanmıştır. Greenawalt, bikrom bezeme geleneğinin Anadolu kökenli olduğunu düşünmektedir³⁶. Sardeis ve çevresinde yürütülen kazı çalışmalarında bikrom bezeme geleneğine sahip çok sayıda seramik parçası ortaya çıkarılmıştır. Lydia seramikleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılar söz konusu tekniği kap yüzeyindeki baskın

rengi dikkate alarak "Beyaz Bikrom" ve "Kırmızı Bikrom" adı altında değerlendirmişlerdir³⁷. "Beyaz Bikrom" tekniğinde genellikle kabın yüzeyi beyaz renk astar boyayla kaplanmaktadır. Söz konusu astar boyasının üzerine koyu renk boya ile bezemeler yapılmaktadır. "Kırmızı Bikrom" tekniğinde ise hakim renk adından da anlaşılacağı üzere kırmızıdır.

Bikrom bezemeye sahip seramik örnekleri genel olarak MÖ 8-6. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Bikrom tekniği konusunda yapılan araştırmalar sonucunda "Beyaz Bikrom" tekniğinin "Kırmızı Bikrom" tekniğinden daha önce başladığı tespit edilmiştir. "Beyaz Bikrom" tekniği MÖ 8. yüzyıldan başlayarak MÖ 6. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. "Kırmızı Bikrom" tekniği ise MÖ 7-6. yüzyıllar arasında kullanılmıştır³⁸.

Bikrom bezeme geleneğinin tespiti konusunda Sardeis buluntuları oldukça önemlidir³⁹. Sardeis dışında "Bikrom" tekniğin Gordion⁴⁰, Daskyleion⁴¹, Ephesos⁴² ve Smyrna⁴³ gibi dönemin önemli yerleşimlerinde varlığı tespit edilmiştir.

THYATEİRA BULUNTUSU "BEYAZ BİKROM" TEKNIĞİ SERAMİK ÖRNEĞİ

İ-36/d plankaresinde 2015 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında "Beyaz Bikrom" tekniğinde yapılmış bir adet seramik örneğine (Res. 5 - Çiz. 2) rastlanılmıştır. Eser kahverengi hamurludur. Krem-beyaz renkli astarın üzerinde siyah renkli iki adet çizgi sırası korunmuştur. Alttaki kalın çizgi sırasının altında dört adet dikey dalgalı çizgi sırasına yer verilmiştir. Beyaz Bikrom tekniğinde yapılmış olan seramik örneğinin bir benzeri Daskyleion kazılarında bulunmuştur⁴⁴. Söz konusu eser MÖ geç 7-MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenmiştir. Thyateira buluntusu seramik örneği de benzer örnek ve tabaka buluntuları yardımıyla MÖ geç 7. yüzyıl-erken 6. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

THYATEİRA BULUNTUSU "KIRMIZI BİKROM" TEKNIĞİ SERAMİK ÖRNEKLERİ

İ-36/d plankaresinde bulunan tek "Beyaz Bikrom" eserle birlikte çok sayıda "Kırmızı Bikrom" tekniğinde yapılmış

³⁰ Cook/Dupont 1998: 11.

³¹ Ersoy 2004: 44.

³² Lemos 2002: 148.

³³ Bammer 1990: 142, Pl. 15b, 15e.

³⁴ Zunal 2014: 109-113; Zunal 2016: 172-182.

³⁵ Kerschner 2010: 248, Res. 1. Söz konusu eser MÖ 10. yüzyıla tarihlenmektedir.

³⁶ Greenewalt 2010: 110.

³⁷ Gürtekin 1998: 109.

³⁸ Gürtekin 1998: 119; Gürtekin/Demir 2002: 120.

³⁹ Gürtekin 1998: 109-145.

⁴⁰ Kohler 1980: 68-69, Fig. 29.

⁴¹ Gürtekin-Demir 2002: 120-121; Koçak/Yaldır 2009: 88-91.

⁴² Brein 1978: 726, Pl. 224, Abb. 17; Kerschner 1997: 123, Taf. V 28.

⁴³ Akurgal 1950: 87, Abb. 2.

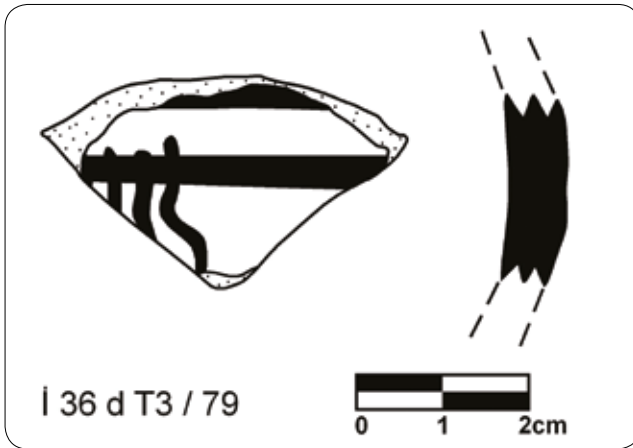
⁴⁴ Koçak/Yaldır 2009: 90.

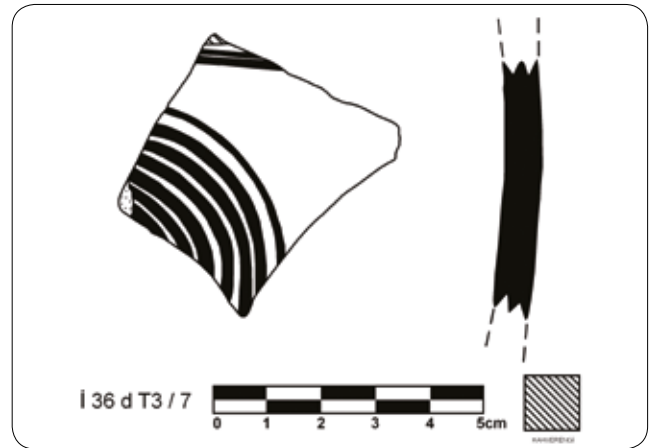
Resim 5: “Beyaz Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “White Bi-chrome” Technique*

Resim 6: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

Çiz. 2: “Beyaz Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “White Bi-chrome” Technique*

Çiz. 3: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

seramik örneği ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu seramik örneklerinden makale çalışması içerisinde değerlendirilen (Res. 6-Çiz. 3) ve (Res. 7-Çiz. 4) numaralı parçalar kahverengi hamurludur. Her iki eserin hamur yapısının içerisinde mika katkısı göze çarpmaktadır. Mika katkısı Sardeis ve çevresinde üretilen Lydia seramiklerinde oldukça karakteristiktir. (Res. 6-Çiz. 3) ve (Res. 7-Çiz. 4) numaralı eserlerin açık kahverengi astarların üzerinde siyah boya ile yapılmış konsantrik daire bezemelerine yer verilmiştir. (Res. 6-Çiz. 3) numaralı eserin üzerinde yedi, (Res. 7-Çiz. 4) numaralı eserin üzerinde ise sekiz adet daire tespit edilmiştir. Konsantrik daire bezemeleri “Kırmızı Üzerine Siyah” grubu içerisinde incelediğimiz (Res. 4-Çiz. 1) numaralı örnekte olduğu gibi pergel kullanılarak çizilmiştir. (Res. 6 - Çiz. 3) numaralı eserde konsantrik daire bezemesinin iki yatay çizgi sırası (?) ile sınırlandırıldığı saptanmıştır. Söz konusu çizgi sırasının hemen altında korunan kahverengi boya eserin kırmızı bikrom tekniğinde yapıldığını kanıtlamaktadır.

Lydia “Kırmızı Bikrom” tekniğinde konsantrik daire bezemesi sevilerek kullanılmıştır. “Kırmızı Üzerine Siyah” başlığı altında da değinildiği üzere söz konusu bezemenin Lydia seramiğine Yunan Protogeometrik

Dönem sanatının etkisiyle geçtiği düşünülmektedir. Sardeis Artemis Tapınağının çevresinde yürütülen kazı çalışmaları sırasında (Res. 6-Çiz. 3) ve (Res. 7-Çiz. 4) numaralı eserler üzerindeki konsantrik daire bezemesine benzer örnekler ortaya çıkarılmıştır⁴⁵. Sardeis buluntusu örneklerin hamur ve astar özellikleri de Thyateira buluntusu örnekler ile aynıdır. Söz konusu örneklerden “Trench S” olarak adlandırılan alanda bulunan seramik örneği MÖ 7-6. yüzyıl tabakasında ortaya çıkarılmıştır. Yine Sardeis’de 77.1 No.lu Mezarda da benzer bezeme özelliklerine sahip bir parça bulunmuştur⁴⁶. Söz konusu parça da MÖ 7. yüzyıla tarihlenmiştir. Thyateira buluntusu konsantrik daire bezemeli parçaların benzer örnekleri Daskyleion kazılarında da bulunmuştur⁴⁷. Daskyleion buluntuları genel olarak MÖ geç 7. yüzyıl-6. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir. Thyateira buluntusu konsantrik daire bezemeli örnekler içinde aynı tarih aralıkları önerilebilir.

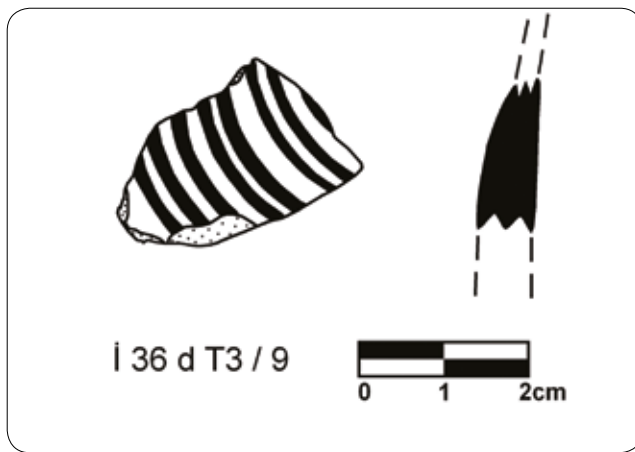
⁴⁵ Hanfmann/Waldbaum 1975: 106-107, 110, Fig. 238, 253. Sardeis kazı ekibinin konsantrik daire bezemeli bu seramik örneklerini isimlendirmede sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır. “Trench S” olarak adlandırılan bölümde bulunan parça Lydia veya Yunan Protogeometriği olarak adlandırılmıştır.

⁴⁶ Ratté 2011: 89, Fig. 138

⁴⁷ Koçak/Yaldir 2009: 91, Lev. 2, L15, L21.

Resim 7: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

Çiz. 4: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

“Kırmızı Bikrom” başlığı altında incelenen (Res. 8 - Çiz. 5) numaralı eser de yine kahverengi hamurludur. Açık kahverengi astar boyanın üzerinde siyah, beyaz ve kırmızı renk boyanın izleri görülmektedir. Olasılıkla bir dinos parçasıdır. Eserin ağız tablası üzerinde siyah renkli eğik çizgi sıralarından oluşan bezemeye yer verilmiştir. Söz konusu eğik çizgi sıralarının aralarında kremi beyaz boya kullanılarak çizgiler daha belirgin hale getirilmiştir. Eserin ağız kenarında kırmızı boya izleri görülmektedir. Dinos’un ağız bölümünün hemen altından yatay bir bezeme alanı yer almaktadır. Söz konusu yatay bezeme alanında dikey çizgi⁴⁸ grubu bezemelerine yer verilmiştir.

Lydia “Kırmızı Bikrom” seramiklerinde dikey çizgi sıraları genellikle tek başına kullanılmamıştır. Sardeis buluntusu bir skyphos-kraterin gövdesi üzerinde dikey çizgi sıraları ve çapraz taralı baklava dizilerinden oluşan bezemeye yer verilmiştir⁴⁹. Gürtekin-Demir söz konusu bezemenin Doğu Yunan Oryantalizan ve Sub-Geometrik Dönem seramikleri etkili olduğunu

belirtmektedir⁵⁰. Dikey çizgi grubu bezemesinin Batı Anadolu’da MÖ 7-6. yüzyıl aralığında oldukça popüler olduğu bilinmektedir. Ephesos Artemis Tapınağında bulunan bir dinos parçasının üzerinde de benzer bezeme geleneği karşımıza çıkmaktadır⁵¹. Söz konusu eser MÖ geç 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Thyateira buluntusu dikey çizgi bezemesine sahip dinos parçası benzer örnekler ve tabakada bulunan diğer seramik parçaları yardımıyla MÖ geç 7-erken 6. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

“Kırmızı Bikrom” grubu içerisinde inceleyeceğimiz son örnek (Res. 9 - Çiz. 6) numaralı tabak parçasıdır. Kahverengi hamurlu eserin astar boyasının üzerinde kahverengi, kırmızı, beyaz ve siyah renkler kullanılmıştır. Söz konusu eserin içerisinde beyaz bir bezeme bandı oluşturulmuştur. Söz konusu bezeme bandının merkezinde dalgalı çizgi bezemesi yer almaktadır.

Dalgalı çizgi bezemesinin “Kırmızı Bikrom” tekniğinde tabaklar üzerinde sevilerek kullanıldığı bilinmektedir. Sardeis “HoB” sektöründe bulunan bir tabak üzerinde de dalga çizgi motifine yer verilmiştir. Söz konusu eser tabaka buluntuları yardımıyla MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁵². Daskyleion buluntusu dalgalı çizgi bezemesine sahip bir tabak parçasının da MÖ geç 7. yüzyıl-6. yüzyıl aralığında kullandığı düşünülmektedir⁵³. Thyateira buluntusu dalga çizgi bezemeli parça benzer örnekler yardımıyla MÖ geç 7. yüzyıl-erken 6. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

DAMARLI BOYAMA (STREAKY)

Lydia seramik boyama tekniklerinden bir diğeri “Damarlı Boyama” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu teknik uluslararası literatürde “Streaky-Glazed” olarak bilinir. “Damarlı Boyama” tekniğinde bezeme oldukça basittir. Kabin yüzeyine demiroksit içerikli boya, bir fırça yardımıyla sürülmektedir. Üç aşamalı fırınlamanın ardından kabin yüzeyindeki boyalar kahverengi, siyah ve kırmızı tonlarını almaktadır⁵⁴. “Damarlı Boyama” tekniğinde üretilen eserlerin çok önemli bir bölümü parlak görümlü olmasına karşılık az sayıda mat boyalı örnekte bulunmaktadır.

⁵⁰ Gürtekin 1998: 145.

⁵¹ Kerschner 2007: 224-225, Abb.2. Söz konusu Sub-Geometrik dinos parçasının üzerinde altı ve yedi sıradan oluşan dikey çizgi bezemelerine yer verilmiştir.

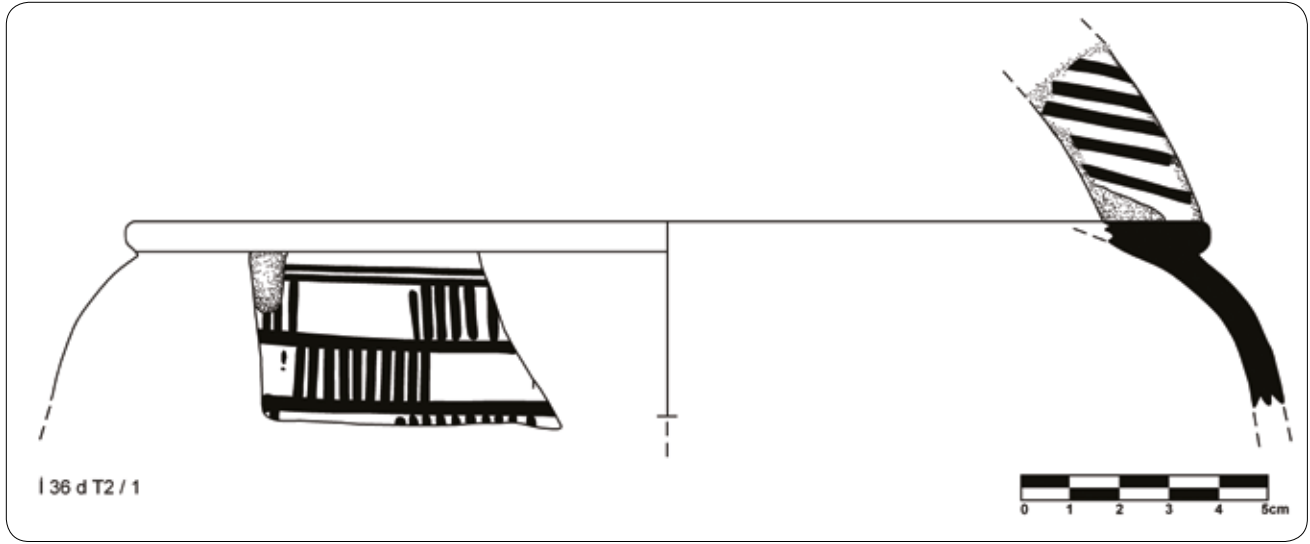
⁵² Gürtekin 1998: 121, 140, No. 63, Şek. 14, Lev. 20.

⁵³ Koçak/Yaldır 2009, 91, Lev. 1, L9.

⁵⁴ Gürtekin 1998: 242.

⁴⁸ Söz konusu alanda 10 tane dikey çizgiden oluşan bezemeler belirli aralıklarla tekrar etmektedir.

⁴⁹ Gürtekin 1998: 159, Şek. 16, No. 69.

Çiz. 5: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique

Resim 8: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique

Söz konusu teknik Lydia seramiğinin karakteristik bezeme tekniklerinden olan “Mermer Taklidi” örnekler ile benzerlikler göstermektedir. “Mermer Taklidi” örneklerde “Damarlı Boyama” tekniğinde yapılan örneklerden farklı olarak düz çizgiler yerine dalgalı çizgiler kullanılmıştır. “Damarlı Boyama” tekniği genel anlamda diğer bezeme tekniklerine kıyasla daha basit bir tekniktir. Söz konusu teknik bu sebeple bazı eserler üzerinde diğer bezeme teknikleri ile birlikte kullanılmıştır. “Damarlı Boyama” tekniği en çok skyphos, oinokhoe, krater, amphora ve kotyle gibi formlarda tercih edilmiştir.

“Damarlı Boyama” tekniğinin kullanımı diğer Lidya seramikleri ile paralellik göstermektedir. Sardeis’te söz konusu tekniğin MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir⁵⁵. “Damarlı Boyama” tekniğinin asıl yoğun kullanımı MÖ 7-6. yüzyıllar arasındadır⁵⁶.

⁵⁵ Gürtekin 1998: 244.

⁵⁶ Gürtekin/Demir 2002: 123.

Lydia seramiğinin karakteristik bezemelerinden olan “Damarlı Boyama” tekniği yoğun olarak Sardeis ve çevresinde karşımıza çıkmaktadır. Sardeis örnekleri dışında Smyrna⁵⁷, Ephesos⁵⁸, Daskyleion⁵⁹ ve Börükçü⁶⁰ yerleşimlerinde de “Damarlı Boyama” tekniğinde yapılmış örneklerle rastlanmıştır.

THYATEİRA BULUNTUSU “DAMARLI BOYAMA” SERAMİK ÖRNEĞİ

Hastane Höyük İ-36/d plankaresinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında “Damarlı Boyama” tekniğinde yapılmış seramik örnekleri ele geçmiştir. Söz konusu çalışmada bu teknikte yapılmış olan iki adet seramik örneği incelenmiştir (Res. 10-Çiz. 7) (Res. 11-Çiz. 8). Eserlerin hamuru açık kahverengidir. Küçük bir bölümü korunabilmiş olan parçaların üzerinde kahverengi, kırmızı ve siyahın tonları görülmektedir. Söz konusu eserler “Damarlı Boyama” stilinin parlak boyalı olanlarına güzel bir örnektir.

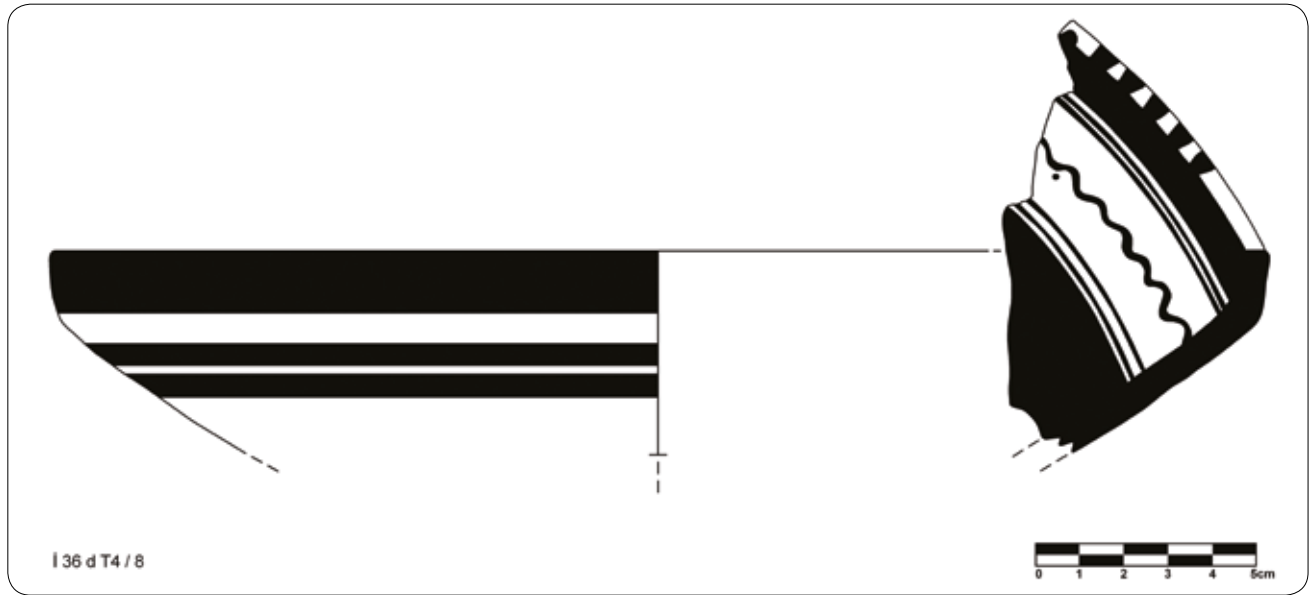
İ-36/d plankaresinde bulunan “Damarlı Boyama” geleneğindeki parçaların formu ve tarihi konusunda net bir saptama yapmak oldukça zordur. Söz

⁵⁷ Kerschner 2010: 254, Res. 3.

⁵⁸ Kerschner 2007: 234-235, Taf. 33.1

⁵⁹ Gürtekin-Demir 2002: 122-123.

⁶⁰ Gider/Büyüközer 2014, 121-124. Stratonikeia ile Lagina arasında yer alan Börükçü mevkiinde 2003 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında Arkaik Döneme tarihlendirilen bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mezarın son gömüsünde ölü hediyesi olarak kullanıldığı düşünülen eserler arasında bir lydion dikkat çeker. Lydion’un üzerindeki bezeme, “Damarlı Boyama” stilindedir. Gider/Büyüközer söz konusu eseri MÖ 590-570 yılları arasına tarihlemiştir.

Çiz. 6: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

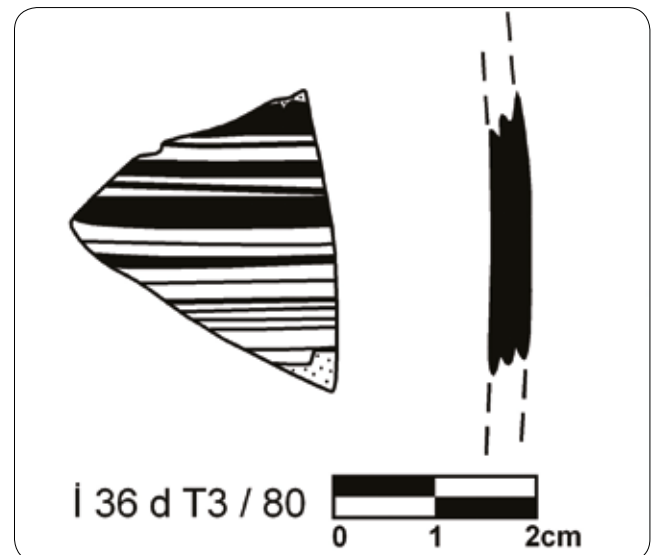
Resim 9: “Kırmızı Bikrom” Tekniği Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Red Bi-chrome” Technique*

Resim 10: “Damarlı Boyama” Tekniğinde Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Streaky-Glaze” Technique*

konusu tekniğin Lydia Bölgesinde MÖ 8 yüzyıldan başlayarak Hellenistik Döneme kadar kullanıldığı bilinmektedir⁶¹. Diğer Lydia bezeme tekniklerinde olduğu gibi bu tekniğin de yoğun kullanımının MÖ 7-6 yüzyıl arasında olduğu saptanmıştır. Thyateira örneği ile benzer bezeme geleneğine sahip olduğu anlaşılan yukarıda belirtilen Sardeis, Ephesos, Smyrna, Daskyleion ve Börükçü örnekleri de genel olarak bu tarih aralığına önerilmiştir. İ-36/d plankaresinde aynı seviyede yer alan seramiklerden bazıları da MÖ geç 7-erken 6. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir. Benzer örnekler ve tabaka buluntuları yardımıyla söz konusu “Damarlı Boyama” geleneğine sahip olan parça içinde aynı tarih önerilebilir.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız, Thyateira Antik kenti yayılım sahasındaki Hastane Höyüğü’nün güneydoğusundaki İ-36/d plankaresinde 2015

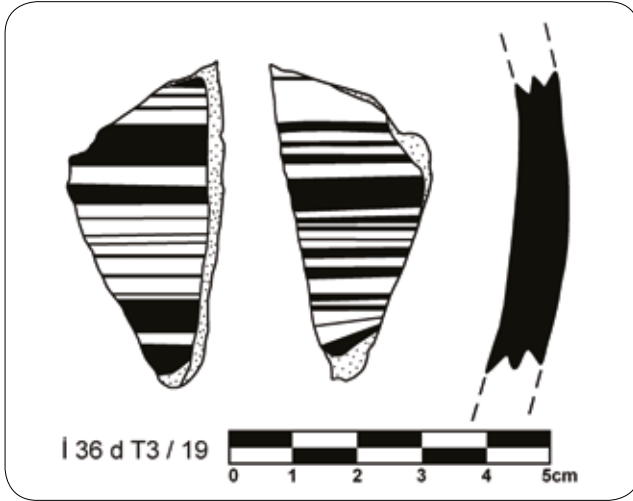

Çiz. 7: “Damarlı Boyama” Tekniğinde Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Streaky-Glaze” Technique*

⁶¹ Gürtekin 1998: 245.

Resim 11: -“Damarlı Boyama” Tekniğinde Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Streaky-Glaze” Technique*

Çiz. 8: “Damarlı Boyama” Tekniğinde Seramik Örneği / *Example for Pottery in “Streaky-Glaze” Technique*

yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında 106.310-105.850 m. seviyeleri arasında dairesel formlu dıştan kille sıvalı bir yapı ve çevresinde ele geçen Lydia seramikleri kent ve onun bir parçası olan höyükteki yerleşimin devamlılığını kanıtlamasının yanı sıra Lydia’nın kuzey kesimindeki Akhisar ilçe sınırları içerisinde MÖ I. bin yılın ilk yarısında Lydia kültürüne ait izlerin saptanması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AKDENİZ, E. 2013.

“2011 Yılı Akhisar-Thyateira Kazıları”, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 429-444.

AKDENİZ, E. 2014a.

“2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğünde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 124-139.

AKDENİZ, E. 2014b.

“Kuzey Lydia’daki Thyateira’nın Erken Dönem Yerleşimi: Hastane Höyüğü Kazısı”, TÜBA-AR 15 (2012): 21-45.

AKDENİZ, E. / ŞAHİN, M.K. / ERÖN, A. 2014.

“2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 121-138.

AKDENİZ, E. / ERÖN, A. 2016.

“2014 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 81-94.

AKURGAL, E. 1950.

“Bayraklı. Erster vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Alt-Smyrna”, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi 8/1.2.: 52-96.

BAMMER, A. 1990.

A. Bammer, “A “Peripteros” of the Geometric Period in the Artemision of Ephesus”, *Anatolian Studies* 40: 137-160.

BREIN, F. 1978.

“Geometrisch Dekorierter Keramik aus Ephesos”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Vol. II. Ankara: 721-728.

COOK, R.M. / DUPONT, P. 1998

East Greek Pottery, London.

DUYURAN, R. 1969.

“Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XVII-2: 73-76.

DUYURAN, R. 1974.

“Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar II”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XX-2: 17-27.

ERSOY, Y. E. 2004.

“Klazomenai: 900-500 BC. “History and Settlement Evidence”, (Eds. A. Moustaka / E. Skarlatidou / M.-C. Tzannes / Y. Ersoy) *Klazomenai, Teos and Abdera: “Metropoleis and Colony”*, Proceedings of the Symposium, Abdera 20-21 October 2001. Thessaloniki: 43-76.

GİDER / BÜYÜKÖZER, Z. 2014.

“Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar”, *TÜBA-AR* 17: 111-128.

GREENEWALT, C. H. Jr. 1966.

Lydian Pottery of the Sixth Century BC. The Lydion and Marbled Ware (Pennsylvania Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pennsylvania.

GREENEWALT, C. H. Jr. 2010.

“Giriş”, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*. İstanbul. 7-36.

GREENEWALT, C. H. Jr. 2010.

“Lidya’da Çömlekçilik/Lydian Pottery”, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*. İstanbul. 107-124.

GÜRTEKİN, R. G. 1998.

Lydia Seramiğindeki Yabancı Etkiler, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir. 1998.

GÜRTEKİN, / DEMİR, R. G. 2002.

“Lydian Painted Pottery at Daskyleion”, *Anatolian Studies* 52: 111-143.

HANFMANN, M. A. / WALDBAUM, J. C. 1975.

A Survey of Sardis and the Major Monuments Outside the City Walls. London.

KERSCHNER, M. 1997.

“Ein stratifizierter Opferkomplex des 7. Jh.s v. Chr. aus dem Artemision von Ephesos”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 66: 85-226.

KERSCHNER, M. 2007.

“Das Keramikbild von Ephesos im 7. Und 6. Jh. V. Chr.”, *Milesische Forschungen* 5: 221-245.

KERSCHNER, M. 2008.

“Artemis Kutsal Alanı’nda Bulunan Pişmiş Toprak Kaplar”, *Efes Artemisionu. Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*. Viyana: 331-345.

KERSCHNER, M. 2010.

“Lidyalıların Komşuları İyonyalılar ve Aiolia’lılar/The Lydians and their Ionian Aiolian Neighbours”, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*. İstanbul: 247-265.

KOÇAK / YALDIR, A. 2009.

İ.Ö. Yedinci ve Altıncı Yüzyıllarda Daskyleion’un Ticari İlişkileri (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

KOHLER, E. L. 1980.

“Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion”, *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*. (Ed. K. DeVries) Philadelphia: 65-89.

LEMOS, I. S. 2002.

The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC. Oxford.

MIERSE, W. E. 1986.

“Lydian Pottery at Aphrodisias”, *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies*. Vol. I: 413-424.

RATTE, C. 2011.

Lydian Architecture: Ashlar Masonry Structures at Sardis. Cambridge.

ROOSEVELT, C. 2009.

The Archaeology of Lydia. From Gyges to Alexander. Cambridge.

ROOSEVELT, C. 2010.

“Lidyalılardan Önce Lidya”, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*. İstanbul. 37-73.

SCHAUS, G.P. 1992.

“Imported West Anatolian Pottery at Gordion”, *Anatolian Studies* 42: 151-177.

ZUNAL, O. 2014.

“Preliminary Report on Protogeometric Pottery from Recent Excavations at Claros: Contributions to Early Ionian Pottery”, *Le Sanctaire De Claros Et Son Oracle*: 109-113.

ZUNAL, O. 2016.

“A Group of Submycenaean-Protogeometric Cups from Klaros”, *OLBA XXIV*: 171-189.

RED-FIGURE POTTERY FROM AINOS/THRACE (ENEZ): ITS SPECTRUM FROM THE EARLIEST FINDS UNTIL THE END OF THE 5th CENTURY BC

AİNOS (ENEZ)' TAN ELE GEÇEN KIRMIZI FİĞÜRLÜ KERAMİKLER: GEÇ ARKAİK DÖNEM'DEN MÖ 5. YÜZYIL SONUNA KADAR TARİHLENEN BULUNTULAR

Reyhan ŞAHİN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Haziran 2016

Hakem Değerlendirmesi: 27 Eylül 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.005

Article Info

Received: June 20, 2016

Peer Review: September 27, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.005

Keywords: Eastern Thrace, Ainos (Enez), Red Figure, Athenian Pottery, Archaic Period, Classical Period

Anahtar Kelimeler: Doğu Trakya, Ainos (Enez), Kırmızı Figür, Attika Üretimi Keramik, Arkaik Dönem, Klasik Dönem

ABSTRACT

The main subject of this article is red-figure pottery from Ainos (Enez) in eastern Thrace from the late 6th century to the late 5th century BC. The material comes from the fill layers of the necropolis and a limited number of grave contexts as well as from the ancient acropolis, which is known today as the Medieval Castle.

Ainos was a member of the Delian League and an ally of Athens in the 5th century BC. Available finds indicate that Athenian red figure pottery was being imported throughout the 5th century BC. The identified painters, shapes and subjects on the vases show parallelism with Athens. Calyx and bell crater, skyphos and cups are the most represented shapes. The earliest red figure pottery can be attributed to the Pioneer Group. However, the finds from the timespan between 500 to 480 BC constitute 4% of all the sherds. Available finds indicate that red figure and black figure pottery were in use simultaneously until the middle of the 5th century BC. In the second half of the 5th century, red figure shows an obvious increase.

* Dr., Lecturer, Uludag University Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Görükle, 16059-Bursa

E-mail: reyhansahin@uludag.edu.tr

I would like to express my sincere gratitude to Prof. Dr. Sait Başaran for providing me the opportunity to study the Red Figure Pottery from Ainos.

In contrast to some settlements in western Asia Minor, Ainos continued to import Athenian red figure pottery through the course of the 5th and 4th centuries BC. The city's location on important trade routes between the North Aegean and the Black Sea and its large hinterland must have contributed to this situation. A remarkable increase in the quantity of red figure pottery in Ainos can be detected at the end of the 5th century BC in parallel with the trade boom between the Black Sea ports and Athens.

Among the various subjects depicted on the vases, Dionysos and related scenes are popular from the beginning until the end of the 5th century BC. Also, scenes from women's daily life, komos, soldiers' farewells and sacrificial offerings are identified. Context graves in limited availability give us information about the intended purpose of the red figure pottery in Ainos. Accordingly, pelikai and hydriai were used as urns for cremation graves and lekythoi were used as grave goods.

Although the examples of local productions in black figure technique from the late 6th and 5th century BC were identified in Ainos, available examples of red figure pottery from this period show the features of the Athenian clay, glaze and the painting style. The finds, which differ from Athenian imports, can be classified as belonging to the 4th century BC. On the other hand, the earliest examples of the local red figure pottery in Mainland Greece can be traced to the second half of the 5th century BC.

ÖZET

Bu makalenin konusu Ainos (Enez) Kazısı'nda bulunan kırmızı figürlü keramikler oluşturmaktadır. İncelenen buluntular MÖ 6. yüzyıl sonundan MÖ 5. yüzyıl sonuna kadar tarihlenen örnekleri kapsamaktadır. Buluntular Antik Kent Nekropolis alanındaki dolgu tabakalarından, sınırlı sayıdaki kontekst mezar buluntusundan ve günümüzde Orta Çağ Kalesinin yer aldığı Antik Çağ Akropolünden ele geçen örneklerden oluşmaktadır.

Attika-Delos Deniz birliği üyesi olan Ainos MÖ 5. yüzyıl boyunca Attika'nın müttefiklerinden biriydi. Eldeki buluntular Attika üretimi kırmızı figürlü keramiklerin MÖ 6. yüzyıl sonundan itibaren MÖ 5. yüzyıl boyunca ithal edildiklerini göstermektedir. Tespit edilen ressamalar, kap formları ve kaplar üzerinde tasvir edilen konular Atina ile paralellik göstermektedir. Kalyks ve çan kraterler, skyphoslar, kylikler en çok sayıda belgelenmiş olan kap formlarıdır. En erken kırmızı figürlü buluntular Öncüler Grubu ressamlarının üslup özelliklerini göstermektedir. Öte yandan MÖ 500- 480 arasına tarihlenen örnekler tüm buluntuların yalnızca %4'lük bir bölümünü oluşturmaktadır. Mevcut bulgular Enez'de kırmızı figürlü ve siyah figürlü kapların MÖ 5. yy ortalarına kadar eş zamanlı olarak kullanıldığını göstermektedir. MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında kırmızı figürlü keramiklerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenir.

Küçük Asya'nın batısında yer alan bazı kentlerden farklı olarak, Ainos'ta MÖ 5. ve 4. yüzyıllar boyunca Attika üretimi kırmızı figürlü keramik ithalatının devam ettiği görülür. Ege ve Karadeniz arasında, önemli yol güzergahları üzerinde yer alan kentin aynı zamanda geniş bir hinterlanda sahip oluşunun bu duruma önemli ölçüde katkısı olmuş olmalıdır. Atina ile Karadeniz limanları arasındaki artan ticaret ilişkilerine paralel olarak Ainos'tan ele geçen ithal kırmızı figürlü keramiklerin MÖ 5. yüzyıl sonunda belirgin bir biçimde arttığı gözlemlenir.

Kaplar üzerinde tasvir edilen sahnelerde Dionysos ve Dionysos ile bağlantılı konular belirgin bir çoğunluktadır. Kadınların günlük yaşamlarından sahneler, komos, vedalaşma sunusu ve kurban sunusu gibi sahneler de tespit edilen konular arasında yer almaktadır. Sınırlı sayıdaki kontekst mezar bizlere kırmızı figürlü kapların kullanım amaçları ile ilgili bilgi vermektedir. Buna göre pelike ve hydria kremasyon gömülerde urne olarak kullanılan kap formlarıdır. Lekythoslar ise mezar hediyesi olarak kullanılmışlardır.

Ainos'ta, MÖ 6. yüzyıllar sonlarına ve 5. yüzyıla tarihlenen buluntular arasında siyah figürün yerel üretim örneklerine rastlamamıza rağmen, kırmızı figürlü vazolarda MÖ 6. yüzyıl sonundan 5. yüzyıl sonuna tarihlenen buluntular kil, astar ve üslup özellikleri göz önünde bulundurularak Attika üretimi olduğu anlaşılmaktadır. Ainos kırmızı figürlü buluntuları arasında yerel üretim olması muhtemel örnekler MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Öte yandan Kıta Yunanistan'da farklı bölgelerdeki yerel üretim örnekleri MÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren görülebilmektedir.

1. AINOS: LOCATION, HISTORY AND EXCAVATIONS

Ainos is located at the mouth of Hebros River (tr. Meriç) on the north coast of the Aegean Sea, west of Gulf of Melas (Fig.1), on one of the two most important routes for transporting commodities between the Aegean and Black Seas¹. Northern Thrace on Black Sea and southern Thrace on the Aegean shore were connected via the Hebros River².

The city was referenced by Homer (Il. 4.520). According to ancient written sources, it was an Aeolian colony that was founded by Alopekoneassians in Chersonese, and later colonised by Mytilene and Kyme³. From the 7th century BC, Ainos developed as a polis. At the end of the 6th century BC, along with other cities of eastern Thrace, it came under Persian rule then joined the Delian League in 478 BC⁴. The city paid quite a high tribute to the League⁵. The Odrissian Kingdom, founded between 439-425 BC took control of eastern Thrace⁶. In the second half of the 5th century BC Ainos played a leading role in balancing policies between Athens and the Odrissian Kingdom⁷. The city was a member of the Delian League until 425-415 BC⁸. During his Thracian expedition, Philippos II conquered Ainos in 346 BC and brought Thrace under his authority⁹.

Red figure pottery was acquired from the excavations¹⁰ between 1971 and 2008 and includes finds from different parts of the ancient necropolis and the acropolis (today known as the Medieval Castle (tr. Kale)); of the ancient city (Fig. 2). The material from the necropolis is mainly from the fill layers¹¹. However, a limited number of examples from the context graves associated with individual burials present some clues about the intended purpose of red figure pottery in burial practices¹².

The finds from the castle comes from Trench IV. According to Başaran, the buildings on Trench IV a-b with storehouses, were carved in mother rock probably in the 5th century BC¹³.

Figure 1: Location of Ainos / *Ainos'un Trakya'daki Konumu* (Talbert 2000)

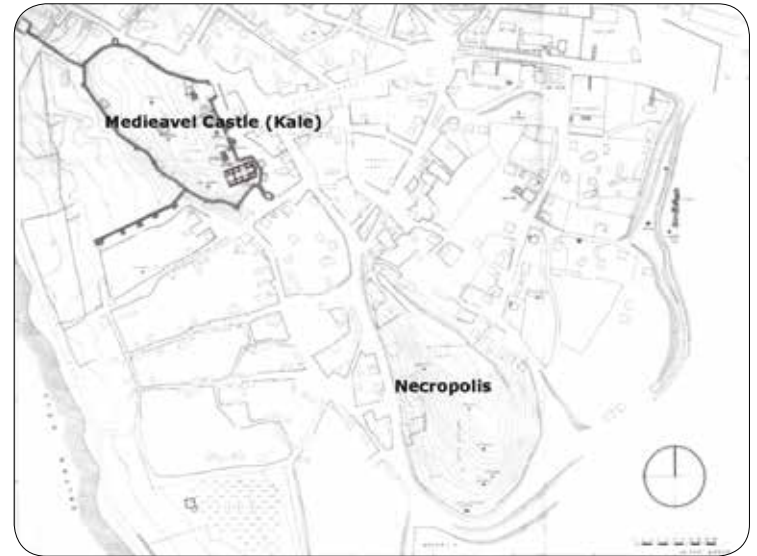

Figure 2: Excavated Areas in Ainos / *Ainos'ta Kazı Yapılan Alanlar* (Başaran 2013:Fig. 1)

¹ Koçel Erdem 2007a: 99 fn. 9.

² Başaran 1996: 107; Casson 1926: 23.

³ Hdt. 4. 90; 7.58; Thuc. 7.57; Strab. 7.6 C319.

⁴ Özyıldırım 2002: 91; Başaran 2013: 25.

⁵ Archibald 2010: 163; Tekin 2007: 596.

⁶ Özyıldırım 2002: 92; Casson 1926:200.

⁷ Tekin 2007: 596.

⁸ Thuc. VII. 57.5; see also Casson 1926: 200.

⁹ Başaran 2013:25; Tekin 2007: 596.

¹⁰ Excavations at Ainos first began in 1971 and 1972 under the direction of Afif Erzen from Istanbul University (Başaran 1996: 105). Since 1994, excavations have been conducted by Sait Başaran from the same university (see the excavation reports KST).

¹¹ Başaran 1996: 119-121; For "Taşaltı Necropolis" see also: Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 121, 122;

¹² For the context finds from "Gravel Necropolis" (tr. Çakıllık) see: (Başaran 2005: 419, Fig. 9 and 10). (Başaran 2005: 420, fig

. 12) (Başaran 2005, 418: Fig. 7) and "Water Gage Necropolis" (tr. Su Terazisi) see: Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 122-131

¹³ For the stratification of Castle see Başaran 1996: 108-111.

2. DEFINITION OF THE MATERIAL

2.a. Content, Origin and Quality

The main subject of this article is the red figure pottery from Ainos, dated from the late 6th to late 5th century BC. The sum of the red figure pottery which constitutes the subject of the Author's doctoral thesis consists of 321 sherds in various sizes and 9 whole pots. Since the Kerch vases from the 4th century BC has been recently published as a conference proceeding¹⁴, they are not included in this article. 24 pieces catalogued below are the selected examples, which reflect the characteristics of red figure pottery from the late 6th century to the late 5th century BC (total amount of the finds from this time span is 203 sherds and 3 whole pots).

Considering the colour and consistency of the clay and glaze, the available sherds as well as the whole pots can generally be assigned to Attic workshops. The clay colour generally varies between Munsell 5YR 6/6 and 5YR 6/8 whereas 5YR 5/8 and 5YR 7/8 occur less often. The consistency of the hard burnished clay is fine. Almost all the pieces show a black, lustrous glazed surface. However some fragments from the 4th century BC, which show some differentiating features from the Attic imports are discussed in the conference proceedings¹⁵. The lekanis lid¹⁶ differ from the Attic imports due to its painting style and pink burnished clay. Also the askos fragment¹⁷ shows a thick layer of black glaze on the surface and the outlines of the depicted griffin are again given by thick lines in relief. But since the fabrics of these examples are macroscopically not much different from the Athenian imports, the chemical analysis is needed to complement these observations.

Athenian red figure pottery finds from Late Archaic until the end of the 5th century BC in Ainos show differences in quality. The qualitative examples remain a minority. The finds of lower quality become dominant particularly towards the end of the 5th century BC. In Apollonia¹⁸ and in interior Thrace, in Duvanli¹⁹ and Vetren²⁰, most qualitative works are likewise scarce (Fig. 3). According to Reho, the dominance of lower quality red figure can be interpreted as a signal

Findplaces	5 th Century	Kerch
Elaious	2	2
Apollonia	7	20
Odessos	--	1
Mesambria	1	4
Duvanli	3	--
Pistiros	12	20
Histiria	--	2

Figure 3:Proportional Shares of Imports of First Class Red-Figure Pottery in Thrace and on the Northern Shores of Black Sea / *Kaliteli Kırmızı Figürlü Keramiklerin Trakya'da ve Karadeniz'in Kuzey Kıyılarındaki Merkezlerde Dağılımı* (Bouzek 2007: 1228) .

of distinction between the Greeks and the natives²¹. Metal vases pertaining to Thrace may have been substituted for the precious examples of red figure pottery²². Available evidence from the necropolis of Ainos shows that metal hydriai were in use as urns in this period²³. In the 5th century BC, black glazed pottery was also common in Thracian cities²⁴ and must have been on hand for special purposes instead of red figure.

2.b. Shapes

The available pottery shapes show great variety. In the text and catalogue, the vase shapes are classified according to Beazley's system²⁵. The 4 most common types, column crater, volute crater, calyx crater and bell crater, are among the finds²⁶ (Figs. 7-9, Nos. 1-16). Due to their small size, some of the sherds could not be classified to a specific group (Fig. 7, No. 4; Fig. 9, Nos. 11-16). However, it is clear that volute (Fig. 7, No. 3) and column craters (Fig. 7, No. 2) are

¹⁴ see Şahin 2016.

¹⁵ Şahin 2016.

¹⁶ Şahin 2016: No. 14.

¹⁷ Şahin 2016: No. 16.

¹⁸ Oppermann 2002: 116, Reho 1990: 58.

¹⁹ Reho 1990: 154-156.

²⁰ Archibald 2002: 136.

²¹ Reho 1990: 58.

²² Reho 1990: 58, 59; for metal vases from Duvanli, Nova Mahala, Targoviste see, Venedikov / Gerassimov 1973: 379. Pl. 97-98, 99-100, 102-104.

²³ Başaran/Kurap 2013: 389, Fig. 11.

²⁴ Archibald 2002: 136.

²⁵ Beazley 1963: passim.; Moore 1997: passim.

²⁶ For the shapes see: (Column Crater) Moore 1997: 21 fn. 4; Beazley 1963: 11,5; Addenda 151; (Volute Crater) Schleiffenbaum 1991: passim.; Moore 1997: 24, 23 fn. 1; (Calyx Crater) Frank 1990: 111-227; Moore 1997: 27; Richter-Milne 1935: 7, 8; (Bell Crater) Moore 1997: 31.

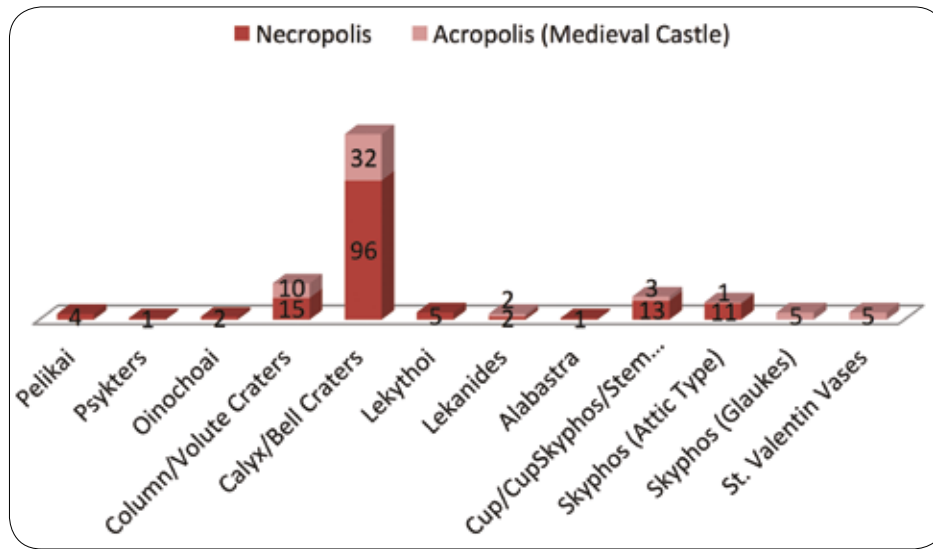

Figure 4: Distribution of the Shapes from Ainos / *Ainos'tan Ele Geçen Kırmızı Figürlü Kap Formlarının Sayısal Olarak Dağılımı* (Reyhan Şahin)

represented in small numbers, whereas calyx (Fig. 7, No. 5; Fig. 8, No. 6) and bell craters (Fig. 8, Nos. 7-10) constitute the significant majority. In the middle of the 5th century BC, a distinctive increase became apparent in the quantity of the last two crater types. Also, psykters²⁷ are among the finds (Fig. 9, No. 17). Cylindrical lekythos²⁸ Type I and its smaller, sloppier version Type II, which was frequently preferred from the Bowdoin Painter and the Providence Painter in the Early Classical Period²⁹, are also documented (Fig. 10, No. 18)³⁰. The lekaneis, which started to be produced in the beginning of the 6th century BC in Attica³¹, was not attested in Ainos until the last quarter of the 5th century BC. Through the right angle in the junction between the wall and edge (Fig. 10, No. 19) can be distinguished from the earlier examples. Alabastron, another small shape that was used for cosmetic purposes in antiquity, is identified among the grave goods³².

The drinking cups show a great variety in shape. The repertoire of Athenian shapes from the 5th century BC is almost completely represented. The shapes that find widespread use in the Aegean and Mediterranean world, such as skyphoi³³ and kylikes³⁴ are largely

documented. From the middle of the 5th century onwards, skyphoi clearly increased and, at the end of the century, became the most popular drinking cup in Ainos. Besides the largely presented Attic Type (Fig. 11, No. 21), owlskyphoi (Fig. 11, No. 22) and kylikoid skyphoi (Fig. 11, No. 23) are also recorded. Kylikes Type B and Type C are the popular drinking cups until the middle of the 5th century BC (Fig. 11, No. 24). Less common shapes, such as St. Valentin Vases³⁵ are also among the finds from Ainos (Fig. 11, No. 20).

Distribution Of The Vase Shapes According To Find Places (Fig. 4)

The calyx and bell craters are documented either from the castle or from the necropolis with significant frequency. Also, scenes depicted on the craters on the available pieces from both of these find places show no distinctive features. This evidence can be interpreted as an indication that the craters were both for daily use and for grave rituals³⁶. A limited number of context graves from Ainos indicate that hydria and pelike were used as urns³⁷. On the other hand, Type I and Type II lekythoi, which were found inside the graves in the Çakıllık and Su Terazisi Necropolis (Fig. 10 no. 18)³⁸, are employed as grave goods.

²⁷ For the shape see: Moore 1997: 36; Richter/Milne 1935: 12-13.

²⁸ For the cylindrical lekythoi see: (Type I) Moore 1997: 45 f.; (Type II) Cook 1991: 209-230.

²⁹ Moore 1997: 46.

³⁰ For other examples from Ainos see Başaran et al. 2011: 166, Fig. 8.

³¹ Breitfeld von Eickstedt 1997: 56-59; Richter / Milne 1935: 23 f.

³² For the shape see Knigge 1964: 105-113; Moore 1997: 48 f. For the example from Ainos see Başaran/Çakan/Karwiese/Yılmaz/Kurap, 2011: 165, Fig. 6).

³³ For the skyphoi see: (Attic Type) Talcott 1970: 84 ff.; (Owlskyphoi) Johnson 1953: 96-105; Johnson 1955: 119-124.; (Kylikoid Skyphoi) Sparkes-Talcott 1970: 109-112; Moore 1997: 66.

³⁴ For the kylikes see: (Type B) Bloesch 1940: 41-109; (Type C)

Bloesch 1940: 111-136; Seki 1985: 92-97; Roberts 1986: 7-9; Lezzi-Hafter 1988: 74, 79.

³⁵ For the shape see Gorbunova 1972: 62-77; Moore 1997: 61-62; Howard/Johnson 1954: 191-207.

³⁶ Cf. Olynthos, Fless 2002: 27-40.

³⁷ For the context graves see: Başaran/Çakan/Karwiese/Yılmaz/Kurap, 2011: 166, Fig. 9; 167, Fig. 12; Başaran/Kurap 2013: 376, Fig. 13.

³⁸ For other context finds from the Su Terazisi Necropolis see: Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 122-130.

That hydria, pelike, lekythos and lekanis lids are not documented at the Castle supports the special use of these shapes in grave contexts. Pelike and calyx crater are also known to be used as urns in Olynthos³⁹ and in Apollonia⁴⁰. There is no certain data from Ainos that calyx craters were employed as urns. St. Valentin Vases are documented only from the Castle.

2.c. Vase Painters and the Chronological Distribution of Red Figure in Ainos

In Ainos, the red figure pottery of the Late Archaic Period (ca. 530/525-480 BC), which shows precise, attentive workmanship, constitutes 4% of all the examples (Fig. 5). In this period, black figure imports were still in use⁴¹. The earliest example of red figure from Ainos can be attributed to the Pioneer Group. A satyr on the small wall fragment of the psykter (Fig. 9, No. 17)⁴² with scraped and careful relief lines combined in the outlines of the figure, can be assigned to the Euthymides Painter⁴³. Also, the stylistic traits of Myson⁴⁴, Kleophrades⁴⁵ and Douris⁴⁶ can be traced on some examples (Fig. 7, No. 4; Fig. 8, No. 7; Fig. 11, No. 24).

In the Early Classical Period (475-450 BC), a slight increase in the number of finds is identifiable. The stylistic features of the Mannerists⁴⁷ in this period, characterised by implementing archaic traditions and new practises at the same time, are detected on some pieces. Winged Nike with an oinochoe in her hand, depicted on a Type II lekythos (Fig. 10, No. 18), is comparable to the Nike on Cambridge Lekythos⁴⁸, attributed to the Bowdoin painter⁴⁹. Physical details of the Cambridge Nike, holding an apple in one hand and flower in the other as she heads to the altar on the right side of the scene, show close similarities to the Nike on No. 18. In particular, symmetrical folds of her chiton and the treatment of the feather lines on the lower part of the wing are very characteristic in both examples. Mantled Ephebos on a column crater

fragment (Fig. 7, No. 2), due to the treatment of the features and hair, approaches the style of the Orchard Painter⁵⁰, who is also among the Mannerist Painters.

The number of red figure pottery that show the style characteristics of the Classical Period (450-420 BC) is significantly higher. The painters of Polygnotos Group, who were active during the third quarter of the 5th century BC in Athens, came into prominence due to their works⁵¹. A bearded man with laurel wreath on his head (Fig. 9, No. 12) shows attentive workmanship in his features, especially in his eye, by which pupil and eyelash are accomplished in detail. By means of these characteristics, No. 12 can be assigned to the Achilles Painter from the Polygnotos Group or his circle⁵². The touch of the Kleophon Painter, the younger member of the Polygnotos Group, can be recognised on a satyr head (Fig. 8, No. 6), pictured from his left profile. The Kleophon Painter was active between 440-420/410⁵³.

New composition styles and style characteristics in the last 20 years of the 5th century are identified with the Meidias Painter⁵⁴. In this period, the Meidias Painter's Workshop was known to be the most active in Athens⁵⁵. Among the available material from Ainos, the Meidias Painter's works of precious quality such as (Fig. 8, No.9) are very scarce. The Maenad holding a thyrsos on No.9 approaches female figures on the London Crater, the name vase of the Meidias Painter⁵⁶. On the other hand, the finds of lower quality that indicate Meidias' influence, as is the case with (Fig. 10, No. 19), are the majority represented. The sitting, fat woman on No. 19 is enrobed with a long chiton, ornamented with opulent folds that are drawn as spirals on the breast and knee. Women's breasts and body contours can be recognized under her chiton's fuzzy fabric. The general stance and treatment of the folds are comparable to the *eunomia* (good order) and *eukleia* (good repute and glory) personifications on a lekanis lid in Mainz, which is assigned to the Meidias Painter's circle⁵⁷.

In the Late Classical Period, especially at the end of the 5th century BC, the import of Attic red figure pottery into Ainos reached to its peak. The Shuvalov

³⁹ Fless 2002: 33 dn. 240.

⁴⁰ Fless 2002: 70, fn. 599, Apollonia Kalfata Necropolis, Tomb no. 227.

⁴¹ Başaran/Kurap 2013: 388, Fig.7.

⁴² See also Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 139, Fig. 3;140 Fig. 6.

⁴³ Cf. Hoppin 1917: 25-40.

⁴⁴ Cf. Moore 1997: 94; Baezley 1963: 237; Richter 1946: 71.

⁴⁵ Cf. Baezley 1974: 1-7; Richter 1946: 66-68.

⁴⁶ Cf. Baezley 1963: 426-427; Buitron-Oliver 1995.

⁴⁷ Mannack 2001: 12-23.

⁴⁸ Lamb 1930: 31, Pl. 29.4.

⁴⁹ For the painter see Moore 1997: 11; Baezley 1963: 677-689; Baezley 1974: 405-407; Robertson 1992: 178, Richter 1946: 74.

⁵⁰ For the painter see Moore 1997:104; Baezley 1963: 522-528.

⁵¹ Moore 1997: 115; Matheson 1995: 81-175.

⁵² For the painter see Oakley 1997: 17-31.

⁵³ Isler-Kerenyi 1973: 29-30; Felten 1971: 46-47.

⁵⁴ Hahland 1930: 5. For the painter see also; Baezley 1963: 1312-1315; Boardman 1989: 146,147; Burn 1987: passim.; Real 1973: 57-70; Becatti 1947: passim.

⁵⁵ Moore 1997: 471.

⁵⁶ Walters 1931: Pl. 91.1A-D,92.1A-B.

⁵⁷ Böhr 1993: Pl. 27-1.

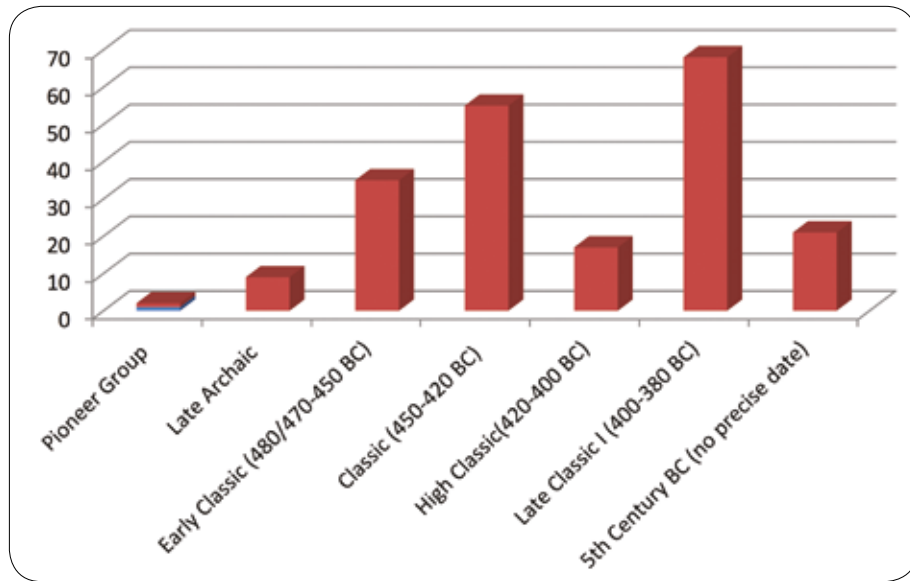

Figure 5: Chronological Distribution of the Red Figure Pottery from Ainos / *Ainos'tan Ele Geçen Kırmızı Figürlü Keramiklerin Kronolojik Dağılımı* (Reyhan Şahin)

and Nikias Painters “Epigonentum”, adhered to the Classical tradition in this era⁵⁸. The painting details of the naked male (Fig. 9, No. 13) are peculiar to the Shuvalov Painter: The hair is worked as long curls; the breast details are implied with simple lines. The naked young man, holding a spit before the altar (Fig. 9, No. 15), belongs to an animal sacrifice scene. The Linea Alba of the figure is shown in two lines. Both the depicted scene and the lines of No. 15 reference the Nikias Painter⁵⁹.

At the end of the 5th century BC, the distinctive differences in quality between the styles of the Athenian painters became apparent⁶⁰. Subjects related to Dionysos and his companions became very popular on the calyx and bell craters. The Meleager Painter is present with 6 sherds in Ainos, a notable quantity within the range of the identified painters who specialised in large shapes during the late 5th century (Fig. 8, No. 10)⁶¹. By the end of the 5th century BC, through the deterioration in stylistic workmanship in Athenian vase painting, the depicted subjects come into forefront as defining some of the vase painters⁶². The Black Thyrsos Painter⁶³, who belongs this group of painters, is exemplified through (Fig. 9, No.16) from Ainos. On the other hand, we are often able to find more rigorous works of the era on smaller vase

shapes. An Amazon with the Phrygian hat on her head on a skyphos rim fragment (Fig. 11, No.21) can be attributed to the Jena Painter⁶⁴, who mainly painted cups. Likewise, the painting style of the Q painter⁶⁵, from the Jena Painter’s workshop, can be identified on a skyphos cup rim fragment (Fig. 11, No.23).

2.d. Subjects

Because the examples consist extensively of sherds, it is not possible to exactly identify the depicted scenes for each piece. 59 pieces -out of 206- give clues about the subjects on the vases (Fig. 6). Both mythological subjects and subjects related to daily life show parallelity with Athens. However, on the whole, simple scenes are more common than complicated ones, as is the case with other Thracian settlements on the Black Sea shores⁶⁶.

Dionysos and his companions was a popular mythological subject on the red figure vases in Ainos from the Late Archaic throughout the 5th century BC (Fig. 8, Nos. 6, 10). In the last quarter of the 5th century, an increase in Dionysos-related scenes shows itself. This case can also be observed in Athens and is generally evaluated as an influence of the Parthenon sculptures⁶⁷.

The scenes related to daily life are also attested among the finds. The naked men dancing or playing an aulos or

⁵⁸ Real 1973: 13-37, for Shuvalov Painter see also Lezzi-Hafter 1976: 71.

⁵⁹ Cf. Freyer-Schauenburg 1988: 75.

⁶⁰ Hahland 1931: 58.

⁶¹ For the painter see Beazley 1963: 1408-1415; Kathariou 2002: passim; Moore 1997: 130.

⁶² Boardman 1989: 169.

⁶³ For Black Thyrsos Painter see Beazley 1963:1431-1434.

⁶⁴ For Jena Painter see Zinserling 1994: 10.

⁶⁵ For Q painter see Beazley 1963: 1518-1521, Beazley 1971, 500-501; Ure 1944: 75-77.

⁶⁶ Reho 1990: 57.

⁶⁷ Isler-Kerenyi 1973: 26.

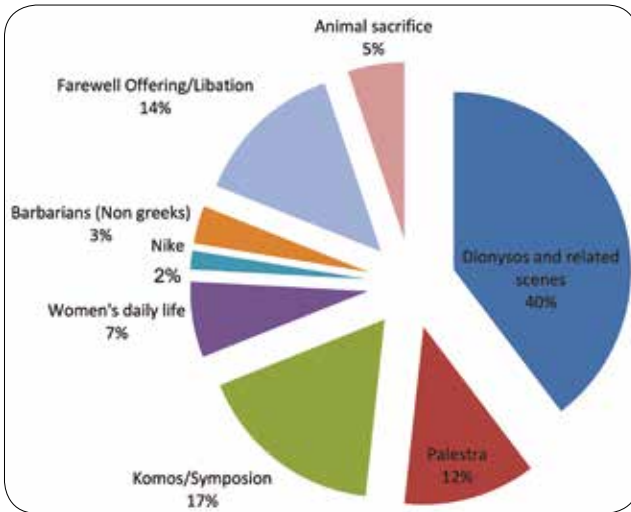

Figure 6: Identified Subjects / *Ainos'tan Ele Geçen Kırmızı Figürlü Keramikler Üzerinde Tespit Edilen Konular* (Reyhan Şahin)

lyra, wearing a hairband sometimes ornamented with horse chestnut, most probably belong to Komos scenes (Fig. 7, No. 4; Fig. 9, No. 11; Fig. 11, No. 24). There are also some naked men and epheboi, which are familiar from the palestra scenes or scenes related to agonism. Naked young men on a crater wall fragment (Fig. 8, No. 8) are very similar to the naked boy on the Larissa Crater, which is identified by Tiverios as the winner of the Agone⁶⁸. In parallel to the trends in Athens, symposium scenes increase, especially at the end of the 5th century BC (Fig. 9, No. 16).

On the lekanis lid, depicted women resemble the eunomia (good order) and eukleia (good repute and glory) personifications (Fig. 10, No. 19). Hampe states that these personifications are related to a cult in Athens at the end of the 5th century BC⁶⁹. According to Böhr, because they symbolise ethical ideals, they were drawn on lekanis lids, which are used as wedding presents⁷⁰.

Nike (Fig. 10, No. 18) and the images of the non Greeks, usually characterised with a Phrygian hat or long trousers (Fig. 11, No. 21), are considered to be related to the Persian Wars during the 5th century BC. Offering scenes for different occasions are also attested in Ainos. The figures holding a phiale or oinochoe (Fig. 7, No. 5), probably belonging to farewell offering scenes, emerge during the Persian wars⁷¹. The animal sacrifice scenes were pictured on the Athenian red figure in the second half of the 5th century for the first time⁷². According to Real, some animal sacrifice scenes are

related to Panathenaia, Hephaisteia or Prometheia Fests⁷³. In Ainos, recorded examples of the animal sacrifice scenes are from the end of the 5th century BC (Fig. 9, No. 15).

3) RED-FIGURE POTTERY IN THE AEGEAN: ITS SPECTRUM IN THE 6th AND 5th CENTURIES BC

3.a. Greece, Thrace and Western Asia Minor

Along with the establishment of the Greek Colonies in the middle of the 6th century BC, the quantity of Attic imports increases on the shores of Aegean and Black Seas⁷⁴. Also in Ainos, in addition to Chiotian and North Aegean orientalising pottery⁷⁵, Athenian black figure pottery was being imported through the course of 6th century BC⁷⁶.

Although red figure pottery reached many markets outside Attica shortly after its production began, its documented quantity from its early period is scanty. In many centres of Mainland Greece, such as Eretria⁷⁷, Boeotia⁷⁸, Laconia⁷⁹ and Chalkidiki⁸⁰ red figure pottery is either documented in a very small amount or non-existent until the second quarter of the 5th century BC. Even in its production centre, Athens, first generation painters (525-480 BC) represent only the 8% of the whole finds⁸¹.

As it is evident on J. Bouzek's Graph (Fig. 3), red figure pottery is, in the Late Archaic, represented throughout different centres of Thrace in similarly small amounts. In this period, in which Italy was the most important market⁸², red figure pottery was not common in Thrace and very probably a luxury good for special occasions⁸³. Also, Persian rule over the Thrace and the North Aegean during the beginning of the 5th century can be considered as a contributing cause for the general decrease of Athenian imports in the region⁸⁴.

⁷³ Real 1973: 37.

⁷⁴ Bouzek 2007: 1228; Bouzek 1990: 42; Reho 1990: Pl. 2; Koçel Erdem 2007a: 99, fn.2.

⁷⁵ Irmak 2010: passim.; Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 139, Res. 3; Başaran/Çakan/Karwiese/Yılmaz/Kurap, 2011: 167, Fig. 11a-d.; Başaran / Kurap 2013: 388, Fig. 8.

⁷⁶ Başaran 1996: 113; Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 144, Fig. 15; Başaran/Çakan/Emre/Kurap/Karwiese/Yılmaz, 2010: 139, Fig. 3; Başaran/Çakan/Karwiese/Yılmaz/Kurap, 2011: 166, Fig.8; Başaran/Kurap 2013: 389, Fig. 9; Başaran/Kurap 2013: 388, Fig. 7.

⁷⁷ Gex 1993: 86.

⁷⁸ Sabetai 2012: 82,83.

⁷⁹ McPhee 2001: 355.

⁸⁰ Fless 2002: 27-40 (Olynthos); McPhee 2001: 354 (Torone).

⁸¹ Rotroff 2009: 253 f.

⁸² McPhee 2001: 354 vd.

⁸³ Bouzek 2007: 1228; Rotroff 2009: 253.

⁸⁴ McPhee 2001: 355.

⁶⁸ Tiverios 2008: 44, 132, figs. 11, 15, 22.

⁶⁹ Hampe 1955: 123.

⁷⁰ Böhr 1993: 47; see also Burn 1987, 38 ff; Shapiro 1984: 108ff.

⁷¹ For the classification of the offering scenes Prange 1993: 71-77.

⁷² For the sacrifice offering scenes Gebauer 2002: 778, Pl. 286; for the earliest depiction of the sacrifice of a bull, attributed to the Dinos painter, see Moore 1992: 471.

In the second half of the 5th century BC, the quantity of available red figure pottery in the Milesian colonies on the north shore of the Thrace in Histria⁸⁵, Apollonia⁸⁶, Odessos⁸⁷, on the shores of the Propontis in Heraion Teichos⁸⁸, and on Chersonessos in Elaious⁸⁹ shows increase. In this period, red figure imports reached into the interior of Thrace, such as Pistiros⁹⁰ and Vetren⁹¹ as well as new settlements such as Kamci⁹², north of Burgaz. The newly founded emporia, Vetren⁹³, must have influenced the quantity and variety of the vases. In the hinterlands of the poleis, Athenian imports were still less frequent⁹⁴.

In western Asia Minor, publications about red figure pottery remain limited. However, published materials permit us to make a general comparison with Thrace. In comparison to the Thracian cities, in western Asia Minor the examples from the 5th century BC show the dominance of black glazed ware⁹⁵. Also in western Asia Minor the quantity of early red figure pottery is lower⁹⁶ and a clear increase can be detected extensively in the middle of the 5th century BC⁹⁷. Both in Thrace and in western Asia Minor, the reemergence of the Persian threat and the reestablishment of the Delian League must have furthered Athenian imports through the course of the 5th century BC⁹⁸. Additionally, Miletus, whose pottery goods covered a substantial portion of the market, retreated from the pottery market after the defeat by the Persians at the beginning of the 5th century BC⁹⁹. This must have increased the demand for Athenian pottery goods¹⁰⁰.

It is clear that there were different parameters that determined the quantity and the continuity of the

red figure pottery imports. For example, in satrapy headquarter Sardis, the red figure was decreased and almost disappeared in the late 5th century¹⁰¹. In contrast to Sardis, other satrapy headquarters, Daskyleion and Gordion imported clearly more red figure in the course of 5th century. Also in the 4th century BC, red figure is documented from these cities¹⁰². In the case Gordion, K. Lynch and S. Matter suggest the “ecological connectivity” theory. According to them, the changing trade routes must have affected the interest in Athenian imports in Gordion¹⁰³. Although Gordion is located innermost among the above-mentioned satrapy headquarters, its location on important trade routes contributed to the Athenian imports remaining popular until the second quarter of the 4th century BC¹⁰⁴. In Carian Labraunda, available red figure imports are sparse, and they are mostly from the 4th century BC¹⁰⁵. In Kaunos red figure pottery from the late 5th century is plentiful and it is also evident that it was being imported until middle of the 4th century¹⁰⁶.

3.b. Stagnation of the Red-Figure Imports

In Ainos, it is remarkable that the finds attributed to Meidias and his coevals are proportionally less in quantity. On the other hand, the amount of red figure pottery increases at the end of the 5th century BC, almost doubling. Short-term stagnation in the number of red figure imports can be observed in Mainland Greece and Thrace, as is the case with Torone¹⁰⁷ and the Kalfata Necropolis¹⁰⁸. Also for Asia Minor, Tuna-Nörling reports a hiatus in Klazomenai in the last decade of the 5th century BC¹⁰⁹. Oppermann explains that the stagnation of the Attic Imports in the Aegean region was due to the Peloponnesian Wars. According to him, during the Peloponnesian Wars Athens could not perform its extensive export mobility¹¹⁰. Reho links the same issue in Thrace with the domination of the Odryssian Kingdom in that period, and she states again that also expensive grave goods in this period are lacking in the graves across Bulgarian Thrace¹¹¹.

⁸⁵ Alexandrescu 1978: 77 f., Nr. 446-448, 454, Pl. 51-52.

⁸⁶ Reho 1990: 92, Nr. 132 Taf. VIII.

⁸⁷ Reho 1990: 65, Nr. 14.

⁸⁸ Koçel Erdem 2007a: 100; Koçel Erdem 2007b: 155.

⁸⁹ Waiblinger 1978: 853, Fig. 9; Bouzek 1990: 42.

⁹⁰ Bouzek/Domaradzka 2011: 47; Archibald 2002: 134 vd.

⁹¹ Archibald 2002: 134; Reho 1990: Tabella 2.

⁹² Reho 1990: 54.

⁹³ Archibald 2002, 136.

⁹⁴ Oppermann 2002: 115 vd.

⁹⁵ For Gordion, Sardis and Daskyleion see Lynch/Matter 2014: 109, Fig. 2.

⁹⁶ Ramage 1997: 68 fn. 18; Boardman 1979: 36-39. For red figure pottery from Bayrakli, Smyrna, Klazomenai, Ephesos and Miletus see Tuna-Nörling 2002: 97, 100, 101, 102; for Daskyleion, Sardes and Gordion see Ramage 1997: 68; for Kaunos see, Schmaltz 2012: 12; for Labraunda see, Ramage 1997: 69 fn. 19; Hellstrom 1965: 11-14.

⁹⁷ Sardes: Ramage 1997: 68; Klazomenai: Tuna-Nörling 1996: 56-77; Kaunos: Schmaltz 2012: 12.

⁹⁸ Bouzek 2007: 1228.

⁹⁹ Bouzek 2007: 1228.

¹⁰⁰ Bouzek 1990: 42.

¹⁰¹ Ramage 1997: 68, 70.

¹⁰² Ramage 1997: 68 see also fn. 29.

¹⁰³ Lynch-Matter 2014: 109-110.

¹⁰⁴ Lynch-Matter 2014: 109.

¹⁰⁵ Hellstrom 1965: 11-14.

¹⁰⁶ Schmaltz 2012: 5, Fig. 1; Schmaltz 2012: 11.

¹⁰⁷ McPhee 2001: 355.

¹⁰⁸ Oppermann 2002: 117.

¹⁰⁹ Tuna-Nörling 1996: 75.

¹¹⁰ Oppermann 2015: 117.

¹¹¹ Reho 1990: 58.

3.c. Tracing the local Red Figure Tradition

As discussed above, the available red figure pottery finds from Late Archaic to the end of the 5th century BC from Ainos show the characteristics of Attic productions. Local productions of red figure pottery are already attested in Greek Colonies in South Italy before the 2nd half of the 5th century¹¹², and in approximately 440 BC local red figure was manufactured in large numbers¹¹³.

In Mainland Greece, the finds from Eretria¹¹⁴, Boeotia¹¹⁵, Laconia¹¹⁶ and Chalkidiki¹¹⁷ demonstrate that local red figure did not emerge before the second half of the 5th century BC. In Pella, the identified local red figure finds are classified to 4th century BC¹¹⁸. Although there are more centres in the 4th century that produced local red figure, and the quantity of the local productions increased from the end of the 5th century BC, the rate of its production remains small in comparison to the Athenian red figure. In Pella¹¹⁹, Chalkidike¹²⁰, and Euboea¹²¹, local productions constitute ca. 30% of the whole finds.

The available data gives us less information about the local production of red figure pottery from Thrace and Asia Minor because they are either not excavated or not published. In Apollonia¹²², available local red figure finds are no earlier than the end of the 5th century BC. Non-Attic pieces from Kaunos are classified to the 4th century BC¹²³.

CONCLUSIONS

The investigated material from Ainos provides insight into the spectrum of red figure pottery from the Late Archaic until the end of the 5th century BC. A huge amount of recorded examples, both from Necropolis fill layers and the ancient Acropolis, reveal its widespread use and leaves no doubt that red figure was not only

preferred by the Greeks in Ainos but also by the local inhabitants.

Red figure pottery had already reached many places in the Aegean world by the beginning of the 5th century BC. In the middle of the century, it found widespread use in many settlements of Asia Minor and Thrace. Ainos imported red figure pottery from the late Archaic Period through the 5th century BC until its last phase continuously. On the other hand in some of the cities in Asia Minor, it was not demanded so insistently. Apparently, Ainos experienced an import boom of red figure pottery in the late 5th century BC. By contrast, in Ionia, in the satrapy centre Sardis and in Carian Labraunda, red figure pottery almost disappeared in this period.

General trends in pottery shapes, painters and depicted scenes as well as reflections of the decrease and increase in production quantity in Athens, which occurs in parallel with the political incidents, especially with the Persian wars, can also be traced through the available finds. Ainos was allied with Athens during the 5th century BC. In the late 5th early 4th century BC, parallel with the boom of Black Sea trade with Athens, the quantity of red figure imports shows a significant increase in Ainos. Ainos was apparently the first station of the merchant ships on their way to inner Thrace. New emporia and settlements founded in inner Thrace should have prompted the trade and lead to import of a wide range of red figure pottery in the region. Consequently the localisation of the city, its “ecological connectivity” must have played a determining role in quantity and quality of the imported red figure pottery as well as in its import continuity.

During the 2nd half of the 5th century BC, Ainos was the last station before the Odryssian Kingdom. As an ally of Athens, the meaning that red figure pottery undertook in this period was probably different in comparison to the beginning of the century.

In contrast to Greek Colonies in southern Italy, local production of red figure pottery in Thrace and in Western Asia Minor is, in the 5th century BC, in very limited availability. The available sherds from Ainos during the aforementioned period show the traits of the Athenian productions. Despite the local productions of black figure that was documented in the 5th century, the examples of potential local red figure are from the 4th century in Ainos.

¹¹² Schmidt 1996: 445.

¹¹³ Trendall 1989: 7; for the comparison between Italy and Thrace see Reho 1990: 58.

¹¹⁴ Earliest local production ca. 430 BC, Gex 2014: 130.

¹¹⁵ Sabetai 2012: 82.

¹¹⁶ McPhee 1986, 153-165; Stroszek 2014: 140.

¹¹⁷ For Torone see McPhee 2001: 357; in Olynthos first in the end of the 5th century BC, see Robinson 1950; Robinson 1933 *passim*.

¹¹⁸ Akamatis 2014a *passim*; Akamatis 2014b: *passim*.

¹¹⁹ Akamatis 2014b: 188.

¹²⁰ For Olynthos see Robinson 1933 and 1950 *passim*; for Torone see McPhee 2001, 357.

¹²¹ For Eretria, see Gex 1993, 75-90.

¹²² Hermary 2012: 239-254; Panayotova 1998: 106.

¹²³ Schmaltz 2012: 12, Nos. 293, 294.

Although the Athenian trends are generally acknowledged, the vases of high quality constitute a small percentage of the whole finds. Similarly, in Thracian Apollonia, Duvanli and Vetren, red figure of second quality is also documented in large numbers. This can be interpreted as a difference between Thracian and Greek identity. The metal vases, which were conventional in Thrace and also attested in Ainos, may have been substituted for the high quality red figure.

The intended purpose of the vases, which became apparent in the light of the distribution of the vase shapes between settlement and necropolis as well as the limited number of context graves, show similarities with the evidence from the Kalfata Necropolis and Olynthos, as in the use of lekythos, pelike and hydria pertain to burial practices.

CATALOGUE

Pelike

No. 1 Wall fragment *E98N*

h. 4,5 cm **diam.** 19 cm **Clay:** 5YR 5/8 Standing dressed woman (comast?). **Relief line:** Dressfolds and outlines **Analogy:** Geniere 1971: Pl. 2.4; Wehgartner 1991: Pl. 38, Figs. 4-5, 8-9; Moore 1997: Pl. 95, no. 983.

Recalls Bowdoin Painter and Prag 774 Painter, 470-460 BC

Column/Volute Crater

No. 2 Wall fragment *E08K4*

h. 2,4 cm **diam.** 27 cm **Clay:** 5YR 6/ 6 Youth, standing to right, clad in a himation. **White:** Hairband. **Analogy:** Beazley 1963: 523.1; 523.2.

Orchard Painter, 470-450 BC

No. 3 Rimfragment *E07K4*

h. 4,8 cm **diam.** 38 cm **Clay:** 5YR 5/8 lotus-palmette chain on the neck; meander to right on the rim. **Analogy:** Barbieri 1991: Pls. 71-72, 74; Arias 1963: Pl. 5.1-2; Pl. 3.1-2, 4.1-2, Slehoferova 1988: Pl. 3.1-4.

475-425 BC

No. 4 Wall fragment *E79K3*

h. 6,3 cm **diam.** 35 cm **Clay:** 5YR 6/8 Comast (?) playing double aulos. **Relief line:** outlines of body, mantle, aulos. **Dilute glaze:** Mantle folds. **Analogy:** Beazley 1963: 242.74; Beazley 1963: 234.7; Moore 1997: Pl. 28, 190

Close to Myson, 490-470 BC

Calyx Crater

No. 5 Wall fragment *E03K4-1c*

h. 4,1 cm **diam.** 17,8 cm **Clay:** 5YR 6/8. On the left, mantled man stands right and holds a scepter in his left hand. On the right (another figure's) hand, holding a phiale. **Analogy:** Prange 1993: 930.103; Prange 1989: Pl. 41, GN 104.

470-450 BC

No. 6 Rim and wall fragment

E79K

h: 6,5 cm **diam:** 29,8 cm **Clay:** 5YR 6/8. Satyr moving to the right. Below the rim, zone of diagonally addorsed palmettes. **Red:** Hairband around Satyr's head. **Analogy:** Böhr 1984: Pl.25,1, Geniere 1963: Pl. 36,3; Pl. 38,1; Matheson 1995: 130, Pl. 115 (a).

Kleophon Painter (very probably from Painter himself), 440-430

Bell Crater**No. 7** Wall fragment

E86D1

h. 6,7 cm. **diam.** 24,2 cm. **Clay:** 5YR6/6 Two warriors with chitoniskos. **Relief line:** Contours of the legs and pleats of the chitoniskoi. **Dilute glaze:** Muscles on the legs. **Inscription:** "L" (between the figures). **Analogy:** Walters 1927: Pl. 2.2A-B; Beazley 1963:185.37.

Recalls Kleophrades Painter, ca. 500-480 BC

No. 8 Wall fragment

E97K4

h. 4,6 cm. **diam.** 16,6 cm **Clay:** 5YR 6/6 Standing, naked ephebos. He outstretched his hands to the left. Second figure standing behind him holds a sceptre. **Relief line:** Contours of the body. **Dilute glaze:** Forelocks. **Analogy:** Lullies 1944: Pl. 69, 3; Tiverios 2008: 132, Fig. 11.

Münih 2335 Painter, 435-430 BC

No. 9 Wall fragment

E08NY

h. 6,1 cm **Clay:** 5YR 6/8 Standing Maenad holds a thyrsos. She is dressed in chiton and has ornate jewellery. Around the handle root egg pattern with dots. **White/beige:** Necklace, earring, hairband, diadem. **Relief line:** Thyrsos. **Dilute glaze:** Hairlocks **Analogy:** Walters 1931: Pl. 91.1A-D,92.1A-B.

Meidias Painter, ca. 400 BC

No. 10 Rim and wall fragment

E01NY

h. 5,7 cm **diam.** 40 cm **Clay:** 5YR 6/8. Satyr (head with hairband) to left. In front of his head bunch of grapes. Below the rim zone, laurel wreath to left. **White:** Grapes, Satyr's hair band. **Dilute glaze:** Hair, beard, hairband, bunch of grapes. **Analogy:** Reho 1990: Pl. XII, No 138; Sidorova/Tugusheva 2001: Pl. 7, Fig. 1,2.

Recalls Meleager Painter, 400-390 BC

Bell/Calyx Crater**No. 11** Wall fragment

E94MzU-3

h. 3,9 cm **diam.** 28 cm **Clay:** 5YR6/8. Man (komast/musician?) to the right, playing lyre. A mantle on his left shoulder. In front of him another figure. **Relief line:** contours of the head, face, eye, and lyre. Dilute glaze: Hairlocks, pupil. **Analogy:** Prange 1989: Pl. 9, N 61; Pl.17, GN 92; Beazley 1963: 973,10.

460-450 BC.

No. 12 Wall fragment

E93K4

h. 3 cm **Clay:** 5YR5/8. Bearded man (Gott?) to the left, dressed in a himation, laurelwreath on his head. **Relief line:** contours, laurel wreath. **Dilute glaze:** Hairlocks and mantle folds. **Analogy:** Oakley 1997: Pl.77, C-D; Pl. 1, A-B.

From the circle of Achilles Painter, 450-430 BC

No. 13 Wall fragment

E07N

h. 7,3 cm **diam.** 32,6 cm **Clay:** 5YR 6/8. Standing man to the left. Mantle hanging from his right shoulder. He has (ivy?) wreath on his head. **White:**wreath. **Relief line:** contours of the body, face and features. **Dilute glaze:** Hairlocks. **Analogy:** Beazley 1963: 1207.31; 1208.47; Lullies 1972: Pl. 42, 1-4.

Close to Shuvalov Painter, ca 420

No. 14 Wall fragment

E09NY

h. 4,6 cm **diam.** 23 cm **Clay:** 5YR 7/8, Women to the left, dressed in Chiton. In 2/3 aspect. She is wearing a necklace. **White:**Beads of the necklace. **Analogy:** Böhr 1984: Pl.33, 4; Moore 1997: Pl. 24, 145.

In circle of Meidias Painter, 410-390

No. 15 Wall fragment

E07Şp

h. 6,3 cm **diam.** 28 cm **Clay:** 5YR 6/8. Standing naked man, to the left. He is holding a spit. There is an altar beside him, with a pyre on it. **Red:** fire beams on the pyre. **Relief line:** Contours of the body and altar. **Dilute glaze:** in the abdominal region of the man. **Analogy:** Böhr 1984: Pl. 29, 6; Boardman 1989, Fig. 319 (A); Freyer-Schauenburg 1988: 75.

Nikias Painter. 410-390

No. 16 Wall fragment

E88N

h. 12,1 cm **diam.** 26 cm **Clay:** 5YR 5/8, Symposium: Two reclining male symposiasts on the kline. The right one is holding a phiale in his right hand. In the background a black bunch of grape. **White:** Phiale, pillow, ornaments on the hairband and kline, some of the grapes on the bunch. **Brown:** Ornaments on Phiale and Pillow. **Analogy:** Eichler 1974: 29, Pl. 28, 1; Reho 1990: Pl. XII, No. 138.

Black Thyrsos Painter, 400-390 BC

Psykter**No. 17** Wall fragment

E08NY

h. 6,9 cm **diam.** 15 cm **Clay:** 5YR 6/6. Satyr to the right. He is wearing ivy wreath. Thyrsos, behind his him; ivy, in front of him. Tongue pattern. **Dark red:** ivy leaves, incised lines: hair contours. **Relief line:** Body and face contours and thyrsos. **Dilute glaze:** Moustache. **Analogy:** Moore 1997: Pl.34, No.254; Beazley 1963: 28.16; Pottier 1933: Pl.58, 2,5, 8; Pl. 59.2-3.

Euthymides Painter, 510-490 BC

Lekythos**No. 18** Almost complete

E08ST1-44-M20

Mended with some missing splintered pieces from the surface. **h.** 17,4 cm **max. diam.** 6,7 cm (shoulder) 4,2cm. (foot) **Clay:** 5YR 7/6. Winged Nike flying to the left, dressed with a long chiton. On the shoulder up-and-down palmettes; above tongue pattern. On the front side above the figure scene, meander to the right. **Dilute glaze:** Contours of the Wing, foot and dress. **Analogy:** Deppert 1968: Pl. 80, 3; Zoroğlu 2009: Pl. 6,1.

Bowdoin Painter, 475-465 BC

Lekanis Lid**No. 19** Rim, wall fragment

E06Sp

h. 1,6 cm **diam.** 18cm **Clay:** 2.5YR 6/8. Sitting woman, dressed in Chiton. Next to her, sash and the edge of chast (?). Wave pattern on the edge of the lid. **Relief line:** sporadic, in the contours of the body. **Analogy:** Nicolau/Gurina/Ortega 1984: Pl. 34,2; Böhr 1993: Pl. 27-1.

Circle of Meidias 420-400 BC

St. Valentin Vases**No. 20** Wall fragment

E07K4

h. 6,6 cm **diam.** 8 cm **Clay:** 5YR 6/8. Decoration from above to below: Tongue pattern, laurel wreath, feather pattern, laurel wreath. **White:** Laurel wreath, feather pattern. **Analogy:** Nicolau/Gurina/Ortega 1984: Pl. 37.1; Howard/Johnson 1954: Pl. 34 Fig.16.

ca. 450-400 BC

Skyphos**No. 21** Rim and wall fragment

E79K1

h. 4,7 cm **diam (rim)** 13 cm **Clay:** 5YR 6/8. Amazon with a Phrygian Cap to the left dressed with the himation with an animal skin on her right shoulder. Diagonal fringe on its collar. Behind her, a spiral decoration. **Relief line:** Contours of the cap and dressfolds. **Dilute glaze:** Hair, face contour. **Analogy:** Böhr 2002: Pl. 40, 41,42; Zinserling 1994: Pl.52.2 (I), 83.1 (A).

Jena Painter Workshop, 410-390 BC

No. 22 Rim, wall, handle root.

E08K4

h. 6,1 cm **diam.** 8,8 cm **Clay:** 5YR 6/8, Glaze misfired reddish around the handle. Also glaze Abraded in places. In front and backside of the skyphos, olive sprigs. Reserved line for ground. **Dilute glaze:** Details of the leaves. **Analogy:** Eichler 1951: Pl. 44.5; Johnson 1955: Pl. 36, Fig.25; Pl. 35 Fig.13.

ca. 450-425 BC

Cup-Skyphos / Kylix**No. 23** Rim and Wall fragment

E08NY

h. 4,9 cm **diam.** 13 cm **Clay:** 5YR 7/6, Outstretched arm of a dressed figure. Part of the palmette. **Analogy:** Lullies, 1972: Pl. 38, 4; Sidorova/Tugusheva 2001: Pl. 34-38.

Close to Q Painter, 400-390 BC

No. 24 Tondo fragment

E94MzU-13

diam. 6 cm **Clay:** 5YR 6/8, Man with a hairband, very little preserved. Komast? **White:** Hairband; Light red: horse chestnut on the hairband., **Dilute glaze:** Beard, forehead line. Inscription: Two letters "K" and "A" are legible. **Analogy:** Bulas 1935: Pl.8 Fig. 1A.1B.1C, Eichler 1951: Pl.11 Fig.1

Recalls Douris, 490-480 BC

BIBLIOGRAPHY

AKAMATIS, N. 2014a.

“Discovering Macedonian Red-Figure Pottery: A New Pelike Attributed to the Pella Workshop”, *The Annual of the British School at Athens* 109: 223-249.

AKAMATIS, N. 2014b.

“Local Red-figure Pottery from the Macedonian Kingdom: The Pella Workshop”, *The Regional Production of Red-figure Pottery* (Eds. S. Schierup / V. Sabetai). Greece, Magna Graecia and Etruria. Gösta Enbom Monographs 4. Aarhus: 177-190.

ALEXADNRESCU, P. 1978.

La céramique d'époque archaïque et classique. Histria 4. Bucureşti, Editura Academiei Române.

ARCHIBALD, Z. 2010.

“A Lost Continent, The Political Communities of Ancient Thrace”, *Eirene* 46: 163-168.

ARCHIBALD, Z. 2002.

“Attic Figured Pottery from Adjiyska Votenitsa, Vetren”, *Pistiros 2, Excavations and Studies* (Eds. J. Bouzek / L. Domaradzka / Z. Archibald). Prague: 131-148.

ARIAS, P.E. 1963.

Corpus Vasorum Antiquorum Italia 37, Museo Nazionale di Ferrara Fascicolo 1. Ferrara, Instituto Poligrafico dello Stato.

BARBIERI, G. 1991.

Corpus Vasorum Antiquorum, Italia Fascicolo 64, Roma, Museo Etrusco di Villa Giulia Fascicolo 4. Roma, L'Erma di Bretschneider.

BAŞARAN, S. / KURAP, G. 2013.

“Enez (Ainos) 2011 yılı Arkeoloji Kazısı”, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Çorum: 375-390.

BAŞARAN, S. / ÇAKAN, B.U. / EMRE, G. / KURAP, G. / KARWIESE, S. / YILMAZ, R., 2010.

“Enez (Ainos) 2008 Yılı Kazısı, Onarım-Koruma Çalışmaları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 117-144.

BAŞARAN, S. / ÇAKAN, B. / KARWIESE, S. / YILMAZ, R. / KURAP, G. / 2011.

“Enez (Ainos) 2009 Yılı Kazı ve Onarım-Koruma Çalışmaları”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Ankara: 145-168.

BAŞARAN, S. 2001.

“Enez (Ainos) 2001 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *Anadolu Araştırmaları* 16: 59-86.

BAŞARAN, S. 1996.

“Ainos kazıları, 1971 - 1994” *Anadolu Araştırmaları* 14: 105-141.

BEAZLEY, J. D. 1974.

The Kleophrades Painter. Mainz, Philipp von Zabern.

BEAZLEY, J.D. 1971.

Paralipomena, Additions to Attic Black- Figure Vase-Painters and Attic Red-Figure Vase-Painters. Oxford.

BEAZLEY, J.D. 1963.

Attic Red-Figure Vase-Painters, 2nd Edition. Oxford.

BECATTI, G. 1947.

Meidias: Un maniierista antico. Florence, Sansoni.

BLOESCH, H. 1940.

Formen attischer Schalen von Exekias bis zum Ende des Strengen Stils. Bern, Benteli.

BOARDMAN, J 1989.

Athenian Red Figure Vases, The Classical Period. London.

BOARDMAN, J. 1979.

“The Athenian Pottery Trade: The Classical Period” *Expedition* 21/4: 36-39.

BÖHR, E. 2002.

Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland, Band 74, Berlin Antiken Sammlungen Band.9. Munich.

BÖHR, E. 1993.

Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 63, Mainz, Universität 2. Munich.

BÖHR, E. 1984.

Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 52, Tübingen Antiken Sammlungen des Archaeologischen Instituts der Universität 4. Munich.

BREITFELD von EICKSTEDT, E.D. 1997.

“Die Lekanis vom 6. - 4. Jh. v. Chr. Beobachtungen zur Form und Entwicklung einer Vasengattung”, Athenian Potters and Painters (Ed. J. H. Oakley). The Conference Proceedings. Oxford: 55-61.

BOUZEK, J. 2007.

“Greek Fine Pottery in the Black Sea Region”, Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2. (Eds. D.V. Grammenos / E.K. Petropoulos) Oxford: 1221-1262.

BOUZEK, J. 1990.

Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area. Prague.

BOUZEK, J. / DOMARADZKA, L. 2011

“Greeks in inner Thrace”, Eirene 47: 45-60.

BUITRON-OLIVER, D. 1995.

Douris: A Master-Painter of Athenian Red-Figure Vases. Mainz.

BULAS, K. 1935.

Corpus Vasorum Antiquorum, Poland 2, Cracovie fascicule unique. Cracovie, Académie Polonaise des Sciences et des Lettres.

BURN, L. 1987.

The Meidias Painter. Oxford.

CASSON, S. 1926.

Macedonia, Thrace and Illyria: Their Relations to Greece from the Earliest Times Down to the Time of Philip Son of Amyntas. London.

COOK, B.F. 1991.

“Attic Red-Figured Lekythoi, Secondary Types :Class 6L”, Oxford Journal of Archaeology 10: 209-230.

DEPPERT, K. 1968.

Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 30, Frankfurt am Main 2. Munich.

EICHLER, F. 1974.

Corpus Vasorum Antiquorum, Österreich 3, Wien Kunsthistorisches Museum 2. Wien.

EICHLER, F. 1951.

Corpus Vasorum Antiquorum, Österreich 1, Wien Kunsthistorisches Museum 1. Wien.

FELTEN, K.F 1971.

Thanatos- und Kleophon, Weissgrundige und Rotfigurige Vasenmalerei der Parhenonzeit. Munich.

FLESS 2002.

Rotfigurige Keramik als Handelsware: Erwerb und Gebrauch attischer Vasen im mediterranen und pontischen Raum während des 4.Jhs. v. Chr. Rahden / Westfalen.

FRANK, S. 1990.

Attische Kelchkratere: Eine Untersuchung zum Zusammenspiel von Gefäßform und Bemalung, Europäische Hochschulschriften, Reihe 38, Archäologie, Bd. 24, Frankfurt am Main.

FREYER-SCHAUENBURG, B. 1988.

Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 55, Kiel, Kunsthalle Antikensammlung 1, Munich.

GEBAUER, J. 2002.

Pompe und Thysia, Attische Tieropferdarstellungen auf schwarz- und rotfigurigen Vasen. Münster, Ugarit Verlag.

GENIERE, J. 1971.

Corpus Vasorum Antiquorum, Italia 50, Palermo Collezione Mormino Banco di Sicilia 1. Roma.

GENIERE, J. 1963.

Corpus Vasorum Antiquorum France 20, Musée Laon 1. Paris.

GEX, K. 2014.

“Red-figure and Whiteground Pottery from Euboean Workshops”, The Regional Production of Red-figure Pottery: Greece, Magna Graecia and Etruria, (Eds. S. Schierup. / V. Sabetai). Gösta Enbom Monographs Vol.4, Aarhus: 121-136.

- GEX, K. 1993.
Rotfigurige und Weissgrundige Keramik, Eretria, Ausgrabungen und Forschungen 9. Lausanne.
- GORBUNOVA, K.S. 1972.
“Attic vases of the Saint-Valentin Group”, *Trudy Gosudarstvennogo Ėrmitaža* 13/1: 62-77
- HAHLAND, W. 1930.
Vasen um Meidias, *Bilder Griechischer Vasen* 1. Jakobsthal, Berlin.
- HAHLAND, W. 1931.
Studien zur Attischen Vasenmalerei um 400 v. Chr. PhD Thesis, Marburg University, Marburg.
- HAMPE, R. 1955.
“Eukleia und Eunomia”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 62: 107-123.
- HELLSTROM, P. 1965.
Pottery of Classical and Later Date, *Labraunda* 5, 2/ 1, Lund.
- HERMARY 2012.
“Céramiques à figures rouges d’Apollonia du Pont, découvertes anciennes et récentes”, *From the Pillars of Hercules to the Footsteps of the Argonauts* (Eds. A. Hermay / G. R. Tsetskhladze) *Colloquia Antiqua* 4. Leuven: 239-253.
- HOPPIN, J.C. 1917.
Euthymides and his Fellows, Cambridge.
- HOWARD, S. / JOHNSON, P. 1954.
“The Saint-Valentin Vases”, *American Journal of Archaeology*, 58/3: 191-207.
- IRMAK, N. 2010.
Enez’de (Ainos) Ele Geçen Orientalizan Seramikler. (Thrace University Unpublished Master Thesis). Edirne.
- ISLER-KERENYI, C. 1973.
“Chronologie und Synchronologie attischer Vasenmaler der Parthenonzeit”, *Zur griechischen Kunst. Hansjörg Bloesch zum 60. Geburtstag am 5.7.1972* (Eds. H.P. Isler / G.Seiterle) *Beiheft zur Halbjahresschrift Antike Kunst* 9: 23-33.
- JOHNSON, F.P. 1955.
“A Note on Owl Skyphoi”, *American Journal of Archaeology* 59: 119-124.
- JOHNSON, F.P. 1953.
“An Owl Skyphos”, *Studies presented to David Moore Robinson II.* (Eds. G.E. Mylonas / D. L. Raymond). Saint Louis: 96-105
- KATHARIOU, K. 2002.
Το εργαστήριο του Ζωγράφου του Μελεάγρου και η εποχή του. Παρατηρήσεις στην αττική κεραμική του πρώτου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. Thessaloniki.
- KNIGGE, U. 1964.
“Ein rotfiguriges Alabastron aus dem Kerameikos”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 79: 105-113.
- KOÇEL ERDEM, Z. 2007a.
“The Importance of Heraion Teichos (Tekirdağ Karaevlialti) in the Black Sea Ceramic Trade during the 4th Century BC”, *Hercynia XI*: 99-104
- KOÇEL ERDEM, Z. 2007b.
“The Red-figured Vases from Tekirdağ Karaevlialti (Heraion Teichos)”, *Thrace in the Graeco-Roman World, Proceedings of the 10th International Congress of Thracology Komotini-Alexandroupolis* (Ed. A. Iakovido). Athens: 155-163.
- LAMB, W. 1930.
Corpus Vasorum Antiquorum, Great Britain, Fascicule 6, Cambridge Fascicule 1, Fitzwilliam Museum. Oxford.
- LEZZI -HAFTER, A. 1976.
Der Schwalow- Maler. Eine Kannenwerkstatt der Parthenonzeit. Mainz.
- LEZZI-HAFTER 1988
Der Eretria Maler. Mainz.
- LULLIES, R. 1972.
Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 35, Kassel 1. Munich.
- LYNCH, K. / MATTER, S. 2014.
“Trade of Athenian Figured Pottery and the Effects of Connectivity”, *Athenian Potters and Painters* 3 (Ed. J. Oakley). Oxford: 107-115

- MANNACK, T. 2001.
The Late Mannerists in Athenian Vase Painting. Oxford.
- MATHESON, S. B. 1995.
Polygnotos and Vase Painting in Classical Athens.
- MCPHEE, I. 2001.
“The Red Figured Pottery”, Torone I, The Excavations of 1975, 1976, and 1978 (Eds. A. Cambitoglou / J.K. Papadopoulos / O.T. Jones). Athens: 353-390.
- MCPHEE, I. 1986.
“Laconian Red-Figure from the British excavations in Sparta”, The Annual of the British School at Athens 81: 153-165.
- MOORE, M. 1997.
Attic Red-Figured and White- Ground Pottery. Athenian Agora 30. New Jersey, Princeton, The American School of Classical Studies at Athens.
- MOORE, M. 19972.
“Attic Red-Figure Painters and the Athenian Agora”, Athenian Potters and Painters, The Conference Proceedings (Ed. J.H.Oakley). Oxford: 469-472.
- NICOLAU, M.P. / GURINA, A. / ORTEGA, M. 1984.
Corpus Vasorum Antiquorum, Espagne 5, Musée Monographique D’Ullastret 1. Barcelona.
- OAKLEY, J.H. 1997.
The Achilles Painter, Mainz.
- OPPERMANN, M. 2002.
“Zu charakter und Dislokation der bemalten Griechischen importkeramik am Westpontos in archaischer und Klassischer Zeit”, Pont Euxin et commerce: la genèse de la “route de la soie”. Actes du IXe Symposium de Vani (Eds. M. Faudot / A. Frayssé / E. Geny). Besançon: 109-124.
- ÖZYILDIRIM, M. 2002.
“Antik kaynaklarda Ainos”, Olba 6: 85-100.
- PANAYOTOVA, 1998.
“Apollonia Pontica: Recent Discoveries in the necropolis”, The Greek colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology (Ed. G. R. Tsetschladze). Historia Einzelschriften 121. Stuttgart: 97-113.
- POTTIER, E. 1933.
Corpus Vasorum Antiquorum, France 12, Louvre 8, Paris.
- PRANGE, M. 1993.
Corpus Vasorum Antiquorum, Deutschland 64, Kiel Kunsthalle Antikensammlung 2. Munich.
- PRANGE, M. 1989.
Der Niobidenmaler und seine Werkstatt: Untersuchungen zu einer Vasenwerkstatt frühklassischer Zeit. Europäische Hochschulschriften 38. Archäologie 25, Frankfurt am Main.
- RAMAGE, N.H. 1997.
“The Attic Pottery: The Finds through 1990”, The Corinthian, Attic, and Lakonian Pottery from Sardis. (Eds. A. Ramage / J.A. Scott / K. Kiefer). Archaeological Exploration of Sardis 10. Cambridge Massachusetts: 63-128.
- REAL, W. 1973.
Studien zur Entwicklung der Vasenmalerei im Ausgehendem 5. Jahrhundert. Münster Westfalen.
- REHO, M. 1990.
La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia Bulgara. Archaeologica 86. Roma.
- RICHTER, G. M. A. 1946.
Attic Red- Figured Vases: A Survey. New Haven.
- RICHTER, G. M. A. / MILNE, M.J. 1935.
Shapes and Names of Athenian Vases. New York.
- ROBERTSON, M. 1992.
The Art of Vase Painting in Classical Athens. Cambridge.
- ROBERTS, S. 1986.
“The Stoa Gutter Well. A Late Archaic Deposit in the Athenian Agora”, Hesperia 55: 1-74.
- ROBINSON, D. M. 1950.
Vases found in 1934 and 1938. Excavations at Olynthus 13. Baltimore.
- ROBINSON, D.M. 1933.
Mosaics, vases, and lamps of Olynthus found in 1928 and 1931 Excavations at Olynthus 5. Baltimore.

ROTROFF, S. I. 2009.

“Early Red Figure In Context”, *Athenian Potters and Painters Vol. II* (Eds. J. H. Oakley / O. Palagia). Oxford: 250-260.

SABETAI, V. 2012.

“Boeotian Red-figured Vases: Observations on Their Contexts and Settings”, *Red-figure Pottery in Its Ancient Setting* (Eds. S. Schierup / B. B. Rasmussen). Gösta Enbom monographs 2. Aarhus: 81-98.

ŞAHİN, R. 2016.

“Red-figured Pottery of the 4th Century BC from Ainos (Enez) in Thrace: The Final Phase of the Classical Tradition in Eastern Thrace”, *Traditions and Innovations. Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods* (Eds. S. Japp / P. Kögler). Conference, Berlin November 2013, 7th-10th, IARPotHP 1. Vienna: 329-340.

SCHMALTZ, B. 2012.

Attisch-schwarzfigurige und attisch-rotfigurige Importe von der Palästra-Terrasse in Kaunos. Bonn, Habelt.

SCHLEIFFENBAUM, H. E. 1991.

Der griechische Volutenkrater: Form, Funktion und Sinngehalt eines antiken Prunkgefäßes. *Europäische Hochschulschriften* 38, *Archäologie* 36. Frankfurt am Main, Lang

SCHMIDT, M. 1996.

“Southern Italian and Sicilian Vases”, *Western Greeks* (Eds. P. Grassi / G. P. Caratelli). Venezia, Bompiani: 443-456.

SEKİ, T. 1985.

Untersuchungen zum Verhaeltnis von Gefaessform und Malerei attischer Schalen. Berlin.

SIDOROVA, N. / TUGUSHEVA, O. 2001.

Corpus Vasorum Antiquorum, Russia, 5, Pushkin State Museum of Fine Arts, Moscow 5. Roma, L’Erma” di Bretschneider Shapiro, H.A. 1984: ‘Ponos and Aponia’ *Greek Roman and Byzantine Studies*, 25: 107-110.

SPARKES, B. / TALCOTT, L. 1970.

Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries B.C. *Athenian Agora* 12. Princeton, New Jersey.

SLEHOFEROVA, V. 1988.

Corpus Vasorum Antiquorum, Schweiz Faszikel 7, Antiken museum und Sammlung Ludwig, Faszikel 3, Basel.

STROSZEK, J. 2014.

“Laconian Red-figure Pottery: Local Production and Use”, *The Regional Production of Red-figure Pottery: Greece, Magna Graecia and Etruria* (Eds. S. Schierup / V. Sabetai). Aarhus: 137-156.

TALBERT, R. J. A. 2000.

Barrington Atlas of the Greek and Roman World. Princeton/Oxford.

TEKİN, O. 2007.

“Excavation Coins from Ainos- a Preliminary Report”, *Thrace in the Graeco-Roman World, Proceedings of the 10th International Congress of Thracology Komotini-Alexandroupolis* (Ed. A. Iakovidou). Athens: 596-601.

TIVERIOS, M.A. 2008.

Perikleische Panathenaeen, Ein Krater des Malers München 2335. Gutenberg.

TRENDALL, A.D. 1989.

Red Figure Vases of South Italy and Sicily: A Handbook. London, Thames and Hudson Tuna-Nörling, Y. 1996: *Attische Keramik aus Klazomenai*. Saarbrücken.

TUNA-NÖRLING, Y. 2001.

“Polyxena bei Hektors Lösung. Zu einem attisch-rotfigurigen Krater aus Tekirdağ (Bisanthe-Rhaidestos)”, *Archäologischer Anzeiger* 2001/1: 27-44.

URE, A.D. 1944.

“Red-Figure Cups with Incised and Stamped Decoration.- II”, *The Journal of Hellenic Studies* 64: 67-77.

WAIBLINGER, A. 1978.

“La ville grecque d’Éléonte en Chersonèse de Thrace et sa nécropole”, *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 122/4: 843-857.

WALTERS, H.B. 1931.

Corpus Vasorum Antiquorum, Great Britain 8, British Museum 6. London.

WALTERS, H.B, 1927.

Corpus Vasorum Antiquorum, Great Britain 4, British Museum 3. London.

WEHGARTNER, I. 1991.

Corpus Vasorum Antiquorum. . Deutschland 62, Berlin Antikenmuseum 8, München.

VENEDIKOV, I. / GERASSIMOV T. 1973.

Thrakische Kunst. Vienna, Munich.

ZINSERLING, V.P. 1994.

Der Jena-Maler und sein Kreis: zur Ikonologie einer Attischen Schalenwerkstatt um 400 v. Chr. Mainz.

ZOROĞLU, L. 2009.

Corpus Vasorum Antiquorum, Türkiye Cumhuriyeti 1, Silifke Müzesi. İstanbul.

Figure 7: Red Figure Pelike, Column-/Volute Crater, Calyx Crater / Kırmızı Figürlü Pelike, Destekli-/ Volütlü Krater, Kalyks Krater (Reyhan Şahin)

Figure 8: Red Figure Pelike, Calyx Crater, Bell Crater / Kırmızı Figürlü Pelike, Kalyks Krater, Çan Krater (Reyhan Şahin)

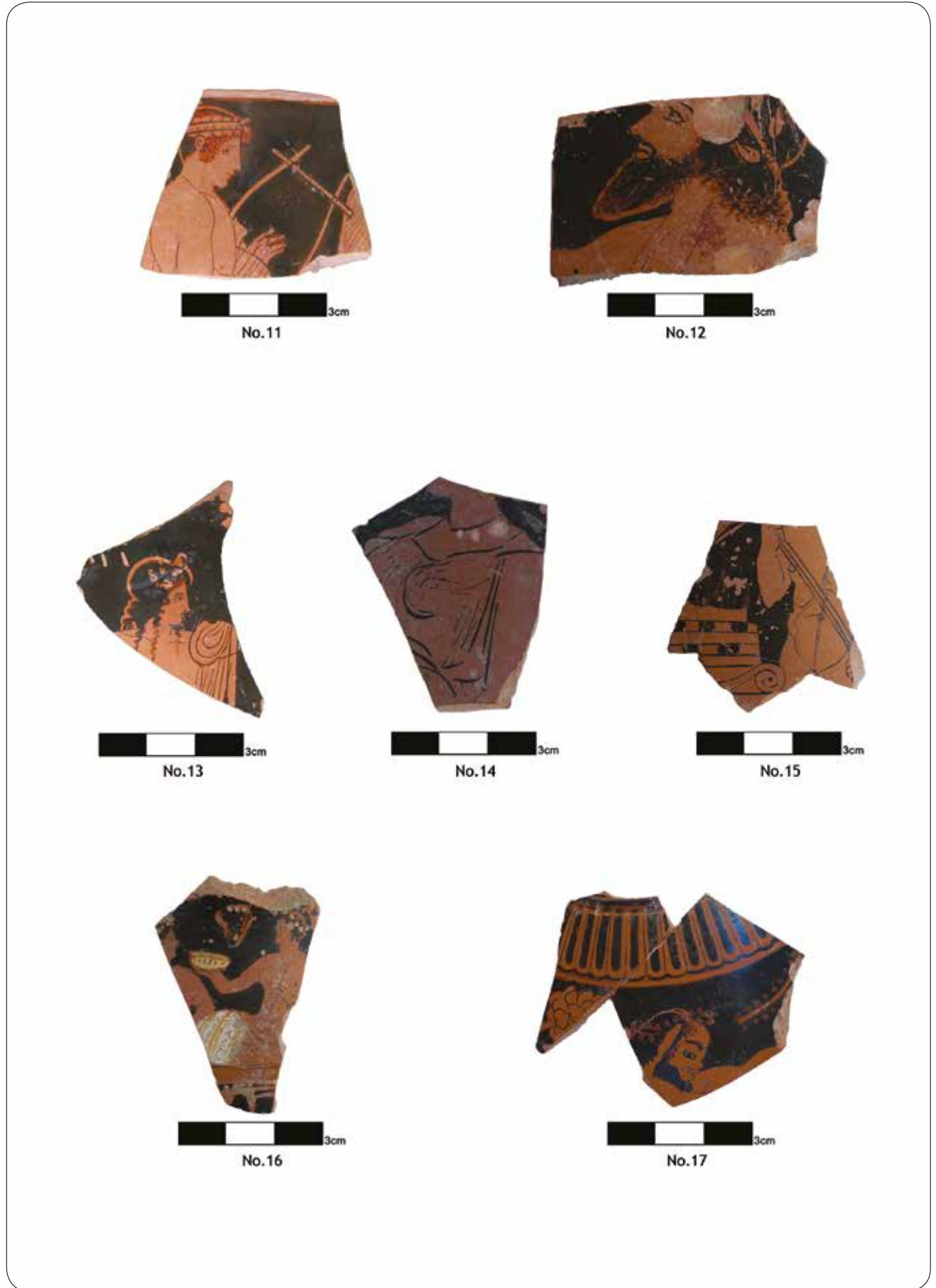

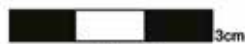
Figure 9: Red Figure Calyx/Bell Crater, Psykter / Kırmızı Figürlü Kalyks/ Çan Krater, Psykter (Reyhan Şahin)

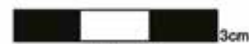
No. 18 a

No. 18 b

No. 19 a

No. 19 b

Figure 10: Red-Figure Lekythos, Lekanis / Kırmızı Figürlü Lekythos, Lekanis (Reyhan Şahin)

Figure 11: Red Figure St. Valentin Vase, Skyphos Type A, Skyphos Type B, Cup Skyphos, Kylix / Kırmızı Figürlü St. Valentin Vazosu, A Tipi Skyphos, B Tipi Skyphos, Kyliksoid Skyphos, Kyliks (Reyhan Şahin)

TLOS VE SİLİFKE BULUNTULARI IŞIĞINDA KARTACA AMULETLERİ

CARTHAGE AMULETS IN THE LIGHT OF FINDINGS FROM TLOS AND SİLİFKE

Çilem UYGUN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Kasım 2015

Hakem Değerlendirmesi: 11 Aralık 2015

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.006

Article Info

Received: November 26, 2015

Peer Review: December 11, 2015

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.006

Anahtar Kelimeler: Likya, Tlos, Kilikya, Fenike, Kartaca, Amulet

Keywords: Lycia, Tlos, Cilicia, Phoenicia, Carthage, Amulet

ÖZET

Bu çalışmada biri kazı buluntusu diğeri ise müze eseri olmak üzere 2 adet çift yüzlü kadın başı biçimli pendant incelenmiştir. Eserlerden ilki Likya Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden Tlos Antik Kenti'nin stadyum kazılarında ele geçmiştir. Diğeri ise Silifke Müzesi koleksiyonunda yer almakta olup satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Koyu mavi renkli camdan yapılan her iki eser çubuğa sarma ve baskı-kalıp tekniğinde yapılmıştır. Cepheden betimlenmiş Mısır perukalı kadın figürü ön ve arka yüzde tekrarlanmıştır. Silifke örneğinde korunan askı halkasından da anlaşıldığı üzere bu objeler kolye sarkacı olarak boyunda taşınmıştır. Askı halkasız örneklerin ise boynun bitiminde başlayan ve buruna kadar devam eden kanal nedeniyle iğne süsü olarak kullanıldıkları önerilmiştir.

Doğu sanatının özelliklerini taşıyan her iki eser Akdeniz ticaretinin de etkisiyle geniş bir alana yayılan çift yüzlü kadın amuleti grubuna girmektedir. Bu grubun sakallı ve bıyıklı betimlenen erkek versiyonları da üretilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Hatay. E-mail: cilemuygun@hotmail.com
Makalede incelenen eserlerden Tlos Antik Kenti kazılarında ele geçen örneğin yayın iznini veren Tlos kazıları başkanı değerli hocam Prof. Dr. Taner Korkut'a teşekkür ederim. Ayrıca Silifke Müzesi'nde sergilenmekte olan örnek için de müzedeki eserlerin bilimsel değerlendirmesi konusunda desteklerini esirgemeyen Silifke Müzesi'nin eski müdiresi Sn. İlham Öztürk'e teşekkür ederim. Makalede değerlendirilen eserlerin belgeleme aşamasına destek veren Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinatörlüğüne de ayrıca teşekkür ederim.

Çift yüzlü kadın ve erkek pendantslarına yönelik olarak hazırlanan en kapsamlı çalışma 1968 yılında Haevernick tarafından yapılmıştır. Söz konusu yayında MÖ 4. yüzyıl içerisinde tarihlenen pendantsların çıkış noktası olarak bir Fenike kolonisi olan Kartaca önerilmiştir. Mısır, Levant Kıyıları, Batı Anadolu, Karadeniz Kıyıları, Yunanistan, Sicilya ve İspanya'da ele geçen çift yüzlü amuletler Fenike sanatında MÖ 7. yüzyıla kadar uzanan insan yüzlü amulet geleneğinin farklı yorumlanmış biçimidir. Yalın betimlenen ve herhangi bir tanrıça simgesi taşımayan bu kadın figürlerinin Fenike dininde Astarte, Kartaca dinin de ise Tanit'i simgelediği düşünülmektedir.

Sonuç olarak makale kapsamında irdelenen eserler estetik kaygının ötesinde takan kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılan amulet işlevi taşımıştır. Objelerin yayılım alanına bakıldığında ticaretle bağlantılı olarak kıyı kentlerinde yoğunluk gösterdiği dikkat çeker. Tlos ve Silifke amuletleri Anadolu'da bugüne kadar 8 örnekle temsil edilen bu malzeme grubunun yayılım alanı ve tipolojisini çeşitlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

ABSTRACT

In this study two formed double-faced female head pendants, one was obtained from the Tlos excavations and the other is already exhibited in Silifke Museum, were researched. The first pendant was founded from the stadium excavations in Tlos, one of the important cities in Lycia region. However, the other one, not known the exact findspot due to acquiring by buying, is a part of the archeological collection in Silifke Museum. Both of them have been made by rod-formed and pressing glass technics from dark blue glass. The frontal depicted female head with Egypt-wig, repeated on both the obverse and the reverse side, can be seen on them. The objects have been used as a pendant according to Silifke example, ending with a ring at the top. On the other hand, the examples without having a ring, can be suggested that they must have been used as a pin head because of the hole, which is slightly off center and continued through neck. Both examples have a characteristic of orient pendants with double-faced amulet groups, disappeared from a wide area due to Mediterranean trade. Moreover, the double-faced male pendant with moustache and beard as a version of female pendant is known.

Up till now the most comprehensive study about double-faced male and female pendants has been done by Haevernick. In her study, she suggested that the origin of these pendants was Carthage, colonized by Phoenicians at the 9th century BC., and they should be dated to the 4th century BC.

The double-faced pendants obtained from Egypt, Levant, West Anatolia, the shore of Black Sea, Greece, Sicily and Spain are a different version based on human-faced amulets in Phoenicians art at the 7th century BC. It is thought that these female pendants, having simple form without any goddess symbol, symbolize Tanit in Carthage religion while Astarte in Phoenicians religion.

Consequently, the pendants researched within the scope of this paper have been used as amulets, protecting humans from evil other than just being ornamental objects. In terms of the dispersion area, these pendants have been mainly found in the coastal cities related with Mediterranean trade. Double faced female pendants from Tlos and Silifke are very important with regard to both the dispersion area and the variety of typology represented by 8 samples in Anatolia until now.

Muğla İli, Seydikemer İlçesi sınırları içerisinde yer alan Tlos Antik Kenti'nde 2006 kazı sezonunda ele geçen çift yüzlü kadın başı pendants, erken dönem stil özellikleri ve Mısır etkili ikonografisiyle dikkat çekmiştir. Tlos pendants ile aynı buluntu grubu içerisinde giren bir başka örneğin Silifke Müzesi'nde de tespit edilmesi üzerine her iki eser ışığında Mısır perukası takan ve cepheden betimlenen çift yüzlü kadın başlarının köken, tipoloji ve ikonografik açıdan ele alınmasına karar verilmiştir.

Çalışma kapsamında irdelenen pendantsların hepsi çubuğa sarılan cam hamurunun kalıpla biçimlendirilmesiyle üretilmiştir. Mavi renkli camın tercih edilmesiyle malzeme birlikteliği de gösteren eserlerden yalnızca Tlos örneği kazı buluntusudur. Silifke Müzesi'nde sergilenmekte olan örnek ise satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

KATALOG

Kat. No. 1: Tlos Pendants

Buluntu Yeri: Eser, 2006 yılında kentin akropolünün doğu yamacında konumlanan stadyum oturma sıralarını kapatan geç dönem dolgu tabakasından ele geçmiştir.

Ölçüler: Yükseklik: 1.8 cm Genişlik: 1.6 cm Kalınlık: 0.6 cm.

Tanım: Yüzlerden bir tanesi sağlam olmasına karşın diğeri boyundan buruna kadar kırıktır. Tanımlamada kolaylık sağlamak amacıyla yüzler "A" ve "B" olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiştir. Sağlam olarak ele geçen A yüzünde ortadan ayrılarak alnı çevreleyen saç boyun hizasında sonlanır (Res. 1a). Saçın kıvrıkcık dokusu tepeden itibaren simetrik açılan dalgalı çizgilerle verilmiştir. Çeneye doğru incelen oval yüzde badem formu göz ve yana doğru açılan burun ön plandadır. Küçük fakat etli dudak, hafif sivri çene ve düz inen kalın boyunla pendants sonlanır. Burundan boyuna kadar kırık olarak ele geçen B yüzü daha yüzeysel bir işçilik gösterdiği için saç ve göz yapısında detay izlenmez (Res. 1b). Başın bitiminde silindirik bir kanal bulunur ve bu kanal B yüzündeki kırıktan da anlaşıldığı üzere buruna kadar devam eder. Çubuğa sarma¹ ve kalıp-baskı tekniğinde yapılan eserde başın etrafını çeviren ince cam tabakası kalıplardan taşan fazlalıktır.

Kat. no. 2: Silifke Müzesi Pendants²

Buluntu Yeri: Bilinmiyor

Ölçüler: Yükseklik: 2.2 cm Genişlik: 1.6 cm Kalınlık: 0.7 cm.

Tanım: Koyu mavi renkli camdan yapılan eserin her iki

yüzü de sağlamdır. Ortadan ikiye ayrılarak boyuna kadar uzanan Mısır perukası biçiminde kütesel saç üzerine yanlarda iki sıra olarak devam eden dalgalı çizgiler işlenmiştir (Res. 2a-b). Yuvarlak hatlı yüzde küçük göz ve dudak ön plandadır. A yüzünde yuvarlak bitimli çeneden boyuna geçiş vurgulanmazken, B yüzünde ise neredeyse çeneye bütünleşmiş uzun boyun yapısı görülür. Boynun bitiminde geriye doğru daralan 0.5 cm derinliğinde bir kanal bulunur. Tlos örneğinde olduğu gibi yüzeysel işlenen B yüzünde başın orta kısmına cam hamurundan askı deliği eklenmiştir.

TİPOLOJİ VE TARİHLEME

Makale kapsamında değerlendirilen her iki kadın başı kütesel verilen Mısır perukasıyla doğu sanatı özelliği gösterir. Mısır sanatında tanrıça ve ölümlü kadın figürleri arasında bir ayırım gözetmeden kullanılan peruka, Fenike sanatında ve kolonilerinde de tercih edilmiştir. Camdan çift yüzlü yapılan Mısır perukalı kadın başlarının ise gerek yapım tekniği gerekse betimleme özellikleriyle homojen bir buluntu grubu oluşturduğu görülür. Bu eserlere yönelik ilk bilimsel çalışma, Young tarafından Atina Agorası'nda³ ele geçen iki örneğin değerlendirildiği makaledir⁴. Tlos ve Silifke Müzesi örneklerinde olduğu gibi koyu mavi cam kullanılarak yapılan Mısır perukalı kadın figürlerinin betimlendiği Atina örnekleri, buluntu yeri bilinen 6, bilinmeyen 1 adet olmak üzere toplam 7 örnekle karşılaştırılmıştır. Boeotia, Selinus, Salamis, Alishar Höyük, Naukratis ve Alexandria'da ele geçen örnekler Mısır ve Fenike kültürlerinde yaygın bir gelenek olan amulet tanımlaması içerisinde değerlendirilmiştir. Atina örnekleriyle birlikte toplam 9 adet çift yüzlü kadın başının ele alındığı çalışmada, eserler üç grupta toplanmıştır. Birinci grup askı halkasız, boynunda kolye ile betimlenen örneklerdir⁵. Askı halkalı başlar ikinci grubu oluşturur⁶. Üçüncü grupta yer alan uzun boyunlu, kolyesiz betimlenen örnekler ise yuvarlak yüz hatları ve yumuşak yüz uzuvlarıyla diğerlerinden ayrılır.

1968 yılında Haevernick çift yüzlü erkek başlarının da yer aldığı bir makaleyle bu eser grubunu daha çok sayıda örnekle tekrar ele almıştır. Araştırmacı çalışmasında 51 erkek başını sakallı ve sakalsız olmak üzere iki gruba ayırırken, 75 adet kadın başını benzer betimleme özellikleri gösterdikleri için tipolojik olarak sınıflandırmamıştır⁷.

³ Amuletlerden birincisi 1932 yılı kazı sezonunda Geometrik Dönem evinde yapılan çalışmalarda ele geçmiştir, bkz.: Burr 1933: 542-640; İkinci amulet ise 1935 yılı kazı sezonunda Erken Geometrik Dönem duvarından ele geçmiştir, bkz. Shear 1936: 33, Res. 33.

⁴ Young 1949: 427-433.

⁵ Young 1949: 428 Lev. 64, 2 A-B.

⁶ Young 1949: 427 Lev. 64, 1 A-B.

⁷ Haevernick 1968: 647-653.

¹ Çubuğa sarma tekniği için bkz.: Tatton-Brown 1981: 143-155; Erten 2007: 3.

² Eser 920 envanter numarasıyla Silifke Müzesi'nde kayıtlıdır.

Resim 1 a-b: Tlos'dan Çift Yüzlü Kadın Başı, Tlos Kazı Arşivi / *Double Faced Female Head from Tlos*

Resim 2 a-b: Silifke Müzesi'nden Çift Yüzlü Kadın Başı / *Double Faced Female Head from Silifke Museum*

Tlos antik kentinde ele geçen ve Silifke Müzesi'nde sergilenen iki yeni örnekle çift yüzlü, Mısır perukalı kadın başlarına ilişkin verilerin tekrar irdelenmesi amaçlanmıştır. Her iki eser de koyu mavi renkli camdan yapılmış olup, bu özelliği ile benzer örnekler içerisinde en yaygın renk grubuna girmektedir. Mavi camın tercih edilmesi ise Mezopotamya⁸ ve Mısır'da özellikle takı yapımında yoğun olarak kullanılan lapis lazuli taşının taklidi olarak yorumlanabilir⁹. Koyu mavi dışında yeşil ve

kahverengi kullanılan diğer renklerdir. Grup içerisindeki örneklerde cepheden betimlenen yüz ile omuzun her iki yanına dökülen ve yüzeyinde dalgalı çizgiler bulunan Mısır saç yapısı karakteristiktir¹⁰. Pendantlardan yalnızca Silifke örneğinde askı halkası korunmuştur. Başın üst kısmı kırık olarak ele geçen Tlos örneğinde ise askı halkasının varlığına ilişkin kesin bir yorum yapmak zordur. Bu durumda yalnızca Silifke eseri için Young'ın teknik ve süsleme özelliklerine göre oluşturduğu tipoloji

⁸ Moorey 1994: 85.; Casanova 2008: 68-69 Kat. No. 35c.

⁹ Keller 2005: 100 Kat. No. 50b. Haevernick'in yayınında yer alan 72 adet kadın amuletinden 60 tanesi Tlos örneği gibi mavi renklidir. Bu istatistik mavinin üretimde en çok tercih edilen renk olduğunu gösterir.

¹⁰ Mısır sanatında yönetici ve tanrısal figürler göğüs hizasında sonlanan kütsel yapıyla öne çıkan perukla betimlenmiştir. Özellikle kraliyet ailesine mensup kadınların plastik betimlemelerinde arkada iki kademe olarak örülen doğal saçın üzerine takılan perukanın cephede dikey ya da yatay çizgilerle hareketlilik kazandırılmıştır. Bkz: Rusmann 2005: 39-40 Kat. No. 17-18.

denemesi temel alınarak bir değerlendirme yapmak mümkündür. Silifke örneği askı halkasının oluşuyla 2. gruba, yumuşak yüz uzuvları ve yuvarlak yüz konturuyla 3. gruba yakındır.

Diğer yandan Young'ın 3. grup için belirttiği yuvarlak yüz yapısının amuletlerin tarih farklılığından kaynaklı stil gelişiminden mi, yoksa aynı tarih içerisindeki tipolojik farklılık sonucunda mı oluştuğu sorusu cevaplanmalıdır. Bu kapsamda buluntu konteksiyle tarihlenen örnekler, stil gelişimin anlaşılması ve diğer amuletlerin tarih aralığının belirlenmesi açısından önemlidir. Young makalesinde Atina Agorası'nda bulunan örneklerden birini buluntu konteksi sadece Geometrik Dönem eserlerini içermesi nedeniyle MÖ 8. yüzyıl içerisinde tarihler¹¹. Ancak Atina örneği Mısır perukasının altında kaybolan oval yüz konturu ve ince hatlı yüz uzuvlarıyla yuvarlak iri göz ve sivri burun yapısı gösteren stiliyle MÖ 8. yüzyıl Fenike eserlerinden farklıdır¹². Bu farklılık Rhodos'da ele geçen ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen altın plakalar üzerindeki Mısır perukalı kadın başlarında da belirgin olarak gözlemlenir¹³. İri göz ve burun yapısıyla ahlak yüzü olarak nitelendirebileceğimiz Rhodos örnekleri aynı dönem içerisinde plastik ve seramik sanatında yaygın olan bir stilin takı üretimine yansımalarıdır.

Young, makalesinde kullandığı diğer kadın başlarını ele geçtikleri kazılardaki kontkes verilerine dayanarak MÖ 7. yüzyıldan Roma Dönemi içlerine kadar uzanan uzun bir zaman dilimi içerisinde tarihlemiştir. Buluntu kontekslerine dayalı olarak Selinus örneğinin MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başından; Alexandria örneğinin MÖ 4.-3. yüzyıl arasından, son olarak ise Naukratis ve Alişar örneklerinin ise Roma Dönemi'nden olduğunu belirtir. Şablon olarak tanımlanabilecek kadar benzer bezeme özellikleri gösteren pendantların bu denli uzun dönem içerisinde farklı tarihlere ait olması stil değişimi beklentisini doğurur. Ancak Young, tanımlama bölümünde eserlerde stil farklılığından söz etmemiş, tarihlemeyi tamamen buluntu konteksi doğrultusunda yapmıştır. Haevernick ise çalışmasında çift yüzlü kadın başlarını Motya'da mezar buluntusu olarak ele geçen örnekten yola çıkarak MÖ 4. yüzyılda başlatır. Bu tarihlemeyi Motya buluntusunun kentin yıkılışı tarihi olan MÖ 398'den önceye ait olamayacağı gerçeğine dayandırır¹⁴. Al Mina yerleşiminde ele geçen ve MÖ 370-320 arasına tarihlenen örnek ile alt sınırı MÖ 4. yüzyıl sonuna kadar indirmiştir. Haevernick tarafından

çift yüzlü kadın başları için önerilen zaman aralığı gerek Motya gerekse Al Mina buluntuları ile stil birlikteliği gösteren Atina Agorası örnekleri için de geçerli olmalıdır. Ayrıca Young'ın makalesinde Geometrik, Orientalizan ve Roma dönemlerine tarihlenen kadın pendantları doğru bir uygulama olarak Haevernick tarafından MÖ 4. yüzyıl içerisinde verilmiştir.

Tarihlemedeki görüş farklılığı eserlerin ait olduğu kültürün tanımlanmasında da yaşanmış; Young doğu stili özellikleri taşıyan ve Yunan sanatına yabancı olan bu eser grubunu Fenike sanatıyla ilişkilendirirken, Haevernick ise Kartaca atölyelerini işaret etmiştir¹⁵. Her iki araştırmacının uzlaştığı nokta eserlerin yayılım alanının Akdeniz ticaretiyle bağlantılı oluşudur. Haevernick'in çalışmasında buluntu yerleri bilinen 124 eser batıda İspanya'dan başlayarak, Sicilya, Lübnan, Yunanistan, Kıbrıs, İsrail, Suriye, Anadolu'nun batı ve iç kesimleri, Rusya ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanan geniş bir yayılım alanında ele geçmiştir.

Başta Mısır olmak üzere, doğu kültürlerinde uzun bir süreç içerisinde kullanımı devam eden hayvan ve insan başlı cam pendantlar Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Kartaca'da MÖ 7. yüzyılda görülmeye başlar. Tipolojik açıdan çeşitlilik gösteren bu malzeme grubu farklı stil özellikleriyle MÖ 1. yüzyıla kadar üretilmeye devam eder ve deniz ticaretine bağlı olarak geniş bir alana yayılır¹⁶. Erken örnekler iri göz, sivri burun ve üçgen hatlı yüz yapısıyla kötü ruhları simgeleyen masklardan oluşur. MÖ 6. yüzyılda kuşbaşı formunda biçimlendirilen bu figürlerin yerini, abartılı yüz uzuvlarıyla betimlenen insan başlı amuletler alır. Hellenistik Dönem içerisindeki örneklerde yüz uzuvlarının küçülmeye bağlı olarak doğala yaklaştığı görülür.

Çift yüzlü amuletlerin en erken örneklerini Mısır'daki nekropol kazılarında ele geçen ve MÖ 7.-6. yüzyıla tarihlenen küçük masklar oluşturur¹⁷. Çekirdek tekniğinde üretilen bu masklarda özensiz işçiliğe bağlı olarak basit yapı izlenir. Kalıp tekniğiyle üretilen çift yüzlü kadın ve erkek başlarının öncüsü olarak nitelendirebileceğimiz bu örnekler aynı düşünce geleneğinin bir ürünüdür. Haevernick'in konteksli buluntular doğrultusunda Geç Klasik Dönem'de başlattığı çift yüzlü erkek başları aynı dönemde üretimi devam eden çekirdek tekniğindeki pendantlarla sakallı ve bıyıklı betimlenmesi dışında stil birlikteliği göstermez. Kadın amuletleri ise Mısır perukalı saç yapısıyla türbanlı Fenike örneklerinden tamamen farklıdır.

¹¹ Young 1949: 432.

¹² Moscati 2004: 90 Res. 44.

¹³ Coche de la Ferté 1956: Res. XIII 1.

¹⁴ Moscati 2004: 176. MÖ 8. yüzyılda Sicilya adasında Korinth ve Tenea kentlerinin koloni yerleşmesi olarak kurulan Syracusae antik kentinden komutan Dionysios MÖ 398 yılında Motya kentini yağmalar.

¹⁵ Young 1949: 432; Haevernick 1968: 649.

¹⁶ Seefried 1979: 19-21.

¹⁷ Seefried 1979: 20 Res. 6.

Resim 3 a-b: (Young 1949: Pl. 64, 1 A-B)

Resim 4 a-b: (Young 1949: Pl. 64, 2 A-B)

Resim 5: (Cramer 1908: Fig. 53c)

Resim 6: (Haevernick 1968: Pl. 6/1)

Resim 7: (Uberti 1988b: 474)

Resim 8: (Haevernick 1968: Pl. 6/2)

Resim 9: (Seefried-Brouillet 1994: 52 Cat. No. 34)

Resim 10: (Haevernick 1968: Pl. 6/3)

Tipolojik açıdan incelendiğinde çift yüzlü kadın pendantlarında Mısır perukası ile yüz hatlarının verilisindeki farklılıklara bağlı olarak iki ana grup ortaya çıkar. 1. grupta oldukça kütsel verilen peruk altında oval yüz geri planda kalmıştır (Res. 3-7). Peruğun bitimiyle yüzün dış konturu arası oldukça derin işlenmiştir. Fizyonomik özelliklerine bakıldığında ise, ince uzun yüz, badem formu göz ve sivri çene yapısı öne çıkar. Benzer işçilik MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen gemmelerdeki portrelerle benzerlik gösterir¹⁸. Küçük

eserlerde stil kritiği yapmanın zorluğu dikkate alındığında 1. grupta belirgin olarak izlenen oval yüz hattı ve zayıf yüz yapısı Klasik Dönem'in heykel ve kabartma¹⁹ örneklerinde uygulanan ideal yüz yapısını hatırlatır. Bu gruba Tlos, Atina²⁰ ve Güney Rusya'dan²¹ ele geçen örnekler dâhil edilebilir. Bu grup içerisinde değerlendirilmesi gereken ancak yüzün genişliğine kıyasla dar tutulan saç yapısıyla farklılık gösteren tip biri Kartaca diğeri Maresha²² olmak üzere iki örnek biliniyor (Res. 6).

Saçın geriye doğru çekilerek yüzün ön plana çıkarıldığı çift yüzlü kadın amuletleri ise 2. grup olarak değerlendirilmiştir (Res. 7-12)²³. Başın yuvarlak formuna uyan saç yapısı nedeniyle daha doğal görünüm kazanan ikinci grup amuletlerde başta göz olmak üzere yüz uzuvlarının küçüldüğü görülür. Yuvarlak hatlı yüz yapısının yarattığı yumuşak etki Hellenistik Dönem gemmelerini hatırlatır²⁴. Kıvrık saç ise, bu grupta daha yüzeysel işçiliğiyle stil farklılığı gösterir.

2003: 16. 75 Kat. No. 21 Res. 130/19.

¹⁹ Richter 1987: 138 Res. 186; Stewart 1990: 515-516 Res. 506; Boardman 2005: 183 Res. 178.

²⁰ Young 1949: 428 Lev. 64, 1-2 A-B.

²¹ Cramer 1908: 84 Res. 53 c.

²² Gorin-Rosen 1998: 5.

²³ Haevernick 1968: Lev. 2-3; Uberti 1988b: 483; Seefried-Brouillet 1994: 52 Kat. No. 34.

²⁴ Stewart 1990: 82 Kat. No. 25-26; Brandt 1968: 74, Lev. 44, 374. 379.

¹⁸ Boardmann / Scarisbrick 1977: 16 Kat. No. 10; Zwierlein-Diehl

Resim 11 : (Moscati 1987: 135 Pl. XLI G 6)

Çift yüzlü kadın başlarının kapsamlı bir şekilde değerlendirildiği tek yayın niteliği taşıyan Haevernick'in çalışmasında yalnızca 7 örneğin görseline yer verilmiştir. Buluntu yeri bilinen örnekler Kartaca ve Kıbrıs'da ele geçmiştir. Saç ve yüz konturlarının verilişinden de anlaşıldığı üzere amuletlerde farklı kalıplar kullanılmıştır. Detayda gözlemlenen bu farklılıklara karşın, yukarıda oluşturulan tipolojiye yönelik genelleme yapılacak olursa 7 amulettten bir tanesi 1. Grup, 6 tanesi ise 2. Grup içerisinde yer alır. Diğer yandan Haevernick çalışmasında kadın amuletlerine ilişkin herhangi bir tipolojik gruplama oluşturmamış, ayrıca hepsini MÖ 4. yüzyıl içerisine tarihlemiştir²⁵. Bu durumda amuletlerdeki detay farklılıkları usta tercihiyle ilişkili olarak yorumlanmıştır. Buluntu konteksi kesin olmadan bu tarz küçük objeleri tarihlemenin zorluğu dikkate alındığında, stil kritiğiyle amuletler arasında MÖ 4. yüzyıl ile 3. yüzyıl ayrımını net olarak belirlemek güçtür. Bu bağlamda makale kapsamında incelenen Tlos ve Silifke amuletleri 1. Grubun stil özelliklerini taşırlar ve MÖ 4. yüzyıl tarihi önerilir.

FONKSİYON ve İKONOĞRAFI

Çift yüzlü, Mısır perukalı bu küçük cam objelerin teknik özelliklerine bakıldığında askı halkalı örneklerin²⁶ kolye sarkacı olarak kullanıldığı kesindir. Buna ek olarak figürün boynunun bitiminde yer alan kanal saç veya giysi iğnelerine takılması için uygundur. Kemikten yapılan iğnelerin bitiminde altın vb. farklı materyallerden oluşturulan süsleme elemanlarının varlığı dikkate alındığında bu tarz bir kullanım akla yatkındır²⁷.

Diğer yandan objeler nasıl taşınırsa taşınırsın farklı ikonografileriyle mistik bir gücü ifade ettikleri ve amulet işlevi yüklendikleri kesindir. İnsan, mağara yerleşimlerinden günümüze kadar uzanan gelişim kronolojisi içerisinde kendine güvenli bir yaşam alanı

Resim 12 a-b: (Moscati 1987: 135 Pl. XLI G 5)

sağlayarak hayatını devam ettirmeye çabalamıştır. Bu mücadelede hem parçası olduğu toplumun savunma sistemlerini hem de bireysel geliştirdiği yöntemleri kullanmıştır. Kişiyi kaza, hastalık, nazar vb. kötü güçlerden koruduğuna inanılan amuletler her bireyin özelinde tercih edilen bir önlem olarak bu aşamada karşımıza çıkmaktadır. Antik dönemden günümüze kadar uzanan geleneksel düşüncenin bir parçası olarak değerlendirebileceğimiz amuletler farklı materyallerin çok çeşitli formlarda biçimlendirilmesiyle oluşturulan arkeolojik objelerdir.

Bu düşünce çerçevesinde değerlendirilmesi gereken çift yüzlü kadın başlarını doğru yorumlayabilmek için öncelikli olarak üretim yerlerinin ve hangi kültüre ait olduklarının bilinmesi gerekir. Çift yüzlü kadın başlarını değerlendiren her iki araştırmacı, amuletler için önerdikleri tarih farklılığına bağlı olarak çıkış noktasını da farklı değerlendirebilir. Young, Agora örnekleri için Fenike²⁸ atölyelerini; Haevernick²⁹ ise MÖ 4. yüzyıla tarihlediği çift yüzlü kadın başları için Fenike kolonizasyonu olan Kartaca kültürünü çıkış noktası olarak önerir.

Akdeniz ticaretinin etkisiyle geniş bir alana yayılan çift yüzlü kadın ve erkek başlarının, Fenike sanatında MÖ 8.-1. yüzyıl arasında üretilen ve amulet olarak kullanılan cam pendantlardan teknik ve betimleme özellikleri açısından farklı oluşu Haevernick'in görüşünü doğrulamaktadır. Benzer örneklerin Kartaca merkez olmak üzere, diğer Pön kentlerinde yoğunluk göstermesiyle de desteklenen bu varsayım, atölye niteliğindeki yerleşimlerin tespit edilmesiyle netleşecektir³⁰.

²⁵ Haevernick 1968: 649. Haevernick makalesinde 3'ü kadın 3'ü erkek olmak üzere 6 protomu buluntu yeri ve sikkelere dayanarak MÖ 4. yüzyıla tarihler.

²⁶ Moscati 1987: 135 Lev. XLI G 5.

²⁷ Tlos Akropolü'nde MS 1. yüzyıl konteksi içeren KY 2007-1 numaralı kaya mezarında, bitimi altın kürecikle süslü kemik saç iğnesi ele geçmiştir. Aynı iğne Silifke Müzesi arkeolojik eser koleksiyonu içerisinde de yer almaktadır.

²⁸ Young 1949: 432.

²⁹ Haevernick 1968: 649.

³⁰ Haevernick'in yayınında buluntu yeri bilinen çift yüzlü kadın protomlarından 5'i Yunanistan, 14'ü Kartaca, 4'ü İspanya, 4'ü Sardunya, 2'si Sicilya, 2'si Kıbrıs, 2'si Alexandria, 6'sı Anadolu ve 5'i Rusya'da ele geçmiştir.

Kadın başlarının kimi betimlediği, bünyesinde hangi tanrısal gücü barındırdığı konusu da çıkış noktalarıyla ilişkilidir. Haevernick kadınları Kartaca’da tapınılan tanrıça Tanit³¹ ile erkekleri ise Baal Ammon’la ilişkilendirmiştir. Aynı yorumu çubuğa sarma tekniğinde üretilen Kartaca menşeli kadın ve erkek başları için de belirtir³². Amuletlerin Fenike atölyelerinde üretilmiş olabileceği görüşü kabul edildiğinde ise kadın figürlerinin Astarte’yi simgelemesi gerekir³³. Her iki tanrıça Anadolu, Mısır ve Yunan pantheonundaki ana tanrıça kimliği taşıyan hemcinsleriyle ortak özellikler gösterir. Özellikle Fenike koloni şehirlerinde aynı nitelikleri taşıyan tanrıçaların farklı isimlerle anılması da karışıklığa yol açar. Örneğin Tyros ve Sidon kentlerinde “ana tanrıça” niteliğinin yanı sıra deniz, savaş ve aşk tanrıçası olarak da kabul edilen Astarte, Babil’de İhtar; Kartaca’da Tanit adını alır. Kompozisyon açısından çeşitlilik gösteren Astarte betimlemelerindeki tek ortak nokta ise Mısır perukasını MÖ 8. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar taşımasıdır³⁴.

Kartaca pantheonunda MÖ 5. yüzyıldan itibaren tanrıça Tanit, Astarte’nin yerini alır ve onun ana tanrıça kimliği de dâhil olmak üzere bütün vasıflarını bünyesinde toplar. Pantheonun baş tanrısı ise Baal Hammon’dur. Doğu kökenli bir tanrı olan Baal Hammon hakkında bilgi veren MÖ 9. yüzyıl Zincirli yazıtları kültün yayılım alanını göstermesi açısından önemlidir. Baş tanrı Baal Hammon’un karısı sıfatını taşıyan ve steller üzerindeki ideogramından tanınan tanrıça, Yunan pantheonunda Artemis, Roma’da ise Iuno Calestris ile özdeşleştirilir³⁵. Kültünün Fenike kıyılarına kadar uzandığı, son dönem araştırmalarıyla da kesinlik kazanmıştır³⁶. Genellikle terrakotta figürinlerinden tanınan Tanit betimlemeleri Astarte’ye kıyasla daha azdır³⁷. Her iki tanrıça için karakteristik olan Mısır saç stili Kıbrıs’da gümüş kolye sarkaçlarında karşımıza çıkar³⁸. Kadın protomu biçimindeki gümüş sarkaçların en önemli özelliği, Tlos ve Silifke örneklerinde olduğu gibi çift yüzlü betimlenmeleridir. Bu özellik Fenike üretimi kolye sarkaçlarının³⁹ erkek betimlemelerinde de görülür⁴⁰. MÖ 4. yüzyıldan itibaren çift yüzlü kadın protomlarıyla paralel süreçte üretilen bu örnekler takan kişiyi kötülüklerden koruma (apotropeik) özelliği nedeniyle makale kapsamında incelenen eserlerle paraleldir⁴¹.

Sakallı ve bıyıklı betimlenen çift yüzlü erkek başlarının da Kartaca pantheonunun en önemli eril tanrısı Baal Hammon’u simgeledikleri düşünülmektedir.

Kadın ya da erkek figürlerindeki çift yüzlü betimlenme özelliğinin amulet amaçlı kullanımla ilişkisi olup olmadığı da cevaplanması gereken diğer bir sorudur. Neolitik Dönem’den⁴² Roma Dönemi⁴³ içlerine kadar devam eden çift betimlenme, farklı tipolojileri bulunan köklü bir gelenektir⁴⁴. Figürlerin taşıdığı anlam, ait oldukları kültürün dini inançlarıyla bağlantılı olarak değişkendir. Fenike ve Mısır⁴⁵ sanatının diğer dallarında da örneklenen çift yüzlü kadın figürleri bölgenin yerel tanrıçalarıyla özdeşleştirilmiştir. Benzer olgu Akdeniz ticaretinin etkisiyle geniş bir alana yayılan çift yüzlü kadın ve erkek başları için de geçerli olmalıdır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yayınlardan izlenebildiği kadarıyla çift yüzlü başlar bu makaledeki örneklerle birlikte Anadolu’da 8 kadın 1 erkek başıyla temsil edilir. Kadın başlarından 7 tanesi kazı buluntusu olarak Batı Anadolu’da Magnesia ve Smyrna, Batı Akdeniz’de Tlos, İç Anadolu’da Alışar, güneyde ise Al Mina kentlerinden ele geçmiştir. Silifke Müzesi’ndeki baş ise, grup içerisinde buluntu yeri bilinmeyen tek örnektir. Çift yüzlü erkek başı Hatay Arkeoloji Müzesi’nde bulunan tek örnekle bilinir. Kazı buluntusu olarak ele geçen Tlos örneği için önerilen MÖ 4. yüzyıl tarihi kentin nekropolünün de yer aldığı akropol yükseltisinin eteğindeki kaya mezarlarının kullanıldığı sürece karşılık gelmektedir⁴⁶. Akropolün eteğinde ele geçmesi nedeniyle mezar buluntusu olarak yorumlanan eser, kentin kıyı şeridinden uzak konumuna rağmen bölgedeki yol ağlarıyla Akdeniz ticaretinin iç yerleşimlere kadar ulaşabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Likya Bölgesi’nin önemli bir liman kenti olan Patara’da bulunan Yol Klavuz Anıtı’nı da belirtildiği üzere Roma Dönemi’nde Tlos Antik Kenti’ne yedi farklı yol güzergâhından ulaşımın sağlanması benzer rotaların kentin Klasik Dönemi içinde söz konusu olabileceğini

³¹ Haevernick 1977: 158.

³² Haevernick 1976: 31, Lev. 12/3-4.

³³ LIMC III 1 (1986) 1077-1085.

³⁴ LIMC III 2 (1986) 739-740, Res. 7, 8, 20.

³⁵ Stieglitz 1990: 106.

³⁶ Stieglitz 1990: 108.

³⁷ LIMC VIII 2, 824, Res. 1-3, 5, 7.

³⁸ Flourentzos 1985: 226, Lev. XXXVIII 1.

³⁹ Haevernick 1977: 155. 156. 167. 168; Seefried 1979: 19. 25.

⁴⁰ Seefried 1979, 20 Res. 6; Liselle 2005: 444, Kat. No. 4.

⁴¹ Seefried 1979: 26.

⁴² Uzunoğlu 1993: A 25; Kıbrıs idolleri için, bkz: Lubsen-Admiraal/Crouwel 1989: 155 Kat. No. 61; Selinus’daki stel örnekleri için, bkz: Moscati 1988: 315. Selinus kentinde MÖ 4. yüzyıla tarihlenen iki başlı steller ele geçmiştir.

⁴³ Darga 2007: B 47.

⁴⁴ Darga 2007: A 95; Uberti 1988a: 464; Eggebrecht/Konrad 1978: Kat. No. 135; Price 1971: Lev. I 1-2.

⁴⁵ Amr 1988: 56-59 Res. 1-5. Amman Kalesi’nde ele geçen ve MÖ 8. yüzyıla tarihlenen karyatidler ortadan ayrılarak omuzlara dökülen saç yapısı ve iki sıra boncuk dizisinden oluşan kolye formuyla cam protomlarla benzerlik gösterir. Karyatidler Mısır duvar resimlerindeki ölümü ve yaşamı simgeleyen kardeş tanrıçalarla bağlantılı görülmüştür.

⁴⁶ Korkut 2015b: 94-102.

Resim 13: Çift Yüzlü Pendantların Yayılım Alanı / The Disperse Area of Double-Faced Pendant

düşündürür⁴⁷. Patara’da mezar buluntusu olarak ele geçen tanrıça İsis betimlemeli yüzük ile Fenike üretimi cam kadın başı pendant Akdeniz ticaretinin etkisiyle Likya Bölgesi’ne ulaşan doğu menşeli eserlere örnek olarak gösterilebilir⁴⁸. Likya kıyılarında Uluburun ve Gelidonya batıklarıyla Tunç Çağ’da belgelenen Akdeniz ticaretinin Klasik Dönem’de Patara⁴⁹ ve Andriake⁵⁰ limanlarında da devam etmiş ve buralardan iç kısımdaki kentlere kadar yayılmıştır.

Diğer yandan Tlos’da ele geçen Kartaca eserini üretildiği coğrafyalardaki inanç sistemi çerçevesinde Astarte olarak yorumlamaya çalışmak yerine, amulet amaçlı kullanımı üzerinde durulmalıdır. Patara’da mezar buluntusu olarak ele geçen çekirdek tekniğinde yapılmış türbanlı kadın başı da aynı düşüncenin MÖ 3-2. yüzyıl devamı olmalıdır.

Silifke Müzesi’nde sergilenmekte olan çift yüzlü kadın başı ise müzeye satın alma yoluyla kazandırıldığı için buluntu yerine yönelik veri sağlamaktan uzaktır. Üstelik bu denli küçük eserin kolay taşınabilir oluşu, bölgesel değerlendirmeyi de zorlaştırmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara karşın eseri bölge buluntusu olarak yorumlayacak olursak, Kilikya Bölgesi’ndeki Yumuktepe, Tarsus Gözlükule ve Kilise-tepe gibi höyük

niteliğinde yerleşimler ile Klasik Dönem evreleri bilinen Kelenderis⁵¹ ve Nagidos⁵² gibi liman kentleriyle ilişkili düşünmek gerekir. Örneğin Tarsus Gözlükule’de bulunan çekirdek tekniğinde yapılan Fenike üretimi örtülü kadın başı⁵³, höyükte 3. binden itibaren bilinen Akdeniz ticaretinin Hellenistik Dönem devamıdır⁵⁴.

Sonuç olarak hem Tlos Antik Kenti’nde ele geçen hem de Silifke Müzesi’nde sergilenen çift yüzlü kadın başları Fenike ve kolonisi Kartaca’da yaygın olarak üretilen doğulu bir geleneğin ürünüdür. Akdeniz ticaretinin etkisiyle geniş bir yayılım alanı bulan insan ve hayvan yüzlü sarkaçların devamında farklı bir teknikte üretilen çift yüzlü kadın başları kontekslı örnekler doğrultusunda MÖ 4. yüzyıl içerisinde tarihlenmiştir. Aynı düşünce sistemi doğrultusunda üretilen çift yüzlü erkek başları ise, MÖ 3. yüzyıla kadar inen tarihlleme önerisiyle daha uzun soluklu kullanılmıştır⁵⁵. Detaylı incelendiğinde kalıp farklılığının açıkça görüldüğü Tlos ve Silifke başları için gerek aynı eser grubundaki benzerleri gerekse plastik sanatın

⁴⁷ Korkut 2015a: 9.

⁴⁸ Işık 2000: 53 Res. 43.; Uygun 2000: 115-119.

⁴⁹ Dündar 2012: 23-24.; Likya limanlarının MÖ 4. yüzyıl içerisinde stratejik önemi için bkz.: Keen 1993: 71-77.

⁵⁰ Çevik/Bulut 2010: 37-38.

⁵¹ Zoroğlu 2015: 85-86, 88-89.

⁵² Kente MÖ 5. yüzyıl sonu 4. yüzyıl içerisinde Pers satrabı Pharnabazos’un betimlendiği sikkeler basılmıştır bkz.: Durugönül 2007: 5-7.; ölü gömme mimarisi ve buluntularla MÖ 5-4. yüzyıllar için bkz.: Durukan 2007: 33-42

⁵³ Goldman 1950: Lev. 274, 11.

⁵⁴ Özyar/Ünlü 2015: 51.

⁵⁵ Metropolitan Müzesi’nde korunan çift yüzlü erkek başı pendant MÖ 4-3. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir. bkz.: <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/243446#fullscreen>.

stil gelişimi doğrultusunda MÖ 4. yüzyıl tarihi uygun görülmektedir. Fenike kolonisi olarak kurulan ancak bölgenin yerel kültürleriyle çeşitlilik kazanan Kartaca sanatına ait olduğu düşünülen her iki eser kum-çekirdek tekniğinde yapılan Fenike cam pendantlarıyla eş zamanlı üretilmiş ve ortak pazarda rekabet etmiştir. Kartaca kültürünün etkisi altında kalan kentler bu pendantlar için olası üretim merkezleri olarak düşünülebilir. İkonografik açıdan ise Fenike-Kartaca merkezli yayılım gösteren cam kolye sarkaçlarının, günümüze kadar ulaşan “amulet” geleneği çerçevesinde farklı dil ve inanç sistemine sahip bölgelere kadar yayılım göstermesi önemlidir.

Özgün betimleme özellikleriyle dikkat çeken çift yüzü kadın pendantları sayısal açıdan yoğunluk göstermeyen ancak ticaret aracılığıyla geniş bir yayılım alanı izlenen bir buluntu grubudur (Res. 13). Bu makalede değerlendirilen Tlos ve Silifke örnekleriyle Anadolu’daki kadın pendantlarının sayısı 8’e ulaşmış; buluntu yerlerine Kilikya ve Likya bölgelerinin de eklenmesiyle Kartaca ticaretinin etki alanı da genişlemiştir.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

AMR, A. J. 1988.

“Four Unique Double-Faced Female Heads from the Amman Citadel,” *Palestine Exploration Quarterly* 120, 1988: 55-63.

BOARDMANN, J / SCARISBRICK, D. 1977.

The Ralph Harari Collection of Finger Rings. London.

BOARDMAN, J. 2005.

Yunan Sanatı (Çev. Y. İlseven). İstanbul.

BONDI, S. F. 1988.

“The Course of History,” *The Phoenicians* (Ed. S. Moscati). Venice: 30-46.

BRANDT, E. 1968.

Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen Band I. München.

BURR, D. 1933.

“A Geometric House and a proto-Attic Votive Deposit”, *Hesperia* II: 542-640.

CASANOVA, M. 2008.

“Lapis Lazuli,” *Beyond Babylon Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* (Eds. J. Aruz/K. Benzel/J. M. Evans). New York: 68-69.

COCHE de la FERTÉ, E. 1956.

Les Bijoux Antiques. Paris.

CRAMER, M. 1908.

Griechische Altertümer südrussischen Fundorts aus dem Besitze des Herrn A. Vogell, Karlsruhe 26-30 Mayıs 1908. Kassel.

ÇEVİK, N. / BULUT, S. 2010.

“Myra ve Limanı Andriake”, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* (Ed. N. Çevik). Antalya: 25-117.

DARGA, M. 2007.

“Roma Uygarlığında Kadının Yeri,” *Çağlarboyu Anadolu’da Kadın. Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (Ed. G. Renda). İstanbul: 121-124.

DURUGÖNÜL, S. 2007.

“Tarihi Gelişim,” *Dağlık Kilikya’da Bir Antik Kent*

- Kazısının Sonuçları Nagidos (Ed. E. S. Durugönül). İstanbul: 4-8.
- DURUKAN, M. 2007.
“Nekropol Alanları, ”, Dağlık Kilikya’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos (Ed. E. S. Durugönül). İstanbul:23-42.
- DÜNDAR, E. 2012.
Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Antalya.
- EGGEBRECHT, A / KONRAD, W. 1978.
Sumer, Assur, Babylon 7000 Jahre Kunst und Kultur zwischen Euphrat und Tigris. Deutschland.
- ERTEN, E. 2007.
“Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nden Cam Pendant,” OLBA XV: 1-12.
- FLOURENTZOS, P. 1985.
“An Archaic Tomb from Khirakitia,” Report of the Department of Antiquities Cyprus 1985: 222-231.
- GOLDMAN, H. 1950.
Excavations at Gözlükule, Tarsus I: The Hellenistic and Roman Periods. Princeton.
- GORIN-ROSEN, Y. 1998.
Ancient Glass from the Holy Land. San Francisco.
- HAEVERNICK, T. E. 1968.
“Doppelköpfchen,” Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock XVII 7/8: 647-653.
- HAEVERNICK, T. E. 1976.
“Glas und Bronzeamulett aus Karthago,” Festschrift für Waldemar (Eds. Th. E. Haevernick/A. Von Salder). Mainz: 29-32.
- HAEVERNICK, T. E. 1977.
“Gesichtspierlen,” Madrider Mitteilungen 18: 152-231.
- HARDEN, D. B. 1968.
“Ancient Glass I: Pre-Roman,” Archeological Journal 125/1: 46-72.
- HOFFMANN, H./ DAVIDSON P. F. 1965.
Greek Gold Jewellery from the Age of Alexander. Mainz/Rehin.
- IŞIK, F. 2000.
Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League. Antalya.
- KEEN, A. 1993.
“Gateway from the Aegean to the Mediterranean: The Strategic Value of Lycia Down to the Fourth Century B.C.,” Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien 6-12 mai 1990 (Eds. J. Borchhardt / G. Dobesch). Wien: 71-77.
- KELLER, C. A. 2005.
“The Joint Reign of Hatshepsut and Thutmose III,” Hatshepsut From Queen to Pharaoh (Eds. C. H. Roehring/ R. Dreyfus/ C. A. Keller). London: 96-100.
- KORKUT, T. 2015a.
“Arkeoloji”, Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu (Ed. T. Korkut). Ankara: 3-228.
- KORKUT, T. 2015b.
Akdağlar’ın Yamacında Bir Likya Kenti Tlos. İstanbul.
- LIMC III, 1-2. 1986.
Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae. Switzerland.
- LIMC VIII, 2. 1997.
Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae. Switzerland.
- LISELLE, A. R. 2005.
“Glass Core Pendant From The Studium Biblicum Franciscanum-Jerusalem,” Liber Annus 55, 2005, 435-456.
- LUBSEN-ADMIRAAL, S. M / CROUWEL, J. 1989.
Cyprus and Aphrodite. Denmark.
- MAASKANT-KLEIBRINK, M. 1978.
Catalogue of the Engraved Gems in the Royal Coin Cabinet the Hague. The Greek, Etruscan and Roman Collections. Washington.

- MOOREY, P. R. S. 1994.
Ancient Mesopotamian Materials and Industries. The Archeological Evidence. USA.
- MOSCATI, S. 1987.
Iocalia Punica, La collezione del Museo Nazionale G. A. Sana di Sassari, Atti Della Accademia Nazionale Dei Lincei VIII, XXIX, 1.
- MOSCATI, S. 1988.
"Stela," The Phoenicians (Ed. S. Moscati). Milan: 304-327.
- MOSCATI, S. 2004.
Fenikeliler (Çev. Sinem Gül). Ankara.
- ÖZYAR, A./ ÜNLÜ, E. 2015.
"Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule", Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları, (Ed. Ü. Aydınöğlu). Mersin: 41-57.
- PRICE, H. 1971.
"Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought," Journal of Hellenistic Studies 91: 48-69.
- RICHTER, G. M. A. 1987.
A Handbook of Greek Art. London.
- ROSEN, Y. 1998.
Ancient Glass from the Holy Land, Fine Arts Museums of San Francisco Israel Antiquities Authority. USA.
- RUSSMANN, E. R. 2005.
"Art in Transition. The Rise of the Eighteenth Dynasty and the Emergence of the Thutmoside Style in Sculpture and Relief," Hatshepsut From Queen to Pharaoh (Eds. C. H. Roehring/ R. Dreyfus/ C. A. Keller). London: 23-43.
- SEEFRIED-BROUILLET, M. 1994.
From Hannibal to Saint Augustine. Ancient Art of North Africa from the Musée du Louvre. Atlanta.
- SEEFRIED, M. 1979.
"Glass Core Pendants Found in the Mediterranean Area," Journal of Glass Studies 21: 17-26.
- SHEAR, T. L. 1936.
"The Campaign of the 1935," Hesperia V: 1-42.
- SPIER, J. 1992.
Ancient Gems and Finger Rings. California.
- STEWART, A. 1990.
Greek Sculpture an Exploration. USA.
- STIEGLITZ, R. R. 1990.
"Die Göttin Tanit im Orient", Antike Welt 21: 106-109.
- TATTON-BROWN, V. 1981.
"Rod-formed Glass Pendants and Beads," Catalogue of the Greek and Roman Glass in the British Museum Volume 1. Core- and Rod- Formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects. (Ed. D. Harden). London: 143-155.
- UBERTI, M. L. 1988a.
"Ivory and Bone Carving", The Phoenicians (Ed. S. Moscati) New York: 456-471.
- UBERTI, M. L. 1988b.
"Glass", The Phoenicians (Ed. S. Moscati) New York: 474-491.
- UYGUN, Ç. 2000.
Patara Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi Takıları (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Antalya.
- UZUNOĞLU, E. 1993.
"Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'da Kadın," Çağlarboyu Anadolu'da Kadın. Anadolu Kadınının 9000 Yılı (Ed. G. Renda). İstanbul: 16-25.
- YOUNG, R. 1949.
"An Early Amulet Found in Athens," Hesperia Suppl. VIII: 427-432.
- ZOROĞLU, L. 2015.
"Kelenderis Kazıları", Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları (Ed. Ü. Aydınöğlu). Mersin: 83-99.
- ZWIERLEIN-DIEHL, E. 2003.
Siegel und Abdruck. Antike Gemmen in Bonn. Sonderausstellung vom 18. September 2002 bis 31. Januar 2003. Bonn.

ACHAEMENID ARCHITECTURE IN SOUTH CAUCASUS AND THE BLACK SEA CULTURAL BASIN

GÜNEY KAFKASYA VE KARADENİZ KÜLTÜR HAVZASI'NDA AKHAİMENİD MİMARİSİ

Saba BEİKZADEH* - Farshid İRAVANI GHADİM**

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Ocak 2017

Hakem Değerlendirmesi: 5 Ocak 2017

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.007

Article Info

Received: January 2, 2017

Peer Review: January 5, 2017

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.007

Keywords: Achaemenid Architecture, Cultural Region of the Black Sea, Southern Caucasus, Achaemenid Art

Anahtar Kelimeler: Akhaemenid Mimarisi, Karadeniz Havzası, Güney Kafkasaya, Pers Stili

ABSTRACT

The Achaemenid architecture is the most exquisite art of this culture due to the artistic and technical features. New excavations in the cultural region of the Black Sea and the southern Caucasus represent accumulation of Achaemenid artistic evidences and the effects of the Persian Style on the architecture. It contains palaces, columned halls, Gates, and temples. Achaemenid palaces with pedestals in Pontus and Oluz Höyük other monuments from Sari Tepe, Gumbati, Benjamin, Qaracamirli, Samadlo, Sarikhe, Zikhiagora are identified. All of them have similar features as Achaemenid's.

They reveal a kind of concordance in structures and decorations. Whence there are a vast number of the Achaemenid architecture evidences, an extensive scientific investigation is discussed. The most important question of this research is to introduce the homogeneity state of the Achaemenid architecture in the area of research. It is a fundamental investigation Conducted by a descriptive – Analytic method and documentation based in quantitative method and analysis the evidences.

* M.A., (History of Art), E-mail: sababeakzadeh@yahoo.com

** Assistant Professor Dr., Department of Archaeology Faculty of Conservation Art University of Isfahan, E-mail: iravanline@au.ac.ir

ÖZET

Akhaimenid mimarisi, artistik ve teknik özelliklerinden dolayı bu kültürün en enfes sanatıdır. Kara denizin kültürel bölgesi ve Güney Kafkasya'da yapılan yeni kazılarda Akhaimenid artistik bulgular ve mimaride Pers etkileri bulunmuştur. Bu bulguların arasında saraylar, sütunlu salonlar, kapılar ve tapınaklar vardır. Pontos ve Oluz Höyükte ki, Akhaimenid saraylarda bulunan kaideler, Sari Tepe, Gumbati, Benjamin, Qaracamirli, Samadlo, Sarikhe, Zikhiagora da bulunan başka anıtların tamamında Akhaimenid etkileri görülmüştür.

Bu yapılar yapım ve süsleme açısından bütünlük içerisindedir. Her ne kadar pek çok Akhaemenid mimari buluntu ve geniş bilimsel araştırmalar tartışılada, önemli olan Akhaemenid devletinin mimarisinin homojen yapısının ortaya çıkartılmasıdır. Bu durum en azından çalışmamızın odağını oluşturan bölge için geçerlidir. Bu temel araştırma betimleyici-analitik yöntem kullanılarak ve dokümantasyon nicelik olarak incelenmiştir.

INTRODUCTION

Cyrus the Great spent the early years of his monarchy in Anshan, and then in Ecbatana and Babylon. The thought of establishing a great capital came to his mind after the conquest of Lydia and by observing the magnificent religious buildings and modern architecture of that land. So a group of Ionic and Lydian stonemasons were brought to the Persia. The footprints of them can be seen in Pasargadae on elements such as platform, columns and clamps used for fastening the stone blocks. As the Achaemenid architecture reveals harmony and proportion and also massive and magnificent palaces of the Achaemenid kings form important buildings, it could be considered as an art index of this era. It is identified in areas dominated by Achaemenid and either attributed to the constructions of the Achaemenid nobles or the influence of The Achaemenid architecture.

The Black Sea is located between southeastern Europe and Anatolia. It is connected to the Marmara Sea through the Bosphorus Strait and by the Dardanelles Strait to the Aegean Sea. It has had vital importance in the regional trade throughout the ages. The Black Sea is surrounded by six countries. It has borders with Ukraine on the north, Russia on the North-East, Georgia on the east, Turkey on the south, Romania and Bulgaria on the west. The works from the basin of the Black Sea indicate its importance in pre- history, and historic periods. A new chapter was opened in the field of the art and culture¹ by Cyrus the Great and Darius I in 514 BC regarding to the battles with the Scythians in the south area of Danube and conquest Thrace region (Tris).

The background research of the Achaemenid on the north of the Caucasus Mountains started with the theory of Tolstikov and continued with the theory of Vinogradov who believed in the effect of the local art. He considered sakaib art as an effective factor on the areas of Bosphorus more than the Achaemenid art². Until the 1970s, there was not almost any excavation in the settlements of the Iron Age in Georgia. The Georgian archaeologist Gagoshidze was the first person who emphasized on the

important role of the Achaemenid architecture in this area he compared the tower like temple of Samadlo in the center of Georgia with similar buildings in Achaemenid imperial and Urartu³.

A discussion about the Achaemenid effect on the northern coast of the Black Sea was proposed by Fedoseev in 1997. He dealt with the collection of some of the Achaemenid goods which inspired by the Achaemenid arts. They were mainly seals and coins.

The theory proposed by Fedoseev was criticized by Molev in 2001. He believes that the existing works only prove the cultural and economic relationship between colonies and their metropolis conveyed by some of the elements of the Achaemenid culture and nothing more. The last publication and data accumulation the Achaemenid goods and inspired with the Iranian art related to the north region of Black Sea have been done by Treister⁴.

At the beginning of twentieth century, Smirnov claimed some of the findings in the Sites of the Southern Caucasus have Achaemenid origin⁵.

With the new findings Anochin, concludes that the ambassadors and Achaemenid merchants had strong presences in the region of the Black Sea. It was attested by two Achaemenid cylinder seals from Kerch. They have artistic court style. Iranian kings or fighters have been depicted on seals while fighting with enemies and defeating them⁶.

Identified Achaemenid architectures in Southern Caucasus and cultural region of the Black Sea

PALACE

According to the conducted investigations in this research, 5 palaces were identified as follows:

Sari Tepe Palace

An extensive structure was discovered uncovered in Azerbaijan on the outskirts of the modern town Kazakh in the Kura village at the west part of the Sari Tepe, (Fig. 1). There were two bell shape Achaemenid pedestals (Photo 1) and some potteries and earthen wares attested

¹ V. (Rehm 2010:171-173), (Lukonin/Ivanoy 2012: 90), (Gergova 2010:78), (Трепсеп 2013:351), (Venedikov 1977: 42-45), (Yablonsky 2010: 138), (Dzhavakhishvili 2007:118), (Simpson 2005: 124), (Sideris 2008:343), (Curtis 2005: 133), (Ignatiadou 2005:419), (Triantafyllidis 2001: 13), (Babaev/Gagoshidze/Knauf 2007: 31-45), (Babaev/Gagoshidze/Knauf 2009: 88-91) (Bill 2010:15-20), (Erlikh 2010: 47-65), (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010:111-122), (Shemakhanskaya/Treister/Yablonsky 2009:211-220), (Summerer2003:17-42), (Termartirossov 2001: 155-163), (Трепсеп М.Ю (Бонн) 2010: 335-377), (Treister 2007:67-107).

² Nieling, 2010:123.

³ Knauss 2005: 200.

⁴ Nieling 2010: 123-124.

⁵ Knauss 2005: 200.

⁶ Nieling 2010: 131.

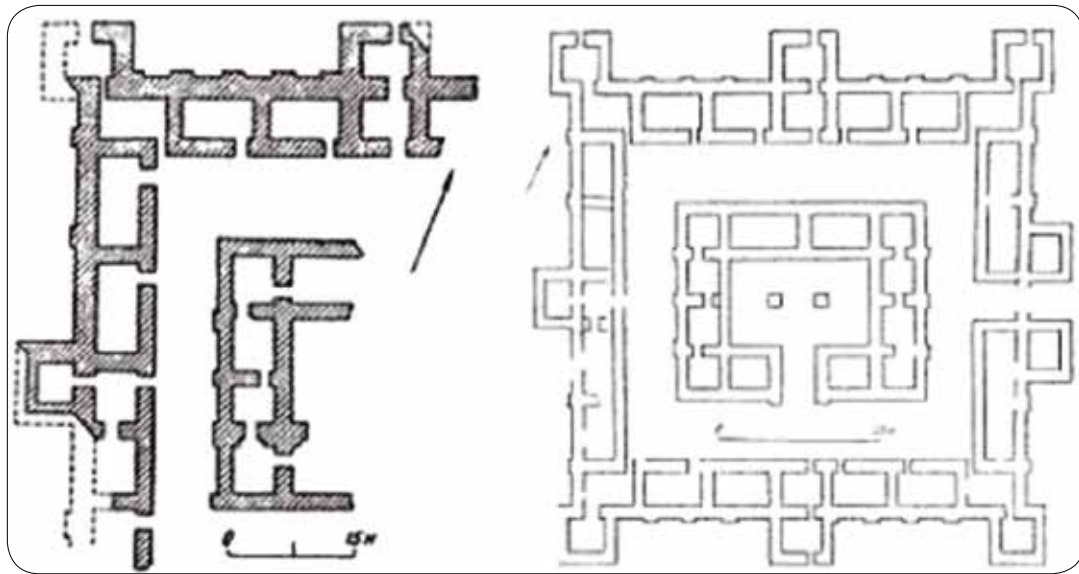

Figure 1: Sari Tepe / "Palace" Plan / *Sari Tepe / "Saray" Planı* (Khatchadourian 2008: 441)

Photo 1: Sari Tepe / Pedestal / *Sari Tepe / Sütun Altlığı* (Knauss / Gagoshidze / Babaev 2013: 5)

the presence of an Achaemenid palace. The pedestals were similar to Susa's and Persepolis' pedestals. Similar pedestal was identified in Caucasus and Gumbati⁷.

Qarajamirli Palace

A clay-brick wall with the limestone glaze was discovered after digging half a meter of the soil in the first year of excavation in Ghorban Tepe in Azerbaijan. The height was about 1.70 meter. Then, an area was opened with dimensions of approximately 2000 square meter (Fig. 2). In the east side of the hill an entry with an architectural plan of two rows of six columns was identified. It seems to be a gateway to access central building. A podium with

Figure 2: Qarajamirli / Palace / *Qarajamirli / Saray* (Knauss / Gagoshidze/Babaev 2013: 11)

a width of 2 meters and a depth of 1 meter and a height of 3 meters was identified in the western part behind the large main hall⁸.

A vast hall in the central axis of the building was identified in the east side of the entrance⁹. The main hall is 27×27 square per meter. The roof must have been supported by 6 pedestals. The mud floor was probably rugged by carpets. Based on the architecture analysis, the architecture has been symmetric. One should be pass a long corridor to access the rooms. It is supposed the walls of the rooms were supporting ones and have bored

⁷ Knauss 2006: 96-97.

⁸ Knauss / Gagoshidze/Babaev 2013:10-12.

⁹ Babaev / Gagoshidze/Knauss 2007: 35.

Figure 3: Qarajamirli /Ghorban Tepe Palace / *Qarajamirli /Ghorban Tepe Sarayı* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 14)

Photo 2: Qarajamirli / Pedestal / *Qarajamirli / Sütun Altlığı* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 12)

the heaviness on the roof. A porch has been discovered in the excavated section (Photo 2). The north-south corridor separates the west- east part. It is also the entrance way of four large halls. A six columns hall has been separated from other places by this corridor. There are small rooms behind the corridor (Photo 3). The corridor ended to a stairway in the southwestern side. The thickness of the wall shows its remarkable height. Outer walls have been usually made of seven mud bricks. The walls are 2.60 meters in height. The rooms have been surrounded by the thick walls made of 5 bricks. The walls are 1.85 meters in height (Fig. 3). The size of mud bricks are 33×33×12 centimeters. There is a sand layer beneath the mud bricks. A clay layer and sand temper are beneath the pedestals¹⁰.

Some wooden beams stand on the bell- shaped pedestals made of limestone, have supported the roof of the hall (Figs.4-6). These bases are decorated on top with the

Photo 3: Ghorban Tepe/ North-South Corridor / *Ghorban Tepe / Kuzey-Güney Koridoru* (Knauss/Gagoshidze/ Babaev 2013: 13)

vertical leaves and petals and a torus (Photo 4). The shaft of the columns is 60 centimeters in height (Fig. 7)¹¹.

The plan of this structure is comparable with the structure of Ideal Tepe. Another kind of pedestal has been found in the northwest of the six columns hall (Photo 5). The bell shaped pedestals were used in two identified four

¹⁰ Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 12- 14.

¹¹ Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 35.

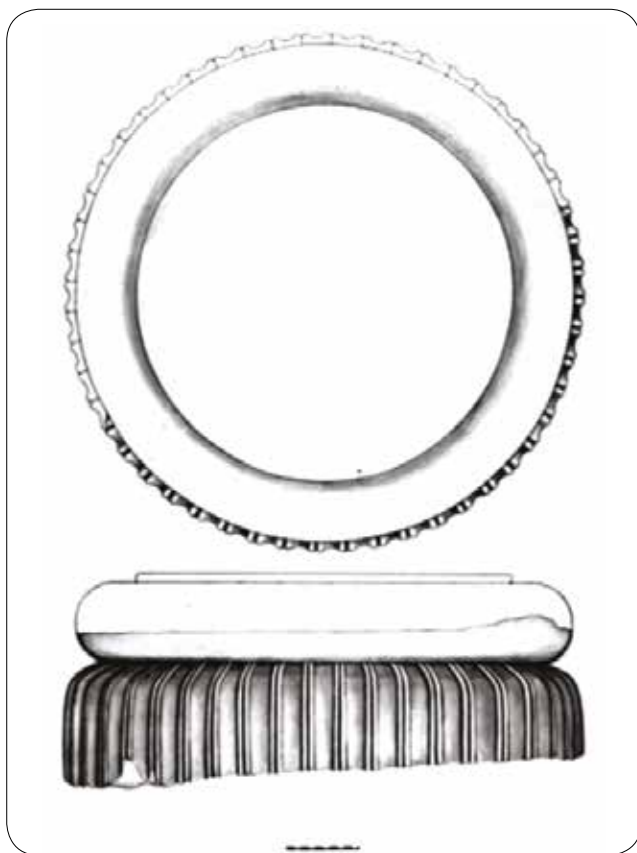

Figure 4: Qaracamirli / A Column Base / *Qaracamirli / Bir Sütun Altlığı* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 37)

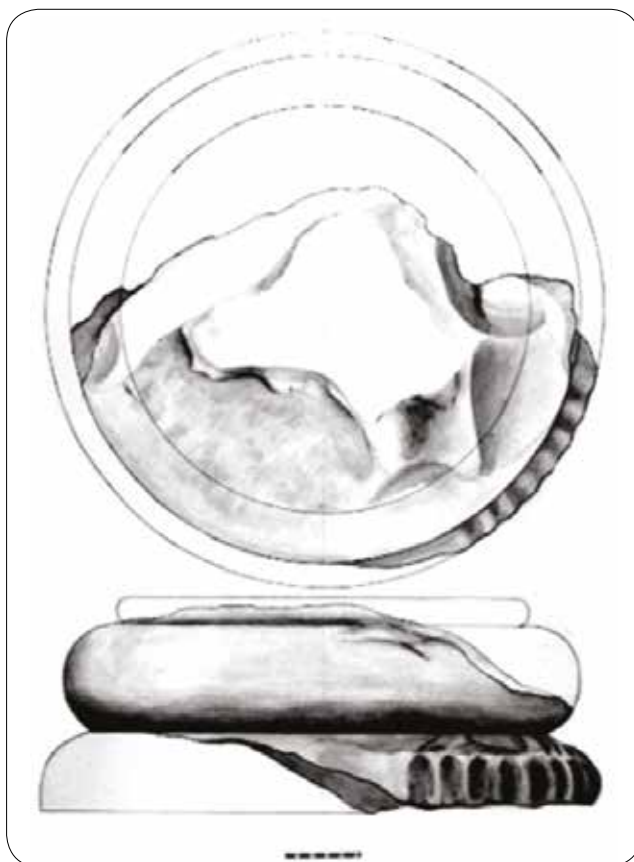

Figure 6: Qaracamirli / Azerbaijan, A Column Base / *Qaracamirli / Azerbaijan, Sütun Altlığı* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 39)

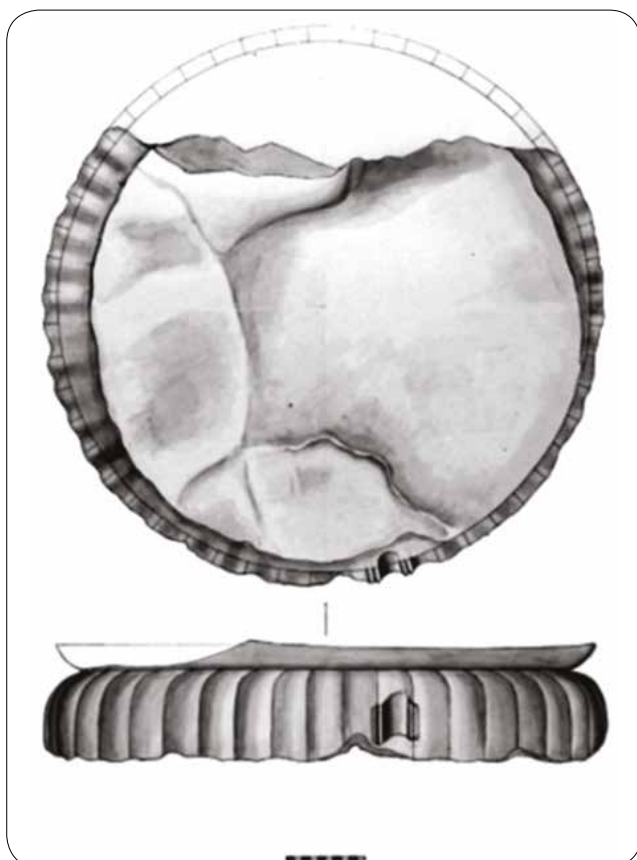

Figure 5: Qaracamirli / A Column Base / *Qaracamirli / Bir Sütun Altlığı* (Babaev/ Gagoshidze/Knauss 2007: 38)

columns halls (Photo 6). There are less delicate square shaped pedestals in the west and south parts¹². There are a large number of hills around the temple- house. The pedestals made of limestone were discovered as same as those ones in Daraya Takh. Similar pedestals have been found in some historical sites in Iran and Mesopotamia. However, these pedestals seem to be simultaneous with Achaemenid bell shaped pedestals¹³.

About 150 pieces of pedestals have been found in Qarajamirli (Ghorban Tepe and Ideal Tepe). Qarajamirli has not been probably a center of satrapy as Zikhiya-Gora. For this reason, Achaemenid style structures have not made of stone and wood as a local character has been used such as Caucasus.

Gumbati Palace

The remains of a monument (Fig. 8) were discovered in Alasani valley in the easternmost region of modern Georgia called Gumbati, it has been built in the 5th or early 4th century B.C. The ground plan measures approximately

¹² Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 15.

¹³ Babaev/ Gagoshidze/ Knauss 2007: 4.

Photo 4: Qarajamirli / Pedestal / *Qarajamirli / Sütun Altlığı* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 40)

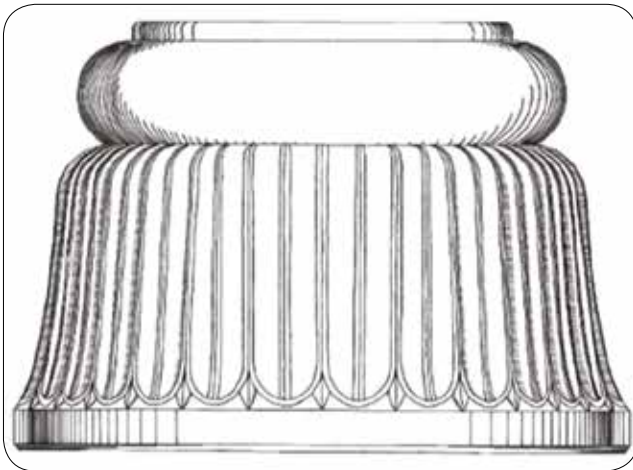

Figure 7: Qarajamirli / Reconstruction of the Bell-Shaped Column-Base of the “Palace” / *Qarajamirli / Saray İçinde Çan Şeklindeki Sütun Altlığının Yeniden Yapılandırılması* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 40)

40 by 40 meters. The fragments of at least five bell-shaped pedestals (Photo 7) as and as a torus made of local limestone have been found, unfortunately none of them was in situ. One of the three bell shaped pedestals had the greatest diameter of approximately 84 cm, and two others were a little bit smaller relatively 73 cm. One may guess there were two columned halls or porticoes. There might be an entrance hall in the west part and a main hall in the center. Whether the central part was completely roofed or, designed as an open courtyard, is unanswered due to the insufficient archaeological evidences. No doubt such an edifice of this size and architectural decorations must have been primarily an administrative building. The functions such as religious activities might have been added. Neither its architecture nor any findings make us think that it was a temple. The towers and protrusions of the building exterior have fortification characters, but at least the pedestals show that it has not been a fortress. It must have been a kind of palace in the sense of a different use such as public with residential functions the existence of a small military detachment is a possibility that cannot be ruled out. The prototypes of such monuments are royal palaces in Persepolis and Susa. Architectural plan and small

Photo 5: Qarajamirli / Pedestal in Six Columns Hall / *Qarajamirli/ Altı Sütunlu Salon Sütun Altlıkları* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 16)

Photo 6: Qarajamirli / Bell Shaped Pedestal in four Columns Hall / *Qarajamirli / Dört Sütunlu Salon Çan Şeklinde Sütun Altlıkları* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2013: 15)

findings make it probable that the great building in Gumbati has served as the residential place of a Persian officer or a local chieftain - as vassal of the Great King. Anyway, it gives convincing proof of Persian presence in this region¹⁴.

¹⁴ Knauss 2006: 89-91.

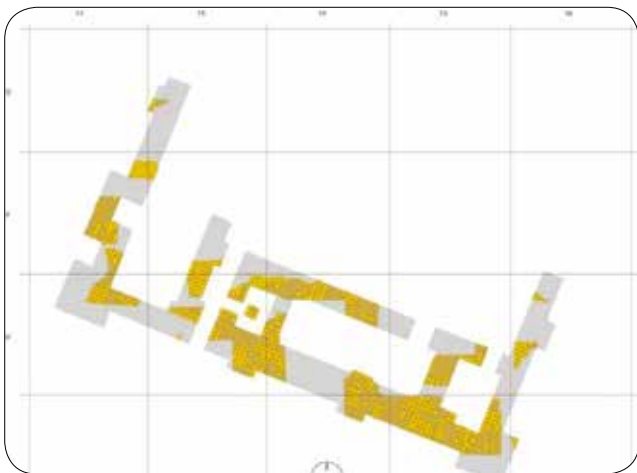

Figure 8: Gumbati / "Palace" Reconstruction / Gumbati / "Saray" Rekonstrüksiyonu (Knauss/ Gagoshidze/ Babaev 2013: 3)

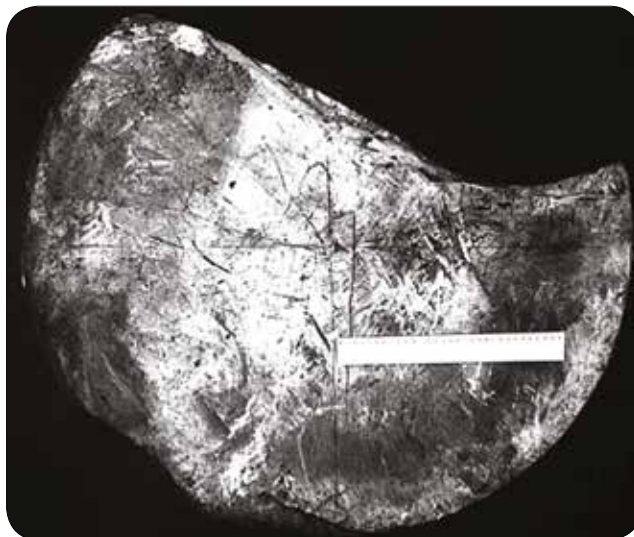

Photo 8: Gumbati / Pedestal, Bottom / Gumbati / Sütun Altlığı, Alt Kısım (Knauss 2006: 96)

Photo 7: Gumbati / Pedestal, Bottom / Gumbati / Sütun Altlığı, Alt Kısım (Knauss 2006: 90)

The quality of execution makes us suspect that at least some of the craftsmen have been foreigners. For example, the incisions on the bottom of a pedestal from Gumbati (Photo 8) indicate that they have been made by experienced stone-cutters. The purpose of those incisions was to divide a circle into four identical sections, using geometric formulas. At these points the stone-cutter made a notch on the exterior. These notches are still visible at the end of the spandrels. The pedestals and capitals show that the builder-owners have had close relationship with the Achaemenid Empire¹⁵.

Benjamin Historical Building Complex

Felix Ter-Mmartirossov uncovered several monumental complexes at a site called Benjamin about 10 km southwest

of Kumairi in north-western Armenia in the late 1980's. Three different stages of a huge building can be distinguished (5th -1st centuries BC). The earlier levels must have been contemporary with the "palaces" in Sari Tepe and Gumbati.

The pedestals made of local black tufa are found in this site. The excavator assumes that this building had cultic function but as no significant relevant structure or even a small ritual finding has been found; this interpretation is not decisive. It might have used as a place. Bell-shaped pedestals seemed to belong to the earlier phase and concurrent with the Achaemenid period¹⁶.

It was a large palace in the shape of rectangular. The palace was built in 5th century BC. Later on it has been reconstructed several times until the early Roman period in the Armenia based on the Augustan coins found there. At the first stage of settlement, the palace was almost square in plan with approximate dimensions of 28 × 28 (Fig.9). The lower parts of the walls were made of stone and upper parts were made of mud-bricks decorated with flat pilasters rested. The building included two large square rooms located in the central part, which were surrounded by rectangular rooms. The palace had two entrances or doors in the south. Functionally, the complex was a combination of the ritual rooms in the eastern part and ordinary rooms in the west. The central rooms might have had ritual function. The sanctuary was opened to a columned room in the north was supposed as a treasury. The western part was separated from the east side by a wall without passage. This part has been apparently a palace. A lotus shaped pedestal with flutings was found in this part (Fig. 10 / Photo 9). It was made of black

¹⁵ Knauss 2006: 95.

¹⁶ Knauss 2006: 100.

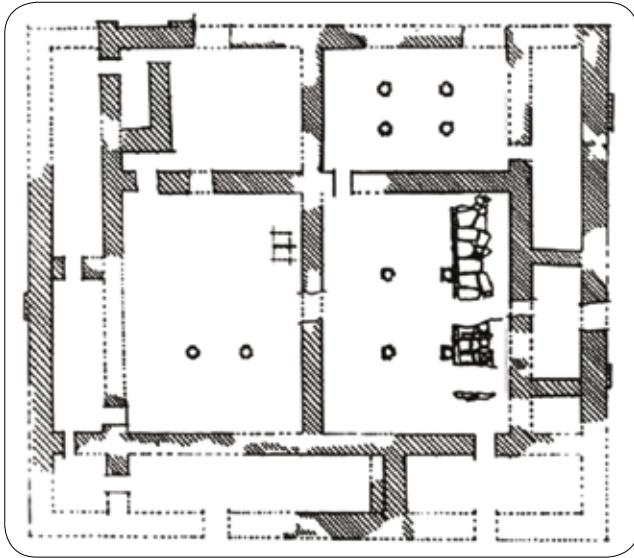

Figure 9: Benjamin / Plan of the Palace-Sanctuary / *Benjamin / "Saray- Koruma Alanı" Planı* (Termartirossov 2001: 158)

tufa-stone and has a diameter of 70 cm. A large number of pedestals have been found in the other part of the building. The majority of them had a torus-like shape (round) (Fig.11). The decorations of one of the black tufa pedestal remind the pedestals in Persepolis. But it has a different shape, a low square plinth on which a large round torus is placed. It is decorated by large stylized embossed petals. There is another torus above which marked on for putting the column. Perhaps Asia Minor and Iran had influences on the pedestal in question. The edges of the petals which have sprung outwards from a smooth cylinder are characteristics of the buildings of the reign of Artaxerxes I in the middle of the 5th century BC. Some of these pedestals were rearranged or moved, while others were destroyed during the reconstructions of the palace in post Achaemenid period. To calculate the number of the completely preserved pedestals and the fragments, there could have been 8 or 10 columns in the building. The columns themselves were made of wood. Considering the placement of the pedestals found in situ and the later reorganizations, the original layout of the building and the disposition of its columns seem to be as following: two torus pedestals have been placed in the sanctuary or along the paved floor or more probable in the entrance of the sanctuary. 4 or 6 pedestals were in the central part of the treasury while the other two pedestals were situated in the central part of the room¹⁷.

Oluz Höyük Palace

Oluz Höyük is located 2 km north-west of Gözlek village and 5 km east of Toklucak (former Oluz) village and 3 km south of Amasya-Çorum south of the highway in Turkey.

¹⁷ Ter-Martirossov 2001: 159-160.

Photo 9: Benjamin / Pedestal / *Benjamin / Sütun Altlığı* (Knauss/ Gagoshidze/ Babaev 2013: 6)

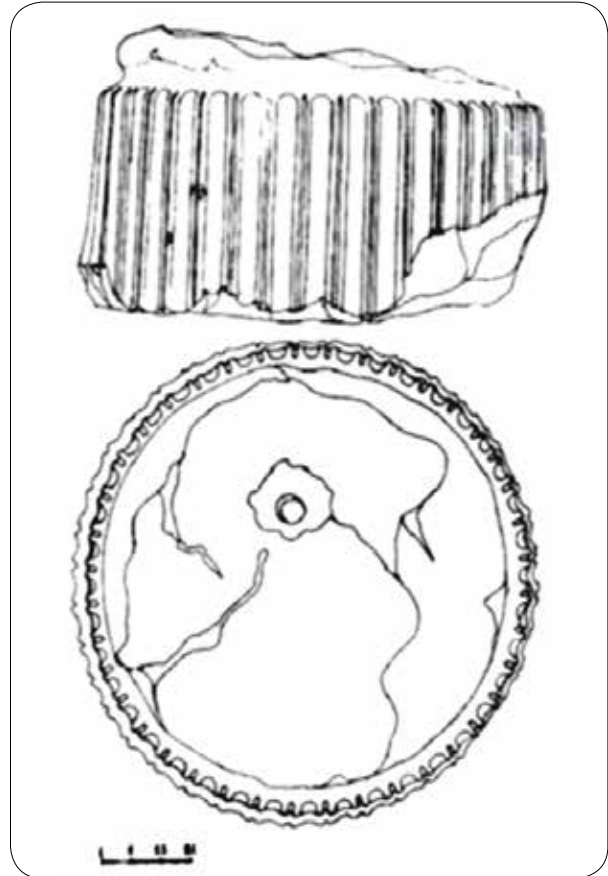

Figure 10: Benjamin / Pedestal / *Benjamin / Sütun Altlığı* (Termartirossov 2001: 159)

As a result of systematic archaeological excavation in 2011 four main cultural strata were found. Achaemenid new findings and architecture are very important in the Oluz Höyük. The second cultural layer (425-200 B.C.) is divided into two main stages, A and B. This layer is characterized of the architecture with a building complex

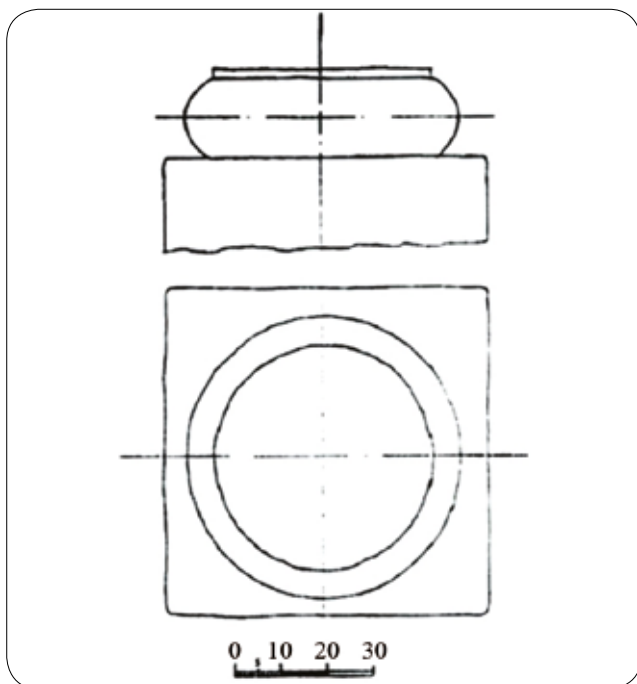

Figure 11: Benjamin / Pedestal / Benjamin / Sütun Altlığı (Termartirossov 2001: 159)

thought to be a small palace or mansion in the north (Photo 10)¹⁸. Potteries and a monumental stone paved road extending from southwest to northwest reflect the Achaemenid traces¹⁹.

COLUMNED - HALL

Based on the investigations conducted in this research, two columned halls were identified as follows:

ARGISHTIKHINILY COLUMNED- HALL

Argishtikhinily was an important Urartian center in the Caucasus. It became an Achaemenid settlement in the 500 BC. It is difficult to define the “Achaemenid” layer, but several renovations, e.g., a hall in the western part of the citadel (Fig.12), may have related to the Achaemenid occupation. The ceramic assemblage sometimes shows close affinities to Achaemenid shapes. Nevertheless, it is uncertain whether these vessels have been made in the Achaemenid period or in Hellenistic time. Some of the Elamite cuneiform tablets dated to the 6th or 5th centuries B.C.²⁰ refutes the theory of the termination of the settlement in the Achaemenid period. Despite the differences of opinion about the text of the tablets linguistics accept to date them back to the end of the 6th

Photo 10: Oluz Höyük / Called A and B Phase Stratum is Characterized by the Remains of a Building with a Small Palace Features or North Showing the Site Host, and Southwestern Architecture / Oluz Höyük / A ve B Olarak Adlandırılan İkinci Mimari Tabaka, Küçük Bir Sarayın Kalıntıları, Kuzey Bina (Malikane) Ve Güneybatı Mimarisi (Dönmez 2012: 145)

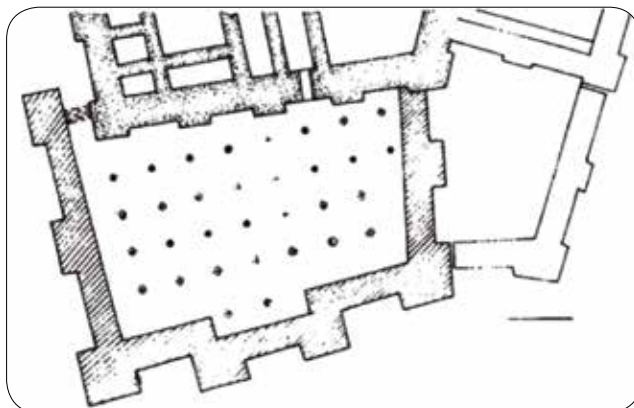

Figure 12: Argishtihinili (Armavir) / Citadel, Western Hall / Argishtihinili (Armavir) /Kale, Batı Salonu (Knauss 2006: 101)

and the first quarter of the 5th century BC. At the same time the columned hall was built at the entrance of the fortress²¹.

According to Geoffrey Summers this monument was the center of Armenia or the 13th satrapy. The archeological materials let us to consider Armavir (Argishtikhinily) as a large administrative center or even the center of the Armenian satrapy²².

¹⁸ Dönmez 2012: 145.

¹⁹ Dönmez 2011: 118/Dönmez, 2012: 142-145.

²⁰ Knauss 2006: 100-102.

²¹ Ter-Martirossov 2001: 156.

²² Ter-Martirossov 2001: 157.

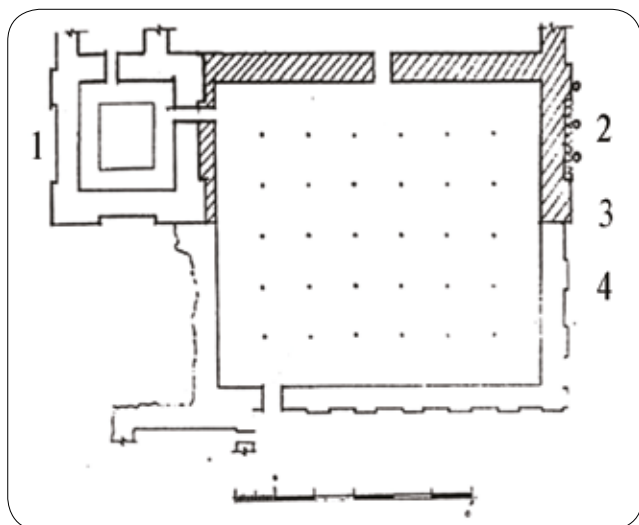

Figure 13: Erebuni / the Apadana, 1.Urartian 2.Post Urartian 3.First Achaemenid Period 4.Second Achaemenid Period. Erebuni / Apadana, 1. Urartu 2. Post-Urartu 3. Birinci Akhaemenid Dönemi 4. İkinci Akhaemenid Dönemi (Termartirossov 2001: 157)

EREBUNI COLUMNED- HALL

The Urartian fortress Erebuni is located on a hill called Arin Berd in the eastern outskirts of Erevan²³. Erebuni was an important administrative center in the Achaemenid times. Felix Ter- Martirossov continued an excavation in this site again in the 1990's. His investigations mainly focused on the Achaemenid layers. According to Ter-Martirossov a number of the columned halls have been redesigned and built during the Achaemenid period (Fig.13)²⁴.

There was an Achaemenid fortification on which 2 meters of height has left. Also, there were traces of an Achaemenid cultural stratum which had a depth more than one meter in some parts. It now appears that it could have been a fortified Achaemenid center, built on the site of an Urartian fortress also it was reconstructed and annexed to another part of the building.

A complex with a hall of 30 columns which could be called an Apadana was another discovery. It was the basis of the accurate identification of Erbuni as a center of the 18th satrapy by G. Tiratsyan and others.

It is supposed that the Apadana has been built on a place where had originally existed a hall with 12 columns

²³ Archaeological investigations began in 1950. According to the archaeological evidence the fortress has not been destroyed at the time of the fall of the Urartian Kingdom, whereas Karmir Blur on the northwestern border of Erevan, residence of the Urartian governor of Transcaucasia, was razed to the ground and completely abandoned in the second half of the 6th century BC.

²⁴ Knauss 2006: 102.

belonged to the Urartian temple of Khaldi. It was has been also suggested that a hall with 18 columns was attached to the hall in the 5th century, thus creating an Apadana was formed.

The exploration carried out in 1999 showed that the Urartian cultural stratum is more deep and the level of the floor of the Urartian structures is 120 cm lower than the floor of the 12 columned- hall. Thus, the study of the stratigraphy gives the following picture: the Urartian cultural stratum was covered by a new clay-rammed floor 40 cm above the Urartian floor. The floor was paved by stone slabs and stretched beneath the wall of the 12 columned- hall. Also three large cylindrical pedestals stand along the paved floor. Later on, this structure was covered by another clay-rammed floor and the 12 columned- hall has been erected over it. Only later the walls of the Apadana annexed.

Thus, at first the site was the Urartian temple of Khaldi then a construction including a paved floor and some columns was erected near the temple in the 6th century. Hereafter, the 12 columned- hall was established. It seems the construction of the 12 columned hall in Erbuni related to the transformation of the function of the site into the center of 18th satrapy in the 5th century BC. The construction of Apadana is supposed to be dated to the middle of the 4th century²⁵.

It is unique since the Apadana of Erbuni is the only building of this type found outside Iran. This structure would not been built by accident. It may be related to a specific historical person, named Orontes, who was the satrap of Armenia at the end of the 5th and the beginning of the 4th century BC. He married the daughter of the Achaemenid king Artaxerxes. He was the leader of the revolt of the satraps and minted his own coins which were the king's prerogative. Therefore it is probable to assume that the reorganization of the 12 columned- hall into an Apadana was the result of his royal aspiration²⁶.

PROPYLEION

According to the conducted investigations in this research, 1 propyleion is identified as follows:

QARAJAMIRLI PROPYLEION IN AZERBAIJAN

A limestone pedestal with cyma-recta-profile was found near the village Qarajamirli, Shamkir district in

²⁵ Ter-Martirossov 2001: 157-158.

²⁶ Ter-Martirossov 2001: 160.

Azerbaijan (Photo 11). This is a typical Achaemenid piece of architectural decoration and such prototypes are known from Susa and Persepolis. It belongs to the type of the bell-shaped pedestal which has been used at least from Darius I until Artaxerxes II (521-359 BC). Such pedestals have exclusively been found in connection with the monuments owned by high Achaemenid officials²⁷. Both the substance (limestone) and the execution of several details suggest that it had been made in the same workshop as the workshop of the bell-shaped pedestal found in Gumbati. The later workshop was in Shamkir 60 km far from Gumbati²⁸.

A large building of the Achaemenid period has been uncovered in Ideal Tepe near Qarajamirli. This is a large clay brick building of an almost square plan (Fig.14). The dimensions are 22m×23m and come close to the buildings in Pasargadae and Susa. The structure consists of a complex of three columned rooms in the central axis: an eastern portico with probably two columns, a central hall with four columns and a four columned- portico on the west part. These rooms were flanked by symmetrical subsidiary elements to the north and south. Visitors access to these rooms only through the central columned hall²⁹.

The thickness of outer walls is almost 1.5m (four bricks), whereas the thickness of the inner walls is a few more than 1m (three bricks). The building lacks any decoration of pilasters or niches, which are characteristics of many Achaemenid structures. A conspicuous mud-brick structure may indicate that there was a staircase or a podium in the southwestern room of the building. In most cases, four layers of mud-bricks have left but sometimes not more than one, has been preserved; The size of these bricks are approximately 34 by 34 cm and their thickness are 12 cm. The use of half-bricks facilitated the bonding. A gravel foundation served as a drainage system in an unclear case and has revealed the extension of the walls³⁰. Also pedestals had a sand foundation. The walls and floors were covered by clay³¹.

To estimate both the diameter of the pedestals and the width of the walls, a height of 5m or even 6m seems reasonable. The pedestals are 89cm in diameter at the bottom. The incision on top of the bases, in the torus shows a smaller diameter as 52 cm. That is approximately one royal Persian cubit. Remained traces by chisels and incisions on the bottom as well as on the front of the bases

Photo 11: Qarajamirli / Pedestal / *Qarajamirli / Sütun Altlığı* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 33)

show that they have been made by skilled stonemasons. The column drums as well as the capitals must have been made of wood as no limestone fragments of which have been identified among the more than 150 pieces of the sculpture in Qarajamirli. It worth mentioning, up to the present day no stone column shaft and only two or three stone capitals from the Achaemenid era have been found all over Caucasus. One of them is the well-known protome double-bull capital from Zikhiya-Gora. A wooden structure must have borne the roof of the building in Ideal Tepe previously. It would have been flat as Mesopotamian used roofs. The wide alleyway on the central axis assures that this edifice was a monumental gate or a propyleion. This fact that two corresponding walls join the building from the north and south is a further conjecture. From the beginning, it was clear that this monument had been erected in Achaemenid period due to the masonries (Fig.15). This type of bell-shaped pedestal is exclusive to this period and to the Persian Empire. Except the major centers in Iran and Babylon, they have been only found in the southern Caucasus. They have been in Armenia, Georgia and Azerbaijan. The rectangular plan of the building, the architectural decorations and the regular sized mud-bricks prove that this structure in Qarajamirli has been designed and built by architects and craftsmen who had been familiar with the Achaemenid architecture. Before the arrival of the Persians in Caucasus, no architecture of the same size and elegance had been known in this place³². Those ceramics which have been found by chance on a flat mound near the spot pedestals hint at the settlement of the middle or late Iron Age³³.

The potteries from the propyleion are dated to the mid-fifth to the late fourth century BC. However, the building may have been established earlier. For historical reasons,

²⁷ Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 31-32.

²⁸ Knauss 2006: 97-98.

²⁹ Babaev/Gagoshidze/Knauss 2010: 111.

³⁰ Babaev/ Gagoshidze/ Knauss, 2010: 112.

³¹ Babaev/ Gagoshidze/ Knauss, 2007: 41.

³² Knauss / Gagoshidze / Babaev 2010: 113.

³³ Knauss 2006: 98.

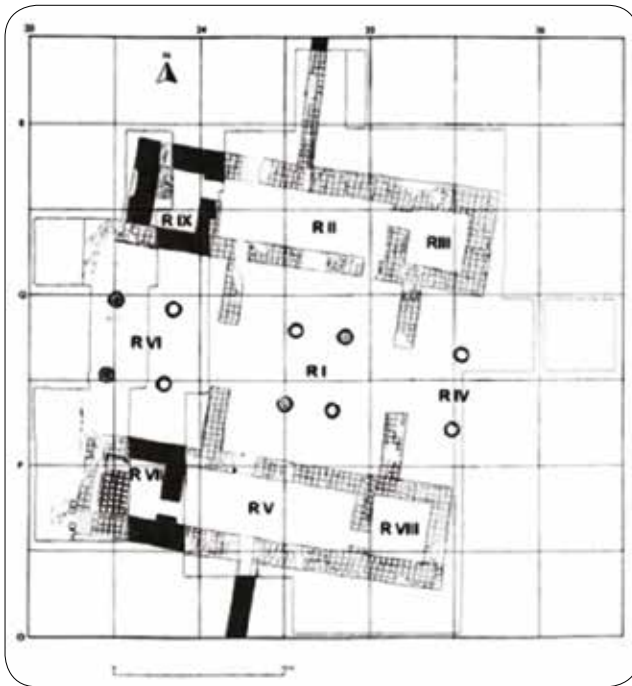

Figure 14: Qarajamirli / Plan of the Propyleion on Ideal Tepe / *Qarajamirli / Ideal Tepe Geçit Planı* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010: 112)

the propyleion might have been erected after the Persians occupation in the late sixth century BC, probably in the course of the campaign of Darius I against the Scythians in 513-512 BC. The site was probably abandoned when the Empire fell apart following the invasion of Alexander the Great. Since there is no evidence for a violent destruction at the end of the Achaemenid occupation, the Persians must have took their goods and chattels and gone home after getting the news of Darius' death and the final defeat around 330 BC. Local farmers or stockmen had taken shelter in this building. Some years later the central part collapsed and was never rebuilt but an oven, a fire place, pits, grain deposits and potteries in peripheral rooms reveal that life has continued there for quite a while. A large number of painted potteries help us to date the post-Achaemenid layer in the late fourth or early third century BC. Such examples exist only in eastern Georgia³⁴. Some glazed bricks which seem to be used in roofs and a monumental propyleion joined to the enclosed walls are significant evidences of an important Achaemenid residence at Qarajamirli. This main building could be a temple or a palace on Absinth Tepe (Ghorban Tepe) a flat mound just 200m west of the propyleion. The view by east through the columned halls points exactly to the top of this Tepe. Some mud-bricks as well as a number of limestone fragments and Iron Age potteries were excavated in this mound by illegal diggers³⁵.

Similar bases have been found at several sites in Iran and Iraq. However, it seems probable that these pedestals are

³⁴ Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010: 114.

³⁵ Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010: 116.

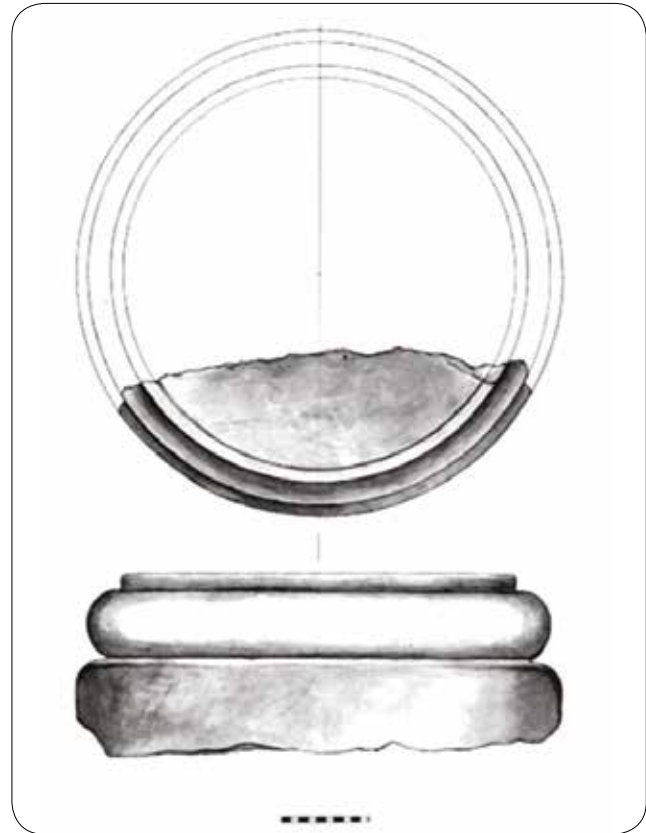

Figure 15: Qarajamirli / A Pedestal from Daraya Takh / *Qarajamirli / Daraya Takh'dan Bir Sütun Altlığı* (Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 44)

approximately from the same period as the bell shaped pedestals i.e. from the Achaemenid Era³⁶.

Finally, the large fragments of three different types of pedestals are found in a place called Daraya Takh between 500m and 950m north of the propyleion (Photo 12). Their shapes are similar to the bases of the propyleion and their diameters are a little bit smaller. However, they have no decoration and their surfaces were smooth probably only painted. Considering the archaeological evidences, there was a vast architectural complex in Qarajamirli in Achaemenid period³⁷.

There are different types of propyleion in Pasargadae and Susa, as well as on the great terrace in Persepolis during the reign of Cyrus the Great. The closest criterion for the ground-plan of the propyleion in Qarajamirli is the so-called "Central Building" of Persepolis (the palace of three gates). It has a central hall, two porticoes and narrow adjacent rooms (Fig. 16). It has been erected during the reign of Xerxes and Artaxerxes I. As in Azerbaijan, there are small square rooms in the corners and a long corridor passes through them. The purpose of the "Central Building" in Persepolis was to separate the visitors and the guests and led them in different

³⁶ Babaev/Gagoshidze/Knauss 2007: 41.

³⁷ Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010: 116.

directions. In Qarajamirli the visitors was walking through the propyleion and probably entered a courtyard or a garden as in Pasargadae. The Achaemenid architecture has had a significant impact on Caucasian art and architecture³⁸.

TEMPLES

Based on the investigations conducted in this research, 5 temples were identified as follows:

Samadlo Ritual Tower

Samadlo³⁹ is located on the bank of Kura River in the center Georgia (Fig.17). It has been probably built on top of the hill in 5th or 4th century B.C. This tower-like building is similar to prototypes in Iran such as Zendan-e-Sulaiman in Pasargadae and the Kaabah-e -Zardusht in Naqshe-e-Rustam. The archaeological evidences and documents attest a ritual function for the tower⁴⁰.

Zikhiagora Temple

An architectural complex⁴¹ which encircled by stone walls and rectangular towers was identified in Zikhiagora hill of Georgia. Most scholars assume that it was a sanctuary, but only two buildings could be considered as the Achaemenid temples. Most ancient buildings, which have been excavated so far, were probably belonged to Hellenistic time. However, some findings seem to be of an earlier time as fragments of the bell-shaped pedestal of the same types as those found in Gumbeti. The bull shaped column head (Photo 13) was found in 3rd or 2nd century BC. in the surface of the temple. It is not improbable that this column head belong to an older building of the Achaemenid period. Since it is imitation of the Achaemenid column heads in Persepolis and Susa⁴². But the rounded saddle does not coordinate with architectural prototype in Persepolis. This sculpture does not completely match the original neither in presentation nor in decoration, but reminds the identified design. The eyes are round and the internal corners are pointed. The bulges are over the eyes and there are two hemispheres at the junction of ears. The beard and the hair of the chest are stylized as ornamental stripes (Fig.18), although another style was used but it seems classified in Persian- Barbaric art group⁴³.

³⁸ Knauss/ Gagoshidze/ Babaev 2010:117-118.

³⁹ Julon Gagoshidze compared the Samadlo tower-temple with similar buildings in Achaemenid and Urartian Kingdom.

⁴⁰ Knauss 2006: 87-89.

⁴¹ Since 1971 a wide archaeological researches was done on Zikhiagora Tepe in Georgia.

⁴² Knauss 2006: 92.

⁴³ Rehm 2010: 180.

Photo 12: Fragment of a Pedestal from Daraya Takh / *Daraya Takh'dan Bir Sütun Altlığı Parçası* (Knauss/Gagoshidze/Babaev 2010: 117)

Figure 16: Qarajamirli, Ideal Tepe / Reconstruction of Propylon with the Palace in the Background / *Qarajamirli, İdeal Tepe / Saray ve Giriş Kapısının Yeniden Yapılandırılması* (Knauss/ Gagoshidze/Babaev 2013: 10)

The sanctuary at Zikhiagora is related with Zoroastrian's. Most excavated monuments such as two temples (Fig.19) have been built in the 3rd to 2nd centuries BC. The plan of the main temple (I) reminds the Eastern models. Another building (VII) probably have ritual function. The general plan is square. An L-shaped corridor is the only entrance of the square room. Similar structure is seen in Persepolis too, so called Harem. A wall with square towers has surrounded the complex. The balance of exterior profile has been kept by means of columns and arches known in Samadlo (Fig.17) and the palace in Gumbati (Fig.8). It seems, if the above mentioned bull shaped column heads have been built in Post-Achaemenid period, this would be a proof of longevity of the Achaemenid prototypes in Georgia⁴⁴.

Sairkhe Temple

The remains of a building have been identified near the Sairkhe village in the easternmost part of Colchis. It is supposed to be a temple. Up to now the plan and map have not been published. Two limestone column heads of this building are now in the museum of Fine Arts in Tbilisi. Based on the found column heads Brian Shefton

⁴⁴ Knauss 2006: 108.

Figure 17: Samadlo / Plan of the Tower / Samadlo / Kule Planı (Knauss 2006: 88)

believes that they have been built in the Achaemenid workshops. The oldest findings in Sairkhe belong to 8th and 7th centuries BC. Sairkhe became the center of the region in 5th century BC⁴⁵.

Zela Temple

In addition to the archaeological remains in the central region of the Black Sea, there are some documentary evidences of the Achaemenid period. Strabo has mentioned to the Scythians who invaded Zela and were defeated by the Persians. An Achaemenid building or a temple has been established for goddess Anaitis and reminiscence of this victory in Zela. People of Zela celebrated this victory by an annual festival called Sakai. This temple of fire is depicted on the back of the coins of Trajan and Septimius Severus (Photo 14). The fire altar is visible in the middle the Architecture temple⁴⁶.

Oluz Höyük Temple

A ditch was identified in the second cultural layer of Oluz Höyük in Anatolia. The layer is dated to Achaemenid period (425-200 B.C.). It seems to be a place for keeping sacred fire and relate to a Zoroastrian temple in the Ancient East⁴⁷.

⁴⁵ Knauss 2006: 92.

⁴⁶ Dönmez 2007: 109.

⁴⁷ Dönmez 2012:3.

Photo 13: Zikhiagora / Bull Protome Capital / Zikhiagora / Boğa Protomu Sütun Başlığı (Rehm 2010: 180)

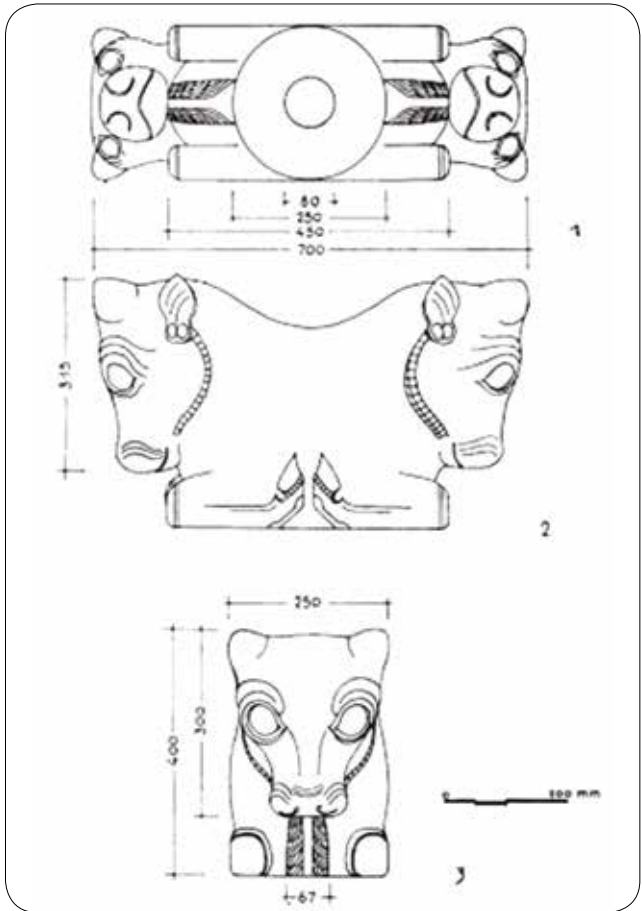

Figure 18: Zikhiagora / Bull Protome Capital / Zikhiagora / Boğa Protomu Sütun Başlığı (Knauss 2006: 93)

CONCLUSION

Persian Achaemenid architecture has been an eclectic art in the Achaemid period, since the effects, views and inspirations have been taken of many different resources.

Although it was influenced by other tribes of the region, it is not a sole passive imitation. The Achaemenids gained the subjugated tribes' experiences and artistries. By their competent management great evolution took place in

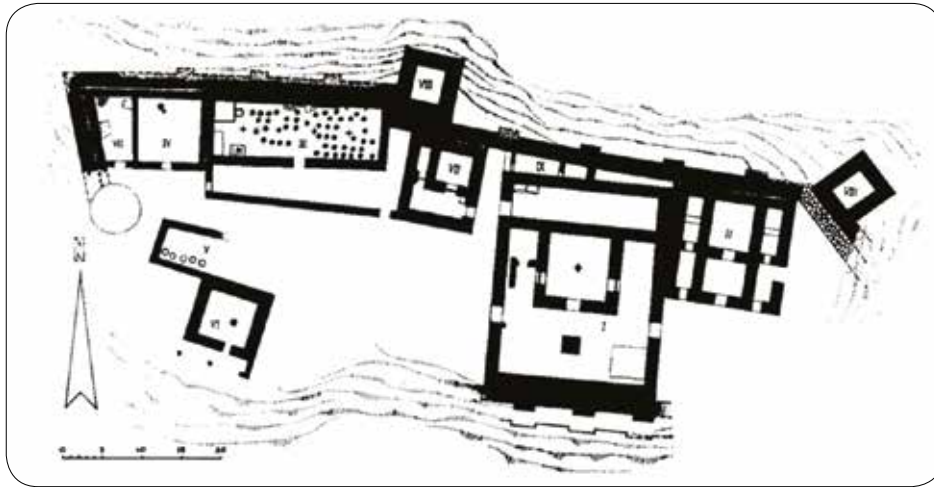

Figure 19: Zikhiagora / Temple Plan / Zikhiagora / Tapınak Planı (Knauss 2006: 108)

Photo 14: The Depiction of the Anaitis Temple in Zela on the reverse of a Roman Coin / Zeldâ'daki Anahita Tapınağı'nın Tasviri, Roma Sikkisinin Arka Yüzü (Dönmez 2007: 114)

Based on the investigation carried out in the sites fourteen Achaemenid architectural patterns were identified as follows:

Five palaces included Sari-Tepe palace, Gumbati Palace, a historical building complex in Benjamin, Qarajamirli (Ghorban Tepe) palace and Oluz Höyük palace. Two columned halls included Argishtihinili and Erebuni columned hall. One propyleion in Qarajamirli. Five temples included samadllo ritual tower and the temples of Zikhiagora, Sairkhe temple, Zela temple and Oluz Höyük temple.

their architecture. This progression caused incredible results. The Achaemenid architecture was subordinated by the principle of the people's obedience to the king and the king's obedience to God. This subject manifested so much in this period that a distinguished style called court style was created.

The Archaeological evidences and document show that a new artistic style has been formed in the cultural region of the Black Sea after the domination of the Achaemenids. The new style was the combination of both an indigenous art and the art of the main Achaemenid centers in Pasargadae, Persepolis and Susa. The new archaeological excavations indicate the accumulation of the Achaemenid data and the effects of the Persian style in architecture.

Considering the alliance and concordance in both the architecture and decoration, the works seem to signify artists' interests for making same works as in the Achhaemenenian capitals. The parameters of the Achaemenid artistic style have been virtually used in their works. The construction techniques and architecture decorations are classifies as parts of the parameters.

BIBLIOGRAPHY

- BABAEV, I. / GAGOSHIDZE, I. / KNAUSS, F. S., 2007
 “An Achaemenid « Palace » at Qarajamirli (Azerbaijan) Preliminary Report on the Excavations in 2006”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 13/1: 31-45.
- BABAEV, I. / GAGOSHIDZE, I. / KNAUSS, F. S., 2009
 “Excavations in the Achaemenid Palatial Complex near the Village Karacamirli in the Shamkir Region, Azerbaijan - Land between East and West.” *Transfer of Knowledge and Technology during the “First Globalization” of the VIIth - IVth Millennium BC. International Symposium Baku. April 1-3. Baku: 88-91.*
- BILL, A., 2010
 “Achaemenids in the Caucasus?” *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies* 11, (Eds. J. Nieling / E. Rehm) Aarhus: 15-27.
- CURTIS, J., 2005a
 “Jewellery And Personal Ornaments”, *Forgotten Empire the World of Ancient Persia* (Eds. J. E. Curtis / N. Tallis) London: 132-149.
- DÖNMEZ, Ş., 2007
 “The Achaemenid Impact On the Central Black Sea Region”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia. İstanbul: 107- 116.*
- DÖNMEZ, Ş., 2011
 “Oluz Höyük kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium X: 103-128*
- DÖNMEZ, Ş., 2012
 “Oluz Höyük, Karadeniz Persler”, *Aktüel Arkeoloji* 25: 104-145
- DZHAVAKHISHVILI, K., 2007
 “Achaemenian Seals Found in Georgia”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 13/1: 117-128.
- ERLIKH, V. R., 2010
 “Recent Investigations of the Ulski Kurgans”, *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers, Black Sea Studies* 11, (Eds. J. Nieling / E. Rehm). Aarhus: 47-65.
- GERGOVA, D., 2010
 “Orphic Thrace and Achaemenid Persia”, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies* 11 (Eds. J. Nieling / E. Rehm). Aarhus: 67-86.
- IGNATIADOU, D., 2005
 “Achaemenid and Greek Colourless Glass”, *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and, the Ancient Near East* (Eds. J. Curtis / St. J. Simpson). *Proceedings of a Conference at the British Museum, 29th September–1st October. London: 419-426.*
- KHATCHADOURIAN, L. 2008
Social Logics under Empire, The Armanian “Highland Satrapy “ and Achaemenid Rule 600-300 BC., (A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy Classical Art and Archaeology in the University of Michigan). Michigan.
- KNAUSS, F., 2005
Caucasus, L’archéologie de l’Empire achéménide: nouvelles recherches, pp. 179- 220.
- KNAUSS, F., 2006
 “Ancient Persia and the Caucasus”, *Iranica Antiqua* XLI: 79-118.
- KNAUSS, F. / GAGOSHIDZE, I. / BABAEV, I., 2010
 “A Persian Propyleion in Azerbaijan Excavations at Karacamirli”, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies* 11 (Eds. J. Nieling / E. Rehm). Aarhus: 111-122.
- LUKONIN, V. / ANATOLY, I. 2012
The Lost Treasure Persian art. USA.
- NIELING, J., 2010
 “Persian Imperial Policy Behind the Rise and Fall of the Cimmerian Bosphorus in the Last Quarter of the Sixth to the Beginning of the Fifth Century BC”, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies* 11 (Eds. J. Nieling / E. Rehm) Aarhus: 123-136.
- REHM, E., 2010
 “The Classification of Objects from the Black Sea Region Made or Influenced by the Achaemenids”, *Achaemenid*

- Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies 11 (Eds. J. Nieling / E. Rehm) Aarhus: 162-194.
- SHEMAKHANSKAYA, M. / TREISTER, M. / YABLONSKY, L., 2009
 “The Technique of Gold Inlaid Decoration in the 5th – 4th Centuries BC: Silver and Iron Finds from the Early Sarmatian Barrows of Filippovka, Southern Urals”, ArcheoSciences, revue d’archéométrie 33: 211-220.
- SIMPSON, St. J., 2005
 The Royal Table, Forgotten Empire the World of Ancient Persia (Eds. J. Curtis / E. N. Tallis). London: 104- 131.
- SIDERIS, A., 2008
 Achaemenid Toreutics in the Greek Periphery, Ancient Greece and Ancient Iran: Cross-Cultural Encounters. 1st International Conference, Athens 11-13 November, (Eds. S. M. R. Darbandi / A. Zournatzi). 339-354.
- SUMMERER, L., 2003
 Achämenidische Silberfunde aus der Umgebung von Sinope, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 9/1: 17-42.
- SUMMERER, L. / VON KIENLIN, A., 2010
 “Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley”, Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies 11 (Eds. J. Nieling / E. Rehm). Aarhus: 195-221.
- TER-MARTIROSSOV, F. I., 2001
 “The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achaemenid Period”, The Royal Palace Institution in the First Millennium BC: Regional Development and Cultural Interchange between East and West (Ed. I. Nielsen). Copenhagen: 155-163.
- ТРЕЙСТЕР, М.Ю (БОНН)., 2010
 Серебряный ритон из золотая гривна из Новокумакского кургана №1/1971, Археология и палеоантропология евразийских степей и сопредельных территорий, Герасимова М.М., Малашев В.Ю., Мошкова М.Г. (ред.), МИАР № 13, pp.355-377.
- ТРЕЙСТЕР, М.Ю., 2013А
 Золотые бляшки ахеменидского стиля из кургана Б аксы в Восточном Крыму, Древности Боспора.17, pp.345-362.
- ТРЕЙСТЕР, М.Ю., 2013b
 Клад серебряных ритонов ахеменидского круга из Эребуни, Scripta antiqua, Ancient History, Philology, Arts and Material Culture, Volume Three, pp:341-422.
- TREISTER, M. YU., 2007
 “The Toreutics of Colchis in the 5th - 4th Centuries BC Local Traditions, Outside Influences, Innovations”, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 13/1: 67-107.
- TRIAANTAFYLLIDIS, P., 2001
 Achaemenian Glass Production, Annales, du 15e Congrès, pp.13-17.
- VENEDIKOV, I., 1977
 “The Archaeological Wealth of Ancient Thrace”, The Metropolitan Museum Of Art Bulletin 53/1: 7-71.
- YABLONSKY, L. T., 2010
 “New Excavations of the Early Nomadic Burial Ground at Filipponka (Southern Ural Region, Russia)”, American Journal of Archaeology 114: 129-143.

ÇALINAN ORIJINAL ALTIN “KANATLI DENİZATI (HIPPOCAMPUS)’NIN TAŞINABİLİR X-IŞINI FLORESANS SPEKTROMETRESİ YÖNTEMİYLE TÜRKİYE’YE İADE EDİLMESİNİN SAĞLANMASI

RETURNING STOLEN AUTHENTIC “GOLDEN WINGED SEAHORSE (HIPPOCAMPUS)” TO TURKEY BY USING PORTABLE X-RAY FLUORESCENCE SPECTROMETER

Mahmut AYDIN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 3 Nisan 2015

Hakem Değerlendirmesi: 21 Nisan 2015

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.008

Article Info

Received: April 3, 2015

Peer Review: April 21, 2015

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.008

Anahtar Kelimeler: Karun Hazinesi, Altın Kanatlı Denizati, Hippocampus, Taşınabilir X-Işını Floresans Spektrometresi (P-XRF), Orijinallik, Sahtecilik

Keywords: Kroisos Treasure, Golden Winged Sea Horse, Hippocampus, Portable X-Ray Fluorescence (P-XRF), Authenticity, Counterfeited

ÖZET

ABD’den Türkiye’ye iade edilen (1993 yılı) ve Uşak Müzesi’nde sergilenen Altın Denizati’nin orijinali (Hippocampus), 2005 yılı sonunda sahtesiyle değiştirilerek çalınmıştır. Eser çalındıktan sonra INTERPOL (Uluslararası Polis Teşkilatı) ve Türk polisi tarafından aranmaya başlanmıştır. Çalınan orijinal kanatlı denizati aranırken Türk polisi, aralıklarla kaçakçılar tarafından pazarlanan sahte Altın Kanatlı Denizati’ni ele geçirmiştir. Fakat ele geçenlerin çok basit yapılmış sahte eser olduğu ortaya çıkmıştır. Orijinalliğinden şüphelenilen Altın Denizati, 2012 yılı Ekim ayında Almanya’nın Hagen kentinde bulunmuştur. Bu makale, Hagen savcılığında bulunan Denizati’nin Türkiye’den çalınan orijinal Denizati olup olmadığının anlaşılması için Türkiye ve Almanya’da yapılan taşınabilir X-Işınları Floresans Spektrometresi (Portable-XRF) analizleri ve bunların istatistiksel olarak değerlendirilmesi çalışmalarını içermektedir. İlk defa denenen bu arkeometrik çalışma sonucunda eserin orijinal olduğu tespit edilmiş ve Türkiye’ye iadesi sağlanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Batman. E-mail: aydinm135@mynet.com

ABSTRACT

The authentic golden-winged seahorse (Hippocampus) which returned by USA to Turkey (in 1993) and exhibited in the Uşak Museum was replaced with a fake one and stolen in the end of 2005. Since the theft was recognized Turkish authorities and INTERPOL (International Criminal Police Organization) have been trying to find the original; occasionally fake hippocampus in illegal markets have been found by Turkish security authority. An object thought to be the original was found in Germany, in the city of Hagen. This study includes Portable X-ray Florescence (P-XRF) analysis made in Turkey and Germany and their statistic evaluation in order to determine the authenticity of this suspected hippocampus. At the end of this archaeometric study which is first application in this area is proved that the winged sea horse was authentic and returned back to Turkey.

GİRİŞ

1965-1968 yılları arasında Uşak İli Güre beldesinde Toptepe, İkiztepe ve Aktepe Tümülüsleri'nin kaçak kazı sonucu bulunan 363 adet eser Karun Hazinesi olarak adlandırılmıştır. Hazinesinin tamamı kaçak yollarla ABD'nin New York kentindeki Metropolitan Müzesi'ne satılmıştır. Hazinesinin varlığı Gazeteci Özgen Acar tarafından 1985 yılındaki bir sergide teşhir edilmesi sonucu tespit edilmiştir. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın uyarılması sonucu, Metropolitan Müzesi'nin depolarında saklanan eserlerin ait olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ne iadesi için 1986'da resmi talepte bulunulmuştur. Resmi talep reddedilince, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1987 yılında ABD'ye dava açılmıştır. 1993 yılında Karun Hazinesi, Türkiye'ye iade edilmiş ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır. 1996 yılında ise hazine Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden alınarak ortaya çıkarıldığı kentin müzesi olan Uşak Müzesi'ne nakledilip sergilenmeye başlamıştır. Bu hazinenin en önemli ve nadide parçası Altın Kanatlı Denizati (Hippocampus)'dır.

Antik Yunan ve Roma mitolojisinde bulunan Pegasus, kanatlı at formundaki bir varlıktır. Pegasus, Poseidon'un Medusa'ya zorla sahip olması sonucu doğar¹. Bundan dolayı Hypocampus (Altın Kanatlı Denizati) Tanrı Poseidon'un çocuklarından biri olduğu düşünülmektedir.

Gelişen kopyalama teknolojisi sahte eser üreticilerinin de daha ileri teknolojileri kullanmasına neden olmuştur. Arkeolojik eserlerden sahteciliği yapılan grupların başında metal eserler gelmektedir. Sahte eser üreticileri kullandıkları kopyalama teknolojisine bağlı olarak çoğu zaman eserlerin birebir kopyasını üretebilmektedirler. Topraktan yapılmış eserlerin Thermoluminesans yöntemiyle, organik eserlerin de Radyokarbon (C14) tekniğiyle tarihlendirmesi mümkün olduğundan kaçakçılar çoğunlukla doğrudan tarihlendirmesi mümkün olmayan metal eserlerin sahtesini yapmayı daha yaygın olarak seçmektedirler². Müzelerdeki orijinal eserlerin sahtesiyle değiştirilmesi sonrasında ortaya çıkan durumun tespiti genellikle uzmanlık ister. Kültür varlıklarının doğrudan kaçakçılığıyla ilgilenen kişilerin profili, diğer alanlardaki kaçakçılardan farklıdır; belli alanlarda uzmanlık gerektirmektedir. Bu kaçakçılar arasında nadiren de olsa müzelerin çalışanları da bulunmaktadır³.

ABD'den geri alınan Karun Hazinesinin bir parçası olan Altın Kanatlı Denizati (Şekil 1) ve Uşak Müzesi'nde sergilenirken sahtesiyle (Şekil 2) değiştirilerek Kültür ve Turizm Bakanlığı müfettişleri ve adli makamlarca yapılan soruşturma sonucunda tespit edilmiştir⁴. Orijinal Altın Kanatlı Denizati sarkaçlarında bulunan taşların kopyalanması zaman alıcı ve zor olduğundan sarkaç taşları orijinalinden sökülerek müzeye konulan sahte Denizati'na eklenmiştir (Şek. 1-3). Sahtesiyle değiştirilen Altın Kanatlı Denizati'nin çalındığının fark edildiği 2006 yılından bulunduğu 2012 yılı Kasım ayına kadar INTERPOL ve Türk Emniyet Teşkilatı tarafından aranmıştır.

Müzelerde bulunan orijinal eserlerin sahtesiyle değiştirilip değiştirilmediğini anlamak için, genellikle eserlerden önceden çekilen mikro fotoğraflar, eserin boyutları ve ağırlığı eldeki eser verileriyle karşılaştırılmakta ve eserin değiştirilip değiştirilmediği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Fakat tüm dünyada arkeometrinin gelişmeye başlamasıyla arkeometrik yöntemler eser orijinalliğinin tespitinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵. Arkeometrik yöntemin daha yaygın kullanılmasının sebebi ise, nesnel sonuçlar elde etmeyi amaçlamasıdır.

Gelişen eser kopyalama teknolojisi, klasik yöntemleri yetersiz hale getirmiştir. Arkeometri ise bize daha çağdaş ve bilimsel bir yaklaşım sunmakta; eserlerin kimyasal kompozisyonu tahribatsız spektrometrelerle belirlenerek kayıt altına alınmaktadır. Analiz edilen eserin değiştirildiğine yönelik herhangi bir şüphe durumunda eldeki şüpheli eserin kimyasal kompozisyonu, tahribatsız yöntemlerle analiz edilip önceden kayıt altına alınan verilerle karşılaştırıldığında eserin değiştirilip değiştirilmediği bilimsel yöntemlerle tespit edilebilmektedir. Eserlerin kimyasal kompozisyonu çalınma sonrasında ele geçen eserlerin müzeden çalınan eser mi yoksa kopyası mı olduğunu belirlemede de kullanılmaktadır⁶. Uşak Müzesi'nden sahtesiyle değiştirilerek çalınan Altın Kanatlı Denizati'nin tanımı, ağırlığı, boyutları ve yalnızca önyüz fotoğrafı dışında çalınma öncesinde kimyasal kompozisyonunu içeren herhangi bir analiz bulunmamaktaydı. Bundan dolayı da özellikle Ekim 2012'de Almanya-Hagen'de ele geçen Altın Kanatlı

¹ Houtzager 2006: 207-210.

² Aitken 1985: 1-7; Taylor 1987: 1-14.

³ Callens 2012:160-170.

⁴ <http://www.usakufuk.com/kanatli-deniz-ati-brosu-8345h.htm>.

⁵ Hida / Mitsui / Minami 1997:21-27; Puana / Comstantinescu / Constantin / Bugoi / Stan / Vasilescu 2010:187-188.

⁶ Aydın 2012: 79-87.

Şekil 1: ABD'den Türkiye'ye İade Edilen Altın Kanatlı Denizatı / *Winged Seahorse Returned to Turkey from USA (Photo Archive of The Museum of Anatolian Civilizations)*

Şekil 3 a-b: Almanya Hagen'de Ele Geçen Altın Kanatlı Denizatı / *Golden Winged Seahorse Caught in Hagen –Germany (Mahmut Aydın)*

Şekil 2 a-b: Uşak Müzesi'nde Orijinalin Yerine Konulan Sahte Kanatlı Denizatı / *Fake Winged Seahorse Replaced with Authentic (Photo Archive of Uşak Museum)*

Denizatı'nın (Şek. 3) Türkiye'den çalınan Altın Kanatlı Denizatı olup olmadığını ispatlamak için hem Türkiye'de hem de Almanya'da arkeometrik analizler yapılmıştır.

Almanya'da ele geçen Kanatlı Denizatı'nın boyutları ve ağırlığı aşağıdaki gibidir.

Boyutlar: Uzunluk; 5 cm (kanat ucundan orta sarkaç ucuna), genişlik 3,3 cm (burun ucundan kuyruk ucuna), cidar kalınlığı 0,2- 0,25 cm (kanat ucundan kalınlığı ve baş hizasından cidar kalınlığı alınmıştır).

Ağırlık: 14,31 g., (13.93 g. iğne ucu olmaksızın ölçümü).

Eserin ağırlığı alınırken muhtemelen Uşak müzesinde bulunurken eserin sahtesini üretme amaçlı kalıbı alınırken kullanılan yitik mum (?) kalıntıları (Şek. 4) bulunmaktadır. Ayrıca orijinalinin ucunda bulunan taşlar eser değiştirilme sırasında orijinalinden sökülüp sahtesine takıldığından orijinal eserin sarkaçlarında taş bulunmamaktadır. Bundan dolayı eserin ağırlığı kayıtlardakilerle uyuşmaması doğaldır.

Şekil 4 a-c: Almanya Hagen'de Altın Kanatlı Denizatı Üzerinde P-XRF Analiz Çalışması ve Eser Detayları / *P-XRF Works on Golden Winged Seahorse that Captured in Hagen-Germany and Details of the Object (Mahmut Aydın)*

METODOLOJİ

Kültür varlıklarının analizinde eserden parça alınmasına, tahribatlı yöntemler kullanılmasına, izin verilmediğinden tahribatsız analiz tekniği olan P-XRF kullanılmıştır. Taşınabilir enerji dağılımlı XRF'in sanat eserlerinin tahribatsız analizinde hassasiyetin PPM olmasına ve yüzeyden ölçüm yapabilmesi gibi dezavantajlarına rağmen en yaygın kullanılan yöntemdir⁷. Koleksiyon değeri taşıyan eserlerde orijinallik belirleme çalışması yapılırken mümkün olduğunca araştırılan eserlerin kimyasal yapısı hakkında da bilgi edinmek gerekir⁸.

Bu çalışmada yapılan tüm analizlerde eserden parça almadan doğrudan analiz yapma imkânı veren, metal esere zarar vermeyen, taşınabilir olmasından dolayı

“in situ” analiz imkânı tanıyan, anında analiz sonuçlarına ulaşılabilen ve kültür varlıklarının incelenmesinde kullanımı çok yaygın olan Taşınabilir Enerji Dağılımlı X-ışınları Floresans (Fluorescence) Spektrometresi (P-EDXRF) kullanılmıştır⁹.

Bu çalışmada Innov-X -Omega marka taşınabilir XRF kullanılmıştır. Spektrometre 40 eV enerjiye sahip ve Sodyum (Na) ve Uranyum (U) arasındaki elementleri 10-50 ppm'e kadar derişimlerini belirleyebilmektedir¹⁰. Analiz süresi 30 ve 60 saniye olarak ayarlanmıştır.

Taşınabilir XRF'in tahribatlı yöntemlere göre hassasiyet oranı daha düşük ve derişim oranları daha azdır. Bundan dolayı orijinallik ve köken belirleme (provenance) çalışmalarında mümkün oldukça tahribatlı yöntemler

⁷ Bonizzoni/Colombo/Gargano/Greco/Ludwig/Realini 2011:247-253.

⁸ Humphreys 2002:32-37.

⁹ Ardid/Ferrero/Juanesad/Lluch/Rolda 2004: 1586; Hida/Mitsui/Minami 1997:21-26.

¹⁰ Aydın 2013:31.

tercih edilmektedir. Bu çalışmada, eser üzerinde tahribatlı bir analiz yapma izni alınamayacağından ve eser TEM-EDX cihazının örnek ünitesine sığmadığından taşınabilir XRF tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarını anında vermesi (30-60 s), bir eserden birden çok analiz yapma imkânı vermesi, spektrometrenin taşınabilir olması (in situ analiz) ve en önemlisi tahribatsız analiz yapma imkânı tanınması bu yöntemin seçilmesini sağlamıştır.

Taşınabilir X-ışınları Floresans Spektrometre'sinin zayıf yönleri şunlardır: spektrometre yüzey ölçüm tekniğidir, analiz ettiği eser homojen olmayabilir. Özellikle korozyona uğrayan eserlerde, yüzeyi kirli eserlerde analiz sonuçları daha çok korozyon ya da yüzey kirliliklerinin sonuçlarını az miktarda da hammadde sonuçlarını içermesi yüksek ihtimaldir.

Sahte eser üreticileri özellikle antik dönemde üretilmiş değersiz bir madeni eriterek yeniden değerli bir eser üretebilirler bu kullandıkları yöntemlerden biridir¹¹. Bu tür durumlarda eser hem arkeolojik açıdan değerlendirilmeli hem de arkeometrinin P-XRF dışındaki yöntemleri ile de analiz edilmelidir. Özellikle Taramalı Elektron Mikroskobu- Enerji Dağılımlı X-ışınları Spektrometresiyle (TEM-EDX) eserin yeni dökülüp dökülmediği konusunda elementlerin difüzyonundan daha net sonuçlara ulaşılmaktadır¹².

Yüzeyden ölçüm tekniği olan taşınabilir XRF kullanımında ilk akla gelen, kullanılan yöntemin güvenilirliğidir. Spektrometrelerin güvenilirliği iki yöntemle test edilebilir. Birinci ve yaygın yöntem Sertifikalı Referans Malzeme (SRM) kullanılarak, ikinci yöntem ise analiz edilen örneklerin ikinci bir arkeometrik yöntemle test edilmesidir. Altın ve Gümüş SRM'ler kullanılarak çalışmada kullanılan spektrometrenin güvenilirliği test edilmiştir.

Spektrometre altın (Au) SRM ile test edilmiştir. Sertifikalı Referans Malzeme olarak Good Fellow Ltd.- İngiltere'nin ürettiği altın malzeme kullanılmıştır. SRM Au oranı %99,95, SRM'in taşınabilir XRF cihazı ile analiz edilmesi sonucu elde edilen oran ise %99,94'tür (Tablo 1). Taşınabilir XRF'in %95 olan güven aralığı, T Test verileriyle de uyumlu sonuçlar vermiştir.

Taşınabilir XRF Sepktrometresinin güvenilirliğini test etmek için kullanılan gümüş SRM (Good Fellow Metal Ltd. Şti.) Gümüş (Ag) SRM referans değerleri %99,70'dir. Taşınabilir XRF ile SRM üzerinde 4 adet analiz yapılmıştır. Analizlerin ortalaması %99,80'dir.

	SRM	P-EDXRF
Au	%99,95	% 99.94

Tablo 1: SRM Referans Değerleri ve SRM'in P-XRF ile Analizin Sonuçları / *Certified Reference Material Values and P-EDXRF Analysis Results*

Yapılan 4. Analizde ise (%97,7 Ag) SRM sonuçlarıyla %100 örtüşen sonuç elde edilmiştir. Bu çalışmada da kullanılan spektrometre SRM sonuçlarına T Test yapılmış ve T Testleri 95% güven aralığında geçtiği tespit edilmiştir¹³.

Bu çalışmada kullanılan taşınabilir XRF'in güvenilirliği altın ve gümüş SRM ile test edilmesinin yanı sıra bu çalışmada kullanılan spektrometre kullanılarak Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan sikkeler analiz edilmiştir. Aynı sikkeler Taramalı Elektron Mikroskobu- Enerji Dağılımlı X-ışınları Spektrometresi'yle (TEM-EDX) de analiz edilerek spektrometrenin güvenilirliği test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar şöyledir:

Sikke (Env No)	Taşınabilir XRF	-	TEM-EDX ¹⁴
63M154	% 95,9		96,6 -94,2
37M131	% 95,1		93,50-94,8
U4-14	% 98,2		97,98

Bu çalışmada kullanılan taşınabilir XRF ile elde edilen sonuçlar ile bir başka yöntem TEM-EDX ile yapılan analiz sonuçları karşılaştırıldığında aradaki farkın yaklaşık %1 civarında olduğu tespit edilmiştir.

Hem altın ve gümüş SRM sonuçları hem de taşınabilir XRF ve TEM-EDX analiz sonuçlarının karşılaştırması göstermektedir ki elde edilen sonuçlar bilimsel anlamda kabul edilebilir sonuçlardır.

ANALİZLER

Sahte eser üreticileri özellikle antik değersiz bir madenin eriterek yeniden değerli bir eser üretebilirler bu kullandıkları yöntemlerden biridir¹⁵. Bundan dolayı orijinallik sorgulanırken eser arkeolojik açıdan da değerlendirilmelidir.

Almanya Hagen'de ele geçen Kanatlı Denizati, üretim teknikleri ve arkeometrik açıdan değerlendirilerek

¹¹ Jones/Craddock/Barker 1990.

¹² Demortier 2003; Aydın 2013.

¹³ Aydın 2013: 136-138.

¹⁴ Aydın 2013: 49,59, 135, 122, 195.

¹⁵ Jones 1990.

22 Ayar Cumhuriyet Ata, çeyrek, yarım ve tam altın analizleri	Cu % n 11	Zn % n 11	Mo % n 11	Au % n 11	Ni % n 0	Rh % n 0	Ag % n 0
Maksimum	8,9	0,20	0,27	93,32	ND	ND	ND
Minimum	6,6	0,10	0,13	90,91	ND	ND	ND
Ortalama	7,5	0,14	0,017	92,35	ND	ND	ND
18 Ayar altınların analizi	n 4	n 4	n 3	n 4	n 4	n 2	n 2
Maksimum	13,4	4,61	0,24	76,89	4,68	2,13	1,68
Minimum	14,1	4,32	0,16	75,33	3,89	0,79	1,09
Ortalama	13,7	4,51	0,021	75,99	4,35	1,46	1,38

Tablo 2: Çağdaş Altınların P-XRF Analiz Sonuçları / *P-XRF Analysis Results of Modern Gold*

orijinalliği konusunda rapor hazırlanmıştır. Eser, üretim teknikleri açısından Selçuk üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Doç.Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI tarafından aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir.

Eserin ön yüzü, metal ya da ahşap bir dişi (veya erkek) bir kalıp üzerine yerleştirilmiş altın levha/plakanın dövülmesi ile oluşturulmuştur. Kanat, yele, göz ve yüz ayrıntıları kalıpta direkt şekillendirilmiştir. Kanat tüyleri ve kuyruk pulları gibi ayrıntılar keski çekiçlenmesi ile meydana getirilmiştir. Buna karşın alın üzerindeki yeleler, burun kemiği üzerindeki ayrıntılar, ağız ve çene altındaki kıvrımlar, boyundaki kıvrımlar, kuyruk ve alt yüzgeçlerdeki ayrıntılar, toynaklar üzerindeki kısa tüyler sivri uçlu bir obje yardımıyla kazıma tekniğinde işlenmiştir. Burun deliği kısa ancak yayvan küt uçlu bir keskinin çekiçlenmesi ile plastik olarak verilmiştir.¹⁶

Sahte Kanatlı Denizati'nin Taşınabilir XRF Analizi

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati'nin çağdaş altınlardan yapılıp yapılmadığını belirlemek üzere taşınabilir XRF spektrometresi kullanılarak Ankara'nın Ulus semtindeki çağdaş bir kuyumcуда bulunan farklı ayardaki altınlar analiz edilerek ana ve eser element oranları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra orijinal Altın Kanatlı Denizati'nin yerine konulan ve Uşak Müzesi'nde bulunan sahte Altın Kanatlı Denizati da analiz edilerek günümüz altınlarıyla kimyasal kompozisyonu karşılaştırılmıştır.

22 Ayar altınlarda yapılan taşınabilir XRF analiz sonuçları incelendiğinde, eser (%1'in altı) oranlarda

çinko (Zn) ve molibden (Mo) tespit edilmiştir (Tablo 2). Uşak Müzesi'nde orijinalin yerine konulan sahte Denizati'nin sonuçları incelendiğinde ise şu sonuçlara varılmıştır: Bakır (Cu) oranları günümüz altınlarında altın ayarına bağlı olarak değiştiği, altın ayarı ile bakır oranları arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmektedir. %4,55 Cu oranıyla sahte Altın Kanatlı Denizati 22 ayar ve 18 ayar altın oranlarıyla tam olarak uyumamaktadır. Muhtemelen farklı ayarlardaki altınların eritilerek dökümüyle bu oran elde edilmiştir. Sahte Kanatlı Denizati ve modern altınların (22 ve 18 ayar) molibden (Mo) oranları tamamen örtüşmektedir. 22 ayar altınların ve Kanatlı Denizati'nin çinko (Zn) oranları tamamen örtüşmektedir. Sahte Kanatlı Denizati (Ag % 1,42) ve günümüz 18 ayar altınların gümüş (Ag) oranlarının (Ag % 1,38) birbiriyle uyduğu tespit edilmiştir (Tablo 2-3). Sonuç olarak eser orandaki elementler açısından değerlendirildiğinde sahte Kanatlı Denizati farklı ayarlardaki modern altınların eritilmesi sonucu dökülmüş olma olasılığının çok yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada analiz edilen 22 ayar modern altınlarda ve sahte altın sikkelerde de aynı bu çalışmada tespit edilen oranlarda Au, Zn ve Mo tespit edilmiştir¹⁷.

Lidya Dönemi Altınları ve Almanya'da Ele Geçen Altın Kanatlı Denizati'nin Taşınabilir XRF Analizleri

Altın Kanatlı Denizati'nin kaçak kazıyla çıkarıldığı Toptepe Tümülüsü ve yakın çevresindeki tümülüslerden kaçak yollarla çıkarılan ve Lidya Dönemi'ne tarihlenen altın eserler taşınabilir XRF ile analiz edilerek kimyasal kompozisyonları belirlenmiştir (Tablo 4). Aynı taşınabilir XRF spektrometresi ile Almanya-Hagen savcılığında

¹⁶ Ertekin Mustafa Doksanaltı 2012, Kanatlı Denizati Almanya Hagen Arkeolojik inceleme raporundan alınmıştır.

¹⁷ Aydın/Mutlu 2013.

Eser	Analiz edilen bölüm	Fe	Ni	Cu	Zn	Mo	Ag	Au
Sahte Denizatı	Sarkaç zincirleri toplu olarak	ND	ND	5,87	0,2	ND	ND	93,9
Sahte Denizatı	Arka yüzden	0,055	ND	4,18	ND	0,014	1,34	94,4
Sahte Denizatı	Ön yüz ortası	0,055	0,019	4,25	0,113	ND	1,51	94,1
Sahte Denizatı	Kuyruk kısmından ön yüz	0,032	ND	4,31	ND	ND	1,51	94,2
Sahte Denizatı	Denizatı arka yüzden	ND	ND	4,32	ND	ND	1,31	94,4
Sahte Denizatı	Denizatı kanatlarından	0,048	0,022	4,4	0,14	0,016	1,43	93,9
	Ortalama	0,048	0,021	4,55	0,15	0,015	1,42	94,14

Tablo 3: Uşak Müzesi'nde Bulunan Sahte Kanatlı Denizatı'nın P-XRF Analiz Sonuçları / *P-XRF Analysis Results of Fake Golden Winged Seahorse that Replaced with Authentic in Uşak Museum*

Element Oranları %	Mn N:5	Fe N:37	Cu N:35	Ag N:34	Au N:37	Ni N:3	Pt N:3	Ir/As N:3	Pb N:7	Bi N:0	Ti N:2	Zn N:0	Zr N:0	Mo N:0	Sn N:1
Maksimum	0,048	1,96	2,42	5,04	99,1	0,04	0,83	0,84	0,2	ND	0,9	ND	ND	ND	0,33
Minimum	0,036	0,03	0,22	1,04	92,8	0,03	0,54	0,33	0,039	ND	0,2	ND	ND	ND	0,33
Ortalama	0,041	0,16	0,8	2,26	96,8	0,03	0,67	0,627	0,078	ND	0,5	ND	ND	ND	0,33

Tablo 4: Töptepe ve Çağdaşı Çevre Tümölüslerden Ele Geçen Diğer Altın Eserlerin P-XRF Analiz Sonuçları / *P-XRF Analysis Results of Töptepe and Contemporary Tumulus Golden Objects*

Element Oranları %	Mn N:0	Fe N:22	Cu N:22	Ag N:18	Au N:22	Ni N:7	Pt N:5	Ir/As N:1	Pb N:0	Bi N:0	Ti N:0	Zn N:0	Zr N:0	Mo N:0	Sn N:0
Maksimum	ND	0,34	1,89	2,63	99,1	0,03	0,53	0,34	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND
Minimum	ND	0,08	0,44	2,04	95,5	0,02	0,39	0,34	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND
Ortalama	ND	0,14	1,07	2,23	96,9	0,02	0,45	0,34	ND	ND	ND	ND	ND	ND	ND

Tablo 5: Almanya'da Ele Geçen Altın Kanatlı Denizatı'nın P-XRF Analiz Sonuçları / *P-XRF Analysis Results of Golden Winged Seahorse Captured in Hagen*

bulunan ve orijinalliği sorgulanan Altın Kanatlı Denizatı'nın da analizleri yapılarak (Şekil 4) kimyasal kompozisyonları Uşak Müzesi'nde yapılan analiz sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır (Tablo 5).

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizatı'nın Altın (Au) ortalaması % 96,9 ile diğer Töptepe ve çağdaşı çevre tümölüs eserlerinin ortalaması olan % 96,8 ile örtüşmektedir.

Tablo 4'te Uşak Müzesi'nde bulunan orijinal Altın Kanatlı Denizatı'nın kaçak kazılarla ortaya çıkarıldığı Töptepe Tümölüsü ve çevresindeki Lidya Dönemi tümölüslerden ele geçen altın eserlerden yapılan taşınabilir XRF analiz sonuçları ile Tablo 5'te Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizatı taşınabilir XRF analiz sonuçları incelendiğinde şu tespitler yapılmıştır:

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizatı'nın Gümüş (Ag) ortalaması %2,23 ile diğer Töptepe ve çağdaşı çevre tümölüs eserlerinin ortalaması olan %2,26 ile örtüşmektedir.

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizatı'nın Bakır (Cu) ortalaması % 1,07 ile diğer Töptepe ve çağdaşı çevre tümölüs eserlerinin ortalaması olan %0,80 ile çok yakın sonuçlara sahiptir.

Almanya'da ele geçen Denizati'nın Nikel (Ni) ortalaması % 0,02 ile diğer Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüs eserlerinin ortalaması olan %0,03 ile örtüşmektedir.

Almanya'da ele geçen Denizati'nın Demir (Fe) ortalaması % 0,14 ile diğer Toptepe ve çağdaşı çevre Tümülüs eserlerinin ortalaması olan %0,16 ile örtüşmektedir.

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati'nın Platin (Pt) ortalaması % 0,45 ile diğer Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüsü eserlerinin ortalaması olan %0,67 ile çok yakın sonuçlara sahiptir.

Mangan (Mn) Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüs eserlerinden yapılan 37 analizin sadece üçünde tespit edilirken 34 analizde tespit edilmemiştir, Almanya'da ele geçen Denizati'nın 22 analizinin hiç birinde mangan (Mn) tespit edilmemiştir.

Kurşun (Pb) Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüs eserlerinden yapılan 37 analizin yedisinde tespit edilirken 30 analizde tespit edilmemiştir, Almanya'da ele geçen Denizati'nda da kurşun (Pb) tespit edilmemiştir.

Titanyum (Ti) Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüs eserlerinden yapılan 37 analizin sadece ikisinde tespit edilirken 35 analizde tespit edilmemiştir, Almanya'da ele geçen Denizati'nda da titanyum (Ti) tespit edilmemiştir.

Kalay (Sn) Toptepe ve çağdaşı çevre tümülüslerden yapılan 37 analizin sadece birinde tespit edilirken 36 analizde tespit edilmemiştir, Almanya'da ele geçen Denizati'nın 22 analizinin hiç birinde kalay (Sn) tespit edilmemiştir.

Modern altında yaygın olarak bulunan molibden (Mo) ve Çinko (Zn) Almanya'da ele geçen Denizati'nda tespit edilmemiştir.

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati'ndan (orijinal ve çalınan eser) ve Uşak Müzesi'nde bulunan orijinal Altın Kanatlı Denizati'nın kaçak kazılarla ortaya çıkarıldığı Toptepe Tümülüs'ü ve çevresindeki Lidya Dönemi tümülüslerden ele geçen altın eserler üzerinde taşınabilir XRF analiz sonuçlarına göre; Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati Türkiye Uşak Müzesi'nden çalınan orijinal Kanatlı Denizati'nın analiz sonuçları oldukça örtüşmüştür. Bu benzerlik Almanya'da ele geçen Kanatlı Denizati'nın ülkemizden çalınan Altın Kanatlı Denizati olduğu fikrini güçlendirmiştir.

İSTATİSTİKSEL YÖNTEMLER

İki bağımsız değişken olan Almanya Altın Kanatlı Denizati (orijinal ve çalınmış olan eser) ile Uşak Müzesi'nde bulunan orijinal Altın Kanatlı Denizati ile aynı tümülüsten ve çevresindeki çağdaş tümülüslerden ele geçen eserlerin kimyasal kompozisyonlarına her iki eserde de tespit edilen Fe, Cu, Ag, Au, Ni, Pt element sonuçlarına göre korelasyon testleri yapılmıştır. 59 analiz sonucuna korelasyon testleri uygulanmıştır. Korelasyon testleri SPSS 16.0 istatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Korelasyon testleri yapılmasının amacı, Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati ile Uşak Müzesi'ndeki Lidya dönemi orijinal altın eserlerin kimyasal içeriği arasında bir korelasyon (uyum, benzerlik vb.) olup olmadığını tespit etmektir.

Fe, Cu, Ag, Au, Ni, Pt elementleri kullanılarak yapılan korelasyon test sonuçları incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati Cu- Au -,648 Uşak Müzesi Karun hazineleri -,521 korelasyon oranlarıyla birbirine çok yakın negatif korelasyona sahip olduğu,

Altın Kanatlı Denizati Au-Ag, -,934 Uşak Müzesi Karun hazineleri -,902 korelasyon oranı ile tamamen örtüşen bir değere sahip olduğu,

Altın Kanatlı Denizati Ag-Cu korelasyon oranı ,415 ve Uşak Müzesi Karun hazineleri ,421 korelasyon oranı ile sonuçların birbiriyle örtüşen değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Korelasyon testleri göstermektedir ki Almanya'da ele geçen Altın Kanatlı Denizati ile Uşak Müzesi'nde bulunan Karun hazinelerinin değerleri, birbiriyle çok yakın oranlara sahiptir. Bu sonuçlar eserlerin aynı teknoloji ve kültür tarafından üretildikleri savını güçlendirmiştir.

T Test

Almaya'dan ele geçen orijinal Kanatlı Denizati ile Uşak Müzesi'nde bulunan ve orijinal Altın Kanatlı Denizatiyle aynı tümülüsten ve yan tümülüslerden ele geçen altınların analiz sonuçlarının aynı olup olmadığını istatistik yöntemle ispatlamak için, T test yapılmıştır. 0,01 önem düzeyine göre analiz sonuçlarının aynı olup olmadığı SPSS 16.0 programı kullanılarak test edilmiştir.

$$H_0: \mu_1 = \mu_2$$

$$H_1: \mu_1 \neq \mu_2$$

SPSS 16.0 kullanılarak elde edilen Paired Samples Test çizelgesine göre 0,689 > 0,01 olduğundan H_0 kabul edilmiştir. Yani Almanya'dan ele geçen Altın Kanatlı Denizati ile Uşak Müzesi'nde bulunan ve orijinal Altın Kanatlı Denizati ile aynı tümülüstən ve çevresindeki çağdaşı olan tümülüslerden ele geçen altın eserlerin taşınabilir XRF analiz sonuçlarının ortalamaları %99 güven aralığıyla eşittir¹⁸.

SONUÇ

Almanya Hagen'de ele geçen Altın Kanatlı Denizati üzerinde yapılan analiz sonuçlarının Uşak Müzesi'nde bulunan ve orijinal Altın Kanatlı Denizati'yle aynı Tümülüs olan Toptepe Tümülüsü'nden ve çağdaşı yakın tümülüslerden ele geçmiş olan altın eserlerden yapılan analiz sonuçlarının örtüştüğü tespit edilmiştir. Alman makamlarına analiz sonuçlarının örtüştüğünün, arkeolojik açıdan da incelendiğinde antik teknolojiyle üretildiği ve orijinal olduğunun tespiti dolayısıyla eserin Türkiye'den çalınan Altın Kanatlı Denizati olduğu fikri oluştuğuna dair yazılan bilimsel rapor sonrası eser, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerine teslim edilerek Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde 2013 yılından itibaren sergilenmeye başlanmıştır.

Arkeolojik yöntemlerin yanı sıra arkeometrik yöntemler kullanılarak ülkemizden çalınan bir eserin iadesi ilk kez sağlanmıştır. Bu yöntem, Türkiye'nin çeşitli nedenlerle yurtdışında bulunan eserlerini geri almak için büyük çaba sarf eden arkeoloji bilimi açısından oldukça büyük önem arz etmektedir.

Ulusal ve uluslararası sahte eser üreticilerinin saldırısı altında olan Türkiye müzelerindeki metal eserlerin orijinalliğinin, arkeometrik yöntemlerle tahribat yapılmadan ispatlanabilmesi, kültür varlıklarının korunması ve sergilenmesi açısından çok büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

AİTKEN M. J.1985

Radiokarbon Dating An Archaeological Perspective Orlando-Florida.

ARDİD, M. / FERRERO J. / L. / JUANESAD / LLUCH J.L. / ROLDA C., 2004

"Comparison of Total-Reflection X-Ray Fluorescence, Static and Portable Energy Dispersive X-Ray Fluorescence Spectrometers for Art and Archeometry Studies", Spectrochimica Acta Part B 59: 1586.

AYDIN, M., 2013

Authenticity of Roman Imperial Age Silver Coins Using Non-Destructive Archaeometric Techniques.

AYDIN, M. / MUTLU S., 2013

"Bizans Dönemine ait Altın Sikke Orijinalliğinin Tespitinde Tahribatsız ve Görsel Analiz Yöntemlerinin Kullanılması", Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları Prof.Dr. Aymelek Özer ve Prof.Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan (Eds. A.A. Akyol / Özdemir K.). İstanbul.

AYDIN, M., 2012

"Protection of Museum Collections with Modern Archaeometric Techniques Against Forgery, Stealing and Fraudulency". Museuni International Conference (Ed. S. Karaoglu) İstanbul.

BONIZZONI L. / COLOMBO C. / GARGANO M. / GRECO M. / LUDWIG N. / REALINI M. 2011

"A Critical Analysis of the Application of EDXRF Spectrometry on Complex Stratigraphies" X-Ray Spectrometry 40: 247-253

CALLENS J., 2012,

"The Typology of the Art Criminal in Museum Sector", Scientific Techniques and Risk Management in Museums (Eds. M. Aydın / C. Zoroğlu). Ankara: 169-170.

DEMORTIER G., 2003

"PIXE and PIGE Nondestructive Analysis of Gold, Silver and Bronze Coins", Numismatic / Technology: Questions and Answers Symposium Proceedings 2003. Vienna: 37-49.

HİDA M. / MİTSUİ T. / MİNAMI Y., 1997

"Forensic Investigation of Counterfeit Coins", Forensic Sci Int 89: 21-26.

¹⁸ Tekin 2009:199-208.

HİDA M. / SATO H. / SUGAWARA H. / MİTSUİ T. 1997

“Classification of Counterfeit Coins Using Multivariate Analysis with X-Ray Diffraction and X-ray Fluorescence Methods”, Forensic Sci. Int.: 115-129.

HOUTZAGER G., 2006

The Complete Encyclopedia of Greek Mythology.

HUMPHREYS S., E. 2002

“How to Spot a Fake” Materialstoday: 32-37

JONES, M. / CRADDOCK P. / BARKER, 1990,

“Fake? The Art of Deception”. University of California Press Berkeley and Los Angeles

PAUNA C. / CONSTANTINESCU B. / CONSTANTIN F. / BUGOI R. / STAN D. / VASILESCU A., 2010,

“Archaeometrical Studies Using X-Ray Fluorescence Methods” AIP Conf. Proc., 1231: 187-188.

TAYLOR R. E., 1987

Thermoluminance Dating. London.

TEKİN, V., N., 2009

SPSS Uygulamalı İstatistik Teknikleri. Ankara.

<http://www.usakufuk.com/kanatli-deniz-ati-brosu-8345h.htm> (17.03.2014)

ANADOLU'DAN ROMA CUMHURİYET DÖNEMİ'NE AİT KADIN PORTRERLERİ

ROMAN REPUBLICAN FEMALE PORTRAITS FROM ANATOLIA

Suhal SAĞLAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 17 Şubat 2016
Hakem Değerlendirmesi: 17 Mart 2016
Kabul: 17 Şubat 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.009

Article Info

Received: February 17, 2016
Peer Review: March 17, 2016
Accepted: February 17, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.009

Anahtar Kelimeler: Roma Portre, Cumhuriyet Portre, Kadın Portre, Roma Heykeltraşlığı, Anadolu

Keywords: Roman Portrait, Republican Portrait, Female Portrait, Roman Sculpture, Anatolia

ÖZET

Anadolu'da bulunmuş olan ve sayıca çok az örnekle temsil edilen Roma Cumhuriyet Dönemi portreleri içerisinde tespit edilmiş olan yedi adet kadın portresi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Roma Cumhuriyet Dönemi portreciliğinin karakteristik özelliklerini yansıtan bu portreler; Dorylaion, Nicomedia, Sinope, Smyrna ve Ephesos'ta bulunmuşlardır. Sadece, Kopenhag Müzesinde sergilenen bir örneğin buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, müze envanter kayıtlarında İstanbul'dan satın alınmış olduğu belirtilmektedir. Anadolu'da Hellenistik geleneğin mirasçısı Anadolu ustalar tarafından şekillendirilmiş olan bu portrelerin ne yazık ki çok azı bilimsel kazılarda bulunmuştur. Orjinal kontektlerinden uzakta, epigrafik delillerden yoksun olarak bulunmuş bu portreler; daha önce yayımlanmış olmakla birlikte, bu çalışma ile yeniden ele alınmış, daha önceki yayınlarda elde edilmiş olan sonuçlar; yeni bulgular ışığında revize edilmiştir.

* Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/Türkiye. E-mail: suhalsaglan@selcuk.edu.tr
Bu makale, yazarın "Anadolu'da Roma Cumhuriyet Dönemi Portreleri" başlıklı Doktora tezinin bir bölümüdür (Bkz. Sağlan 2012).
Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü'nün 09103006 numaralı projesi ile desteklenmiştir.

ABSTRACT

The subject of this work is, seven woman portraits from Anatolia. These examples, which have been identified among portrait samples dating to Roman Republic Period, are very rare. The portraits, which reflect the characteristic features of the portraiture of Roman Republic Period, have also been found in Dorylaion, Nicomedia, Sinope, Smyrna and Ephesos. One example exhibiting in Copenhagen Museum, without accurate location but according to the museum inventory register, is the only one which is purchased in Istanbul.

Unfortunately very few of these portraits, which were created by Anatolian craftsmen who were inheritors of the Hellenistic tradition, were found in scientific excavations. These portraits, which were found far from their original contexts and without epigraphically evidences, have been published earlier but outcomes from published materials have been revised in the light of new evidences.

Roma portre sanatının önemli bir bölümünü oluşturan Roma Cumhuriyet Dönemi portreleri, Roma'nın yayılmacı politikaları sonucu MÖ 1. yüzyılda Anadolu'da da görülmeye başlar. Bu portreler, Geç Hellenistik Dönem ile paralel ilerleyen bu süreçte¹, arkeoloji ve sanat tarihi açısından, insanlığın ortaya koyduğu sanat yapıtları içerisinde, Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan, orijinal niteliği bakımından dikkate değer stil özellikleriyle oldukça önemli bir yere sahip ünik bir grubu oluşturur.

Roma sanatında, Yunan Arkaik ya da Klasik Dönemleri gibi sanat gelişimini gösteren evreler görülmez. Dolayısıyla Roma portre sanatında da bir düzen içerisinde, birbirini tamamlayan stil gelişimini takip etmek oldukça güçtür. Cumhuriyet portreciliği üzerinde çalışırken sadece mevcut örneklerin dengesizlikleri, orantısızlıklarıyla değil, ayrıca bu malzemenin kendisinin birbirine benzemeyen sanatsal prensiplerinin tespiti, birbirinden farklı şekilde gelişen safhaları ve bölgesel gelenek ve stillerin yansımaları da dikkate alınmalıdır². Bu nedenle "Cumhuriyet Portresi" terimi, tek tip ve uyumlu bir stil akımı olarak düşünülmemelidir. Bu terim, Romalıların hüküm sürmüş olduğu coğrafyalarda, bölge ve dönemlere göre değişen ve bu açıdan benzersiz bir Romalı karakteri ifade ederken ayrıca, pek çok değişkeni de içinde barındıran, eklektik bir niteliği ortaya koymaktadır.

Günümüze ulaşabilen eserlerin gösterdiği üzere, Cumhuriyet portreciliği MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş ve bu dönem, araştırmacılar tarafından, benzersiz bir Romalı nitelik taşıyan portreciliğin çıkış noktası olarak kabul edilmiştir³. Roma Cumhuriyet portrelerinde görülen gerçekçiliğin sert stili, konsüllerden tüccarlara, azadlılardan aristokratlara kadar Roma toplumunun tüm tabakalarında moda olmuş, Augustus ve ailesinin Klasisistik stiliyle MÖ geç 30 ve erken 20'lerde paralel gittikten sonra MÖ 1. yüzyılın sonunda sona ermiştir⁴.

Gerçekçi işlenmiş fizyonominin ön planda olduğu Cumhuriyet Dönemi portre stiline MÖ 2. yüzyıl sonunda neredeyse birdenbire ortaya çıkması ilginçtir. G. Richter, bu stilin Etrüsk, Mısır, Hellenistik sanatın ve bunların pek çok ara tonu, kombinasyonu olduğunu belirtmiştir⁵. Ancak bu birdenbire ortaya çıkış, ikna

edici bir biçimde kanıtlanmamıştır. Zira Cumhuriyet portreleri ortaya çıkana kadar, Cumhuriyet portrelerine her açıdan benzeyen, Cumhuriyet portreleri gibi gerçekçi işlenmiş ne İtalya'da, ne Mısır'da, ne de Hellenistik Doğu'da portre vardı⁶. R.R.R. Smith, Cumhuriyet portre stiline, büyük olasılıkla dönemin sosyal ve politik tarihiyle, stilistik etkileşimden çok tutumla ilgili olduğunu belirtmiştir⁷.

Bu dönemde, özellikle MÖ 1. yüzyılın ortalarından sonra, Anadolu'da üretilmiş olan portre sayısı çok fazla değildir. Köklü bir heykeltıraşlık geleneğinin varlığı şüphesiz olan bir bölgede Roma Cumhuriyet Dönemi portre anlayışına uygun portrelerin bu sayıca azlığı, dönemin çalkantılı siyasi yapısından kaynaklı belirsizliklerin beraberinde getirdiği ekonomik zorluklardan kaynaklanıyor olmalıdır. Bu koşullar kentlerin sanatsal faaliyetlerini eskisi gibi sürdürmelerini ve yeni eserler üretmelerini büyük ölçüde engellemiştir⁸. Böyle bir ortamda üretilmiş olan Roma Cumhuriyet Dönemi portreleri içerisinde, Anadolu'da üretilmiş ve günümüze kadar ulaşabilmiş, Dorylaion, Nicomedia, Sinope ve Smyrna'dan birer, Ephesos'tan iki adet portre ile birlikte, buluntu yeri kesin olarak bilinmeyen ancak Kopenhag Müzesi kayıtlarında İstanbul'dan satın alınmış olduğu belirtilen bir kadın portresi olmak üzere yedi adet kadın portresi tespit edilmiştir. Makalenin konusunu oluşturan bu portreler, daha önce yayımlanmış olmakla birlikte, dataylı tanımlama ve stilistik incelemeleri yapılmamıştır. Bu makalede, daha önceki yayınlarda kısaca tanıtılan eserler yeniden ele alınmış, elde edilmiş olan sonuçlar revize edilmiştir.

Roma Cumhuriyet Dönemi içerisinde yapılmış olup, Anadolu Geç Hellenistik Dönemi ile birlikte neredeyse bir yüzyıllık bir süreçte üretilmiş olan portrelerden, Hellenistik kraliçelere ait olanlar değerlendirmeye alınmamıştır⁹. Yine bu dönem içerisinde yapılmış ancak Roma Cumhuriyet portre stilini kesinlikle yansıtmayan ideal yontular da değerlendirme dışında tutulmuştur¹⁰.

⁶ Smith 1981: 26.

⁷ Smith 1981: 26.

⁸ Erkoç 2013: 220, dn. 2.

⁹ Pergamon'da, Hera Tapınağı yakınlarında bulunmuş olup, İzmir Müzesinde sergilenen (Env. Nr. 534) ve G. Hübner ve K. Fittschen tarafından, Bragitarus'un kız kardeşi, Galat Prensesi Adobogiona'yı tasvir ettiği öne sürülen bir portre bunlar arasında yer almaktadır. Pergamon'da bulunmuş olan ve hemen hemen aynı yıllarda yapılmış Diodoros Paspas portresi Roma Cumhuriyet Dönemi portre özelliklerini tam olarak yansıtırken, Adobogiona portresi için gerçekçiliğe gerek duyulmamış, yüksek derecede idealize edilerek bir tanrıça başı ya da kraliçe portresi olarak yapılmıştır. Adobogiona portresi için bkz. Hübner 1986: 138 vd., Lev. 51; Fittschen 2001: 109-117, Res. 1-2. Diodoros Paspas portresi için bkz. Radt 1975: 363, Res. 9; Hübner 1986: 127 vd., Lev. 44-46.

¹⁰ MÖ 99 veya MÖ 62 yılında görev yapmış olan Romalı yönetici

¹ Hellenistik Dönem genel olarak Büyük İskender'in Persleri son olarak yendiği Gaugamela Savaşı'yla (MÖ 331) başlatılmakta ve Aktium Savaşı (MÖ 30) ile sonlandırılmaktadır. Bkz. Ridgway 2001: 3.

² Hiesinger 1973: 806.

³ Kleiner 1992: 33.

⁴ Smith 1981: 28.

⁵ Richter 1955: 39 vd.

Bunların dışında, Cumhuriyet portrelerine benzer biçimde gerçekçi, bireysel özelliklerin betimlenmiş olduğu ancak güçlü bir Augustus Dönemi Klasisizmi'ni yansıtan portrelere de bu çalışmada yer verilmemiştir¹¹.

Nr. 1: Dorylaion'dan Genç Kız Portresi¹² (Fig. 1, 2)

Normal boyutlarda yapılmış olan portre, genç bir kadını tasvir etmektedir. Saçlar, her bir yanda üçer tane olmak üzere altı dilimli "Melonenfrisur"¹³ (Kavun dilimi) saç tipinde, arkaya doğru ense üzerinde küçük, kelebek biçimli bir saç topuzu şeklinde toplanmıştır. Üst kısımları saçların altında kalmış olan kulakların görünen alt kısımlarından, etli ve büyük oldukları anlaşılmaktadır. Dar alın, üst kısımda adeta bir peruk gibi yerleştirilmiş saçlar tarafından yarım daire biçiminde çevrelenmiştir. Kaşlar, burun hattının devamı olarak yay biçimlidir. İri ve açık, badem biçimli gözler, altta ve üstte dar ve keskin konturlu gözkapakları tarafından çevrelenmiştir. Üst göz kapağı daha yüksek ve kavisli işlenmişken, alt göz kapağı daha düz ve daha yumuşaktır. Göz yuvarlakları, alt ve üst göz kapaklarından belirgin şekilde ayrılmıştır. Gözyaşı kanalları belli edilmiştir. Gözlerin iç köşeleri, belirgin işlenmiş kaşların altında gölgede kalmıştır. Dış köşelerde ise yumuşak ve şişkin orbitaller dikkat çeker. Kaşlar ve üst göz kapakları arasındaki mesafe çok dar tutulmuştur. Küçük burnun profili, Yunan profiline

Figür 1: Dorylaion'dan Genç Kız Portresi. Oxford (Mississippi) Üniversite Müzesi. / *Portrait of a Young Girl from Dorylaion. Oxford (Mississippi) University Museum. (İnan / Rosenbaum 1979: Lev. 154. 1)*

Lucius Valerius Flaccus'un, annesi Baebia (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 550) ve eşi Saufeia'nın (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 822) onuruna Menderes Magnesiası'nda yaptırmış olduğu, normal boyutların üzerinde giyimli yontularının yazıtları olmasa, Hellenistik tanrıça yontularından ayırt etmek imkansızdır. Baebia ve Saufeia yontuları için bkz. Pinkwart 1973: 149- 60. Stratonikeia'da bulunmuş olup İzmir Müzesinde sergilenmekte olan (İzmir Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 539), benzer özellikleri taşıyan ve R. Özgan tarafından MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bir başka kadın yontusu için bkz. Özgan 1999: 84, Nr. H 58, Lev. 25, c.d.

¹¹ Menderes Magnesiası'nda bulunmuş olup, İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmekte olan iki yontu portrede (Env. Nr. 608 ve 609), bireysel fizyonomik özelliklerin zayıflamış, ideal genelleştirmelerin yoğunluk kazanmış olduğu görülür. Magnesia portreleri için bkz. İnan/Rosenbaum 1966: Nr. 223, Nr. 222.

¹² Oxford (Mississippi) Üniversite Müzesi, Env. Nr. S 18: İnce grenli beyaz mermer, yük. 25,5 cm, gen. 16 cm, der. 23,5 cm, başın tepesinden çeneye 22,6 cm. Boynun ortasından kırıktır. Burun, çene, elmacık kemikleri ve boyun kenarlarındaki yüzeyel kopmalar, yüz ve saçlardaki daha küçük aşınmalar haricinde iyi durumdadır: Robinson 1939: 249 vd., Lev. 9. 8-10; İnan/Rosenbaum 1979: 244, Nr. 220, Lev. 154.

¹³ Gkikaki 2011: 453 vd. MÖ 4. yüzyıldan itibaren sikkeler, mezar kabartmaları, adak kabartmaları ve büyük heykellerde karşımıza çıkan, Hellenistik Dönem'den itibaren yaygın olarak kullanılan "melonenfrisur" (kavun dilimi) saç stiline saç birbirine koştur perçemler şeklinde oluşturulmakta, bu perçemler kendi içinde dönüp başın arka kısmında bir topuz oluşturmaktadır. "Melonenfrisur"un Roma'da uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bartman 1999: 30 vd; Gökay 2006, 172-173.

Figür 2: Dorylaion'dan Genç Kız Portresi. Oxford (Mississippi) Üniversite Müzesi. / *Portrait of a Young Girl from Dorylaion. Oxford (Mississippi) University Museum. (İnan / Rosenbaum 1979: Lev. 154. 3)*

benzer şekilde düz yapılmıştır. Yüz oval, yanaklar dolgundur. Belirgin elmacık kemiklerinin yüksek yerleştirilişi sebebiyle gözlerin altında hafif bir çöküntü meydana gelmiştir. Küçük ağzın dudakları hafif aralık olarak şekillendirilmiştir. Alt dudak, üst dudağın hayli gerisinde kalmıştır. Alt dudaktan çeneye geçişteki kanal derin tutulmuştur. Etli çene yuvarlaktır. Çene altı yağlı, boyun oldukça kalın şekillendirilmiştir. Gözler, direkt olarak karşıya bakmaktadır. Yüze ciddi ve düşünceli bir ifade hakimdir. Hatta yüzde biraz hüzün sezilir. Yüz özelliklerinin bu sade işlenişi, saçın düzenlenişinde de kendisini gösterir. Başın arkası, saç topuzu ve ense de özenle işlenmiş olduğundan, portrenin bir niş içerisinde ya da duvar önünde sergilenmek üzere değil, her açıdan görülebilecek şekilde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Baş, arkada küçük bir topuzla toplanmış altı dilimli Melonenfrisur'u ile genç bir kadının oldukça idealize edilmiş bir portresini yansıtır. Bireysel özellikleri çok küçük ayrıntılarda yakalamak mümkündür. Neredeyse yatay bir çizgi şeklindeki alt göz kapağı ve yarım daire biçimli üst göz kapaklarının çevrelediği iri badem gözler, ağzın ve dudakların biçimi, yağlı çene altı ve oldukça kalın boyun, bu başa portre niteliği kazandıran kişisel işaretlerdir. Bu kişisel fizyonomik özellikler, Dorylaion portresinin Roma Cumhuriyet Dönemi portre geleneği içerisinde yapılmış olduğunu gösterir.

Dorylaion'lu genç kızın saç stili, Hellenistik Dönem'den beri bilinen bir şekildedir¹⁴. Bu saç stili, çoğu Ptolemaios kraliçesi tarafından da uygulanmıştır¹⁵. Roma Dönemi'nde pek çok portre, idealize edilmiş Yunan Tanrıçaları'ndan ya da Hellenistik Dönem kraliçelerinden

etkilenilerek yapılmıştır. VII. Kleopatra'nın Ptolemaik-Hellenistik saç stiline, Cumhuriyet Dönemi kadın saç stillerine güçlü bir etkisi olmuş ve bu etki Augustus Dönemi'ne kadar devam etmiştir¹⁶.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde, "Melonenfrisur" stiline çok çeşitli uygulamaları da popüler bir saç biçimi olarak kullanılmaya devam etmiştir¹⁷. Bazı araştırmacılar, saçın altı bölüm halinde düzenlenişinin, MÖ 2. yüzyıla işaret ettiğini belirtmişlerdir¹⁸. D. M. Robinson, Dorylaion portresinin, Geç Hellenistik Dönem'e ait olduğunu ve stiline de Roma Dönemi öncesini yansıttığını belirterek, MÖ 2. yüzyıl sonu veya MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceğini öne sürmüştür¹⁹. Ancak, bu saç stiline Roma Dönemi'nde de yaygın olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir²⁰ ve ayrıca Dorylaion portresinin kişisel yüz özellikleri, Hellenistik Dönem'den etkiler taşımakla birlikte, açıkça Roma Cumhuriyet Dönemi'ni işaret etmektedir.

Kyrene'de bulunmuş ve Bengazi Müzesinde sergilenmekte olan genç bir kız portresi²¹, Dorylaion portresi ile saç işleniş açısından karşılaştırılabilir. MÖ 50-30 yılları arasına tarihlendirilen Bengazi portresinde de saçlar, Dorylaion portresindeki gibi, birbirinden derin kanallarla ayrılmış dolgun bölümler halinde düzenlenerek arkada bir topuzla birleştirilmiştir. Saç telleri uzun, etli ve dalgalı olarak verilmiştir²².

Dorylaion portresi, gözlerin ve burnun biçimlendirilişi, yüz hatlarındaki yumuşak geçişler açısından, British Müzesinde sergilenen ve yine Kyrene'de bulunmuş bir başka genç kız portresiyle yakınlık gösterir²³. Geç Hellenistik Dönem'e ait yumuşak işçiliği yansıtan bu bölümler dışında, saçlardaki tekrarlar, özensizce ve şematik olarak biçimlendirilmiş gözler, ağzın ve dudakların biçimi, yağlı çene altı ve oldukça kalın boyun gibi karakteristik özellikler, Dorylaion portresinin Roma Cumhuriyet Dönemi'nde, Roma Cumhuriyet portre geleneğine bağlı olarak yapılmış olduğunu ortaya koyar. Stilistik özellikler, portrenin MÖ 1. yüzyıl ortalarında yapılmış olabileceğini göstermektedir.

¹⁴ Dresden Müzesinde bulunan, MÖ 4. yüzyıla ait "Büyük Herculeumlu" (Env. Nr. Hm. 326) ve "Küçük Herculeumlu" (Env. Nr. Hm 327) olarak bilinen kadın yontularında, saçların bu şekilde bölümlendirilmelerine rastlanır. Bkz. Daehner 2008: Lev.1-6 ve Lev. 7- 14. Yine benzer biçimde işlenmiş olan Atina Ulusal Müzesinde sergilenen Aegium ve Delos yontuları, MÖ 4. yüzyıl orijinallerinin Roma Dönemi kopyalarıdır. Aegium: Atina Ulusal Müzesi, Env. Nr. 242: Kaltsas 2002: 268- 269, Kat. Nr. 562 (resimlerle birlikte). Delos: Atina Ulusal Müzesi, Env. Nr. 1827: Kaltsas 2002: 268- 269, Kat. Nr. 561 (resimlerle birlikte). Lateran Müzesindeki bir başka Roma Dönemi kopyası olan genç kız başında yine aynı düzenleme görülür: Vatikan Lateran Müzesi, Env. Nr. 10183: Vorster 2004: 95- 96, Kat. Nr. 46, Lev. 63. 1,4.

¹⁵ 2. Berenike sikkeleri için bkz. Toynbee 1978: 81, Nr. 123; Smith 1988: Lev. 75. 6,7; Stanwick 2002: 221, Nr. 217. 2. Arsinoe sikkeleri için bkz. Toynbee 1978: 80, Nr. 120; Stanwick 2002: 221, Nr. 215. VII. Kleopatra sikkeleri için bkz. Toynbee 1978: 86-87, Nr. 135- 140; Smith 1988: Lev. 75. 21, 24; Stanwick 2002: 225, Nr. 241, 242. VII. Kleopatra portreleri için bkz. Vatikan Müzesi, Env. Nr. 179: Curtius 1933: 184, Res. 3, Lev. 25- 27; Lippold 1936: 169, Nr. 567, Lev. 54- 62; Smith 1988: 97- 98, Nr. 67, Lev. 44. 1,3. Berlin Müzesi, Env. Nr. 1976.10: Smith 1988: 97- 98, Nr. 68, Lev. 44. 4,6. Cherchel Müzesi, Env. Nr. 31: Smith 1988: 97- 98, Nr. 69, Lev. 45. 1,3.

¹⁶ Trillmich 1976: 59 vd; Bartman 1999: 38 vd; Ziegler 2000: 46.

¹⁷ Bkz. dn. 13

¹⁸ Anti 1929: 12; Robinson 1939: 268.

¹⁹ Robinson 1939: 268.

²⁰ Bartman 1999: 30 vd.

²¹ Kyrene, Bengazi Müzesi: Bartman 1999: 36, Res. 32-33.

²² Portre, VII. Kleopatra'nın saç biçimlendirilişine yakınlığından dolayı MÖ 50-30 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Bkz. Bartman 1999: 36.

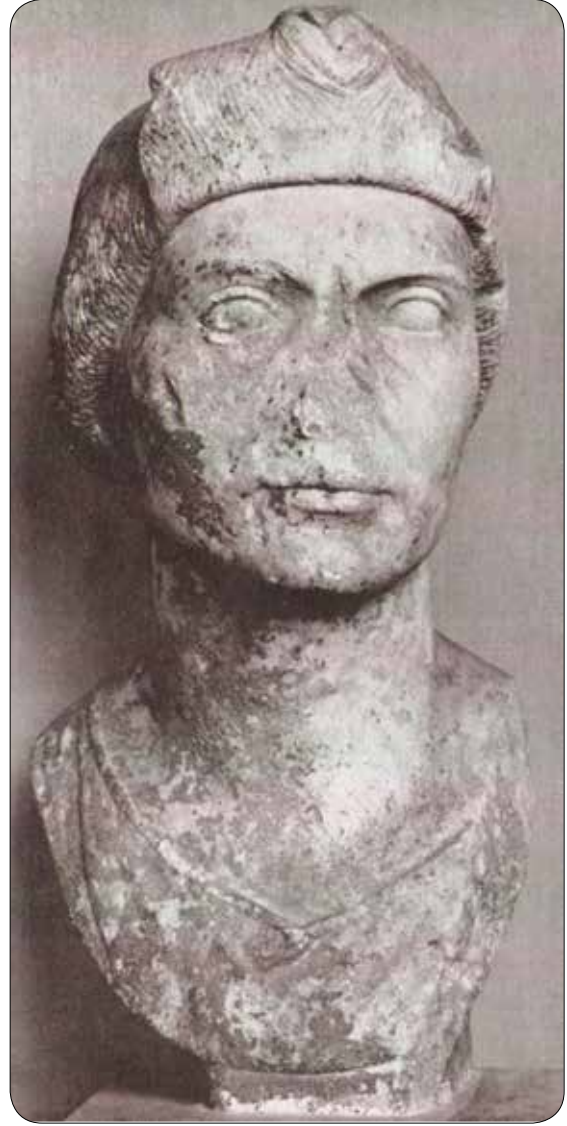
²³ Kyrene, British Müzesi, Env. Nr. 1480: Rosenbaum 1960: 41-42, Kat. Nr. 12, Lev. 12. 1. 3. E. Rosenbaum, portreyi MÖ 1. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirmiştir.

Nr. 2. Nicomedia'dan Kadın Portresi²⁴ (Fig. 3-4)

Normal boyutlardaki giyimli büst, dikdörtgen şeklinde basık bir kaide üzerinde, olasılıkla dikdörtgen biçimli bir herme ya da kaideye yerleştirilmek üzere yapılmıştır. Portrenin her tarafı aynı özenle çalışılmış olup, sadece cepheden değil, her yönden görülebilecek şekilde işlenmiştir. İnce khiton kumaşının arkada kalan yaka kısmı bile özenilerek çalışılmıştır.

İnce yapılı, olgun yaşlarda bir kadını tasvir eden baş, hafifçe soluna dönüktür. Kırılmış olan burun, cepheden bakıldığında yüze yapay, sert bir ifade kazandırmıştır. Bu nedenle, olgun kadının karakteristik yüz hatları profilden bakıldığında daha iyi fark edilebilmektedir. Oval yüz, güçlü çene kemikleriyle altta biraz daha köşeli bir yapı kazanır. Alın dar ve yukarı doğru hafifçe geriye çekiktir. Kaşların ayrıntıları kazıma çizgilerle belirtilmiştir. İri gözler, asimetrik olarak yerleştirilmiştir. Üst göz kapağı etlidir ve belirgin işlenmiştir. Alt göz kapağı, daha düz ve yumuşak şekilde belirtilmiştir. Elmacık kemikleri belirgindir ve dolayısıyla yanaklar hafif çökük ve düzdür. Her iki kulağın da üst kısmı, saçların altında kalmıştır. Çok derin olmayan naso-labial hatlar, yumuşak bir şekilde belli edilmiştir. Biçimli ve dolgun dudakların oluşturduğu ağız geniştir. Dudaklar kapalıdır ve alt dudak, biçimli ve hareketli şekillendirilmiş üst dudağın biraz gerisinde kalmıştır. Alt dudak ve çeneyi ayıran kanal derin tutulmuş, böylece küçük ve etli çeneye geçiş iyi vurgulanmıştır. İnce uzun boyunda, başın hareketine bağlı olarak gerilen boyun kasları belirtilmiştir.

Saç, nodus²⁵ tipine göre düzenlenmiş ve bütün ayrıntılar incelikle işlenmiştir. Alnın üst kısmında, şişkin olarak düzenlenmiş nodusu oluşturan saçlar, nodusun tepe kısmında örülerek başın üstünden arkaya doğru düz bir

Figür 3: Nicomedia'dan Kadın Portresi. İstanbul Arkeoloji Müzesi. Env. Nr. 4868. / *Portrait of a Woman from Nicomedia. Istanbul Archaeological Museum. Inv. Nr. 4868. (İnan / Rosenbaum 1966: Lev. 8. 1)*

²⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 4868: Nicomedia'da (İzmit), bir fabrika inşaatı kazısında bulunmuştur. İri kristalli beyaz mermer, yük. 45 cm, gen. (büst) 20 cm, gen. (baş) 17,5 cm, başın tepesinden çeneye: 23 cm. Sol omuz kırıktır. Burun kırıktır ve ortasından burun kökünün üst kısmına kadar derin bir kesik vardır. Nodusun her iki yanında kırıklar ve aşınmalar vardır. Bunların dışında portrenin çeşitli yerlerinde daha küçük aşınmalar ve yüzeysel kopmalar mevcuttur. Portrenin sağ yanı, yoğun biçimde kireç tabakası ile kaplanmıştır: Dörner 1941: 47, Nr. 5, Lev. 11.5,1 ve 5,2; Giuliano 1959: 156, Nr. IV/1; Bartels 1963: 17; İnan/Rosenbaum 1966: 61, Nr. 12, Lev. 8; V. Poulsen 1968a: 12 vd., Res. 8, 9; Trillmich 1976: 57, dn. 192; Toynbee 1978: 50, dn. 15; İnan/Rosenbaum 1979: 3; Zanker 1983: 24, dn. 68; Kockel 1993: 44, dn. 376; Winkes 1995: 217, Nr. 246.

²⁵ Nodus: Latince kelime anlamı düğüm veya düğüm biçiminde şişkinlik olan kelime, Roma Geç Cumhuriyet ve Erken Augustus Dönemi'nde kadınlar arasında moda olmuş bir saç düzenleme biçiminin adı olarak da kullanılır. Nodus stili; üç bölüme ayrılmış olan saçın, başın yan taraflarındaki topuza eklendiği, alın üzerinde bombelendirilmiş olan saçın ise örülerek başın arkasına doğru götürülüp topuza dahil edildiği saç biçimini ifade etmektedir.

hat olarak getirilmiş; geride kalan saçlar, arkaya doğru taranarak örgü topuz biçiminde toplanmışken, nodus örgüsünün her iki yanında kalan saçlar aşağı doğru taranmış, yüzü çevreledikleri noktada içe kıvrılarak altta birleştirilip topuza dahil edilmiştir. Ensenin hemen üzerinde yer alan düşük topuz, rulo şeklinde kıvrılmış saç örgülerinden oluşturulmuştur. Kulakların ön kısmındaki ve enseye düşen kıvrımlı saç bukleleri özenle şekillendirilmiştir. Nodus yüzeyi ve yanlardaki aşağı doğru ve başın tepesinden arkaya doğru taranmış olan saçların yüzeyleri, kesintisiz devam eden ince kazıma çizgilerle saç dokusunu yansıtacak şekilde işlenmiştir.

Yukarıda bahsedilen iri açık gözler, biçimli dudaklar, geniş ağız, yüzün ince ve kemikli yapısı, geniş çene kemikleri, Nicomedia başına portre niteliği kazandıran kişisel fizyonomik özelliklerdir. Portrenin en vurgulu

bölümü, nodus tipinin bir çeşitlemesi olarak yapılmış olan saç düzenlenişidir. Nicomedia portresinde, Sinope portresi (Nr. 3, Fig. 5, 6) ve Kopenhag portresinden (Nr. 4, Fig. 7-8) farklı olarak, Octavia ve Livia portrelerinden bilinen bu saç tipinin daha nadir görülen bir çeşitlemesi ile karşılaşılır. Anadolu kökenli portreler içerisinde, Nicomedia portresine saç stili açısından en yakın örnek, Atina Ulusal Müzesinde sergilenmekte olan, Smyrna kökenli, Octavia olarak adlandırılmış olan olgun bir kadın portresidir (Nr. 5, Fig. 9-10). Saç düzenlemesi açısından benzerlik arzeden diğer örnekler, Roma Ulusal Müzesinde sergilenen, Velletri'den bir portre büstü²⁶ ve Fransa'da özel bir koleksiyonda bulunan ve 'Chalmin Başı'²⁷ olarak adlandırılan portrelerdir. Smyrna (Nr. 5, Fig. 9-10), Velletri ve Chalmin portreleri, hem saç stili, hem de fiziksel benzerlikleri açısından, Octavia'nın portre tiplerinden biri olarak kabul edilmişlerdir²⁸. Augustus'un Octavian Tipi portreleri ile olan akrabalık ilişkisini vurgulayan benzerlikleri bu görüşü destekleyen faktörler olarak kabul edilebilir. Ancak bu görüş, eldeki verilerin yetersiz olmasından dolayı bir varsayım olmaktan öteye geçmemektedir.

Nicomedia portresini, Octavia'ya ait olduğu söylenen bu üç portreden ayıran en önemli fark, nodusun alnı sınırlandıran yatay hattı üzerinde, sağ gözün iç köşesi hizasında yer alan ve bu üç portreyi birleştiren en önemli ayrıntı olan çatal motifinin bulunmayışıdır. Ayrıca Nicomedia portre büstü, Octavia'ya nazaran yaşça daha olgun bir hanımı portrelemektedir.

Nicomedia portresinde, ense üzerindeki rulo şeklinde sarılmış saç örgülerinin oluşturduğu silindirik formlu muntazam saç topuzu, nodus örgüsü, ensede ve kulak önlerinde işlenmiş aşağı doğru serbest bir biçimde düşen saç bukleleri, Octavia sikkelerinde görülenlere benzemektedir²⁹. Sikke portrelerden başka, New York Metropolitan Müzesinde bulunan ve yine Octavia'ya ait olabileceği belirtilen bir gemme³⁰ üzerindeki portre de sikkeler üzerindeki Octavia portrelerine benzer saç tipine sahiptir. Özellikle, Nicomedia portresi ile de karşılaştırılabilecek, nodusun her iki yanında kalan saçların aşağı doğru taranarak, aşağıda içe doğru kıvrılıp arkadaki topuza dahil edilmeleri ve başın arkasındaki

Figür 4: Nicomedia'dan Kadın Portresi. İstanbul Arkeoloji Müzesi. Env. Nr. 4868. / *Portrait of a Woman from Nicomedia. Istanbul Archaeological Museum. Inv. Nr. 4868. (Inan / Rosenbaum 1966: Lev. 8. 3)*

diğer saçların arkaya doğru taranarak topuzu oluşturmaları bu gemme portre ve Nicomedia portresinde benzerlik gösterir.

Neyazıkkı, kesin olarak Octavia'ya ait olduğu bilinen, sikke portreleri hariç, yazıtlı bir portre henüz bulunamamıştır ve bu nedenle de Octavia'nın karakteristik fizyonomik özellikleri, bu konuda var olan çalışmalara rağmen³¹ tam olarak saptanamamıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, son yıllarda yapılan yayınlar ve değerlendirilen yeni buluntular sayesinde Octavia ikonografisi oluşturulmaya başlanmış, en azından bir portre tipinin üç repliği olduğu iddia edilmiştir³². Yüzün biçimi, alın çizgisi, ağız ve çene, biçimli ince boyun, gemme portresi ile yakın benzerlikler gösterir. Ancak ne yazık ki Nicomedia portresinin burnu kırılmış ve kayıp olduğundan, sikke ve gemme portreleri ile yapılan karşılaştırmalarda önemli bir kriter olan burun profili hakkında bir bilgi yoktur.

Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren görülen saç modellerinin çeşitliliği, kadınların saçlarının kendine özgü olduğunu ve tekrardan kaçındıklarını gösterir.

²⁶ Roma Ulusal Müzesi, Env. Nr. 121221: Picciotti-Giometti 1979: 340-342, Nr. 203; Bartman 1999: 213- 215, Res. 191- 192; Wood 1999: 52- 55, 60- 62, Res 11- 13; Pollini 2002: 16 vd., Res. 10, 11, 14- 16.

²⁷ Pollini 2002: 11 vd., Res. 1-7. Top. yük. 45,5 cm.

²⁸ Pollini 2002: 16 vd.

²⁹ Octavia portreleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gross 1962: Lev. 3- 10; Bernoulli 1969: 116 vd., Lev. 32.14; Crawford 1974: Nr. 527, Lev. 63.

³⁰ New York Metropolitan Müzesi, Env. Nr. C.E. 85: Vollenweider 1972: 107, Lev. 166, 2- 4. M. L. Vollenweider, gemme portresinin Octavia'ya ait olabileceğini belirtmiş ve MÖ 40 yılına tarihlenmiştir.

³¹ Bernoulli 1969: 117 vd; Toynbee 1978: 48-50, Res. 54- 56.

³² Pollini 2002: 16 vd.

Nodus tipindeki örneklerde olduğu gibi, birden fazla görülen genel bir stil gözlenebilir, fakat doğrudan tekrarın olduğu örnekler azdır.

MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek sikke portreleri, gerek mezar rölyefleri ve de gerekse portre yontuları ve portre büstlerde uygulanmış olan nodus tipi ve bu tipin çok sayıdaki çeşitlenmesi, seçkin kişilere ait olabildikleri gibi, halktan kişilerin portreleri de olabilirler. Nicomedia portresinin, normalin üzerinde olmayan ölçüleriyle halktan bir kişiyi tasvir ediyor olması gerekir³³.

Nicomedia portresinde tasvir edilen kişinin kimliğini saptamak, eldeki verilerle olanaklı olmasa da, bir zaman aralığına oturtmaya çalışmak, stilistik açıdan mümkündür. Geç Cumhuriyet Dönemi'nden erken İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan kadın portrelerinde rastlanılan saç moda ve tipinin³⁴, MÖ 40 yılında basılmış Octavia sikkeleriyle ve aynı yıllara tarihlenen Metropolitan Müzesindeki gemme portresi ile olan benzerliği, Roma Cumhuriyet portre geleneğine göre yapılmış kişisel yüz işleniş ve yüzdeki Augustus Klasisizmi etkisi, Nicomedia portresinin MÖ 40-20 yılları arasında bir tarihe yerleştirilmesini mümkün kılar.

Nr. 3. Sinope'den Kadın Portresi³⁵ (Fig. 5-6)

Bir yontu gövdesi üzerine eklenmek üzere yapılmış olan baş, tek parça halinde korunmuştur. Cepheden

³³ F. K. Dörner, Nicomedia portresinin, büstün biçimi ve özellikle de saç stilinden yola çıkarak erken İmparatorluk dönemine ait olduğunu, ancak özel bir portre mi olduğu, yoksa İmparatorluk ailesinden birisine mi ait olduğunun belli olmadığını belirtmiştir. Bkz. Dörner 1941: 47. J. İnan ve E. Rosenbaum'da aynı şekilde Octavia portreleriyle olan yakınlığını belirtmiş ancak kesin bir saptama yapmamışlardır. Bunun için bkz. İnan/Rosenbaum 1966: 61; İnan/Rosenbaum 1979: 3.

³⁴ Nicomedia portresinin saç stili ile Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlendirilen mezar rölyefleri üzerindeki kadın figürlerinde de karşılaştırılır. En erken örnekleri için bkz. Kockel 1993: Nr. D.3,6, E. 1, 6.

³⁵ Ankara Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 4753: 1953'te Sinop kazıları esnasında tapınağın kuzey batısında bulunmuştur. İri grenli beyaz mermer. Yüksek. 39,3 cm, geniş. 22,5 cm, başın tepesinden çeneye: 24 cm. Burun ucu kırık ve eksiktir. Yüzün çeşitli yerlerinde, özellikle dudak kenarlarında aşınmalar vardır ve boynun alt kısmında, gövde ile birleştiği kenar üzerindeki küçük kırıklar dışında oldukça iyi korunmuştur. Özellikle boynun alt kısmında ince kök izleri mevcuttur: Akurgal/Budde 1956a: 40, 41, Lev. XVIII; Akurgal/Budde 1956b: 1-14. Lev. 28. 4; Bartels 1963: 37-8, dn. 292; İnan/Rosenbaum 1966: Nr. 10, 59,60, Lev. VII. 1- 2; V. Poulsen 1968b: 14, Nr. 4; V. Poulsen 1973: 71, Nr.35 ile ilgili olarak; Fittschen/Zanker 1985: 2, dn. 4b; Winkes 1995: 35,81, Nr.2; Wood 1999: 139, 140; Bartman 1999: 221, App.C. Nr. 2.

Figür 5: Nr. 3. Sinope'den Kadın Portresi. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Env. Nr. 4753. / *Portrait of a Woman from Sinope. Museum of Anatolian Civilizations, Ankara. Inv. Nr. 4753. (Fot: S. Sağlan)*

görülebilecek biçimde yapılmış, başın üst ve arka kısmı kaba bırakılmıştır. Zamanında bir duvar önünde ya da bir niş içerisinde sergilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. İnce ve uzun, narin bir boyun üzerinde yükselen baş, çok hafif olarak soluna dönüktür. Yüz hatları oldukça keskin işlenmiştir ve birbirlerinden belirgin şekilde ayrılmışlardır. Buna rağmen yanaklar ve çenede yumuşak hatlar hakimdir.

Saçlar, nodusun her iki tarafında, birbirlerinden biraz daha derin ve geniş kanallarla belirgin biçimde ayrılmış dörder bukle tutamı şeklinde arkaya doğru toplanmıştır. Nodusun yan tarafındaki saçlar dalgalıdır. Nodus kısmı, neredeyse bir gölgelik gibi alnın önüne doğru çıkıntı yapmaktadır. Yüzü çevreleyen hacimli saç rulosu, başın üst kısmında diadem benzeri bir örgü bantla sınırlandırılmıştır. Sol tarafta, saç rulosunun hemen üzerinde bir kenet yuvası vardır. Kulaklar, yanlardaki dalgalı, hacimli saç kütesinin altında kalmışlardır. Alın üzerindeki saçların başlangıç hattının yüzü çevreleyen bir çizgi şeklinde belirtilmesi, saçlara perukvari bir görünüm kazandırmıştır.

Kaşlar, burun hattının devamı olarak, yay şeklinde verilmiştir. Badem biçimli gözleri sınırlandıran göz kapakları, keskin konturlarla şekillendirilmiştir ve alt göz kapaklarının dış köşeleri, üst göz kapaklarının biraz

Figür 6: Nr. 3. Sinope'den Kadın Portresi. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Env. Nr. 4753 / *Portrait of a Woman from Sinope. Museum of Anatolian Civilizations, Ankara. Inv. Nr. 4753. (Fot: S. Sağlan)*

altında kalmıştır. Yüz, aşağı doğru biraz uzatılmış, oval bir yapıya sahiptir. Dolgun yanaklar yüzde geniş bir alanı kaplar. Ağız küçüktür ve kapalı dudaklar dolgundur. Alt dudak, zengin bir şekilde belirtilmiş eğrilerden oluşan üst dudağın biraz gerisinde kalmıştır. Dudaklarda hafif bir tebessüm sezilir. Alt dudaktan çeneye geçişteki kanal biraz derin tutularak küçük ve yuvarlak çene vurgulanmıştır. Çene altı dolgundur ve keskin bir konturla boyna geçmiştir. Düz boynun altında boğaz çukuru belirgindir ve başın hareketinden kaynaklanan, boyun kaslarındaki gerilim çok hafifçe belli edilmiştir. Boynun ortasında, venüs halkası biçiminde, hafif içbükey bir boğum vardır. İşçilik olarak değerlendirdiğimizde, taşra üslubundan kaynaklı olarak, ayrıntılardaki basitleştirilmiş kısımlar göze çarpar. Saçlar başta olmak üzere, kaşlar ve gözler, şematik olarak biçimlendirilmiştir.

Portre, daha çok Octavia ve Livia'dan bilinen, ancak MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen portrelerde daha erken örneklerine de rastlanılan³⁶, “nodus” olarak adlandırılan saç stiliyle genç bir kadını tasvir etmektedir.

³⁶ MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen mezar rölyefleri üzerindeki nodus saç stiline örnek olarak bkz. Kockel 1993: D3, Lev. 21c., 23a-d. Ayrıca sikke portreleri üzerinde yer alan noduslu portreler için örnek olarak; Londra, British Müzesi'nde bulunan bir sikke üzerindeki olasılıkla Fulvia olabileceği söylenen portre için bkz. Wood 1999: Res. 1.

Sinope portresinin tarihini belirlemede, en önemli kriter saç moda ve stilidir. Portre, bu güne kadar pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır³⁷. Genel kanı, saç biçiminden dolayı Livia'ya ait olduğu üzerinedir. V. Poulsen³⁸, H. Bartels³⁹, J. İnan ve E. Rosenbaum⁴⁰, K. Fittschen ve P. Zanker⁴¹ ve S. Wood⁴², Sinope portresini Livia portreleri grubuna dahil etmişlerdir.

Livia portrelerinin genel özelliklerine bakıldığında, nodus başta olmak üzere, iri ve açık gözler, hafif şişkin alın, küçük ağız ve biçimli dudaklar, düz yanaklar ve yüzün alt kısmının üçgen formu, belirgin karakteristik yüz hatları olarak, Livia portrelerindeki ortak özellikler olarak ayırdedilir. Bu özelliklerin tümü, Fayum'da (Arsinoe) bulunmuş olan ve Kopenhag Müzesinde sergilenen Livia portresinde bulunur⁴³. Sinope portresi ile Fayum portresi karşılaştırıldığında, her iki portrenin yüz özelliklerinin çok farklı işlenmiş oldukları görülür. Sinope portresinde, nodusun dışında, saç stili farklıdır. Yüz özelliklerine bakıldığında ise; her iki portre arasında, burun hattı ve kaşlar dışında ortak özellik yoktur. Sinope portresinde, Livia portrelerinin aksine yanaklar daha dolgundur. Livia portrelerinde tipik olan yüzün alt kısmının oldukça üçgen formuna karşı, Sinope portresinde yüz ovaldir. Dudaklar, Livia'nın dudaklarına nazaran daha dolgundur ve belirgin bir şekilde, alt dudak, üst dudağın gerisinde kalmıştır. Tüm bu fizyonomik özellikleriyle Sinope portresi, Livia'ya göre çok daha genç bir hanımı portrelemektedir. Tüm bu farklar göz önünde

³⁷ Bkz. dn. 35.

³⁸ V. Poulsen, Livia'nın taşra özelliği taşıyan portrelerinden biri olduğunu söylemiştir. Bkz. V. Poulsen 1973: 71.

³⁹ Bartels 1963: 37-8, dn. 292.

⁴⁰ J. İnan ve E. Rosenbaum, Sinope portresinin, her ne kadar Livia portrelerinin temel özelliklerini taşımadığını belirtse de, V. Poulsen'in fikrine katılarak portrenin Livia'ya ait olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için bkz. İnan/Rosenbaum 1966: Nr. 10, 59-60.

⁴¹ Fittschen/Zanker 1985: 2, dn. 4b. Yayında Sinope portresi, Livia'nın erken portre tiplerinden biri olarak kabul edilmiş ve Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek 616 grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Bu grubun ortak özelliği, nodusun yan tarafındaki saçların dalgalı olmasıdır. Bu gruptaki portrelerin çoğu doğu kökenlidir. Yayında, bu gruba dahil edilen portrelerin çoğunluğu doğu kökenli olduğu dile getirilmiş, portrenin MÖ 30 yılından daha önceye ait olamayacağı belirtilmiştir.

⁴² S. Wood, Sinope portresinin, Livia'nın hayli idealize edilmiş, neredeyse klasik ovali andıran yüz biçimiyle, MÖ 20 yıllarından sonra yapılmış bir portresi olduğunu belirtir. Her ne kadar enseden omuza kadar düşen saç bukleleri bu örnekte bulunmasa da, saçların hale biçiminde yüzü çevrelediği ve bunun üstünde, diadem benzeri bir bantla başın çevrelediği, MÖ 20-2 yıllarında Pergamon'da basılmış sikkeler üzerindeki (Wood 1999: Res 21) Livia portresindeki saç stiline bir çeşitlemesi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Wood 1999: 96, 141.

⁴³ Kopenhag Müzesi, Env. Nr. 1444: F. Poulsen 1951: 427, Kat. Nr. 615; Johansen 1994: 96, Kat. Nr. 36; Bartman 1999: 174, Kat. Nr. 64.

bulundurulduğunda, Sinope portresinde betimlenen kişinin Livia olmadığı anlaşılmaktadır⁴⁴.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nden bu güne ulaşan sınırlı sayıdaki kadın portreleri içerisinde, saç biçimleri ve kuaför modası geniş bir çeşitlilik arzeder. Bu da, Cumhuriyet Dönemi kadınlarının saç biçimlerinin kendine özgü olduğu olarak yorumlanabilir. Bu dönemden pek çok portrede, idealize edilmiş Yunan modellerinden ya da Hellenistik kraliçelerden etkilenilerek, bunların bire bir taklitleri şeklinde değil, kendilerine göre uyarlanmış özgün saç stilleri ve saç modası tercih edilmiştir. Bu yeni moda saç düzenlemeleri de genellikle gençler arasında rağbet görmüş, daha tutucu olan, Cumhuriyet geleneklerine sıkı sıkıya bağlı yaşlı kadınlar tarafından pek tercih edilmemiştir⁴⁵. Roma'da bulunan mezar stellerinde saçlarını nodusun pek çok varyasyonu şeklinde toplamış kadın portrelerine çok sık rastlansa da⁴⁶, Anadolu'da bulunan mezar stelleri üzerinde rastlanılmaz. Anadolu'nun bu saç stili ile tanışması, MÖ 40'lı yıllarda, Anadolu'da basılan sikkeler üzerindeki portreler vasıtasıyla mümkün olmuştur. Böylece, Roma hâkimiyeti altındaki Anadolu, Phrygia'da basılan Fulvia sikkeleri⁴⁷ ile nodus saç biçimini öğrenmiş, Octavia ve daha sonra da Livia'nın portrelerinden etkilenerek, Anadolu kadınları da bu saç biçiminin, Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren, kendilerine göre çeşitlemelerini uygulamışlardır.

Saç stili açısından, Sinope portresi ile karşılaştırılabilir bir örnek, Butrinto Tiyatrosu'nda bulunmuş bir kadın portresidir⁴⁸. Butrinto portresinde nodus, Sinope portresinde olduğu gibi, alnın üzerinde kabartılmış dalgalı saç tutamları şeklindedir ve sıkı bir şekilde değil, gevşek bukle tutamlarından oluşturulmuş ve aynı şekilde, Doğu Hellenistik etkisinde, yanlarda dalgalıdır ve diadem benzeri bir bant takılmıştır.

Bu saç stili, MÖ 20-2 yıllarında Pergamon'da basılmış olan sikkeler üzerindeki Livia portrelerinde görülür⁴⁹. Yüzü hale gibi çevreleyen ve bunun arkasında diadem benzeri bir bantın başı sardığı örnekler, Anadolu'da

iki portre ile temsil edilir. Bunlardan biri, her ne kadar sikke üzerinde görülen, topuzdan çıkıp boyna kadar dökülen uzun saç lüleleri olmasa da, saçların ön kısımdaki işleniş ile Sinope portresidir. Diğer portre ise, Kopenhag Müzesinde sergilenen, Anadolu kökenli portredir (Nr. 4, Fig. 7-8). Bu portre tipinin sadece Anadolu'da basılmış sikkeler üzerinde bulunması, nodusun bu çeşitlemesinin bölgesel bir düzenleme olabileceğini düşündürür⁵⁰.

Sinope portresinin saç stiline göre bir saptama yapabilmek, yukarıda değinildiği gibi problemleri bir konudur ve portrenin Roma Cumhuriyet Dönemi'nde mi yoksa Erken Augustus Dönemi'nde mi yapılmış olduğu konusunda belirsizlik ortaya çıkarır. Ancak, Cumhuriyet portre geleneğinin, Erken Augustus Dönemi'nde de bir süre devam etmiş olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Daha kesin bir saptama yapabilmek için Sinope portresi başka veriler de sunmaktadır. Bu portre, 1953 yılında, Sinop'ta tapınak alanında yapılan kazı çalışmaları esnasında⁵¹, tapınağın kuzeybatısındaki bir hendekte, stilistik özelliklerinden dolayı aynı atölyede ve belki de aynı usta tarafından yapılmış olduğu anlaşılan bir erkek portresi ile birlikte bulunmuştur⁵². Erkek portresi, Cumhuriyet Dönemi'ne özgü karakteristik özellikler göstermektedir⁵³. Buna göre, genç kadın portresi için MÖ 40-20 yılları arası, uygun bir tarih gibi görünmektedir.

Nr. 4: Genç Kadın Portresi⁵⁴ (Fig. 7-8)

Genç bir kadına ait olan baş, göğsün ve omuzların bir bölümünü içeren giyimli bir büst üzerine yerleştirilmiştir. Büstün arka alt kısmı oyuktur ve küçük bir merkezi destek üzerinde durmaktadır. Kadın khiton ve hymation giymiştir.

⁵⁰ Wood 1999: 96.

⁵¹ Akurgal/Budde 1956a: 40 vd., dn. 45.

⁵² Ankara Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 2. 8. 66; Akurgal/Budde 1956a: 40, 41, Lev. 19; Giuliano 1959: 155, Nr. 8; V. Poulsen 1973: 71, Nr.35 ile ilgili olarak ; İnan/Rosenbaum 1966: 101, Nr. 93, Lev. LVII, 3-4; Vermeule 1968: 385, Nr. 18; V. Poulsen 1968b: 15 (Nr. 4 ile ilgili olarak).

⁵³ Akurgal/Budde 1956a: 41.

⁵⁴ Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek, Env. Nr. 748: 1890 yılında İstanbul'dan satın alınmıştır. Anadolu kökenlidir. İri grenli beyaz mermer. Yük. 42 cm, gen. (büst) 32 cm; gen. (baş) 19 cm, başın tepesinden çeneye: 22 cm. Burnun büyük kısmı ve sağ kulak kırık ve eksiktir. Üst dudak ve yanaklar tahrip olmuştur. Kaşlar, boyun ve büstün kenarlarında, giysi üzerinde küçük yüzeysel kopmalar vardır. Gözlerde boya kalıntıları mevcuttur. West 1933: 126, Lev. 31. 128; F. Poulsen 1951: 428, Nr. 616; Gross 1962: Lev. 21; Bartels 1963: 37; F. Poulsen 1968b: 14, Nr. 5; V. Poulsen 1973: 71, Nr. 35, Lev. 55- 6; İnan/Rosenbaum, 1979: 62, Nr. 7, Lev. 6; Fittschen/Zanker 1985: 2, dn. 4b; Winkes 1988: 555, Res. 2; Bartman 1999: 222, Nr. 7, Res. 193- 194; Wood 1999: 139, 140. Lev. 28, 29; Özgan 2013: 141, Res. 97a- b.

⁴⁴ E. Bartman, Livia portreleri hakkındaki kapsamlı yayınında, Sinope portresini, kontext yardımı olmadan Livia olarak nitelemesinin kesin bir saptama olamayacağını, nodusun dışında ne saç stili, ne de yüz özelliklerinin kesin olarak Livia'ya ait olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Bartman 1999: 221.

⁴⁵ Bartman 1999: 34. dn. 17.

⁴⁶ Bkz. Kockel 1993.

⁴⁷ Fulvia sikkeleri için bkz. Kockel 1993: Fig. 46, dn. 40

⁴⁸ Butrinto Tiyatrosu'nda Augustus ve Agrippa portreleri ile birlikte bulunmuş olması sebebiyle, E. Bartman, portrenin, MÖ 27-12 yıllarına ait olabileceğini ileri sürmüştür ve Livia'nın Fayum tipi portreleri içerisinde değerlendirmiştir. Bartman 1999: Kat. Nr. 54, Res. 58.

⁴⁹ Wood 1999: Res. 21.

Khithon, boynun altında V kıvrımları oluşturan ince ve dökümlü bir kumaşstandır. Üzerindeki hymation, sağ omzun arkasından gelerek, sol omuz üzerinden öne doğru atılmıştır.

İnce ve uzun bir boyun üzerinde yükselen baş hafif sağına dönmüştür ve öne doğru biraz eğik durmaktadır. Saçlar, nodus saç tipinin bir çeşitlemesidir. Nodus, alnın üzerinde şişkin olarak şekillendirilmiştir ve alın üzerinde gölgelik biçiminde öne taşkındır. Yanlardaki saçlar, bir çeşit rulo şeklinde arkaya doğru taranmış ve ensede toplanmıştır. Örgü bir bant, diadem biçiminde başı çevreler ve öndeki hacimli saç kütesini sınırlandırır. Arkada, ensede toplanmış saçların oluşturduğu topuzdan çıkan iki uzun saç lülesi, önde boynun sağ ve sol yanından omuzlara doğru serbestçe indirilmiştir. Yüzü çevreleyen, üstte bir bantla sınırlandırılan saçlar, S kıvrımı yapan saç tutamları şeklindedirler ve saç dokusu kalın, ayrıntısız olarak verilmiş, kalın saç tutamları biçiminde birbirlerinden yivlerle ayrılarak belli edilmiştir. Kulakların ön kısmında elmacık kemiği hizasında son bulan orak biçimli bukleler yer alır.

Yüz üçgen biçimlidir. Alın profili düzdür. Kavisli kaşlar, keskin ve düz işlenmişlerdir. İri, badem biçimli gözleri çevreleyen gözkapakları keskin konturlarla belirtilmiştir. Ağır ve kavisli göz kapakları, göz yuvarlağından belirgin biçimde ayrılmıştır. Gözün dış köşesinde, üst göz kapağı, alt göz kapağını örtmüştür. Boyama ile belirtilmiş irisin boya kalıntıları hala mevcuttur. Kulakların üst kısmı saçların altında kalmıştır. Elmacık kemikleri hafifçe belirtilmiştir ve yanaklar düzdür. Derin olmayan naso-labial hatlar burun kanatlarından ağız kenarlarına doğru hafifçe belirtilmiştir. Geniş ağzın dudakları düz işlenmiştir ve kapalıdır. Alt dudaktan çeneye geçişteki kanal derin tutularak etli, küçük çene yapısı vurgulanmıştır. Çene hafifçe dışa çıkık olarak belirtilmiştir.

Genç bir kadının, kişisel özellikleriyle tasvir edildiği Kopenhag başı, bir portreye işaret etmektedir. Portre büst, araştırmacılar tarafından, Livia'nın erken dönem portrelerinden biri olarak kabul edilmiştir⁵⁵.

Kopenhag portresinin yüzü çevreleyen kısımdaki saç düzenlenişi, Livia'nın Fayum tipi portreleriyle benzerlik gösterir. Ancak Fayum portresinde⁵⁶, ensedeki düzenleme, topuzdan çıkarak boynun her iki yanından

Figür 7: Genç Kadın Portresi. Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek. Env. Nr. 748. / *Portrait of a Young Woman*. Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek. Inv. Nr. 748. (İnan / Rosenbaum 1979: Lev. 6. 1)

Figür 8: Genç Kadın Portresi. Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek. Env. Nr. 748. / *Portrait of a Young Woman*. Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek. Inv. Nr. 748. (İnan / Rosenbaum 1979: Lev. 6. 4)

⁵⁵ Kopenhag portresinin, E. Bartman (bkz. Bartman 1999: 222) ve R. Özgan (Özgan 2013: 141) hariç, bütün yayınlarda Livia'ya tasvir ettiği belirtilmiştir (bkz. konu ile ilgili bibliyografya).

⁵⁶ Fayum, Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek, Env. Nr. 1444: F. Poulsen 1951: 427, Nr. 615; V. Poulsen 1973: 65 vd. Nr. 34; Johansen 1994: 96, Nr. 36; Winkes 1995: 115, 117, Nr. 41; Bartman 1999: 174, Nr. 64.

omuzlara doğru dökülen bukleler şeklinde değil, enseden aşağı dökülen küçük bukleler şeklindedir. Bu tipe ait olduğu öne sürülen diğer portrelerde de aynı özellikler görülür. Örneğin, Butrinto⁵⁷ ve Sinope (Nr. 3, Fig. 5, 6) portreleri, benzer saç düzenlenişi sergilerler. Saçlar, Doğu Hellenistik etkisinde, yanlarda dalgalıdır ve diadem benzeri bir bant takılmıştır. Ancak topuzdan çıkan ve omuzlara dökülen bukleler bu portrelerde işlenmemiştir. Fayum Tipi Livia portreleri içerisinde yer alan örneklerden, Tripoli'de bulunmuş olan ve Viyana Müzesinde sergilenen portrede⁵⁸ de aynı şekilde enseden omuza inen saç bukleleri haricinde, diğer portreler gibi, yüksek ve adeta bir gölgelik gibi alnın ön tarafına doğru çıkıntı yapmış olan nodus, ortak özelliktir.

Livia'nın, MÖ 20-2 yıllarında Pergamon'da basılmış sikkeleri üzerinde, Kopenhag portresindeki saç düzenlemesini görmek mümkündür⁵⁹. Sikke betimlemesinde görülen yüksek ve öne taşkın nodus, yanlarda rulo şeklinde düzenlenmiş dalgalı saçların arkada bir topuz şeklinde toplanması, başı çevreleyen diadem biçimli bant ve topuzun yanlarından çıkarak enseden boyna doğru uzanan uzun bukleler, Kopenhag portresiyle tartışmasız aynı saç tipini sergiler. Düz alın profili ve ince uzun boyun da diğer benzer özelliklerdir.

Louvre'da bulunan bronz bir büst⁶⁰, Pergamon sikkeleri üzerindeki Livia portresi ve Kopenhag portresi ile saç stili açısından karşılaştırılabilir. Normal boyutların altında yapılmış olan bu bronz büst, Livia portrelerinde görmeye alışık olmadığımız karakteristik özellikler sergiler. Ağız, Livia ikonografisine uygun olmayan bir biçimde geniştir. Şişkin gözaltı torbaları ve derin naso-labial hatlar da, Livia'nın genel portre tipi dışında kalan özelliklerdir. E. Bartman'ın da işaret ettiği üzere⁶¹, Livia ikonografisine uygun olmayan unsurlar, Kopenhag portresinde de görülür. Geniş ağız, ağır göz kapaklı iri ve uzatılmış gözler gibi özellikler, Livia ikonografisi ile uyuşmaz. Louvre ve

Kopenhag portrelerinin, her ne kadar Fayum Tipi'ne yakın oldukları söylenmiş olsa da⁶², Fayum portresinin kalitesine göre yüz özellikleri çok kaba ve serttir. Özellikle Kopenhag portresi, kalitesiz işçiliğiyle taşra üslubuna işaret eder.

Kopenhag portresinde, Livia'nın bilinen portre tiplerindeki ikonografik özelliklerin oldukça dışına çıkmıştır. Sadece Livia sikkelerindekine benzer saç düzenlenişinden dolayı portrenin Livia'ya ait olduğu kesin olarak söylenemez. Zira bu saç biçimi, MÖ 1. yüzyıl ortalarından başlayarak Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemi kadın portrelerinde sık karşılaşılan bir modadır. Kopenhag portresinde işlenmiş olan yüzün gerçekçi unsurları ve saçlar, MÖ 40-30 yıllarında yapılmış olabileceğini gösterir.

Nr. 5: Smyrna'dan Kadın Portresi⁶³ (Fig. 9-10)

Baş, gerçekçi biçimde çalışılmış yüz özellikleriyle orta yaşlı bir kadını tasvir eder. Alın hafif öne çıkık ve dardır. Düz ve ince kaşların ayrıntıları kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Direkt olarak karşıya bakan gözler badem biçimlidir. Keskin konturlarla belirtilmiş olan üst ve alt göz kapağı, şişkin göz yuvarlağını çevreler. Kaşlar ve üst göz kapakları arasındaki mesafe derin tutulmuş, böylelikle başın en vurgulu kısmı olan gözler daha da ön plana çıkmıştır. Göz kapakları, göz yuvarlağından belirgin biçimde ayrılmıştır. Gözlerin dış kenarları biraz aşağı yerleştirilmiştir. Alt göz kapakları hafifçe sarkıktır. Gözaltı torbaları belirgindir. Naso- labial hatlar, yumuşak bir işlenişle nostrillerden ağız kenarlarına doğru iner. Küçük ve ince burnun profili düzdür. Elmacık kemikleri hafifçe belirgindir. Üst kısımda daha dolgun olan yanaklar, çeneye doğru daralıp incelenerek yüzün oval bir görünüm kazanmasını sağlar. Geniş ağzın dudakları

⁵⁷ Tarracóna, Butrinto Müzesi, Env. Nr. 153: Boschung 2002: 83, Nr. 22.2, Lev. 67. 3, 4; E. Bartman 1999: Nr. 54, Res. 58. Portre, Butrinto tiyatrosunda, Augustus ve Agrippa portreleri ile birlikte bulunmuştur. E. Bartman, üç portrenin bir arada bulunmasından dolayı, portrenin kesin olarak Livia'ya ait olduğunu belirtmiş ve Agrippa portresinin varlığından dolayı, portrenin yapım tarihi olarak, Agrippa'nın ölüm tarihi olan MÖ 12'den önceki bir tarihi işaret ettiğini belirtmiştir. Augustus tasviri Prima Porta tipindedir. Buna göre yontu, MÖ 27-12 yılları arasındaki bir tarihe yerleştirilebilir. Bkz. Bartman 1999: 169.

⁵⁸ Viyana Müzesi, Env. Nr. I 1316: V. Poulsen 1968b: 14, Nr. 1, Res. 8, 9.

⁵⁹ Gross 1962: 28- 29, Lev. 4, 6, 8; Wood 1999: Res. 21.

⁶⁰ Louvre Müzesi, Env. Nr. N 3253 Br. 28: Kersaouson 1986: 94, Nr. 41; Winkes 1995: 146, Nr. 73; Bartman 1999: 194, Nr. 114.

⁶¹ Bartman 1999: 194.

⁶² F. Poulsen, portrenin Livia'ya ait olduğunu ve Fayum tipine yakın olduğunu söylemiştir. V. Poulsen 1973: 71. V. Poulsen, ayrıntılarda taşra işçiliği sebebiyle ufak tefek farklar olsa da, bu portrenin Livia'ya ait olduğundan şüphelenmek için bir sebep olmadığını belirtmiş, temel olarak gözlerin biçimi ve yüzün konturunun aynı olduğuna dikkat çekerek, portreyi Fayum tipine dahil etmiştir. Bkz. F. Poulsen 1951: 428.

⁶³ Atina Ulusal Müzesi, Env. Nr. 547: Smyrna (?), orta grenli beyaz mermer (Paros mermeri). Yük. 23, 5 cm, gen. 18 cm. Çenenin sağ kısmı ve sağ yanağın bir bölümünü içine alacak şekilde boyunun altından kırılmıştır. Saçın ön kısmı, burnun ucu, kulak kenarlarında ve sağ yanak üzerinde, gözün hemen altında yüzeysel kopmalar ve aşınmalar mevcuttur. Yüzün tam ortasında, alından çeneye kadar inen dikey bir çatlak vardır. Diğer dikey bir çatlak ise sol kulağın önündedir. Ayrıca işlenmiş olan saç topuzunun uç kısmı eklendiği yerden çıkmıştır ve kayıptır. V. Poulsen 1956: 12; Bartels 1963: 16; Toynbee 1978: 49, dn. 8; İnan/Rosenbaum 1979: 62, Nr.8, Lev. 7.1; Winkes 1995: 209, Nr. 221; Wood 1999: 52- 55, Lev. 14, 15; Kaltsas 2002: 316, Nr. 659; Pollini 2002: 16 vd. Res. 8,9,12,13.

kapalıdır. Alt dudak, üst dudağın biraz gerisinde kalmıştır. Yumuşak konturlarla işlenmiş dudaklarda hafif bir tebessüm sezilir. Tebessümden kaynaklı, ağız kenarlarında çukurluklar oluşmuştur. Alt dudaktan çeneye geçişteki kanal derin işlenmiş, böylece küçük ve etli çene yapısı vurgulanmıştır.

Saç, nodus biçiminde düzenlenmiştir ve başın arkası da dahil, bütün ayrıntılar incelikle işlenmiştir. Saç, nodus ve her iki yanındaki kısımlar olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Alnın üst kısmında, şişkin olarak düzenlenmiş nodusu oluşturan saçlar, nodusun tepe kısmından itibaren birbirine burğu şeklinde sarılmış iki kalın saç tutamı arkadaki topuza doğru getirilmiş ve burada bu saç tutamları birbirlerinden ayrılarak birbirine zıt yönlerde doğru topuzun etrafına sarılarak bu bölüme dahil edilmişlerdir. Saç topuzu ensede biraz gevşek bırakılmış, başın yan taraflarındaki diğer saçlar, arkaya doğru taranarak örgü topuz biçiminde toplanmışken, nodus örgüsünün her iki yanında kalan saçlar öne ve aşağı doğru taranmış, yüzü çevreledikleri noktada dışarı doğru kıvrılarak kalın bir burğu şeklinde birleştirilip kulakların üzerinden geçirilip topuza dahil edilmiştir. Ensenin hemen üzerinde yer alan topuz, saç örgülerinden oluşturulmuştur. Kulakların ön kısmındaki özenle şekillendirilmiş bukleler hilal biçimlidir. Nodus yüzeyi, şakaklar boyunca yüzü çevreleyen rulo şeklinde kıvrılmış, yanlardaki aşağı doğru ve başın tepesinden arkaya doğru taranmış olan saçlar, kulakların ön kısmında yer alan bukleler ve ensede topuzun altındaki gevşek saçlar, plastik olarak biçimlendirilmiştir. Çenenin hemen altından kırılmış olan başın boyun kısmı kayıptır. Bu nedenle bir büst olarak mı, yoksa bir yontu gövdesi üzerine yerleştirilmek üzere mi yapılmış olduğunu saptayabilmek mümkün değildir.

Normal boyutlarda yapılmış bu kadın başı, bir portreye işaret eder. Özellikle karakteristik işlenmiş gözler ve sarkık alt göz kapakları altındaki gözaltı torbaları, geniş işlenmiş ağız, küçük ve düz profilli burun, naso-labial hatlar, bu başa portre niteliği kazandıran belirgin kişisel özelliklerdir. Gözaltı torbaları ve derin naso-labial hatlar, yaşı belirten unsurlardır. Portrede, ciddi ve otoriter bir kadın olmakla birlikte yüzündeki hafif gülümsemeyle zarif ve entelektüel, orta yaşlı bir kadın tasvir edilmiştir.

Smyrna portresinde belirtilen kişisel özelliklerin betimleme stiline en yakın benzerleri, Roma Ulusal Müzesinde sergilenen Velletri'den bir portre büstü⁶⁴ ve Fransa'da özel bir koleksiyonda bulunan ve "Chalmin

Figür 9: Smyrna'dan Kadın Portresi. Atina Ulusal Müzesi. Env. Nr. 547. / Portrait of a Woman from Smyrna. Athens National Museum. Inv. Nr. 547. (S. Sağlan)

Figür 10: Smyrna'dan Kadın Portresi. Atina Ulusal Müzesi. Env. Nr. 547. / Portrait of a Woman from Smyrna. Athens National Museum. Inv. Nr. 547. (S. Sağlan)

⁶⁴ Roma Ulusal Müzesi, Env. Nr. 121221: Picciotti-Giornetti 1979: 340- 342, Nr. 203; Bartman 1999: 213- 215, Res. 191- 192; Wood 1999: 52- 55, 60- 62, Res 11- 13; Pollini 2002: 16 vd, Res. 10, 11, 14- 16.

Octavia⁶⁵ olarak adlandırılan, normal boyutların üzerinde ve bir heykel gövdesi üzerine monte edilmek üzere yapılmış olan portredir. Smyrna portresi ile birlikte bu iki portreyi birbirine yakınlaştıran ortak özelliklerinden biri, fizyonomik benzerlikleri dışında, yüzlerindeki ifadedir. Her üç portrede de, yüzündeki hafif gülümsemeyle, kibar, entellektüel ve soylu bir Romalı kadın tasvir edilmiştir.

Velletrii ve Chalmin başları, saç stili olarak neredeyse birbirinin tekrarı denilebilecek ölçüde benzerlik gösterirler. Her iki başta da alından arkaya doğru taranan ve nodusu oluşturan bölümde, saç tutamları, sağ gözün iç köşesi hizasında bir çatal motifi oluşturmuştur. Ne yazık ki Smyrna portresinin nodus kısmı tahrip olmuştur. Ancak yatay biçimde kırılmış olan alnın üzerindeki saç kütlesine dikkatle bakıldığında, sağ gözün iç köşesi hizasında çatal motifinin yer aldığı küçük bir boşluk fark edilir. Velletrii ve Chalmin başlarında, yanlarda şakakları sınırlandıran ve arkaya doğru burkularak topuza dahil edilen saçlar, S kıvrımı şeklinde biraz gevşekçe ve birbirinden belirgin biçimde ayrı yapılmış bölümler olarak işlenmişlerdir. Smyrna portresinde bu bölüm daha basitleştirilerek işlenmiş olup, saçlar, çok az plastik biçimde, daha sadeleştirilmiş olarak belirtilmiştir. Benzer saç bukleleri Kopenhag portre büstünde de (Nr. 4, Fig. 7-8) görülmektedir. Velletrii ve Chalmin başlarında, başın arka kısmında kalan saçlar arkaya doğru toplanıp topuzu oluşturmuşken, yanlarda, nodusun her iki tarafında kalan saçlar aşağı doğru taranmış ve rulo şeklinde kıvrılarak, kulağın üst kısmından geçirilmiş, aşağı doğru taranmış saçlar da bu yatay kıvrıma dahil edilerek her iki yandan, alt kısmından topuza dahil edilmiştir. Saç stili aynı olmakla beraber bu düzenleniş, Smyrna portresinde biraz farklıdır. Nodusun her iki tarafındaki saçlar, Velletrii ve Chalmin başlarında olduğu gibi aşağı doğru değil, başın arkasından öne doğru taranmışlar ve önde, şakakları çevreleyen saç kıvrımları altında kaybolmuşlardır. Ayrıca yüzü yanlarda çevreleyen ve rulo şeklinde kıvrılıp, kulağın üzerinden geçirilerek topuza dahil edilen saçlar, diğer iki portrede olduğu gibi topuzu alttan destekleyip sararak değil, alt kısmına yakın bir yerden topuza dahil edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, Velletrii ve Chalmin başlarındaki saç düzenlenişinin karmaşık ve incelikli düzenleniş, Smyrna portresini yapan heykeltıraş tarafından tam olarak anlaşılamamıştır⁶⁶.

Araştırmacılar, Smyrna portresinin Octavia'ya ait olduğu konusunda son yıllarda yapılan araştırmalar ve yeni buluntular ışığında neredeyse görüş birliğine varmışlardır⁶⁷.

Velletrii, Chalmin ve Smyrna portreleri, J. Pollini⁶⁸ tarafından, Octavia'nın portre tiplerinden birinin üç repliği olarak değerlendirilmiştir. Smyrna portresi hakkında daha önceki yıllarda yapılan yayınlarda, portrenin Octavia sikkeleri ile olan benzerliğinden dolayı Octavia'yı betimliyor olabileceği ihtimali üzerinde durulmuş⁶⁹, ancak kesin olarak Octavia'ya ait olduğu iddiası tam olarak kanıtlanamadığı için bu tespiti hep kuşkuyla yaklaşılmıştır. Bu durum, elbette tam olarak belirlenememiş olan Octavia ikonografisi ile ilgilidir. Ancak, son yıllarda artan örneklerle birlikte, Octavia ikonografisine dair ciddi çalışmaların da yapılmış olmasıyla, bu konuda daha sağlam kanıtlar elde edilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu konu hala içinde soru işaretlerini barındırır.

Anadolu'da Pergamon⁷⁰ ve Miletos'da⁷¹, MÖ 40-35 yılları arasında basılmış olan Marcus Antonius sikkeleri üzerindeki küçük boyuttaki Octavia portreleri, incelikli, ayrıntılı işlenmiş tasvirler içermez. Octavia'nın en iyi sikke portre tasviri, Berlin'de sergilenmekte olan, MÖ 40-39 yıllarında, Octavia 30'lı yaşlarında iken basılmış Auerus üzerindeki portredir⁷². Bu altın sikke üzerindeki tasvirde, Pergamon ve Miletos sikkeleri üzerindeki portrelerle benzer saç düzeni görülür. Marcus Antonius'un ölümünden sonra Octavia, sikkeler üzerinde görülmediğinden, Octavia'nın portrelerini saptamada kullanılan bütün sikkeler, bu erken sikkeler üzerindeki profiline dayanılarak yapılmaktadır. Sikkelerdeki kesin olan tek özelliği, alın üzerindeki nodus, başın tepesinden arkaya uzanan nodus örgüsü ve başın arkasında, ensenin hemen üzerindeki topuzdur. Octavia ikonografisindeki problemlerden biri de aynı saç stiline Livia tarafından da kullanılmış olmasıdır. Her iki kadının portreleri arasındaki farklılıklar bir problem olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir⁷³. Örneğin Louvre

V. Poulsen 1956: 12; V. Poulsen 1973: 77; Bartels 1963: 16; Wood 1999: 52, 55; Kaltsas 2002: 315, Nr. 659; Pollini 2002: 16. J. İnan ve E. Rosenbaum, portrenin Octavia'ya ait olabileceğini ya da aynı dönemde yaşamış bir kişiye ait özel bir portre olabileceğini belirtmişlerdir. Bkz. İnan/Rosenbaum 1979: 62, Nr. 8. R. Winkes, Octavia'nın Geç Augustus veya Tiberius Dönemi'nde yapılmış bir portresi olduğunu belirtmiştir. Bunun için bkz. Winkes 1995: 209.

⁶⁸ Pollini 2002: 17 vd. J. Pollini, Velletrii, Chalmin ve Smyrna portrelerinin Augustus portreleri ile olan benzerliğine dikkat çekmiştir. Velletrii portresinin, bu portreler içerisinde, gerek yüksek kalitesi, gerekse buluntu yerinin Roma'ya yakınlığı ve yüz hatlarındaki gerçekçi işleniş ile orijinal prototipe en yakın portre olduğunu belirtmiştir. Bkz. Pollini 2002: 16.

⁶⁹ Bkz. dn. 67.

⁷⁰ Pergamon cistophorusu: Banti- Simonetti 1973: 96- 100, Nr. 8-16; Sydenham 1952: 193, Nr. 1197, Lev. 29.

⁷¹ Milet cistophorusu: Banti- Simonetti 1973: 100- 104, Nr. 17-23/2; Sydenham 1952: 193, Nr. 1198.

⁷² Sydenham 1952: 193, Nr. 1200.

⁷³ Wood 1999: 51.

⁶⁵ Pollini 2002: 11 vd, Res. 1-7. Top. yük. 45,5 cm.

⁶⁶ Pollini 2002: 17.

⁶⁷ V. Poulsen, H. Bartels, S. Wood, N. Kaltsas ve J. Pollini portrenin Octavia'ya ait olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun için bkz.

Müzesindeki bazalt portre⁷⁴ gibi pek çok portre, bazı araştırmacılar tarafından Livia, bazıları tarafından da Octavia olarak kabul edilmiştir. Başka karmaşık bir durum da aynı saç tipinin Iulia tarafından da kullanılmış olmasıdır⁷⁵. Nodus, aynı zamanda dönemin popüler bir saç düzenleme modası olarak, pek çok özel kişinin mezar büstlerinde ve mezar rölyeflerinde de kullanılmıştır⁷⁶.

Bu modanın varlığından dolayı, bir portrenin Livia ya da Octavia'ya ait olduğunu saptamak için, en azından birkaç tane repliğinin olması ya da bir kontekste bağlı olarak bulunmuş olması gibi başka kanıtlara da ihtiyaç vardır. Bu nedenle en inandırıcı saptamalar, hem saç biçimlendirilişi hem de fizyonomik ayrıntılarda benzerlik gösteren Anadolu kökenli söz konusu portre (Nr. 5), Velletrii⁷⁷ ve Chalmin⁷⁸ portreleridir. Bu portrelerin, uzak coğrafi bölgelerde bulunmuş olması, Roma'nın yönetici sınıfından bir kadına ait olduğunu destekler. Velletrii portresinin, Augustus'un doğum yerinde⁷⁹ bulunmuş olması da, bu portrenin Octavia'ya ait olduğu savını destekler. Ayrıca saç biçimi, fizyonomik özellikleri ve profil hattı da Berlin Aureusu⁸⁰ ile benzerlik gösterir. MÖ 40-35 yıllarında basılmış, basım yeri belli olmayan, British Müzesinde bulunan Marcus Antonius Aureusu'ndaki portre⁸¹, Smyrna, Velletri ve Chalmin portreleriyle çok büyük benzerlik gösterir. Bu üç portrenin Octavia'yı tasvir ettiğine dair bir başka kanıt, portrelerin, Octavian portreleri ile olan fizyonomik benzerliğidir⁸². Bu benzerlik en çok Velletrii portresinde ön plandadır⁸³.

Octavian portreleri ile olan benzerlik, Smyrna portresinde de göze çarpar. Özellikle gözlerin, yanak ve çenenin biçimlendirilişi, genel yüz ifadesi, Octavian portreleri ile kesin bir benzerlik arz eder. New York Metropolitan Müzesinde bulunan bir portre⁸⁴ gibi pek çok Octavian-Augustus portresinde benzer karakteristikleri görmek mümkündür.

Smyrna portresinde, tenin, kaş, gözkapakları, burun ve dudakların biçimlendirilişi, diğer iki portreye nazaran daha keskin hatlı ve daha kuru bir işleniş arz eder. Velletrii ve Chalmin başlarına oranla, gözaltı torbalarının işlenişi gibi daha gerçekçi özellikler gösterir. Velletrii ve Chalmin başları erken ya da orta Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bu portrelerin Smyrna portresi ile olan fizyonomik benzerliklerine dayanarak, portrenin kesin olarak Octavia'ya ait olduğu söylenemese de, olasılıkla MÖ 30-20 yılları arasında bir tarihte, Octavia portrelerinden etkilenilerek yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Nr. 6: Ephesos'tan Kadın Portresi⁸⁵ (Fig. 11-13)

Baş, kabaca yontulmuş olan konik bir çıkıntıyla, giyimli bir yontu gövdesine eklenmek üzere yapılmıştır. Kadın figürünün mantosu, başının üzerine bir örtü gibi çekilmiştir. Örtünün altında, saçının üst kısmında, başına takmış olduğu kekryphalos (bone) görünmektedir. Ortadan ikiye ayrılmış olan saçlar, alnın merkezinde yanlara doğru, yanlarda ise arkaya doğru taranmış ve bu şekilde kulakların üst kısmını örten yumuşak dalgalar oluşmuştur. Dalgaların yanlarda arkaya çekilmesiyle kulakların alt kısmı açığa çıkmıştır. Kulakların arkasında, toplanmış saçlardan serbest kalarak boynun yan taraflarına düşen uzun saç bukleleri bulunmaktadır ve her iki kulağın önünde de, uç kısımları kulağa doğru kıvrılmış olan birer saç bukleşi işlenmiştir. Alnı sınırlandıran saç hattı boyunca iki kısa perçem alna düşmüştür. Saçlar, başın tepesinde dış hatları örtü üzerinden belli olan oldukça yüksek bir topuz yapılarak toplanmıştır.

⁷⁴ Louvre Müzesi, Env. Nr. Ma 1233; Kersaoun 1986: 98-99, Nr. 43. K. De Kersaoun tarafından, portrenin hangi yayınlarda Livia, hangi yayınlarda Octavia olarak kabul edildiğinin yanında, tüm literatür listesi de verilmiştir.; Wood 1999: 51 vd., Res. 24-25.

⁷⁵ British Müzesi'nde sergilenmekte olan, Pergamon'da basılmış, bir yüzünde Livia, diğer yüzünde ise Iulia portresi yer alan sikke için bkz. BMC: no. 248

⁷⁶ MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen mezar rölyefleri üzerindeki nodus saç stiline örnek olarak bkz. Kockel 1993: D3, Lev. 21c., 23a-d.

⁷⁷ Roma Ulusal Müzesi, Env. Nr. 121221; Picciotti-Giornetti 1979: 340- 342, Nr. 203; Bartman 1999: 213- 215, Res. 191- 192; Wood 1999: 52- 55, 60- 62, Res 11- 13; Pollini 2002: 16 vd., Res. 10, 11, 14- 16.

⁷⁸ Pollini 2002: 11 vd., Res. 1-7.

⁷⁹ Suetonius: Augustus, I.

⁸⁰ Sydenham 1952: 193, Nr. 1200.

⁸¹ Banti- Simonetti 1973: 93, Nr. 1.

⁸² Wood 1999: 52; Pollini 2002: 22.

⁸³ Octavian'ın Ancona ve Louvre'da bulunan portreleri, yüz hatlarının biçimlendirilmesi ve genel ifade bakımından, akrabalık bağını ortaya koyar. Ancona portresi için bkz. Museo Archeologico Nazionale delle Marche, Env. Nr. 1: Boschung 1993: 140, Nr. 66, lev. 49; Pollini 2002: 20, res. 17- 18. Louvre portresi için bkz. Louvre Müzesi, Env. Nr. Ma 1280; Kersaoun 1986: 90- 91, Nr. 39, resimlerle birlikte; Boschung 1993: 129, Nr. 44, Lev. 36, 37.

⁸⁴ New York Metropolitan Müzesi, Env. Nr. 07. 286.115: Boschung 1993: 166, Nr. 140, Lev. 109.

⁸⁵ Selçuk Müzesi, Env. Nr. 97: Ephesos'ta bulunmuştur. İnce grenli beyaz mermer. Yük. 38 cm, gen. 22 cm, başın tepesinden çeneye: 28 cm. Başın ve boynun sol kısmı kırık ve eksiktir. Bu kısımda sadece sol kulak memesi, kulağın ön kısmında ve ensede birer saç bukleşi korunabilmiştir. Başın yontu gövdesine bağlantısını sağlayan konik çıkıntının sol kısmı da kırık ve eksiktir. Boynun alt kenarı, çene, dudaklar, burun, gözler, kaşlar ve alnın sol bölümünde yüzeysel kopmalar vardır. Bunların dışında, yüz, boyun ve giysi üzerinde daha küçük aşınma ve kopmalar mevcuttur. İnan/Rosenbaum 1966: 122-123, Nr. 139, Lev. LXXXI. 1,2; Pollini 1993: 104, Res. 13- 14; Aurenhammer 2011: 104; Sağlan 2016: 347, dn. 9, Res. 7.

Figür 11: Ephesos'tan Kadın Portresi. Selçuk Müzesi. Env. Nr. 97. / Portrait of a Woman from Ephesos. Selçuk Museum. Inv. Nr. 97. (S. Sağlan)

Figür 12: Ephesos'tan Kadın Portresi. Selçuk Müzesi. Env. Nr. 97. / Portrait of a Woman from Ephesos. Selçuk Museum. Inv. Nr. 97. (S. Sağlan)

Yüz, ilerlemiş yaştın karakteristik özelliklerini gösterir. Alındaki deri kırışıklıkları belli edilmiş, çatılmış kaşların oluşturduğu derin dikey çizgiler vurgulanmıştır. Kalın ve ağır göz kapaklarının çevrelediği küçük gözler derine yerleştirilmiştir. Gözlerin dış köşelerinde kazayağı çizgileri belirtilmiştir. Ağır gözaltı torbaları vurgulanmıştır. Derin naso-labial hatlar, burun kanatlarından başlayarak ağız kenarlarına doğru uzanır. Belirgin elmacık kemiklerinin altında yanaklar dalgalı dikey hatlarla bölümlendirilmiştir. İlerlemiş yaştın göstergesi olan gevşek deri, özellikle yanaklarda belirtilmiştir. Geniş ağzın dudakları sıkıca kapalıdır ve ağız kenarları hafifçe aşağı sarkıktır. Çene altı sarkmıştır ve boyun üzerinde iki yatay kırışıklık çizgisi işlenmiştir.

Baş, hafifçe sağına doğru dönük ve sağ omzuna doğru hafifçe eğiktir. Yüzün tahrip olmuş durumuna rağmen, özellikle sağ kısımda, örtünün altında kalan bölümler nispeten iyi korunmuştur. Derin matkap kanalları, örtüyü omuz ve boyundan ayırmıştır. Örtünün içindeki kıvrımlar, dış kısımdaki kabaca şekillendirilmiş basit kıvrımlara karşılık daha ayrıntılı ve özenli işlenmiş, derin matkap kanallarıyla ışık- gölge etkisi verilmeyle çalışılmıştır.

Ağır gözkapaklı, içe çökmüş küçük gözler, alın çizgileri ve gözlerin dış köşelerindeki kazayağı çizgileri, kırışık boyun, sarkmış gerdan ve yanaklar, geniş ağız gibi karakteristik özellikler, yaşlı bir kadının portre özellikleridir. Portrenin gerçekçi işlenmiş yüz özellikleri, Roma Cumhuriyet Dönemi portre stilini yansıtır.

Alında, ortadan ikiye ayrılmış, yanlara ve arkaya doğru taranarak başın tepesinde yüksek bir topuz şeklinde toplanmış olan saçların büyük kısmı örtünün altında kalmış olmasına rağmen, yüzü çevreleyen saçların düzenlenişi, kulak önlerindeki ve arkaya düşen perçemler, Geç Hellenistik Dönem'de sıkça görülen⁸⁶ ve Geç Cumhuriyet Dönemi'nde de Romalı kadınlar arasında moda olan ve çeşitli varyasyonlarıyla karşılaşılan saç stilini hatırlatır. Bu saç düzenlemesine örnek olarak, Magnesia'da bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmekte olan iki kadın yontusu⁸⁷ ve Smyrna

⁸⁶ Geç Hellenistik Dönem'de kadın portre yontularında görülen saç stilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dillon 2006: 107 vd.

⁸⁷ MÖ 99 veya MÖ 62 yılında görev yapmış olan Romalı yönetici Lucius Velerius Flaccus'un, annesi Baebia (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 550) ve eşi Saufeia'nın (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. Nr. 822) onuruna Menderes Magnesiası'nda yaptırmış olduğu, normal boyutların üzerinde giyimli yontularının

Figür 13: Ephesos'tan Kadın Portresi. Selçuk Müzesi. Env. Nr. 97. / *Portrait of a Woman from Ephesos. Selçuk Museum. Inv. Nr. 97. (S. Sağlan)*

kökenli olup Atina Ulusal Müzesinde sergilenmekte olan bir kadın başı⁸⁸ verilebilir.

Ephesos portresinin saç düzenlemesine yakın bir örnek, Cartoceto bronz heykel grubu içerisinde yer alan kadın portre heykelinde de görülür⁸⁹. Cartoceto portresinde başın arkasındaki topuz daha aşağıda, daha küçük ve Ephesos portresininkine nazaran daha gösterişsiz olsa da, genel düzenleme açısından karşılaştırılabilir. Her iki portrede de, saçların merkezde ikiye ayrılarak yanlara ve arkaya doğru düzenlenişi ve kulak önlerindeki perçemlerin biçimlendirilişi benzerlik arz eder. Kimliği tartışmalı olan Cartoceto portresi için Geç Cumhuriyet Dönemi'nden Erken Augustus Dönemi'ne kadar değişen çeşitli tarihler öne sürülmüştür⁹⁰.

yazıtları olmasa, Hellenistik tanrıça yontularından ayırt etmek imkansızdır. Baebia ve Saufeia yontuları için bkz. Pinkwart 1973: 149- 60.

⁸⁸ Atina Ulusal Müzesi, Env. Nr. 363: Collignon 1911: 312-313, Res. 198; Hekler 1912: Lev. 66; Laurenzi 1941: Nr. 91, 128, Lev. 36. 91; Hafner 1973: 36, dn. 26; Vincent 1991: 166 vd.; Kaltsas 2002: Nr. 608, 288; Dillon 2006: 112, Res. 53.

⁸⁹ Ancona, Museo Archeologico Nazionale delle Marche: Knauer 1990: 283, 290 vd.; Pollini 1993: 429 vd., Res. 6- 9.

⁹⁰ Cartoceto heykel grubunun tarihlendirilmesi için bkz. Pollini 1993: 426, dn. 19.

Saç biçimlendirilişi açısından Ephesos portresi ile benzer bir başka portre, Ostia'da bulunmuş olan ve MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen, yaşlı bir kadının tasvir edildiği mermer portredir⁹¹. Ostia portresinde, Ephesos portresinde olduğu gibi arkaya doğru toplanmış saçlar, başın arkasında yüksek bir topuz şeklinde düzenlenmiştir. Kulak önlerindeki perçemler, Ephesos portresinden farklı olarak daha kısa ve düz bir biçimdedir.

Alna düşen kısa perçemler ve saçın tepede yüksek bir topuz şeklinde toplanması Roma Ulusal Müzesinde bulunan bir portrede⁹² görülebilir. Ephesos portresinde perçemler farklıdır ve arkada toplanmış saçların, mantonun yukarı doğru çekilerek örtülmesi açısından farklı biçimdedir. Bu muhtemelen, British Müzesinde bulunan ve Kleopatra'ya ait olduğu söylenen portrenin⁹³ saç tipinin bir çeşitidir.

Roma'da bulunmuş olan ve MÖ 75-40 yılları arasında tarihlendirilen mezar rölyefleri üzerinde, Ephesos portresi ile benzerlik gösteren kadın figürleri mevcuttur⁹⁴. Özellikle, Via Statilia'dan bulunmuş olan ve Kapitol Müzesinde sergilenen bir mezar rölyefindeki kadın portresi⁹⁵; örtü, saç düzenlenişi ve ayrıca kısa perçemlerin kombinasyonu, Ephesos portresi ile benzerdir⁹⁶. MÖ 50 yıllarına tarihlendirilen bu mezar rölyefi üzerindeki kadın portresi, dönemin saç modasını yansıtır. Via Statilia Rölyefi'nde, kulak önündeki perçemler Ephesos portresinde olduğu gibi kulağa doğru kıvrılmış biçimde değil, British Müzesinde bulunan ve Kleopatra'ya ait olduğu söylenen kadın portresindeki⁹⁷ gibi kulak önlerinde kendi içinde kıvrılarak aşağı doğru düşen bukleler biçimindedir.

Ephesos'ta bulunmuş olan Roma Cumhuriyet Dönemi'ne ait portreler içerisinde iki örnekle temsil edilen kadın portrelerinden biri olan portrenin büyük olasılıkla Romalı bir matronu (olgun, evli kadın) temsil ettiği söylenebilir. Diğer kadın portresi (Nr. 7, Fig. 14-15), envanter

⁹¹ Ostia Müzesi, Env. Nr. 63: Vessberg 1941: 251, Lev. 100; Pollini 1993: 437, dn. 72, Lev. 15, 16.

⁹² Roma Ulusal Müzesi, Env. Nr. 52875: Vessberg 1941: 285, Lev. 96. 2; Felletti Maj 1953: 37, Nr. 50, Res. 50; Bartman 1999: 34, Res. 29, 30.

⁹³ British Müzesi, Env.Nr. 1873: Michalowski 1932: 48 vd., Res. 33-34; Vessberg 1941: 285, Lev. 98.

⁹⁴ Roma'da bulunan ve Ephesos portresi ile karşılaştırılabilir mezar rölyefleri için bkz. Kockel 1993: A5 (Lev. 5.a), A6 (Lev. 6, a, b), A10 (Lev. 6, c), B8 (Lev. 15.d, Lev. 16. c).

⁹⁵ Roma, Kapitol Müzesi, Env. Nr. 2142: Vessberg 1941: Lev. 28; Linfert 1976: 151, Nr. 15, dn. 600 (en geç MÖ 50); Goette 1989: 109, Nr. Ab 16 (MÖ 1. yüzyıl ortası); Kockel 1993: 63, 64, 94, 95, B1, Lev. 10a, 14a.b, B (MÖ 50). Karşılaştırma için bkz. İnan/Rosenbaum 1966: 14.

⁹⁶ Karşılaştırma için bkz. İnan/Rosenbaum 1966: 14.

⁹⁷ British Müzesi, Env.Nr. 1873: Michalowski 1932: 48 vd., Res. 33, 34; Vessberg 1941: 285, Lev. 98.

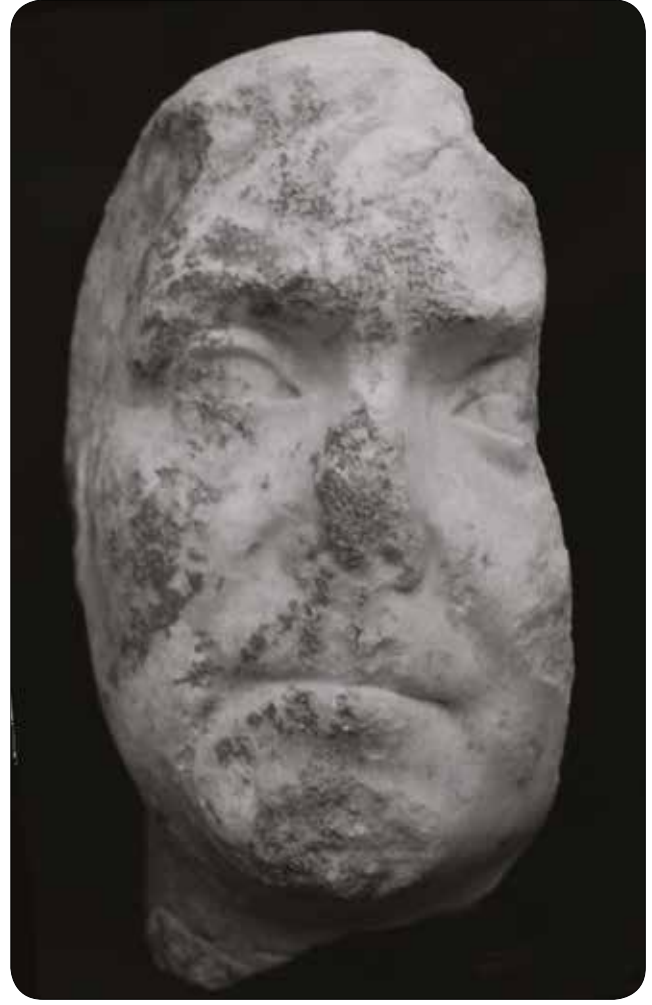
kayıtlarından edinilen bilgiye göre, Selçuk Müzesi'nin tiyatrodan stadyuma uzanan antik yolda yaptığı kazılar esnasında bulunmuştur. Kırık halde olmasına rağmen, M. Aurenhammer'in de belirttiği üzere, aynı modelin iki kopyası olduklarını düşündürecek şekilde benzerlikler gösterir⁹⁸: alındaki, şakaklardaki ve kulakların arkasında kalan kısımda, boyundaki buklelerin gösterildiği saç stili, başı ve arkada topuz şeklinde toplanan saçı saran örtü ile manto kostümü her iki portrede de benzerdir.

Yüzün tahrip olmuş durumu, kesin tarihlendirmeyi oldukça güçleştirmektedir. Bununla birlikte, portrenin Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğunu söylemek mümkündür. J. İnan ve E. Rosenbaum, Ephesos portresinin yapım tarihi için MÖ 75-25 yılları arasını önermişlerdir⁹⁹. Ancak özellikle kulak önlerinde ve alındaki perçemlerin işlenmiş olması, genellikle MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılmış olan portrelerde görüldüğünden, MÖ 50-25 yılları arasında bir tarih, Ephesos portresi için daha uygun görünmektedir.

Nr. 7: Ephesos'tan Kadın Portre Parçası¹⁰⁰ (Fig. 14-15)

Normal boyutlarda yapılmış olan baş, orta yaşlarda bir kadını tasvir etmektedir. Boyun ve burun hattından, başın hafifçe soluna doğru eğilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kırılmış ve tahrip olmuş başın yüz kısmı nispeten sağlamdır. Çok küçük bir bölümü korunmuş olan saçların, ortadan ayrılmış ve arkaya doğru taranmış olduğu anlaşılmaktadır. Kulak önünde ucu kulağa doğru kıvrılmış bir saç bukleleri işlenmiştir. Alnın sağ kısmında bir saç perçemi dikkat çeker. Ensedede, kulağın arkasında kalan kısımda, bir saç perçemi vardır. Başın arkasının şekillendirilişinden, başın örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Baş, ayrı olarak çalışılmış ve giyimli bir yontu gövdesi üzerine yerleştirilmek üzere yapılmış olmalıdır.

Tahrip olmuş durumuna rağmen, oval ve dolgun işlenmiş yüzün genel özellikleri anlaşılabilmektedir. İlerlemiş yaş ve ciddiyet işareti olarak kaşların arasındaki iki dikey çizgi belirtilmiştir. Derine yerleştirilmiş gözler,

Figür 14: Ephesos'tan Kadın Portresi. Selçuk Müzesi. Env. Nr. 64. 8 82. / *Portrait of a Woman from Ephesos. Selçuk Museum. Inv. Nr. 64. 8. 82.* (S. Sağlan)

kalın ve ağır gözkapakları tarafından çevrelenmiştir. Göz kenarlarında kazayağı çizgileri belirtilmiştir. Derin naso-labial hatları, burun kanatlarından ağız kenarlarına doğru iner. Sıkıca kapalı ağızın dudak konturlarının, ilerlemiş yaşı vurgulamak üzere belirgin yapılmamış olduğu görülmektedir. Ağız kenarları aşağı doğru hafifçe düşüktür. Ağız kenarlarından çeneye doğru inen içbükey hatlar küçük çeneyi vurgular. Çene altı ve boyunda deri yağlanma ve sarkmaları belirtilmiştir. Boynun korunan kısmında Venüs halkası olarak adlandırılan yatay bir kırışıklık çizgisi görülür.

Selçuk Müzesinin Ephesos'ta yapmış olduğu Stadium Caddesi kazılarında bulunmuş olan bu kadın başı, gerçekçi işlenmiş yüz özellikleriyle, ilerlemiş yaşlarda bir kadının portresidir. Fazlasıyla tahrip olmuş durumuna ve parça halinde bulunmuş olmasına rağmen, Ephesos'ta bulunmuş olan bir başka kadın portresi ile (Nr. 6, Fig. 11-13) açık bir şekilde aynı karakteristik özelliklere sahiptir. Her iki portrede de ortadan ayrılmış ve arkaya doğru taranmış olan ve alındaki, şakaklardaki ve ensedeki buklelerin benzer biçimde gösterildiği saç stili benzerdir.

⁹⁸ Aurenhammer 2011: 104.

⁹⁹ İnan/Rosenbaum 1966: 123.

¹⁰⁰ Selçuk Müzesi, Env. Nr. 64. 8. 82: Efes Müzesinin, 1982 yılında, tiyatrodan stadyuma uzanan antik yolda yaptığı kazılar esnasında bulunmuştur. İnce grenli beyaz mermer. Yük. 26 cm; Gen. 16 cm. Parça halinde bulunmuş olan kadın başı, boynun ortasından diyagonal olarak kırılmıştır. Yüzün ve başın sol tarafı, alnın, sol kaş, göz ve yanağın bir kısmını içine alacak şekilde kırık ve eksiktir. Başın sağ kısmında da büyük bir parça kopmuştur. Sağ kulak ve burun kırıktır. Çene ve dudaklar aşınmıştır. Bunların dışında, yüzün ve boynun çeşitli yerlerinde ikincil derecede aşınma ve kopmalar mevcuttur. Başın arka kısmının düzleştirilmiş olması, örtünün ayrı olarak eklenmiş olduğunu göstermektedir: Aurenhammer 2011: 104, Res. 7. 5; Sağlan 2016: 347, dn. 10, Res. 8.

Figür 15: Ephesos'tan Kadın Portresi. Selçuk Müzesi. Env. Nr. 64. 8 82. / *Portrait of a Woman from Ephesos. Selçuk Museum. Inv. Nr. 64. 8. 82. (S. Sağlan)*

Dudaklar, ağız çevresi ve gözlerin işlenişinde de her iki portrenin aynı kişiyi betimliyor olduğunu gösterir çarpıcı benzerlikler bulunur. Ancak bu portrede, diğer Ephesos portresinin (Fig. 11- 13) yıpranmış yüzüne karşılık, bu özellikler biraz daha yumuşatılarak belirtilmiştir¹⁰¹. Parça halinde bulunmuş olan bu portrede örtü, ayrı olarak eklenmiş olmalıdır.

M. Aurenhammer'in de öne sürdüğü üzere¹⁰², Anadolu'daki Roma Cumhuriyet Dönemi'ne ait kadın portreleri içerisinde, büyük olasılıkla aynı kadını tasvir eden iki adet matron portresi ile ilk kez bu örneklerde karşılaşmıştır. Bu bakımdan Ephesos'ta bulunmuş olan bu kadın portreleri özel bir önem arz eder. Ancak epigrafik kanıtların olmayışı, Aynı şekilde, diğer portrede olduğu gibi, bu portre için de MÖ 50-25 yılları arasındaki bir tarih uygun görünmektedir.

¹⁰¹ Aurenhammer 2011: 104.

¹⁰² Aurenhammer 2011: 104.

SONUÇ

Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze ulaşan kadın portreleri, Roma'nın hükmettiği tüm coğrafyalarda olduğu gibi Anadolu'da da, erkek portrelerine oranla sayıca çok azdır. Tespit edilen Anadolu kökenli Cumhuriyet Dönemi kadın portreleri genel olarak değerlendirildiğinde, erkek portrelerinden farklı olarak az çok idealize edilmiş olan portrelerin yoğunluğu dikkat çeker. Buna göre; Nr. 1-5 arası portreler (Fig. 1-10), Cumhuriyet portre geleneğine bağlı olmakla birlikte farklı derecelerde idealizasyonu da barındırırlar. Özellikle erken dönem örneklerinde, Dorylaion'da bulunmuş genç kız portresinde (Nr. 1, Fig. 1, 2) olduğu gibi gerçek fizyonomik özellikleri bulmak zordur.

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlar portrelenirken kişisel özellikler pek dikkate alınmamış, sadece zamanın hakim olan kadın saç modası uygulanmıştır. Kadın portrelerinde fizyonomik içerikli ayrıntılar daha çok MÖ 1. yüzyılın ortalarına doğru ve özellikle de Caesar Dönemi ve sonrasında gösterilmeye başlanmıştır¹⁰³. Ephesos'ta bulunmuş olan biri yaşlı (Nr. 6, Fig. 11-13), diğeri daha genç (Nr. 7, Fig. 14,15) olarak tasvir edilmiş iki kadın portresi, "Veristik"¹⁰⁴ olarak nitelendirilen keskin gerçekçi özellikleriyle bu etkiyi yansıtır¹⁰⁵. Yaşlılığın tüm işaretlerinin belirtilmiş olduğu. Ephesos portrelerinin (Nr. 6-7) benzer göz ve ağız çevresi ve daha da önemlisi benzer saç düzenlenişi ile aynı kişiyi tasvir ediyor olma olasılığı yüksektir. Baş örtülü olarak işlenmiş bu portreler, Anadolu'da bulunmuş olan Roma Cumhuriyet Dönemi'ne ait bilinen ilk matron portreleridir.

Yunan kadın yontularında çok az saç stili vardır ve düzenlenişleri oldukça basittir. Roma Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze ulaşan kadın portrelerinde ise saç biçimleri geniş bir çeşitlilik arz eder ve çok özenli tasarlanma eğilimi vardır¹⁰⁶. Bu da, Cumhuriyet Dönemi kadınlarının saç biçimlerinin kendine özgü olduğu olarak yorumlanabilir. Fulvia, Octavia, Livia portrelerinde görülen nodus saç tipi gibi birden fazla kişide görülen genel bir stil bulunabilir fakat doğrudan tekrarın olduğu örnekler çok azdır. Bu, kişilik sahibi bir Romalı aristokrat kadının, komşusunun saç stilini kopyalamaktan kaçındığı anlamında yorumlanabilir¹⁰⁷.

¹⁰³ V. Kockel, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından Erken Augustus Dönemi'ne kadar tarihlendirilen mezar rölyefleri üzerindeki kadın portrelerini detaylı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Kockel 1993

¹⁰⁴ Verizm: Sanatsal anlatımda, öznenin idealize edilmeye çalışılmasının tam karşısı olarak onun olduğu gibi, gerçek haliyle aktarılmasıdır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Richter 1955: 39 vd.; Smith 1981: 26.

¹⁰⁵ Anadolu'da bulunmuş olan veristik stilde işlenmiş portreler için bkz. Sağlan 2016: 345 vd. Res. 1a-8.

¹⁰⁶ Dillon 2006: 104.

¹⁰⁷ Bartman 1999: 31.

Anadolu'nun nodus saç stili ile tanışması, MÖ 40'lı yıllarda, Anadolu'da basılan sikkeler üzerindeki portreler vasıtasıyla izlenebilir¹⁰⁸. Böylece, Roma hâkimiyeti altındaki Phrygia'da basılan Fulvia sikkeleri ile nodus saç biçimini öğrenmiş, Octavia ve daha sonra da Livia'nın portrelerinden etkilenecek, Anadolu'lu kadınlar da bu saç biçiminin, Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren, kendilerine göre varyasyonlarını uygulamışlardır¹⁰⁹. Değerlendirmeye aldığımız portrelerden Nicomedia (Nr. 2, Fig. 3, 4), Sinope (Nr. 3, Fig. 5, 6), Smyrna (Nr. 5, Fig. 9, 10) ve Anadolu kökenli olup, buluntu yeri kesin olarak bilinmeyen Kopenhag portresinde (Nr. 4, Fig. 7, 8), nodus saç biçiminin farklı uygulamaları karşımıza çıkar. Burada toplu olarak ele alınan bu az sayıdaki örnek de göstermektedir ki nodus saç biçimi, MÖ 40-20 yıllarında Anadolu'da kadınlar tarafından en çok tercih edilen, en popüler saç modası olmuştur.

Dorylaion portresinde (Nr. 1, Fig. 1-2) ise, Erken Hellenistik Dönem'de görülmeye başlanan "Melonenfrisur" stiline kullanılmaya devam edildiği görülür¹¹⁰.

Nicomedia (Nr. 2, Fig. 3-4), Sinope (Nr. 3, Fig. 5-6), Kopenhag (Nr. 4, Fig. 7-8) ve Smyrna (Nr. 5, Fig. 9-10) portreleri, ortak stilistik özellikleri yanı sıra, fizyonomilerinde görülen yakınlıkla da dikkat çekicidirler. Bu da yine "zaman yüzü" fenomeni ile ilgili olmalıdır¹¹¹.

Özetle söylemek gerekirse, Anadolu'da bulunmuş olan ve sayıca çok az örnekle temsil edilen Roma Cumhuriyet Dönemi portreleri, bu dönemin genel karakteristiğini yansıtır. Anadolu'da Hellenistik geleneğin mirasçısı Anadolu ustalar tarafından şekillendirilmiş olan bu portrelerin ne yazık ki çok azı bilimsel kazılarda bulunmuştur. Cumhuriyet Dönemi'ne ait yazıtlı kaidelerin varlığı, Anadolu'da çok sayıda portrenin yapılmış olduğunun delilidir. Gelecekte yapılacak olan bilimsel kazılarda ortaya çıkarılması muhtemel olan portreler, atölye problemine ışık tutabilecek ve hatta belki de stilistik gelişimleri açısından saptamalar yapılabilmesine imkan sağlayacaklardır.

¹⁰⁸ Fulvia sikkeleri için bkz. Kockel 1993: Fig. 46, dn. 40.

¹⁰⁹ Livia portrelerinin tam bir dökümünü yapabilmek, hem Livia'nın Iulius- Claudius bağlantılarından dolayı -Octavia ve Julia'da da benzer saç stili ve fiziksel özelliklerin görülmesi vs.- hem de Livia'nın özelliklerini kendi kişisel portrelerinde yansıtmak isteyen, ona benzemek isteyen Livia'nın çağdaşı özel portrelerin varlığından dolayı karışık bir durumdur. Bu konu ilk olarak P. Zanker tarafından "Zeitgesicht" olarak ele alınmıştır (Zanker 1982: 307 vd.). Münih Residence Müzesi, Env. Nr. P I 58: V. Poulsen, 1968b: 12, Res 4-6; Bartman 1999: 222-3, App.C. no. 10.

¹¹⁰ Dillon 2006: 104.

¹¹¹ Bkz. dn. 109.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

AKURGAL, E. / BUDDE, L. 1956a.

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope. Ankara.

AKURGAL, E. / BUDDE L. 1956b.

"Sinop Kazıları/ Die Ausgrabungen von Sinope", Türk Arkeoloji Dergisi VI/1: 1- 14.

ANTI, C. 1929.

"Ein Porträt der Berenike aus Kyrene", Die Antike V: 6-22.

AURENHAMMER, M. 2011.

"Late Hellenistic and Early Roman Imperial Portraits from Ephesos": Roman Sculpture in Asia Minor (Eds. F. D'Andria/I. Romeo). Portsmouth: 101- 115.

BANTI, A. /SIMONETTI, L. 1973.

Da Marco Antonio alla Famiglia Licinia. CNR II. Firenze.

BARTELS, H. 1963.

Studien zum Frauenporträt der augusteischen Zeit: Fulvia, Octavia, Livia, Julia. München.

BARTMAN, E. 1999.

Portraits of Livia: Imaging the Imperial Woman in Augustan Rome. Cambridge.

BERNOULLI, J. J. 1969.

Römische Ikonographie 2. Die Bildnisse der römischen Kaiser und ihrer Angehörigen 1. Das julisch-claudische Kaiserhaus. Hildesheim.

BOL, P./ ALLROGGEN-BEDEL, A. 1989.

Forschungen zur Villa Albani. Katalog der Antiken Bildwerke I. Berlin.

BOSCHUNG, D. 1993.

Die Bildnisse des Augustus. Das römische Herrscherbild 2. Berlin.

BOSCHUNG, D. 2002.

Gens Augusta. Münih.

COLLIGNON, M. 1911.

Les Statues Funéraires Dans L'Art Grec. Paris.

- CRAWFORD, M. 1974.
Roman Republican Coinage. Cambridge.
- CURTIUS, L. 1933.
“Ikonographische Beiträge zum Porträt der römischen Republik und der julisch-claudischen Familie: IV Kleopatra, VII. Philopator”, RM 48: 182-243.
- DAEHNER, J. 2008.
Die Herkulanerinnen. Geschichte, Kontext und Wirkung der antiken Statuen in Dresden. München.
- DILLON, S. 2006.
Ancient Greek Portrait Sculpture: Contexts, Subjects and Styles. Cambridge.
- DÖRNER, F. K. 1941.
Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Istanbul Forschungen 14. Berlin.
- ERKOÇ, S. 2013.
“Anadolu’daki Iulius-Claudius’lar Dönemi Portreleri: Hellenistik Geleneğin İzleri?”, Cedrus I: 219- 240.
- FELLETTI-MAJ, B. M. 1953.
Museo Nazionale Romano. I Ritratti. Roma.
- FITTSCHEN, K. / ZANKER, P. 1985.
Der römischen Porträts in den capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, I. Kaiser und Prinzenbildnisse. Rome.
- FITTSCHEN, K. 2001.
“Von Einsatzbüsten und freistehenden Büsten: zum angeblichen Bildnis der “Keltenfürstin Adobogiona aus Pergamon”, Rome et ses provinces: Festschrift Jean Ch. Balty. Bruxelles: 109- 117.
- GIULIANO, A. 1959.
La ritrattistica dell’Asia Minore dall’89 a.C. al 211 d.C. Roma.
- GKIKAKI, M. 2011.
Die weiblichen Frisuren auf den Münzen und in der Großplastik zur Zeit der Klassik und des Hellenismus. Typen und Ikonologie (Yayınlanmamış Doktora Tezi.) Würzburg.
- GOETTE, H.R. 1989.
Studien zu römischen Togadarstellungen. Mainz am Rhein.
- GÖRKAY, K. 2006
“The Marble Portrait of a Young Girl in the Turgut Tokuş Collection in Ankara”, Patronus: (Eds. Kadioğlu, M. / Öztepe, E.). Istanbul: 171- 178.
- GROSS, W.H. 1962.
Iulia Augusta: Untersuchungen zur Grundlegung einer Livia-Ikonographie. Göttingen.
- HAFNER, G. 1973.
Späthellenistische Bildnisplastik. Roma.
- HEKLER, A. 1912.
Die Bildniskunst der Griechen und Römer. Stuttgart.
- HIESINGER, U. W. 1973.
“Portraiture in the Roman Republic”, ANRW I.4: 805- 825.
- HÜBNER, G. 1986.
“Der Porträtkopf, Überlegungen zu pergamenischer Porträtplastik vom 2. Jh. v. Chr. bis in augusteische Zeit”, AvP 15, Teil. 1. Die Stadtgrabung, Das Heroon. Berlin.
- İNAN, J. / ROSENBAUM, E. 1966.
Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor. London.
- İNAN, J. / ROSENBAUM, E. 1979.
Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Mainz am Rhein.
- JOHANSEN, F. 1994.
Roman Portraits I (Catalogue). Ny Carlsberg Glyptotek. Copenhagen.
- KALTSAS, N. 2002.
Sculpture in the National Archaeological Museum. Athen.
- KERSAUSON, K. 1986.
Musée du Louvre. Catalogue des portraits romains, I: Portraits de la République et d’époque Julio- Claudienne. Paris.

- KLEINER, D. E. E. 1992.
Roman Sculpture. London.
- KNAUER, E. R. 1990.
"Multa egit cum regibus et pacem confirmativ. The Date of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius", *RM* 97: 277- 305.
- KOCKEL, V. 1993.
Porträtreliefs stadtrömischer Grabbauten. Mainz am Rhein.
- LAURENZI, L. 1941.
Ritratti Greci, Quaderni per la studio dell'archaologia, diretti de R. Bianchi Bandinelli. 3- 5, Firenze. Sansani.
- LINFERT, A. 1976.
Kunstzentren hellenistischer Zeit. Wiesbaden.
- LIPPOLD, G. 1936.
Skulpturen des vaticanischen Museums III.1. Berlin.
- MICHALOWSKI, C. 1932.
Les Portraits Hellénistiques et Romains, Délos XIII. Paris.
- ÖZGAN, R. 1999.
Die Skulpturen von Stratonikeia, *AMStud* 32. Bonn.
- ÖZGAN, R. 2013.
Roma Portre Sanatı I. İstanbul
- PICCIOTTI-GIORNETTI, V. 1979.
Museo Nazionale Romano, Le Sculture I (Ed. A. Giuliano). Rome: 340- 342.
- PINKWART, D. 1973.
"Weibliche Gewandstatuen aus Magnesia am Mäander", *AntP* 12: 149- 159.
- POLLINI, J. 1993.
"The Cartoceto Bronzes: Portraits of a Roman Aristocratic Family of the Late First Century B.C.", *AJA* 97/3: 423- 446.
- POLLINI, J. 2002.
"A New Portrait of Octavia and the Iconography of Octavia Minor and Julia Maior", *RM* 109: 11- 42.
- POULSEN, F. 1951.
Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek. Copenhagen.
- POULSEN, V. 1956.
"Portætter Af Augustus' Fædre", *Meddelelser Fra Ny Carlsberg Glyptotek* 13: 3- 21.
- POULSEN, V. 1968a.
Ein Meisterwerk römischer Bildniskunst, *JbBerlMus* 10: 5- 13.
- POULSEN, V. 1968b.
"Drei antike Skulpturen im Residenzmuseum München", *MüJb* 19: 9- 28.
- POULSEN, V. 1973.
Les Portraits Romains I: République et Dynastie Julienne. Copenhagen.
- RADT, W. 1975.
"Pergamon", *AA* 1975: 356- 371.
- RICHTER, G.M.A. 1955.
"The Origin of Verism in Roman Portraits", *JRS* 45: 39- 46.
- RIDGWAY, B. S. 2001.
Hellenistic Sculpture I. Wisconsin.
- ROBINSON, D.M. 1939.
Anatolian Studies Presented to W. H. Buckler. Manchester.
- ROSENBAUM, E. 1960.
A Catalogue of Cyrenaican Portrait Sculpture. London.
- SAĞLAN, S. 2012
Anadolu'da Roma Cumhuriyet Dönemi Portreleri (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.
- SAĞLAN, S. 2016
"Anadolu'da Roma Cumhuriyet Dönemine Ait Veristik Stilde İşlenmiş Portreler", *SEFAD* 35: 343-378.
- SMITH, R.R.R. 1981.
"Greeks, Foreigners and Roman Republican Portraits", *JRS* 71: 24- 38.

- SMITH, R.R.R. 1988.
Hellenistic Royal Portraits. Oxford.
- STANWICK, P. E. 2002.
Portraits of the Ptolemies. Greek Kings as Egyptian Pharaohs. Texas.
- SUETONIUS, Augustus, 1914.
Suetonius, çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library. London.
- SYDENHAM, E.A. 1952.
The Coinage of the Roman Republic. London.
- TOYNBEE, J. 1978.
Roman Historical Portraits. London.
- TRILLMICH, W. 1976.
Das Torlonia Mädchen. Göttingen.
- VERMEULE, C. 1968.
Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor. Cambridge.
- VESSBERG, O. 1941.
Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republik. Leipzig.
- VINCENT, J. 1991.
Le monde des Anciens vu par les artistes Grecs. Bruxelles.
- VOLLENWEIDER, M. L. 1972.
Die Porträtgemmen der römischen Republik I. Mainz.
- VORSTER, C. 2004.
Katalog der Skulpturen / Vatikanische Museen, Museo Gregoriano Profano ex Lateranense 2. Wiesbaden.
- WEST, R. 1933.
Römische Porträtplastik. München.
- WINKES, R. 1988.
“Bildnistypen der Livia”, *Ritratto ufficiale e ritratto private: Atti della II Conferenza internazionale sul ritratto romano*, Roma, 26-30 settembre 1984 (Ed. N. Bonacasa, G. Rizza). Roma: 555- 561.
- WINKES, R. 1995.
Livia, Octavia, Julia. *Porträts und Darstellungen. Archaeologica Transatlantica 13*. Louven.
- WOOD, S. 1999.
Imperial Women. A Study in Public Images, 40 B.C.- A.D. 68, *Mnemosyne Supplementum 194*. Leiden.
- ZANKER, P. 1982.
“Herrscherbild und Zeitgesicht”, *Römische Porträt: Wege zur Erforschung eines gesellschaftlichen Phänomens, Wissenschaftliche Konferenz 12-15 Mai 1981, 2/3*, Berlin: 307- 312.
- ZANKER, P. 1983.
“Zur Bildnisrepräsentation führender Männer in mittelitalischen und campanischen Städten zur Zeit der späten Republik und der julisch-claudischen Kaiser”, *Les ‘Bourgeoisies’ Municipales Italiennes aux II. et I. Siècles av. J.-C.: 251- 266*.
- ZIEGLER, D. 2000.
Frauenfrisuren der römischen Antike: Abbild und Realität. Berlin.

KANDIRA'DAN MEVSİMLERİN HEYKELLERİ

STATUES OF SEASONS FROM KANDIRA

S. Sezin SEZER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 6 Nisan 2016

Hakem Değerlendirmesi: 11 Nisan 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.010

Article Info

Received: April 6, 2016

Peer Review: April 11, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.010

Anahtar Kelimeler: Kandıra, Mevsimler, Heykel, Roma Dönemi, Sonbahar

Keywords: Kandıra, Seasons, Statue, Roman Period, Autumn

ÖZET

Bu çalışmada, antik dönemde Bithynia Bölgesi'nde yer alan İzmit (Nikomedia) ilinin, Kandıra ilçesinde bulunmuş olan ve bugün İzmit Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen üç adet heykeltıraşlık eserinin ikonografik ve stilistik analizi yapılmıştır. Bu eserler; sonbahar, kış ve yaz mevsimini temsil eden üç adet erkek heykelinden oluşmaktadır ve Roma dönemine aittir. Kentteki heykeltıraşlık faaliyetleri hakkında bir bilginin olmadığı göz önüne alındığında kentte bulunmuş olan bu eserler kentin heykeltıraşlığı hakkında ufak da olsa bir fikir verebilmektedir. Dolayısıyla bu heykeltıraşlık eserlerini tanıtmak bilim dünyasına önemli bir katkı olacaktır.

* Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars. E-mail: sezinsezer1@hotmail.com

ABSTRACT

In this study, the iconographic and stylistic analysis of three sculptural artworks which were found in Kandira, the smallest county of İzmit, called Nicomedia in the Bithynia Region in the ancient times, and which are today exhibited at the Archaeological Museum of İzmit, were carried out. These works are made up of three male sculptures which represent autumn, winter and summer, and they belong to the Roman Period. Taking into account that there is nothing about the sculptural activities of the city, these can give an idea about the sculptural facilities of the city. Therefore, the introduction of these works will contribute a lot to the world of science.

GİRİŞ

Kandira¹; günümüzde İzmit (Nikomedia) ilinin bir ilçesidir ve antik dönemde Bithynia Bölgesi sınırları içerisinde yer almıştır. Bu yerleşim yerinde şimdiye kadar sistemli ve düzenli bir kazı çalışması yapılmamış olması sebebiyle antik dönemde buradaki heykeltıraşlık faaliyetleri hakkında yeterli bir bilgimiz bulunmamaktadır. Kente ait olan yalnızca birkaç heykeltıraşlık eseri bilinmektedir. Bunlardan; halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (env.nr.5132) yer alan Claudius Dönemi'ne tarihlendirilmiş olan bir erkeğe ait portre² İnan ve Rosenbaum tarafından, iki adet Kybele adak kabartması³ ve bir adet Kybele altarı⁴ ise Vermaseren tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bu çalışmada ise bu ilçede bulunmuş olan ve İzmit Müzesi'nde⁵ sergilenen üç adet heykeltıraşlık eseri incelenmiştir. Bu eserler; mevsimlerin personifikasyonu olan üç adet erkek heykelinden oluşmaktadır.

MEVSİM PERSONİFİKASYONLARI

Dört mevsimin personifikasyonu, Roma sanatında çok sevilen ve oldukça sık işlenen bir konudur. Her mevsim geleneksel ikonografik semboller taşıyan somutlaştırılmış bir figür olarak betimlenmiş olmakla beraber figürlerin her biri farklı pozdadır ve birbirinden farklı atribülere sahiptir. Bunların kimlikleri; giymiş oldukları giysileri, başlarındaki çelenkleri ve taşıdıkları bitki, meyve, hayvan ya da nesne ile tespit edilebilmektedir.

Mevsimlerin kadın personifikasyonu "Hora"⁶, erkek personifikasyonu ise "Kairoi/Temporai Anni"⁷ olarak

isimlendirilmiştir⁸. Bunlar; başta mozaikler⁹ olmak üzere seramiklerde¹⁰, lahitlerde¹¹, kabartmalarda¹², heykelerde¹³, duvar resimlerinde¹⁴, sikkelerde¹⁵, mimari anıtlarda¹⁶, sunaklarda¹⁷ ve diğer sanat dallarında¹⁸ karşımıza çıkmaktadır.

Üç Hora'nın en erken tasviri François (Fransuva) Vazosu (MÖ 570 civarı) üzerinde¹⁹ betimlenmiştir. Hellenistik Dönemde de bir Neo-Attic rölyef üzerinde²⁰ (MÖ 1. yüzyıl) Dionysos'un rehberliğinde dört mevsim tasvir edilmiştir. Bitki tanrıçaları ve mitolojik figürler olarak uzun bir geleneğe sahip olan Hora'ların tasviri Geç Hellenistik Dönem boyunca da devam etmiştir. Mevsim personifikasyonlarının atribülerinin oluşmasında mevsimlere özgü olan belirli tarımsal faaliyetler ve festivaller önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda bu faaliyetler, Romalı sanatçıların repertuarlarına çeşitli mevsimsel motifler sağlamalarında da belirleyici olmuştur.

Erkek mevsimlerin en erken örneği Benevento'daki Traianus Takı²¹ (MS 117-120) üzerinde tasvir edilmiştir ve

⁸ Casal 1990 b: 511.

⁹ Parrish 1979: Figs. 2-3,5; Waywell 1979: Nr. 52, Fig. 44; Casal 1990 a: 29, 100, 108, 126, 153-154, 167, 181, 191-193, 221-222; Casal 1990 b: 57, 62, 179; Dunbabin 1999: Figs. 97, 104, 108-109, 114, 133, 169-170, 202; Şahin 2004: Res. 16-19.

¹⁰ Hanfmann 1951: Nr. 4, Fig. 79; Casal 1990 a: Nr. 19-20, 35, 42, 44-45, 48.

¹¹ Bkz. Bieber 1915: Nr. 86, Taf. XXXIV; Sichtermann 1974: 303-317; McCann 1978: 94-103, Nr. 17,23, Figs. 109-112, 133-137,170; Blanc/Gury 1986: Nr. 568; Casal 1990 a: Nr. 60, 89-90, 92-93, 130, 173; Casal 1990 b: Nr. 2-3, 5,70-73, 75, 79, 87, 90, 94-95, 114, 127, 142, 150-152, 154-155, 157-158, 160, 162-164, 198; Koch 1990: 59-70; Erim 1990: 34-36, Figs. 36-37; Kleiner 1992: 392-393, 458, Fig. 362; Koch 2001: 81, Res. 52; Smith 2006: 307, Nr. Sarc 9, Pl. 159.

¹² Hanfmann 1951: Nr. 115, Fig. 85; Casal 1990 a: Nr. 8-12, 22a, 26a, 29, 31-32, 34, Casal 1990 b: Nr. 100, 145.

¹³ Casal 1990 a: Nr. 36, 38, 40, 63, 95, 97-98, 101; Casal 1990 b: Nr. 28-29, 104, 149.

¹⁴ Hanfmann 1951: Nr. 85, 87, 97, Figs. 87-89; Nr. 96-97, Figs. 90-91, Nr. 97-100, Figs. 92-94, Nr. 89, Figs. 95-96, Nr. 87, 97, Figs. 97-98; Casal 1990 a: Nr. 14-15, 122.

¹⁵ İmparator Hadrian ve Commodus'un Dönemi'ne ait olan sikkelerin arka yüzlerinde mevsimler; neşeyle dans eden küçük erkek çocukları olarak tasvir edilmişlerdir. bkz. Hanfmann 1951: Nr. 318, Fig. 127; Casal 1990 a: Nr. 75 a; Casal 1990 b: Nr. 11-13, 42; Baydur 1998: 59, Lev. XXII, Res. 205; Zanker/Ewald 2012: 165, Fig. 155.

¹⁶ Casal 1990 b: Nr. 30-31.

¹⁷ Hanfmann 1951: Nr. 309, Figs. 125-126; Casal 1990 b: 31, 87.

¹⁸ Hanfmann 1951: Nr. 105, Fig. 106; Casal 1990 a: Nr. 11 c, 13, 86, 94, 76 b; 38-39, 49, 54; Angelicoussis 1992: 101-102, Nr. 81, Figs. 355, 357-364; Stern/Thimme 2007: 102-105, Nr. 167-172, Fig. IV.5.

¹⁹ Boardman 2005: Res. 89-90.

²⁰ Boardman 2005: Res. 270.

²¹ Hanfmann 1951: Nr. 307, Figs. 123-124; Casal 1990 b: Nr. 30; Kleiner 1992: Figs. 188-189.

¹ Sevin 2001: 38; Ross 2007: 138-141.

² Bkz. İnan/Rosenbaum 1966: 91-92, Nr. 70, Pl. XLVI, 1-2.

³ Adak kabartmalarından birincisi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (env.nr. 5297) yer almaktadır. bkz. Vermaseren 1987: 76-77, Nr. 236; İkinci adak kabartması ise İstanbul'da özel bir koleksiyonda (env.nr. 75) bulunmaktadır. bkz. Vermaseren 1987: 77, Nr. 238.

⁴ Bu altar günümüzde kayıptır. bkz. Vermaseren 1987: 77, Nr. 237.

⁵ Söz konusu eserler için çalışma izni veren ve Müze'de çalışma yaptığım süre içerisinde hiçbir yardımı esirgemeyen İzmit Müzesi Müdürü Sayın İlksen Özbay'a çok teşekkür ederim.

⁶ Mevsimlerin tanrıçaları olmalarının yanı sıra aynı zamanda tanrı Zeus ile Themis'in kızlarıdır. Üç tanedirler, Atinalılar onlara; bitkilerin yerden çıkması, boy atması ve meyve vermesi fikirlerini çağrıştırdıkları için Thallo, Aukso ve Karpo isimlerini vermiştir. Horalar, doğanın tanrıçaları olarak bitkilerin hayat döngüsünü de yönetirlerdi. Genellikle ellerinde bir çiçek ya da bitki tutan zarif tavrılı üç genç kız olarak tasvir edilmişlerdir. bkz. Grimal 1997: 298; Macharia 1990: 502-510; Hornblower vd. (Ed.) 2012: 707.

⁷ Keizer 2010: 176-177.

mevsim figürleri burada imparatorun askeri zaferlerinin önemini temsil etmişlerdir. Forum Romanum'daki, imparator Septimius Severus'un Takı'nda²² ve Roma'daki Constantinus'un Takı'nda²³ tasvir edilmiş olan mevsimler yine aynı anlamı ifade etmekteydi.

Mevsim tasvirleri, Roma Dönemi mezar sanatında da oldukça popülerdi. Haterii ve Ostia örneklerinde olduğu gibi mezar kapısının cephesi üzerinde tasvir edilmiş oldukları görülmektedir²⁴. Bu tasvirler, lahitler üzerinde daha geç bir tarihte ortaya çıkmıştır ve bunların en yaygın kullanıldığı alan lahitlerdir²⁵. İlk örneği Hadrianus Dönemi sonu-Antoninler Dönemi başlarına ait olan girlandlı bir lahit üzerinde ortaya çıkmıştır²⁶. Antoninler dönemi ortalarına rastlayan evrede sütunlu lahitler²⁷ ortaya çıkar ve bunlar 300 yılı dolaylarına kadar birçok örnek ile devam etmiştir. Frizli lahitler²⁸ ve yivli lahitlerde²⁹ de Antoninuslar dönemi ortalarında görülmeye başlanır ve bunlar Constantinus döneminde de bir süre devam etmiştir³⁰.

Mezar sanatında mevsimlerin personifikasyonlarının tasvir edilmesi çeşitli anlamlarla ilişkilendirilmiştir: bunlar basit bir şekilde toprağın mevsimsel meyvelerinin mezara taşınması olarak açıklanabilir. Bunun yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar zamanın sonsuz döngüsünün bir sembolü olarak da kullanılmışlardır³¹. Mevsimler, Pythagoras felsefesinde özellikle insanın dört çağı ile ilişkilendirilmiştir ve bu düşünce, edebiyatta

örneğin Ovidius'un "Metamorphoses" adlı eserinde olduğu gibi örneklerle açıklanmıştır³². Buna göre ilkbahar mevsimi; küçük bir çocuk, yaz mevsimi; güçlü genç bir adam, sonbahar mevsimi; gençliğin ve yaşlılığın ortası, kış mevsimini ise yaşlılık olarak nitelendirilmiştir³³.

Mevsim personifikasyonları çoğunlukla birbirlerinden farklı olarak kendilerine özgü bitkisel atribütler ile betimlenmişler ve bunlar sayesinde ayırt edilebilmişlerdir³⁴. Bunlardan; ilkbahar mevsimi çiçeklerle, yaz mevsimi buğday başaklarıyla, sonbahar mevsimi üzüm ve diğer meyvelerle, kış mevsimi ise zeytin ile temsil edilmiştir³⁵.

İlkbahar mevsiminin personifikasyonu; genellikle bir elinde çiçekli dal, diğer elinde içi çeşitli çiçeklerle dolu olan bir sepet taşımakta iken başına çiçeklerden oluşan bir çelenk yerleştirilmiş biçimde tasvir edilmiştir³⁶. İlkbahar'ın yaygın atribüsü ise gül'dür.

Yaz mevsiminin personifikasyonu; genellikle elinde bir orak, diğer elinde içi buğday başakları ile dolu olan bir sepet taşımakta iken başına buğday başaklarından oluşan bir çelenk yerleştirilmiş biçimde tasvir edilmiştir³⁷. Yazın en yaygın atribüsü, buğday ve oraktır, bunlar aynı zamanda hasata işaret etmektedir.

Sonbahar mevsiminin personifikasyonu; genellikle bir elinde içi meyvelerle dolu olan bir bereket boynuzu ya da sepet diğer elinde ise üzüm salkımı taşıırken başına meyvelerden oluşan bir çelenk yerleştirilmiş biçimde tasvir edilmiştir³⁸. Sonbahar mevsiminin genellikle şarabın meyvesi olan üzümü taşıırken tasvir edilmesi olasılıkla Eylül ayı boyunca gerçekleşen bağbozumuna işaret etmektedir³⁹.

²² Hanfmann 1951: Nr. 311, Figs. 21-24; Kleiner 1992: Figs. 293-294.

²³ Hanfmann 1951: Nr. 317, Fig. 71; Kleiner 1992: 459, Figs. 406-407.

²⁴ Hanfmann 1951: Nr. 333, Fig. 129; Nr. 323, Fig. 130; Casal 1990 b: Nr. 5; Kleiner 1992: Fig. 166.

²⁵ Lahitler üzerinde en yoğun tasvir edildikleri dönem M.S. 3. yüzyılın ortalarıdır. bkz. Casal 1990 b: Nr. 150-152, 154-155, 157-158, 160.

²⁶ Hanfmann 1951: Nr. 290, Fig. 140; McCann 1978: Nr. 1, Fig. 20.

²⁷ Bkz. Hanfmann 1951: Nr. 490, Fig. 56; Nr. 486, Fig. 57; Nr. 58, Fig. 487; Lawrence 1958: Figs. 1, 2, 4, Pl. 72; Figs. 3, 5, 6, Pl. 73; Figs. 7-11, Pl. 74; Figs. 12-14, Pl. 75; Figs. 21-22, 24, Pl. 77; Figs. 25, Pl. 78; Figs. 30-34, Pl. 79; Sichtermann 1974: Taf. 106 a; McCann 1978: Figs. 170-172; Casal 1990 b: Nr. 142-143; Platt 2012: 220, Fig. 6.

²⁸ Bkz. Hanfmann 1951: Nr. 498, Fig. 2; Nr. 461, Fig. 28; Nr. 372, Fig. 30; Nr. 528, Fig. 31; Nr. 530, Fig. 32; Nr. 465, Fig. 34; Nr. 482, Fig. 35; Nr. 463, Fig. 36; Nr. 464, Fig. 37; Nr. 479, Fig. 38; Nr. 467, Fig. 42; Nr. 474, Fig. 43; Nr. 468, Fig. 44; Nr. 470, Fig. 45; Nr. 469, Fig. 46; Nr. 471, Fig. 47; Nr. 475, Fig. 52; Sichtermann 1974: Taf. 105; McCann 1978: Figs. 109, 113, 117; Casal 1990 b: 2-3, 70-73, 75, 94-95, 114, 127, 150-152, 154-155, 157-158, 160, 162-164.

²⁹ Bkz. Hanfmann 1951: Nr. 316, Fig. 65, Nr. 515, Figs. 69-70, Nr. 514, Fig. 64; Sichtermann 1974: Taf. 106 b; McCann 1978: Fig. 173; Casal 1990 b: 79.

³⁰ Koch 2001: 125-126; bkz. McCann 1978: Figs. 109, 113, 117; Zanker/Ewald 2012: 165, Fig. 156; Platt 2012: 225, Fig. 9.

³¹ Thompson 2007: 124.

³² McCann 1978: 135.

³³ Ovidius XV, 197-213.

³⁴ Morey 1938: 32,38, Pls. VII, XVII; Kranz 1984: Nr. 34, 58, 62-65, 104, 130, 133, 135, 525; Dunabin 1999: 165,190, Figs. 169-170, 202.

³⁵ Hadrian Dönemi'nin başlarına ait olan girlandlı bir lahit üzerinde mevsim figürlerinin taşıdığı her girland çelenginin o mevsimi simgeleyen meyveden ya da bitki yaprağından oluştuğu görülmektedir. bkz. Zanker/Ewald 2012: 163, Fig. 153.

³⁶ McCann 1978: 94, 96-97, Nr. 17, Figs. 109,113, 121-122; Casal 1990 a: Nr. 29, 100, 108, 126, 153-154, 167, 181, 187, 191-193, 221-222; Casal 1990 b: 57, 62, 179; Tok 2011: 59-60, Figs. 15-16.

³⁷ Bkz. McCann 1978: 96, Nr.17,23, Figs.109, 113, 170; Casal 1990 a: Nr. 29, 100, 108, 126, 153, 167, 181, 187, 191-193, 221-222; Casal 1990 b: 57, 62, 179; Şahin 2004: 20, Res. 17; Okçu 2009: 50, Res. 31; Tok 2011: 57-59, Figs. 13-14.

³⁸ Bkz. McCann 1978: 96-97, Nr. 17,23, Figs. 109-112-113, 170; Ling 1998: 13, Fig. 5; Şahin 2004: 20, Res. 16.

³⁹ Casal 1990 a: Nr. 29, 100, 108, 126, 153, 167, 181, 187, 191, 193, 221-222; Casal 1990 b: 57, 62, 179

Resim 1a: Yaz Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Kandira. Summer

Resim 1b: Yaz Mevsimi / Statue of Season from Kandira. Summer

Resim 1c: Yaz Mevsimi / Statue of Season from Kandira. Summer

Kış mevsiminin personifikasyonu; genellikle mevsimin soğukluğunu ve ıslaklığını açıklayan kalın bir himation giymiş iken tasvir edilmiştir⁴⁰. Himation, baş da dahil olmak üzere bütün vücudu sıkıca sarmıştır. Elinde ise avı temsil eden tavşan⁴¹, yaban domuzu ya da ördek⁴² taşımaktadır.

KATALOG

1- Yaz Mevsiminin Personifikasyonu
Res. 1 a-c

Müz.Env.Nr. 6

Buluntu Yeri: İzmit ili, Kandıra ilçesi

Malzeme: Orta kristalli gri damarlı beyaz mermer

Ölçüler: Y. 1,80 m, G. 0,53 m, D. 0,45 m.

Korunma Durumu: Eser geneli itibariyle oldukça iyi korunmuştur. Baş, boyundan itibaren kırılmış ve sonradan yapıştırılmıştır. Burnun ucu kırıktır, kaşlar zedelenmiştir. Sağ elin işaret ve serçe parmağı ile sol elin baş ve işaret parmağı üzerinde kırıklar vardır. Giysi

⁴⁰ bkz. McCann 1978: 95-97, Nr. 17,23, Figs. 109, 113,121-122,133, 135,170; Jobst 1978: 658, Taf. 196, Abb. 9; Erim 1990: 34-36, Fig. 36; Casal 1990 a: Nr. 29, 100, 108, 126, 153-154, 167, 181, 191-193, 221-222; Casal 1990 b: 30, 57, 62, 70-71, 100, 104, 127, 179; Şahin 2004: 21, Res. 20; Okçu 2009: 50, Res. 32.

⁴¹ Casal 1990b: Nr. 75.

⁴² Casal 1990b: Nr. 71.

yüzeyinde, kaidenin üzerindeki ion kymationunda ve cinsel organının üzerinde ufak kırıklar mevcuttur.

Bibliyografya: Yayınlanmamıştır.

Profilli bir kaide üzerinde kasıklarının yukarisından itibaren vücudu işlenmiş olan, ayakta duran genç bir erkek tasvir edilmiştir. Yarı çıplak olan figür, sağ omuzu üzerinde bir broş ile tutturulmuş olan khlamys giymiştir. Khlamys; sol kolu, omuzu ve arkada sırtı tamamen örtmüş iken sağ kolu açıkta bırakmıştır. Sol kolu bileğine kadar örtmüş olan khlamys buradan aşağıya sarkıtılmıştır. Khlamys'in bol dökümlü kumaşı yaka ve göğüs kısmında zengin kıvrımlar oluşturmuştur ve bu kıvrımlar derin kanallıdır.

Gövde hafifçe soluna dönüktür. Yanlarda vücuda bitişik olan her iki kol dirsekten bükülerek önde karın üzerine alınmıştır. Figür, sol elinde beş dal buğday başağından oluşan bir demeti taşımaktadır. Sağına doğru ayırarak yatırdığı buğday başağının bir dalını ise sağ eli ile tutmaktadır. Karın ve kasık kasları işlenmiştir. Vücudu tombuldur. Başı hafifçe soluna dönük ve aynı yöne eğiktir. Saçların bir bölümü önde alnın ortasından itibaren kendi içerisinde iki farklı yöne sarılmıştır ve enseye kadar indirilerek buradaki kalın buklelerle birleştirilmiştir. Her iki yanda ve arkada kalın saç buklelerinden oluşan saçların uçları çengel biçiminde sonlandırılmıştır. Alnın üzerine üç adet cılız saç lülesi düşürülmüştür. Kulaklar, saçlar tarafından tamamen örtülmüştür. Yüzü ovaldir. Gözleri iridir ve gözkapakları etlidir. Bakışları, sola ve yukarıya yönlendirilmiştir. Burun, alın çizgisini devam ettiren ideal Yunan tarzındadır. Kaşları kavislidir ve keskin hatlıdır. Dudakları aralıklıdır. Alın yüksek ve geniştir. Çenesi yuvarlaktır, yanaklar dolgun ve tombuldur.

Bu genç erkek; taşıdığı buğday demeti ile yaz mevsiminin kişileştirilmiş biçimidir.

Tralleis'den, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Eros başı⁴³; saç biçimi, yüksek ve geniş alnı, etli yüzü, alnın ortasında ikiye ayrılmış, yanlarda dalgalı uzun saçlarıyla eserimiz ile benzerdir. Gözbebeklerinin ve ağız açıklığının işlenişinde matkabın kullanılmasının yanı sıra saç ile yüz bağlantısının küçük köprülerle sağlanması da eserimizle olan diğer ortak özellikleridir.

Eser; stili ve işçiliği itibariyle Geç Antoninler Dönemi'ne ait olmalıdır.

2- Sonbahar Mevsiminin Personifikasyonu
Res. 2 a-c

Müz.Env.Nr. 7

Buluntu Yeri: İzmit ili, Kandıra ilçesi

Malzeme: Orta kristalli gri damarlı beyaz mermer

Ölçüler: Y. 1,80 m, G. 0,50 m, D. 0,45 m.

Korunma Durumu: Eser geneli itibariyle oldukça iyi korunmuştur. Baş, boyundan itibaren kırılmış ve sonradan yapıştirilmiştir. Burnu ve çenesi kırıktır. Kaşlarda zedelenmeler vardır. Başındaki çelengin ortası ve sağ kenarı kırıktır. Sağ elinde taşıdığı mısırın yarısı eksiktir. Cinsel organının üzerinde kırıklar mevcuttur. Sağ kolun dirseğinde bir çatlak bulunmaktadır.

Bibliyografya: Yayınlanmamıştır

Profilli bir kaide üzerinde kasıklarının yukarisından itibaren vücudu işlenmiş olan, ayakta duran genç bir erkek tasvir edilmiştir. Yarı çıplak olan figür, sağ omuzu üzerinde bir broş ile tutturulmuş olan khlamys giymiştir. Khlamys; sol kolu, omuzu ve arkada sırtı tamamen örtmüş iken sağ kolu açıkta bırakmıştır. Bir ucu sol kolun bileğine kadar dolanmış olan khlamys'in bol dökümlü kumaşı yaka ve göğüs kısmında zengin kıvrımlar oluşturmuştur. Bu kıvrımlar derin kanallıdır. Gövde hafifçe sağına dönüktür. Yanlarda vücuda bitişik olan her iki kol dirsekten bükülerek öne alınmıştır. Ön kısımda sağ kol, sol göğüs üzerine doğru yönelmiş ve burada sağ eli ile iki adet kabukları soyulmuş mısır tutmaktadır. Mısırın soyulmuş kabukları sağ elin altında dalgalanarak uçuşmuş biçimde gösterilmiştir. Öne uzatılmış olan sol el ise hemen sağ elin altına yerleştirilmiştir ve burada avucunun içinde khlamys'in bir ucunu tutarak elini yumruk biçiminde sıkımıştır. Karın ve kasık kasları işlenmiştir. Başı sağına dönük ve aynı yöne eğiktir. Uzun ve dalgalı saçları alnın ortasında ikiye ayrılmıştır. Başına bir çelenk yerleştirilmiştir. Çelenk; ortasına ve her iki yanına üzüm tanelerinin üzerini asma yaprağının örtmesiyle oluşmuştur. Saçların bir bölümü merkezde başın ortasından itibaren arkada çelengin bitimine kadar örgü yapılmıştır. Saç buklelerinin uçları her iki yanda ve arkada çelengin bitiminden sonra çengel biçiminde sonlandırılmıştır. Kulaklar, saçlar tarafından tamamen örtülmüştür. Yüzü ovaldir. Gözleri iridir ve gözkapakları kalındır. Burun, alın çizgisini devam ettiren ideal Yunan tarzındadır. Kaşları keskin hatlıdır. Dudakları aralıklıdır. Bakışları sağa ve yukarıya yönlendirilmiştir. Alnı dardır ve alnın ortasında ortadan ikiye ayrılmış uzun ve dalgalı saçları merkezden arkaya doğru örgü yapılmıştır. Bu şekilde merkezde örgü yapılmış olan saç biçimi Klasik Dönem'den beri bilinmektedir ve Hellenistik Dönem ile Roma Dönemi'nde de kullanımı devam etmiştir. Bu saç

⁴³ Özgan 1995: 142-143, Nr. TR 46, Taf. 39, 3-4.

Resim 2a: Sonbahar Mevsiminin Personifi- kasyonu / Statue of Season from Kandıra. Autumn
Resim 2b: Sonbahar Mevsiminin Personifi- kasyonu / Statue of Season from Kandıra. Autumn
Resim 2c: Sonbahar Mevsiminin Personifi- kasyonu / Statue of Season from Kandıra. Autumn

biçimi genellikle kadınların⁴⁴, genç kızların⁴⁵, küçük kız çocuklarının⁴⁶, küçük erkek çocuklarının⁴⁷ ve Eros'ların⁴⁸ saçlarında uygulanmıştır. Geniş bir zaman süreci içerisinde kullanılmış olan saç biçimi belli bir döneme özgü değildir. Dolayısıyla tarihlendirme yapmak için bir kriter olarak kullanılamamaktadır.

Bu genç erkek; taşıdığı meyve sepeti ile sonbahar mevsiminin kişileştirilmiş biçimidir.

Eserin başının üslubunda heykeltıraş Praksiteles'in sanat etkisinin kuvvetli olduğu görülmektedir. Özellikle saçların alnı yüksek ve sivri bir kemer gibi sınırlandırması Praksiteles'e mal edilen eserlerle büyük bir benzerlik göstermektedir⁴⁹. Praksiteles etkisinin kuvvetli oluşu, eserin orijinalinin Hellenistik Dönem'in başlarına ait olduğuna işaret etmektedir. Ağzın aralık, bakışların dalgın ve uzaklara yönelmiş olması da başa pathetik bir anlam kazandırmıştır. Kopyanın yapılış tarihi üslubuna göre Geç Antoninler Dönemi olmalıdır.

⁴⁴ Merker 2000: Nr. H 69, Pl. 29.

⁴⁵ Pfuhl/Möbius 1977: Nr. 751, Taf. 112.

⁴⁶ Pfuhl/Möbius 1977: Nr. 395, Taf. 64; Nr. 397, Taf. 65; Koch/Wight 1988: Nr. 36.

⁴⁷ İnan/Rosenbaum 1966: 114, Nr. 121, Pl. LXXIII, 1-2; Pfuhl/Möbius 1977: Nr. 99, Taf. 23; Nr. 729, Taf. 109; Nr. 744, Taf. 111; Nr. 766-767, Taf. 113; Merker 2000: Nr. H 348, Pl. 52; İnan/Rosenbaum 1966: 114, Nr. 121, Pl. LXXIII, 1-2.

⁴⁸ Merker 2000: Nr. H 290, Pl. 48; Koch/Wight 1988: Nr. 43-44; Despinis vd. 1997: Nr. 102, Pl. 288-290

⁴⁹ Rizzo 1932: Lev. 78.

Resim 3a: Kış Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Kandıra. Winter

Resim 3b: Kış Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Kandıra. Winter

Resim 3c: Kış Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Kandıra. Winter

Başının sağına dönük ve aynı yöne hafif eğik olması, saçlarının alnın ortasında ikiye ayrılması, saçlarında üzüm tanesi ve asma yaprağından oluşan bir çelenk bulunması, iri gözleri ve aralık ağzı ile tanrı Dionysos'un⁵⁰ tasvirine benzerdir. Bu benzerlik olasılıkla tanrının, bir şarap tanrısı olması ve sonbaharda yapılan üzüm festivali ve bağbozumu şenlikleriyle olan yakınlığı ile bağlantılı olmalıdır. Dolayısıyla eserimizin de sonbaharı temsil ettiği göz önüne alındığında bu benzerliğin çok doğal olduğu görülmektedir.

3- Kış Mevsiminin Personifikasyonu Res. 3 a-c

Müz.Env.Nr. 9

Buluntu Yeri: İzmit ili, Kandıra ilçesi

Malzeme: Orta kristalli gri damarlı beyaz mermer

Ölçüler: Y. 1,80 m, G. 0,55 m, D. 0,46 m.

Korunma Durumu: Eser, yüzünün geneli dışında oldukça iyi korunmuştur. Başını ve vücudunu örten giysi yüzeyinde ufak kırıklar vardır. Yüzün geneli ve alındaki saçlar büyük ölçüde aşınmıştır. Her iki kaş, sol göz, dudaklar ve kısmen sağ göz zedelenmiştir. Burun kırılmıştır. Çenenin ucunda ufak bir kırık vardır.

Bibliyografya: Yayımlanmamıştır.

⁵⁰ Angelicoussis 1992: 50-51, Nr. 12, Figs. 76-79; Tanrı Dionysos'un aynı stildeki diğer tasvirleri için bkz. Richter 1954: 70, Nr. 111, Pl. LXXXIX, e; Phillips 2008: 253, 260-262, Nr. 1, Figs. 1, 5-6; Sturgeon 2004: 208-209, Nr. 94, Pl. 73, f-g.

Profilli bir kaide üzerinde kasıklarının yukarısından itibaren vücudu işlenmiş olan, ayakta duran genç bir erkek tasvir edilmiştir. Figür, bütün vücudunun sıkıca saran bir himation giymiştir. Başı ve tüm vücudu tamamen örtmüş olan himation üzerinde derin kanallı kıvrımlar oluşmuştur. Gövde hafifçe sağına dönüktür. Tamamen himationun altında kalmış olan sağ kol, vücuda bitişik olarak dirsekten bükülerek öne alınmış ve giysi altından iki göğsün ortasına doğru yönelerek yakadan gelen himationun tomarını sağ eli ile tutmuştur. Sol kol bileğe kadar tamamen giysi tarafından örtülmüştür. Sol göğüs altı hizasında tuttuğu sol kolu ile gövdesi arasına sıkıştırdığı bir tavşanı taşıyor iken aynı zamanda sol eli ile himationun tomarını içten kavramıştır. Cepheden işlenmiş olan tavşanın yalnızca başı görülebilmektedir. Sağ bacak üzerinden sol omuza doğru diagonal kıvrımlar yükselmiştir. Bol kumaştan himation önde her iki omuz arasında dökümlü kıvrımlar oluşturmıştır. Sol kolun altında iç içe geçen V biçimli kıvrımlar işlenmiştir. Sol elin altında ise uçları zik zak biçiminde inen kıvrımlar aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Başı hafifçe sağına dönük ve aynı yöne eğiktir. Yüz hatları ve saçları oldukça aşınmasına rağmen korunmuş olan kısımlar bir fikir verebilmektedir. Buna göre, yüzü ovaldir. Gözleri iridir ve gözkapakları kalındır. Bakışlar sağa ve yukarıya yönlendirilmiştir. Burun, alın çizgisini devam ettiren ideal Yunan tarzındadır. Dudakları aralıktır. Alın dardır ve kısa saçlar önde alın üzerine doğru taranmıştır. Ağır ve kalın kumaştan olan himationun altından kolların plastik şekilleri ancak kısmen belirmektedir. Vücuda sarılan himationun kıvrımları da arkada kalın ve yumuşak kavislerle gösterilmiştir. Kıvrımlar derin yivler ve aralarında kalın yuvarlak sırtlı çubuklar halinde işlenmiştir.

Bu genç erkek; başının ve vücudunun himation tarafından sıkıca sarılarak örtülmüş olmasıyla ve tavşan taşımasıyla kış mevsiminin kişileştirilmiş biçimidir.

Aphrodisias'da bulunmuş olan frizli lahitin köşesinde yer alan kış mevsimini tasvir eden figür⁵¹; himationun başını ve vücudunu sıkıca sarmasıyla, sağ kolun giysi altından iki göğsün ortasına doğru yönelerek yakadan gelen himationun tomarını tutmasıyla ve sol elinde bir tavşan taşımasıyla eserimiz ile benzerdir. Bunun yanı sıra kıvrım yapısı ve matkap çalışmasıyla da eserimiz ile ortak özellikler taşımaktadır.

Eser, sahip olduğu stil ve işçilik özellikleri itibarıyla Geç Antoninler Dönemi'ne ait olmalıdır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışma kapsamında incelediğimiz bu üç eser; (nr. 1-3) mevsim personifikasyonlarının mimariye bağlı olarak yapılmış bir heykeltıraşlık örneğidir. Bu üç heykeltıraşlık eseri, İzmit ilinin, Kandıra ilçesinde bulunarak İzmit Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Bunlar; yaz (Res. 1 a-c) sonbahar (Res. 2 a-c) ve kış (Res. 3 a-c) mevsimlerinin personifikasyonu olan üç erkek olarak tasvir edilmişlerdir. Her üçü de farklı pozda olan ve farklı atribüleri taşıyan figürlerin hangi mevsimi temsil ettikleri bu sayede tespit edilebilmiştir.

Eserler ortalama olarak 1,80 m. yüksekliğinde, 0,50 m. genişliğindedir. Her üç eserde de kaide, baş ve gövde tek bloktan yontulmuştur. Dikdörtgen biçimli olan kaidenin alt kısmı profilli iken üst kısmı tek sıra ion kymationu ile sonlandırılmıştır. Yanlardaki oturtma izleri ve kenet yuvaları; bu kaideli figürlerin aralarına korkuluk levhalarının yerleştirilmiş olduğuna işaret etmektedir. Figürlerin her iki yanına kaideden başlayarak kol altına kadar gelen çift T biçimli kenet yuvası açılmıştır. Murç ile işlenmiş olan kenet yuvasının içinde kenet deliği bulunmaktadır. Figürler önde yalnızca kasıklarına, arkada ise dirsek hizalarına kadar işlenmişlerdir. Bunların aşağısından itibaren ise kaide başlamaktadır. Eserlerin arkaları da ön cepheleri gibi detaylı bir şekilde işlenmiştir. Gözbebeklerinin, gözpınarlarının, ağzın her iki köşesinin, ağız açıklığının, burun deliklerinin, saç buklelerinin ve giysi kıvrımlarının işlenişinde matkap kullanılmıştır. Saç buklelerinin kendi aralarındaki ve yüz ile olan bağlantıları matkap ile oluşturulan küçük köprülerle sağlanmıştır. Himation'un ve khlamys'in derin kanallı olan kıvrımları yine matkap ile işlenmiştir.

Eserlerde kullanılmış olan gri damarlı beyaz mermer, Prokonnesos'da (Marmara Adası) en yaygın olarak çıkarılan mermer cinsi olan gri damarlı beyaz mermeri⁵² akla getirmektedir. Roma ve Erken Bizans Dönemi'nde, bu adadaki mermer ticaretinin çok aktif olduğu bilinmektedir⁵³. Ayrıca Vitruvius'un⁵⁴ Ephesos halkının inşa edeceği tapınak için mermer alınabilecek merkezler arasında Prokonnesos'u da saymış olması antik dönemde Prokonnesos adasının mermerinin önemini ortaya koymaktadır. Bithynia Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Dönemi lahitlerinde yerel mermerin yanı sıra Prokonnesos mermeri de kullanılmıştır⁵⁵. Prokonnesos adası aynı zamanda Karadeniz kıyılarıyla, Doğu Akdeniz bölgesi için belirli bir tip lahit üretmiş olan önemli bir lahit üretim

⁵² Asgari 1978: 467.

⁵³ Perkins 1951: 103; Asgari 1978: 480.

⁵⁴ Vitruvius : X, II, 15.

⁵⁵ Koch 2001: 237-238.

⁵¹ Smith 2006: 307, Nr. Sarc 9, Pl. 159.

Resim 4a: İlkbahar / *Spring*Resim 4b: Yaz / *Summer*Resim 4c: Sonbahar / *Autumn*Resim 4d: Kış / *Winter*Resim 4e: Yaz / *Summer*Resim 4f: Sonbahar / *Autumn*Resim 4g: Kış / *Winter*

Resim 5: Aphrodisias'dan Mevsimler Lahdi / *Season Sarcophagus, Aphrodisias* (Erim 1990: Fig. 36)

merkezidir⁵⁶. Dolayısıyla zengin mermer yatakları ve açık deniz limanıyla büyük bir doğal zenginliğe sahip olan Prokonnesos adasının antik dönemdeki mermer ticareti göz önüne alındığında bölgenin lahitlerinde kullanılmış olan Prokonnesos mermerinin heykeltıraşlık eserlerinde de kullanılmış olması ihtimal dahilindedir. Eserlerde kullanılan mermer cinsi ve eserlerin bulunduğu Kandıra ilçesinin Prokonnesos adası ile coğrafi yakınlığı da göz önüne alındığında eserlerin malzemesi büyük ihtimalle bu adadan alınmış olmalıdır.

Eserler düzenli bir kazı buluntusu olmadıkları için onları ancak sahip oldukları stil ve işçilik özelliklerinden yola çıkarak tarihlendirebiliriz. Figürlerin uzun ve dalgalı saçları, birbirlerinden matkap ile ayrılmış olan saç bukleleri, yana ve yukarıya yönelmiş bakışları, kalın gözkapakları Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilmiş olan portreler⁵⁷ ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu üç eser (nr.1-3) stillerinin yanı sıra teknik ve işçilik özellikleri itibarıyla da Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilmelidirler. Aynı atölyeye ait olmalarının yanı sıra boyutları ve konusal bütünlükleri göz önüne alındığında aynı yapıda ve yan yana (Res. 4 a-d) sergilenmiş olmalıdırlar. Dört mevsimin doğal olarak dört adet tasvir edildiği düşünüldüğünde bunlardan eksik olan ilkbahar mevsimi de şüphesiz bunların yanında yer alması olmalıdır.

Kandıra eserlerinin orijinalinde hangi sıralamayla yerleştirilmiş olduğu konusunda bize en çok fikir verebilecek olanlar lahitler üzerindeki mevsim

tasvirleridir. Mevsim figürlerinin, lahitler üzerindeki sıralamasında belli bir birlik yoktur. Sıralama bazılarında kış-ilkbahar-yaz-sonbahar⁵⁸ şeklinde iken bazılarında ise ilkbahar-yaz-sonbahar-kış⁵⁹ biçimindedir. Bunlar, ya her iki yandaki iki mevsim birbirlerine dönük⁶⁰ ya dört tanesi de ortadaki figüre yönelmiş⁶¹ ya da hepsi farklı yönlerde bakmakta olarak tasvir edilmişlerdir⁶². Kandıra eserlerinin sıralaması; vücut ve baş hareketleri, temsil ettikleri mevsimin doğal sırası ve kış mevsiminin kaidesi boyunca yer alan köşe çıkıntısı göz önüne alındığında (ilkbahar), yaz, sonbahar, kış (Res. 4 a-d) şeklinde olmalıdır. Başları ile birlikte bakışları sonbahar ve kış mevsiminin sağa dönük iken yaz mevsimi dolayısıyla ilkbahar mevsimi de sola dönük olmalıdır. Bunun yanı sıra mevsim personifikasyonlarının ortaya toplanan bakışları burada bir figürün olduğuna işaret etmektedir.

Aphrodisias'da Güneybatı Nekropolü'nde bulunmuş olan mevsimler lahiti⁶³ (Res. 5) üzerindeki her sütunun arasına bir mevsimi temsil eden Eros yerleştirilmiştir. Eros'ların vücutlarının kasıklarına kadar işlenip kasıklarından itibaren akanthus yapraklarına bürünmeleriyle bizim örneğimizdeki figürlerin de kasıklarına kadar vücutlarının işlenip kasıklarından sonrasının kaideye dönüşmesi ile benzer özellik taşımaktadırlar.

⁵⁶ Asgari 1978: 478-479.

⁵⁷ Rosenbaum 1960: Nr. 67-70, 73-75, 81-82, Pl. XLII,3, XLIV,1-2, CVIII,2, XLIV,3-4, XLV, 1-2, XLVII, 1-2, XLVIII, XLVII,3-4, LI, 1-2, LI, 3-4; İnan/Rosenbaum 1979: Nr. 185, 243, 258, 311, 339, Taf. 137,3-4, 172, 183, 3-4, 221, 247-248; Smith 2006: Nr. 45-46, 51, 215, 221, Pls. 35-38, 46-47, 148, 161-163; Fittschen 1999: Taf. 85-106.

⁵⁸ McCann 1978: Figs. 109, 113; Casal 1990 b: Nr. 155.

⁵⁹ McCann 1978: Figs. 170; Casal 1990 b: Nr. 143; Zanker/Ewald 2012: 44, Fig. 34.

⁶⁰ Hanfmann 1951: Nr. 336, Fig. 33; Casal 1990 b: Nr. 70-71, 73, 75, 143, 151, 155, 158, 160.

⁶¹ Hanfmann 1951: Nr. 498, Fig. 2; Casal 1990 b: Nr. 154, 157, 164.

⁶² Hanfmann 1951: Nr. 461, Fig. 28, Nr. 528, Fig. 31, Nr. 530, Fig. 30; Casal 1990 b: Nr. 72, 94-95, 162.

⁶³ Erim 1990: 34-36, Figs. 36-37.

Resim 6: Ostia'dan Mezar Kapısı / Sepulchral Door, Ostia. (ostia-antica.org)

Resim 7: Ostia'dan İlkbahar Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Ostia. Spring. (ostia-antica.org)

Resim 8: Ostia'dan Kış Mevsiminin Personifikasyonu / Statue of Season from Ostia. Winter. (ostia-antica.org)

Ostia Nekropolünde bulunmuş olan ilkbahar⁶⁴ (Res. 7) ve kış⁶⁵ (Res. 8) mevsiminin personifikasyonları olan iki heykel, Kandıra eserleriyle; giysi biçimleri, baş ve vücudun sağa ya da sola dönüklüğü, etli, tombul yüz ve vücut yapısı ile olan benzerliği bu eserlerin aynı

⁶⁴ Casal 1990 b: Nr. 29.

⁶⁵ Casal 1990 b: Nr. 104.

orjinaline dayandıklarına işaret etmektedir. Yalnızca aralarında üslup ve teknik bakımdan fark vardır. Ostia örnekleri, Kandıra eserlerinden daha erken bir tarihe yani İmparator Hadrian Dönemi'ne aittir.

Eserlerin buluntu yeri olan İzmit ili, Kandıra İlçesi'nde düzenli kazılar yapılmadığından bu yer ile ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla düzenli bir kazı sonucu ele geçmemiş olan eserlerin kentin neresinde ve hangi yapısında sergilenmiş olduklarını söylemek oldukça zordur.

Mevsimlerin erkek personifikasyonlarının en çok lahitler⁶⁶ olmak üzere mezar kapılarının cephelerinde⁶⁷ (Res. 6) olduğu gibi mezar sanatında işlendiği ve taşıdıkları anlamın daha çok mezar yapılarına uygun olduğu göz önüne alındığında Kandıra eserlerinin de mezar ile ilişkili bir yapıya ait olduğu ya da bir Heroon'un girişini süslediği düşünülebilir. Bunun yanı sıra Kandıra eserleri ile oldukça benzer özellikler taşıyan Ostia'daki mevsim heykellerinin kentin Nekropolü'nde bulunmuş olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Kandıra'nın çeşitli köylerinde yapılmış olan yüzey araştırmalarında tespit edilen lahitler ve lahit parçaları⁶⁸ bu yöredeki heykeltıraşlık faaliyetlerine işaret etmektedir. Dolayısıyla bölgede ileride yapılacak olan çalışmalar bu konuya şüphesiz bir açıklık getirecektir.

⁶⁶ Bkz. Bieber 1915: Nr. 86, Taf. XXXIV; Sichtermann 1974: 303-317; McCann 1978: 94-103, Nr. 17, 23, Figs. 109-112, 133-137, 170; Casal 1990 b: Nr. 2-3, 5, 70-73, 75, 79, 87, 90, 94-95, 114, 127, 142, 150-152, 154-155, 157-158, 160, 162-164, 198; Erım 1990: 34-36, Figs. 36-37; Koch 1990: 59-70; Kleiner 1992: 392-393, 458, Fig. 362; Koch 2001: 81, Res. 52; Smith 2006: 307, Nr. Sarc 9, Pl. 159.

⁶⁷ Haterii örneği için bkz. Casal 1990 b: Nr. 5; Kleiner 1992: Fig. 166; Ostia'dan örneği için bkz. Casal 1990 b: Nr. 100.

⁶⁸ Ross 2007: 117-119, 138-139, 141.

KAYNAKÇA

- ANGELICOUSSIS, E. 1992.
The Woburn Abbey Collection of Classical Antiquities. Mainz am Rhein.
- ASGARI, N. 1978.
“Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus” The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. Vol. I, Ankara-İzmir, 23-30/IX/1973 (Ed. E.Akurgal). Ankara: 467-480.
- BAYDUR, N. 1998.
Roma Sikkeleri. İstanbul.
- BIEBER, M. 1915.
Die Antiken Skulpturen in Cassel. Kassel.
- BLANC, N./GURY, F. 1986.
“Eros/Amor, Cupido” LIMC III.
- BOARDMAN, J. 2005.
Yunan Sanatı. (Çev: Y. İlseven), İstanbul.
- CASAL, L.A. 1990 a.
“Horai / Horae” LIMC V.
- CASAL, L.A. 1990 b.
“Kairoi / Tempora Anni” LIMC V.
- DESPINIS vd.,G. 1997.
Catalogue of Sculpture in the Archaeological Museum of Thessaloniki I. Thessaloniki.
- DUNBABIN, K.M. 1999.
Mosaics of the Greek and Roman World. Cambridge.
- ERİM, K. 1990.
“Recent work at Aphrodisias 1986-1988”, Aphrodisias Papers Recent Work on Architecture and Sculpture (Eds. C.Rouché/K.T.Erim) Ann Arbor: 9-36.
- FITTSCHEN, K. 1999.
Prinzenbildnisse Antoninischer Zeit. Mainz: von Zabern.
- GRIMAL, P. 1997.
Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma (Çev. S. Tamgüç). İstanbul.
- HANFMANN, M.A. 1951.
The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks. Cambridge, Massachusetts.
- HORNBLOWER S., 2012.
“Horae” The Qxford Classical Dictionary. Oxford.
- İNAN, J./ROSENBAUM, E. 1966.
Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor. London.
- İNAN, J./ROSENBAUM, E. 1979.
Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei: Neue Funde. Mainz am Rhein: von Zabern.
- JOBST, W. 1978.
“Römische Mosaiken in Ephesos” The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. Vol. II, Ankara-İzmir, 23-30/IX/1973 (Ed. E.Akurgal). Ankara: 654-660.
- KEIZER, H.M. 2010.
Life Time Entirety. A Study of Aion in Greek Literature and Philosophy the Septuagint and Philo.
- KLEINER, D.E.E. 1992.
Roman Sculpture. Yale.
- KRANZ, P. 1984.
Jahreszeiten-Sarkophage. Berlin.
- KOCH,G./WIGHT, K. 1988.
Roman Funerary Sculpture Catalogue of the Collections. The J.Paul Getty Museum. California.
- KOCH, G. 1990.
“Ein dekorativer Sarkophag mit Scherengitter in der Henr E. Huntington Library and Art Gallery, San Marino” Roman Funerary Monuments in the J.Paul Getty Museum. Volume 1 (Eds. M.True / G.Koch): 59-70.

- KOCH, G. 2001.
Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri (Çev. Z. İlkgelen), İstanbul.
- LAWRENCE, M. 1958.
“Season Sarcophagi of Architectural Type” *American Journal of Archaeology* 62/3: 273-295.
- LING, R. 1998.
Ancient Mosaics. Leiden.
- MACHARIA, V. 1990.
“Horai” LIMC V.
- MCCANN, A.M. 1978.
Roman Sarcophagi in the Metropolitan Museum of Art. New York.
- MERKER, G.S. 2000.
The Sanctuary of Demeter and Kore Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods. Corinth, Vol. XVIII, Part IV. New Jersey.
- MOREY, C.R. 1938.
The Mosaics of Antioch. London.
- OKÇU, R. 2009.
“Prusia ad Olympum Mozaikleri”, *Journal of Mosaic Research* 3: 31-51.
- OVIDIUS. 1994.
Dönüşümler (Çev: İ. Z. Eyuboğlu). İstanbul.
- ÖZGAN, R. 1995.
Die Griechischen und Römischen Skulpturen aus Tralleis. Bonn.
- PARRISH, D. 1979.
“Two Mosaics from Roman Tunisia: An African Variation of the Season Theme”, *American Journal of Archaeology*, 83/3: 280-285.
- PERKINS, J.W. 1951.
“Tripolitania and the Marble Trade” *The Journal of Roman Studies* 41/1-2: 89-104.
- PHILLIPS, L.K. 2008.
“Figural Table Supports: Aspects of the Archaeology of Dining in the Roman World”, *Aphrodisias Papers* 4 (Eds. C. Ratté / R.R.R. Smith). 253-283.
- PFUHL, E./MÖBIUS, H. 1977.
Die ostgriechischen Grabreliefs I. Mainz am Rhein: von Zabern.
- PLATT, V. 2012.
“Framing the Dead on Roman Sarcophagi” *Anthropology and Aesthetics* 61/62: 213-227
- RICHTER, G.M.A. 1954.
Catalogue of Greek Sculptures in the Metropolitan Museum of Art. Oxford.
- RIZZO, G.E. 1932.
Prassitele. Roma.
- ROSS, A.Ç. 2007.
Antik İzmit Nikomedia. İstanbul.
- ROSENBAUM, E. 1960.
A Catalogue of Cyrenaican Portrait Sculpture. London.
- SEVİN, V. 2001.
Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I. Ankara.
- SMITH, R.R.R. 2006.
Roman Portrait Statuary from Aphrodisias. Aphrodisias II. Mainz am Rhein.
- STERN, W.O./THIMME, D.H. 2007.
Kenchreai: Eastern Port of Corinth. IV. Ivory, Bone and Related Wood Finds. Leiden.
- SICHTERMANN, H. 1974.
“Neu Römische Sarkophage mit Jahreszeiten”, *Mansel’e Armağan, Mélanges Mansel* I. Ankara: 303-317.
- SWEETMAN, R.J. 2013.
The Mosaics of Roman Crete: Art, Archaeology and Social Change. Cambridge.

STURGEON, M.C. 2004.

Sculpture the Assemblage from the Theater. Corinth. Vol. IX: Part III. New Jersey.

ŞAHİN, D. 2004.

Amisos Mozaîğı. Ankara.

THOMPSON, N.L. 2007.

Roman Art. A Resource for Educators. New York.

TOK, E. 2011.

“A New Mosaic Unearthed by An Illicit Excavation in Alaşehir (Philadelphia)”, Journal of Mosaic Research 4: 51-66.

VERMASEREN, M.J. 1987.

Corpus Cultus Cybelae Attidisque. (CCCA), I. Asia Minor. Leiden.

VİTRUVİUS, 1993.

Mimarlık Üzerine On Kitap. (Çev: S.Güven). İstanbul.

WAYWELL, S.E. 1979.

“Roman Mosaics in Greece” American Journal of Archaeology 83/3: 293-321.

ZANKER, P./EWALD, B.C. 2012.

Living with Myths. The Imagery of Roman Sarcophagi. Oxford.

CORRIGENDA ET ADDENDA TO THE INSCRIPTIONS OF HERAKLEIA PONTIKE FROM KARADENİZ EREĞLİ MUSEUM

KARADENİZ EREĞLİ MÜZESİ'NDEKİ HERAKLEIA PONTIKE YAZITLARINA DÜZELTME VE EKLEMELER

Bülent ÖZTÜRK*

Makale Bilgisi

Başvuru: 1 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 17 Mart 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.011

Article Info

Received: February 1, 2016

Peer Review: March 17, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.011

Keywords: Black Sea, Pontus, Bithynia, Zonguldak, Herakleia Pontike, Karadeniz Ereğli, Epigraphy, Inscriptions, Philosophus

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Pontus, Bithynia, Zonguldak, Herakleia Pontike, Karadeniz Ereğli, Epigrafi, Yazıtlar, Philosophos

ABSTRACT

As part of a project to compile all Greek & Latin inscriptions in the Karadeniz Ereğli Museum into a corpus, inscriptions were copied and worked on with the permission of the Ministry of Culture and Tourism's General Directorate of Culture Heritage and Museums, we have published 27 inscriptions of the Museum in six articles. In this paper as a result of our researches in the museum corrigenda et addenda for four published Roman inscriptions of Herakleia Pontike which are found in the districts of Ereğli in Zonguldak, are being presented. As a result of corrigenda et addenda the final translations of these Greek inscriptions are as follows: 1. Severa, daughter of Severus, granddaughter of Timokrates honoured Iulia Pythias, the outstanding daughter of philosophos Iulius Pythagoras,

* Assist. Prof. Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Bomonti – Şişli / İstanbul.
E-mail: bulent.ozturk@msgsu.edu.tr

I thank the Turkish Ministry of Culture and Tourism's General Directorate of Culture Heritage and Museums and Ahmet Mercan, the director of the Karadeniz Ereğli Museum, for giving me permission to work on the inscriptions. I am also grateful to archaeologists Ünver Göçen and Onur Arslan, as well as to the whole staff of the Museum, for their kind assistance and hospitality during our visits there. My special thanks to Prof. Dr. Sümer Atasoy (*Emeritus*, Karabük University, Department of Archaeology) and İhsan Fahri Sönmez for their support and contribution to the project. My final thanks go to Assist. Prof. Dr. Hüseyin Sami Öztürk (Marmara University, Department of Ancient History) for helping me during the registration and reading of the inscriptions in the Museum.

who has held once more the magistracy of eponymos basileia of/for the city preeminently for... 2. Tryphon, son of Xenokrates, (died) at the age of 69; Domestichos, son of Tryphon, (died) at the age of 21. Farewell! Kale, daughter of Diogenes, wife of Tryphon, (died) at the age of 47. Farewell! 3. Skamandridas, son of Phronton, (died) at the age of 24. Farewell! 4. Bakchos, son of Herakleidas, (died) at the age of 23. Farewell!

ÖZET

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü'nün izniyle Müze'de bulunan Hellence & Latince yazıtlı eserleri bir corpus altında toplamak üzere başlattığımız proje dahilinde, kayıt altına aldığımız yazıtlardan 27'sini daha önce altı makale halinde yayımlamıştık. Bu makalede ise bugün Karadeniz Ereğli Müzesi'nde sergilenen; Zonguldak'ın Ereğli ilçesinde bulunmuş; Herakleia Pontike antik kentine ait, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli daha önce yayımlanmış dört Hellence yazıt için metinsel düzeltmeler (corrigenda) ve eklemeler (addenda) sunulmaktadır. Bu düzeltmeler ve eklemeler sonucunda Hellence yazıtların Türkçe çevirilerinin son hali şöyle olmalıdır: 1. Teimokrates torunu Severus kızı Severa, kentin eponymos basileia memuriyetini tekrar en üstün şekilde yürütmüş, filozof Iulius Pythagoras'ın mükemmel kızı (I)ulia Pythias'ıiçin? (onurlandırdı); 2. Ksenokrates oğlu Tryphon, 69 yaşında (öldü); Tryphon oğlu Domestikhos, 21 yaşında (öldü). Elveda! Diogenes kızı, Tryphon'un eşi Kale, 47 yaşında (öldü). Elveda! 3. Phronton oğlu Skamandridas, 24 yaşında (öldü). Elveda! Bu makalede ayrıca, daha önce yayımlanmış bir mezar yazıtındaki yaş okuma hatasını düzeltiyoruz (corrigendum); 4. Herakleidas oğlu Bakkhos, 23 yaşında (öldü). Elveda!

With the permission of The Turkish Ministry of Culture and Tourism's General Directorate of Culture Heritage and Museums and the Directorate of the Karadeniz Ereğli Museum, and the support of the director of the Karadeniz Ereğli Museum, Ahmet Mercan, a new project began in 2007 to classify and to publish the Greek and Latin inscriptions in the Museum. The newly recorded inscriptions are all from Zonguldak (Eastern Bithynia Region) where the ancient cities Herakleia Pontike and Tieion/Tios were located. So far, twenty seven new inscriptions have been published in six articles: In the first article ten funerary inscriptions had been presented: six of them are from Ereğli (ancient Herakleia Pontike), two are from Alaplı and two are from Filyos (ancient city Tios / Tieion)¹. In the second article, eight inscriptions are presented: one of them is from Alaplı, the others are from Ereğli which are both dated to the Roman imperial period². The third part of the new inscriptions were collected in the article named "New Inscriptions from Karadeniz Ereğli Museum III" which includes five inscriptions from Ereğli and Devrek regions³. A fourth article followed presents a dedication to Heracles Alexikakos from Devrek again; it is published in the book entitled *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin*⁴. The fifth presents a funerary *stèle* mentioning an *ephebarchos* and *paraphylax* from Herakleia⁵ and the most recent article presents two milestones from the inland route of Tios/Tieion dated to the periods of Septimius Severus and Caracalla⁶. Moreover epigraphical researches of Herakleia Pontike and its historical results were presented in a *symposium* held in Sinop in Turkey in 2011⁷ and all the inscriptions of the Museum were listed in a journal with their titles and contents⁸.

In this paper as a result of our researches in the museum *corrigenda et addenda* for the four published Roman inscriptions of Herakleia Pontike are being presented which were found in the districts of Ereğli in Zonguldak. The inscriptions and their epigraphical explanations are as follows:

1. HONORING OF IO(U)LIA PYTHIAS, DAUGHTER OF PHILOSOPHOS IO(U)LIUS PYTHAGORAS (ADDENDA) (Fig 1a-c)

Secondary use of an architectural block of white marble. The upper part of the block was carved in the form of

Figure 1 a: Honorary Inscription for Io(u)lia Pythias / *Io(u)lia Pythias'ı Onurlandırma Yazıtı*

Figure 1 b: *Addenda* Part to the Inscription / *Yazıtı Ekleme Yapılan Bölümler*

an hemisphere. Although it can connote to statue base, the form of the cavity does not seem very not suitable to bear a statue. The lower two thirds of the left and the right sides are flattened while the upper sides are rant

¹ Öztürk/Sönmez 2009: 129–138

² Öztürk/Sönmez 2011: 155–166.

³ Öztürk 2016a: 227–233, Plates 24–27.

⁴ Öztürk 2016a: 682–698.

⁵ Öztürk 2016b: 99–103.

⁶ Öztürk 2016c: 83–91.

⁷ Öztürk 2013: 505–528.

⁸ Öztürk 2016d: 28–31.

with the whole back side. The lower broken edges are broken and missing. Exhibited today in the front garden of the Museum.

Inv. No. : 2002/52A

Measurements: H: 0.96 m; L: 0.59 m; W: 0.62 m; LH: 0,02 m – 0,045 m.

Edition : Dörner 1962: 34; J. – L. Robert, *BE* 1963, 178f, 265; *I.Heraclea* 4; *PHI* 265206

Literature : Sherk 1991: 255; Kearsley 2005: 109, fn. 54; Haake 2007: 318; Kajava 2004: 13, fn. 37; Dana 2011: 230– 234; Öztürk 2013: 511; Lalanne 2014: 55, fn. 31

Date: Roman imperial period, 2nd-3rd century AD (on the basis of letters and the names Severa & Severus)

	Ὡλίαν Πυθιάδα
2	τὴν πάντα ἀρίστην
	Ἰουλίου Πυθαγόρου
4	τοῦ φιλοσόφου θυ-
	γατέρα τὴν ἐπώνυμο[v]
6	βασιλείαν
	βασιλεύσασαν
	[- - - - -]

After Corrigendum et Addenda

	[Ἰ]ωλίαν Πυθιάδα
2	τὴν πάντα ἀρίστην
	Ἰωλίου Πυθαγόρου
4	τοῦ φιλοσόφου θυ-
	γατέρα τὴν ἐπώνυμο[v]
6	βασιλείαν Θ αἰ
	βασιλεύσασαν
8	[κ]αθ' ὑπερβολὴν τῇ πόλ[ει]
	[Σ]ευήρα Σευήρου
10	[τ]οῦ Τειμοκράτου[ς]
	[θ]υγάτηρ ὑπὲρ Φ[ca. 2-3]
12	[ca. 2]Φ[1].ΟΝ[ca. 4-5]

Severa, daughter of Severus, granddaughter of Timokrates (honoured) Iulia Pythias, the outstanding daughter of *philosophos* Iulius Pythagoras who has held **once more** the magistracy of *eponymos basileia* **of/for the city preeminently for....**

Figure 1 c: A General View of the Back Part of the Architectural Block Carrying the Inscription / *Mimari Blok Yazıt Taşyıcısının Arkadan Genel Görünümü*

1. & 3. [Ἰ]ωλίαν & Ἰωλίου: The name in *accusativus* form is declined as Ὡλίαν in the previous editions; but parallely and similarly to Ἰωλίου in 3rd line, the name should be completed as [Ἰ]ωλίαν. Moreover the lower *apex* of the letter *iota* is slightly visible on the inscription.

[Ἰ]ωλίαν = [Ἰ]ουλίαν and Ἰωλίου = Ἰουλίου. For the change of –ου into –ω see Gignac 1976: 209.

1. Πυθιάδα: The left line of the last letter –ν is visible on the stone. As is known the *accusativus* form of Πυθιάς should normally be Πυθιάδα. The usage of Πυθιάδα instead of Πυθιάδα, accompanying to Ἰωλίαν following it, is an example of “addition final –ν” before a word beginning with a stop, for more phonetic Gignac 1976: 113. Πυθιάς as well as γυναῖκα with the addition of final –ν is attested also from a Roman inscription of Lycia in Asia Minor, see Naour 1978: 101, no. 3, l. 5-6: τὴν γυναῖκαν Πυθιάδαν and l. 7: Πυθιάδαν. This is interpreted as vulgarity by Ch. Naour in the same text.

3-4. Ἰουλίου Πυθαγόρου τοῦ φιλοσόφου: There is no other information about *philosophos* Iulius Pythagoras and the philosophy school he belongs in the ancient literary sources and inscriptions to but his name Pythagoras gives us a clue that he should have been a follower or member

of pythagoreanism in his age. On the other hand we should keep in mind that apart from his pythagoreanism, bearing this name certainly from birth may just be an indicator of his (or his family's) intellectualness and well-educated character as well as his and his family's noble class, on this item see Dana 2011: 231. For the other *philosophos* attested from an inscription of Herakleia Pontike see Pargoire 1898: 495f, no. 5; *I.Heraclea* 10, l. 8-9: Αὐρ(ηλία) Χαριλαμπιανῇ Ὀλυμπιάς... ἡ φιλανδρος καὶ σώφρων ἡ φιλόσοφος...; for a *philosophos* from neighbouring Tios see *CIGI* 430; Öztürk 2012: 161f, TEp9 (found in Athens): Μαξιμῷ Τιανῷ φιλοσόφῳ. For the other *philosophoi* of Bithynia see Ameling 1984: 127, fn. 34.

5-7. τὴν ἐπώνυμον βασιλείαν βασιλεύσασαν: This high magistracy that were used in many of the colonies of Megara, (Hanell 1934: 148, 150, 152ff, 156ff) as Xenophon (Xen. *an.* 6.2.1) and Diodoros (Diod. 14.31.3) inform that Herakleia had been a colony of Megara. The title is attested from the other inscriptions of Herakleia, see *I.Heraclea* 1, l. 6; 2, l. B5-6. According to Kajava 2004: 13, the magistracy, drawing on the high office of βασιλεύς, seems to have been *eponymos* in Herakleia, just as that of “king” had been in the mother city of Megara. Sherk 1991: 255 says that like Megara, Herakleia Pontike used an *eponymos basileus* to date its documents. In the light of an inscription from Prusias ad Hypium, W. Ameling claims that βασιλεύς came as an honorary title to Prusias ad Hypium from Megara by way of Herakleia Pontike, for the inscription see *I.Prusias* 18, l. 12 & for his comments about the title see *ibid.* p. 81f.

8-12. These lines were added to the previously published texts. Dörner was aware of these extra five lines but as the lower part of inscription was probably under the ground, the text was not readable, see Dörner 1962: 34: “nur in sehr schwachen Spuren wahrnehmbar”.

11-12. ὑπὲρ Φ[ca. 2-3]: ὑπὲρ φυλῆς?

2. OSTOTHEKE OF TRYPHON, HIS SON DOMESTICHOS AND HIS WIFE KALE (ADDENDUM) (Fig. 2a-b)

Rectangular andesit *ostotheke* without lid. One circular hole on each side; except the back one; the others were plastered in recent past. According to the museum inventory, it was used as a drinking basin by modern local people.

Inv. No.: 2013/1 (A)

Measurements: H: 0.42 m; L: 0.675 m; W: 0.485 m; LH: 0,019 m – 0,063 m.

Figure 2 a: *Ostothেকে* of Tryphon, His Son Domestichos and His Wife Kale & Addendum Line to the Inscription / Tryphon, Oğlu Domestikhos ve Eşi Kale'nin *Ostothেকে* Mezarı & Yazıtı Ekleme Yapılan Satır

Figure 2 b: A General View of the *Ostothেকে* of Tryphon and His Family / Tryphon ve Ailesinin *Ostothেকে* Mezarının Genel Görünüşü

Date: Roman imperial period (on the basis of letters).

Edition: Μάκρη 1908, 28; Robert 1937: 254, no. 1; *I.Heraclea* 26; *PHI* 265228

	Τρύφων Ξενοκράτους
2	ἐτῶν ξθ'· Δομέστιχος
	Τρύφωνος ἐτῶν κα'· Χαῖρε·
4	Κάλη Διογένους θυγάτηρ
	γυνὰ δὲ Τρύφωνος.
	After Addendum
	Τρύφων Ξενοκράτους
2	ἐτῶν ξθ'· Δομέστιχος
	Τρύφωνος ἐτῶν κα'· Χαῖρε·
4	Κάλη Διογένους θυγάτηρ
	γυνὰ δὲ Τρύφωνος.
6	ἐτῶν μζ'· Χαῖρε.

Tryphon, son of Xenokrates, (died) at the age of 69;
Domestichos, son of Tryphon, (died) at the age of 21.
Farewell! Kale, daughter of Diogenes, wife of Tryphon
(died) at the age of 47. Farewell!

5. **γυνά** = **γυνή**: In Doric dialect the letter of -α is used instead of -η; for this usage see Fisk 1830: 225.

3. GRAVE STELE OF SKAMANDRIDAS, SON OF PHRONTON (ADDENDA) (Fig. 3a-b)

Rectangular white marble *stèle*. In the middle of the *stèle* there is a rectangular recess with figural relief decoration: a standing male figure dressed in *himation* which is frontally depicted. His right arm under the *himation* is bent from the elbow over the chest and his left arm is relaxed, his left hand grasps a fold of the *himation*. On the lower right corner of the recess, is a sitting child figure (slave?) depicted on profile, with a mourning gesture, his right hand on his right cheek.

Figure 3 b: Addenda Part to the Inscription of the Grave Stele of Skamandridas / Skamandridas'ın Mezar Steli Yazıtına Ekleme Yapılan Bölümler

Inv. No.: A.99.1.60

Measurements: H: 1.02 m; W: 0.50 m; D: 0.10 m; LH: 0,021 m – 0,025 m.

Date: Roman imperial period (on the basis of letters).

Edition: *I.Heraclea* 21; *PHI* 265223

Literature: Mitchell 2010: 104, n. 80; *SEG* 60, 1362

2 Σαμανδρίδας Φρόντωνος
ἐτῶν κδ'.

After Addendum
2 Σαμανδρίδας Φρόντωνος
ἐτῶν κδ'. Χαῖρε.

Skamandridas, son of Phronton, (died) at the age of 24.
Farewell!

Figure 3 a: Grave Stele of Skamandridas, Son of Phronton / Phronton oğlu Skamandridas'ın Mezar Steli

1. **Σαμανδρίδας**: The name is published as Σαμανδρίδας and it was interpreted as a patronymic & Doric form of Σήμανδρος in *I.Heraclea* 21 (and also in *PHI* and in *LGPV* VA, s.v. “Σαμανδρίδας”). On the basis of the photograph of the *stèle* in the catalogue, S. Mitchell said “the photograph seems to show the lower bar of a small letter *kappa* inserted between the first and third letters” and suggested to read the name of the deceased as Σκαμανδρίδας in *femininum* form which refers to the Troian river Skamandros; thereby commented that Homeric river seems to have left an impression on local onomastics so as to claim a prestigious Homeric-Greek past, see Mitchell 2010: 104, n. 80 (*SEG* 60, 1362)⁹. The names starting with Σκάμανδρ- imitating the name of the river are known from the inscriptions of Asia Minor, specially from Troas region, see *LGPV* VA, 405, s.v. “Σκάμανδρος” (m.), “Σκαμάνδριος

⁹ He wrongly cited the catalogue number of the inscription as 22.

(m.)”, “Σκαμανδροδίκη” (f.), “Σκαμανδροδίκος” (m.), “Σκαμανδροτίμος” (m.) and “Σκαμανδροφάης (m.)”. Moreover Σκαμανδρία (f.) is attested in the ancient literary sources, see Pape / Benseler 1884: 1403, s.v. “Σκαμανδρία (f.)”. The traces of the smaller letter *kappa* are slightly visible on the stone near & inside *sigma*. From my point of view, the carver firstly forgot to inscribe the letter *kappa* but added it later in a smaller font inside the *sigma*.

The figure on the *stèle* is identified as a woman by L. Jonnes & W. Ameling in *I.Heraclea* 21 and S. Mitchell also interpreted the name Σκαμανδρίδας as a woman’s name without an explanation. But the standing figure on the *stèle* is depicting a man and the name should belong to a man according to the figure and also to the name form. For a similar standing male figure from Heracleia Pontike see Öztürk / Sönmez 2009: 130, no. 1 (Dionysios, son of Herakleon) and also no. 4 in this paper (Bakchos, son of Herakleidas).

4. GRAVE STELE OF BAKCHOS, SON OF HERAKLEIDAS (CORRIGENDUM) (Fig. 4a-b)

Rectangular, white marble *stèle* with a triangular pediment and a circular rosette carved in the *tympa*n*um*. In the middle of the *stèle* there is a rectangular recess with figural relief decoration: a standing male figure dressed in *himation* which is frontally depicted. His right arm under the *himation* is bent from the elbow over the chest and his left arm is relaxed, his left hand grasps a fold of the *himation*.

Inv. No.: A.99.1.61.

Measurements: H: 0.42 m; W: 0.28 m; D: 0.085 m; LH: 0,02 m – 0,023 m.

Date: Roman imperial period (on the basis of letters).

Edition: *I.Heraclea* 19; *PHI* 265221

2 Βάκχος Ἡρακλείδα ἐτῶν ργ´.
 Χαῖρε.

After Corrigendum

2 Βάκχος Ἡρακλείδα ἐτῶν κγ´.
 Χαῖρε.

Bakchos, son of Herakleidas, (died) at the age of 23.
Farewell!

Figure 4 a: Grave Stele of Bakchos, Son of Herakleidas / Herakleidas oğlu Bakkhos'un Mezar Steli

Figure 4 b: Corrigendum Part to the Inscription / Yazıta Düzeltilme Yapılan Bölüm

1. Ἡρακλείδα: is a type of Doric *genetivus*; for the masculines with the suffix -ας and for the usage of *genetivus* with the suffix -α see Petersen 1937: 121-130.

1. κγ´: Although the first publisher of the inscription, L. Jonnes in *I.Heraclea* 19 mentioned the clearness of the reading of the age as ργ´ (103), as a result of my careful reading on the stone and as is seen clearly from the photograph, it is quite obvious that it should be read as κγ´ (23).

BIBLIOGRAPHY

- AMELING, W. 1984.
“Cassius Dio und Bithynien”, *Epigraphica Anatolica* 4: 123–138.
- BÉ.
Bulletin Épigraphique.
- CIG.
Corpus Inscriptionum Graecarum.
- DANA, M. 2011.
Culture et mobilité dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques. Bordeaux.
- Diod. (Diodorus Siculus, *Bibliothèque historique*).
Diodorus of Sicily, with an English translation by C. H. Oldfather / C. L. Sherman / C. B. Welles / R. M. Geer / F. R. Walton, I–XI (The Loeb Classical Library) London/ New York 1947–1970.
- DÖRNER, F.K. 1962.
“Vorbericht über eine im Herbst 1961 ausgeführte Reise in Bithynien”, *Anzeiger der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse* 99: 30–35.
- FISK, B.F. 1830.
A Grammar of the Greek Language. Boston.
- GIGNAC, F.T. 1976.
A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods, I: Phonology. Milano.
- HAAKE, M. 2007.
Der Philosoph in der Stadt: Untersuchungen zur öffentlichen Rede über Philosophen und Philosophie in den hellenistischen Poleis (Vestigia. Beiträge zur afkearltten Geschichte, Band 56). München.
- HANELL, K. 1934.
Megarische Studien. Lund.
- HIRSCHFELD, G. 1888.
“Inschriften aus dem Norden Kleinasien, besonders aus Bithynien und Paphlagonien”, *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Philosophisch Historische Klasse* 22 (1988 II: Juni Bis December): 863–892.
- I.Heraclea. 1994.
Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 47: *The Inscriptions of Heraclea Pontica* (Ed. L. Jonnes). With a *prosopographia Heracleotica* by W. Ameling. Bonn.
- I.Prusias. 1985.
Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 27: *Die Inschriften von Prusias ad Hypium* (Ed. W. Ameling). Bonn.
- KAJAVA, M. 2004.
“Hestia Hearth, Goddess, and Cult”, *Harvard Studies in Classical Philology* 102: 1–20.
- KEARSLEY, R.A. 2005.
“Women and public life in imperial Asia Minor. Hellenistic tradition and Augustan ideology”, *Ancient West & East* 4: 98–121.
- LALANNE, S. 2014.
“Arrien philosophe stoïcien”, *Ktéma* 39: 51–85.
- LGPN VA. 2010
A Lexicon of Greek Personal Names, VA: Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia (Ed. T. Corsten). Oxford.
- ΜΑΚΡΗ, Π.Γ. 1908.
Ἡράκλεια τοῦ Πόντου. ἐν Ἀθήναις.
- MITCHELL, S. 2010.
“The Ionians of Paphlagonia”, *Local knowledge and microidentities in the imperial Greek world* (Ed. T. Whitmarsh). Cambridge; New York: 86–110.
- NAOUR, C. 1978.
“Tyriaion en Cabalide”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 29: 91–114.
- ÖZTÜRK, B. / SÖNMEZ, İ. F. 2009.
“New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum I”, *Arkeoloji ve Sanat* 132: 129–138.
- ÖZTÜRK, B. / SÖNMEZ, İ. F. 2011.
“New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum II”, *Arkeoloji ve Sanat* 137: 155–166.

ÖZTÜRK, B. 2012.

Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion), Marmara University, Institute of Social Sciences, Ancient History Department, Unpublished PhD Thesis. İstanbul.

ÖZTÜRK, B. 2013.

"Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Araştırmaları ve Tarihsel Sonuçları", I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildirileri Kitabı/1st International Conference on the Black Sea Regional Culture Proceedings Book, 6-9 Ekim/October 2011, Sinop (Ed. N. Türker). Karabük 2013: 505–528.

ÖZTÜRK, B. 2016a.

"A Funerary Inscription from Herakleia Pontike: Ephebarchos and Paraphylax Aurelius Artemonios Menios", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 199: 99–103.

ÖZTÜRK, B. 2016b.

"Karadeniz Ereğli Müzesi'nden Herakles Aleksikakos'a Sunulan Bir Adağın Düşündürdükleri", *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar* (Eds. B. Takmer / E. N. Akdoğan-Arca / N. Gökalp). İstanbul 2016: 682–698.

ÖZTÜRK, B. 2016c.

"Two new Milestones from Tios/Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum", *Philia* 2: 83–91.

ÖZTÜRK, B. 2016d.

"Karadeniz Ereğli Müzesi (Herakleia Pontike & Tios/Tieion) Epigrafik Araştırmaları 2015", *TEBE Haberler* 41: 28–31.

ÖZTÜRK, B. 2016e.

"New Inscriptions from Karadeniz Ereğli Museum III (Herakleia Pontike and Tieion/Tios), *Tyche* 31: 227–233, Plates 24–27.

PAPE, W. / BENSELER, G. 1884.

Wörterbuch der Griechischen Eigennamen: Nachdruck der dritten Auflage, I–II. Graz.

PARGOIRE, J. 1898.

"Inscriptions d'Héraclée du Pont", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 22: 492–496.

PETERSEN, W. 1937.

"The Greek Masculines in Circumflexed -ας", *Classical Philology* 32/2: 121–130.

PHI.

The Packard Humanities Institute, Searchable Greek Inscriptions.

ROBERT, L. 1937.

Études Anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure. Paris 1937.

SEG.

Supplementum Epigraphicum Graecum.

SHERK, R.K. 1898.

"The Eponymous Officials of Greek Cities III", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 88: 225–260.

Xen. an. (Ksenophon, *Anabasis*).

Anabasis: Onbinlerin Dönüşü (Çev. O. Yarlığaş), İstanbul, 2011.

NİF(OLYMPPOS) DAĞI KAZISI, BAŞPINAR BULUNTUSU TAVUS KUŞU BEZELİ SIRLI KERAMİK

GLAZED POTTERY WITH PEACOCK DECORATION FROM THE EXCAVATIONS ON MT. NİF (OLYMPPOS-BAŞPINAR)

Lale DOĞER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Ocak 2016

Hakem Değerlendirmesi: 8 Şubat 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.012

Article Info

Received: Jenuary 25, 2016

Peer Review: February 8, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.012

Anahtar Kelimeler: İzmir, Kemalpaşa, Nif (Olympos), Başpınar, Sırlı Bizans Keramik, Zeuksippus Ailesi I Mal Grubu, Tavus Kuşu, Polikrom Keramik

Keywords: İzmir, Kemalpaşa, Nif (Olympos), Başpınar, Byzantine Glazed Pottery, Zeuxippus Family I Ware, Peacock, Polychrome Pottery

ÖZET

İzmir (Smyrna) Körfezi'nin doğusunda, Kemalpaşa, Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin ortak sınırları çevresinde konumlanan Nif (Olympos) Dağı, 2004 yılından bugüne Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında bilimsel çalışmalara konu olmuştur.

Bu makaleye konu olan sırlı keramik buluntu da, şimdilik coğrafi lokalizasyonla Nif Dağı'nın doğusunda, Balıcaoluk Kalesi'nin hemen güneybatısında, Başpınar A Kilisesi olarak adlandırılan Orta Bizans Dönemi yapısının 2008 sezonu kazısından ele geçmiştir. Formu, bezeme ve işçiliği ile dikkat çeken buluntu 13. yüzyıl Zeuksippus Ailesi I Mal Grubu içinde değerlendirilmiştir.

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İzmir. E-mail: lale.doger@ege.edu.tr

ABSTRACT

The Nif (Olympos) Mountain, which is located in the common borders of Kemalpaşa, Torbalı, Buca and Bornova, to the east of the Gulf of İzmir (Smyrna), has been scientifically investigated by Prof. Dr. Elif Tül Tulunay since 2004.

The glazed pottery which is the subject of this paper, has been gathered during the 2008 season of excavations from the Middle Byzantine building which is identified as Başpınar A Church by geographical localization. The finding, which is quite unique with its peacock motive form, has been identified in the 13th century Zeuxippos Family I Ware.

GİRİŞ

İzmir (Smyrna) Körfezi'nin doğusunda, Kemalpaşa, Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin ortak sınırları çevresinde konumlanan Nif (Olympos) Dağı, 2004 yılından bugüne Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında bilimsel çalışmalara konu olmuştur. 2006 yılından itibaren de araştırma ve kazı projesi kapsamında, Karamattepe, Dağkızılcıca, Başpınar ve Ballicaoluk mevkiilerinde kazılar gerçekleştirilmiştir.

Bu makaleye konu olan sırlı seramik buluntu da, şimdilik coğrafi lokalizasyonla Nif Dağı'nın doğusunda, Ballicaoluk Kalesi'nin hemen güneybatısında Başpınar A Kilisesi olarak adlandırılan Orta Bizans Dönemi yapısının güneybatı köşesinden¹, 2008 sezonu kazısından ele geçmiştir. Kırık ve noksan olan keramik, parçaların birleştirilmesi ile kısmen tamamlanmıştır².

TAVUS KUŞU BEZELİ SIRLI KERAMİK

Merkezde hafif iç bükey, düz dipli, düz kenarlı tepsi benzeri formundaki açık kap, hem form hem de bezemeleri ile dikkat çekicidir. Ağız çapı. 26 cm, kaide çapı. 27.6 cm, yükseklik. 3.2 cm ölçülerindedir. Kırmızı hamur (Munsell 7.5 YR /6) mika, beyaz partiküller içerir. İç ve dış yüzey krem-beyaz renk astarlıdır (Tab.I/1; Fig.1). Şeffaf renksiz sır kısmen bozulmuştur.

Kabın iç ve dış yüzeyindeki bezemeler ince ve kalın kazımlarla özenli bir işçilikle uygulanmıştır. İç yüzeye serbest olarak yayılan tavus kuşu figürünün yarısı korunmuştur. Figür profilden resmedilmiş, baş geriye dönüktür. Zarif kıvrılan boyun ile aşağı sarkık gaganın uyumu, kalın kazıma ile belirlenmiş göz şekli, özenli pençeleri ile betim sağlam proporsiyon gösterir. Boyun ve gövdenin alt kısmı, bacaklar üst üste bindirmeli çizgilerle dolgulanmıştır. Gövde altı ile kanat arasında ince bir rezerv alan bırakılarak kanat içi de noktalı eğrilerle dolguludur. Böylece tavus kuşunun farklı renklerdeki tüy özellikleri gerçeğe uygun şekilde ayrıştırmıştır. Bu çizim gaga ucunda yer alan çiçek motifinin şekliyle de çok ünik bir tasarım haline dönüşmüştür. Çiçek, göbek etrafına sıralanmış içi noktalı küçük taç yapraklarla oluşturulmuştur. İç yüzeyde ağız kenarı, champlève tekniği ile uygulanmış gösterişli giyoş-ikili saç örgü bant taşır. Kenarın dış tarafı ise bitkisel kıvrımı temsilen sgraffito teknikli spiralli bant ile süslüdür.

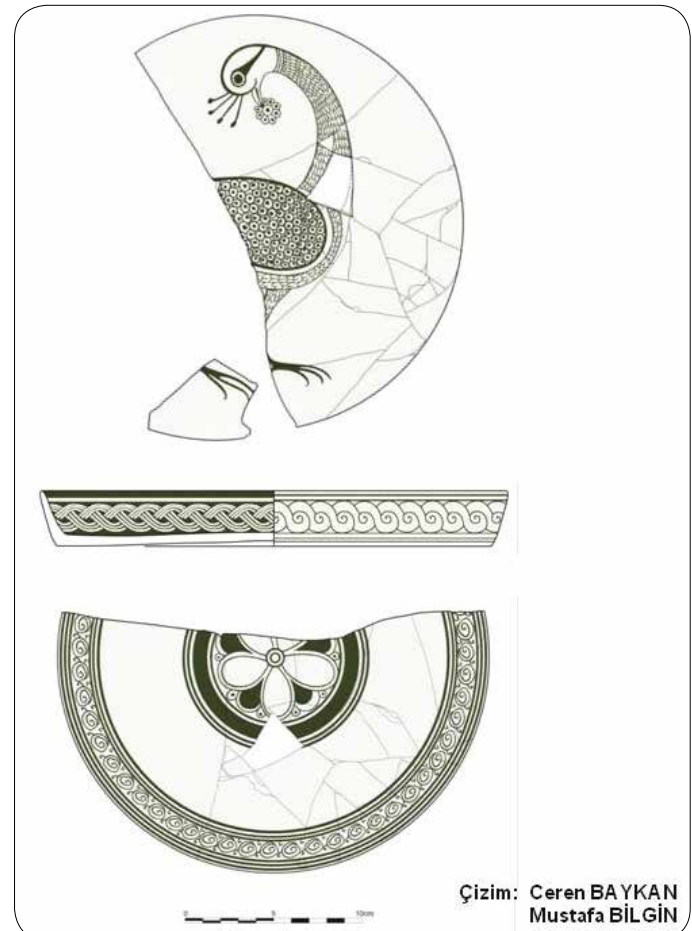
¹ Başpınar Bizans yapı kompleksi için bk. Tulunay 2010: 412-413, 422, Res. 14; Tulunay 2016: 36; Yalçın 2016: 49-56. Keramik buluntuları çalışma imkânı veren Nif (Olympos) Dağı Kazısı Başkanı Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'a teşekkürlerimi sunarım.
² Bu buluntu hakkında ilk rapor için bkz. Tulunay 2010: 407, Res. 9. Buluntunun daha sonraki yılda ele geçen küçük bir parçası çizime ilave edilmiştir.

Dış alt yüzey yine kıvrım dalları simgeleyen spiraller dizisi taşıyan kalın bir bant ile çevrenir. Merkezde büyük bir madalyon içerisinde, bir göbek etrafına sıralanmış iri yapraklarla oluşmuş rozet çiçek yer alır.

Nif (Olympos) Başpınar buluntusu olan özenle işlenmiş bu kap, formu ve ana bezeme ögesini oluşturan tavus kuşu figürü ile üniktir. Figürün yayınlı benzeri yoktur. Ancak göz şekli, Pergamon ve Sardis'ten ele geçmiş birer kasedeki hayvan figürlerinde izlenir³.

Kompozisyonu tamamlayan diğer bezeme unsurlarına ise, hem Nif (Olympos) Başpınar hem de Batı Anadolu'da diğer kazı ve yüzey araştırmalarından ele geçen bazı keramiklerde rastlanır.

Kabın dış alt yüzeyinde merkezde konumlanmış iri yapraklarla oluşmuş rozet çiçek, figürden sonra başlıca bezeme elemanıdır (Fig.1). Benzerleri, Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia (Tab.II/1), Smyrna Agorası (Tab.II/2), Altınova (Tab.II/3), Aigai (Aiolis) (Tab.II/4-5),

Figür 1: Nif (Olympos), Tavus Kuşu Figürlü Sırlı Keramik / Nif (Olympos), Glazed Pottery Decorated with Peacock

³ Böhlendorf-Arsalan 2013, 491, Kat.1185 (Pergamon); Scott/Kamilli 1981: 682, Fig. 2 (Sardis).

Tablo I: Nif (Olympos), Tavus Kuşu Figürlü Sırlı Keramik / *Nif (Olympos), Glazed Pottery Decorated with Peacock*

Pergamon (Tab.II/6), Yortanlı (Tab.III/1), Selçuk, Ayasuluk Tepesi (Tab.III/2), ve yine Nif (Olympos) Başpınar Kilise yapısından 2011-2012 yıllarında ele geçmiş iki farklı formda kaseenin içini de (Tab. III/3-4) süslemiştir⁴.

Kabın dış ağız kenarını ve tabanda rozet çiçeği çevreleyen bitkisel kıvrımı temsilen çizilmiş sgraffito teknikli spiralli bandın benzer uygulamaları yine yukarıda belirtilen alanlardan ele geçmiş keramik buluntular üzerinde izlenir. Kase ve tabak iç yüzeylerinde dar veya geniş bantlar olarak işlenmişlerdir. Smyrna Agorası (Tab. IV/1), Aigai (Aiolis) Tab.IV/2, Kadıkalesi/Anaia (Tab. IV/3), Nif (Olympos) Başpınar (Tab. IV/4), Pergamon⁵, Sardis⁶, Metropolis⁷ buluntularında bezeme kadar, kapların form çeşitlilikleri, iç ve dış ağız kenarlarının işlenişindeki teknik özellikler de benzerlikler gösterir⁸.

Bu bezeme sürahi formundaki kaplarda da, boyun üzerindeki dışbükey bileziklerde ve gövde üzerinde yer alır⁹ (Tab.VIII/3).

Tavuş kuşu figürlü kabın içte ağız kenarını çevreleyen champlévé tekniği ile oluşturulmuş giyoş bant ise (Tab.I/1; Fig.1) yine Nif (Olympos) Başpınar'dan ele geçmiş biri kapalı (Tab.V/1) diğeri açık kaba ait parçalarda da (Tab.V/2) mevcuttur. Bu motifin bir varyasyonu yine Pergamon¹⁰ (Tab.V/3) ve 2012 yılı Nif (Olympos) Başpınar buluntularında karşımıza çıkar (Tab. V/4).

Başpınar'dan ele geçen diğer Bizans Dönemi keramik buluntularının en belirgin olanları da Zeuksippos Ailesi I mal grubuna aittir¹¹. Bu seramikler de form ve bezeme repertuvarları bakımından Kemalpaşa (Nif), Laskarisler Sarayı araştırma kazısı buluntuları kadar¹², Hermos

⁴ İri taç yapraklarla oluşmuş rozet biçimli çiçek motifinin benzerleri için bkz. Doğer 2007:120, Pl. 14 üst (Smyrna Agorası); Doğer 2010: 515, Res. 8a (Aigai -Aiolis), Spieser 1996: Taf. I, nr. 372 (Pergamon); Böhlendorf -Arslan 2004, Taf. 98, nr. 348 (Yortanlı); Gök-Gürhan 2007: Pl. 27 içinde (Altınoluk); İnanan 2010, 247, Kat. 254 (Anaia)); Parman 1989: Fig.10b (Ayasuluk). Keramik buluntuları çalışma imkanı sunan İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne, Kuşadası, Kadıkalesi /Anaia Kazısı Başkanı Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'e, Aigai (Aiolis) Kazısı Başkanı Prof. Dr. Ersin Doğer'e teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Spieser 1996:Taf.16/242.

⁶ Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 114, nr.474, 479.

⁷ Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 119, nr.521.

⁸ Bazılarının dış ağız kenarlarında bezeme bulunur (yayın Tab. VII.1).

⁹ Sardis'ten buluntu için bkz. Scott/Kamilli 1981: 683, Fig.4. Bu sürahi kulbuna benzer parçalar için bkz. Kuşadası,Kadıkalesi/Anaia, Doğer 2010: 517, Res.12a; İnanan 2010: Tab.13. Res.16 (Nif- Laskarisler Sarayı araştırma kazısı). Doğer 2012: 488, Fig.5; Neonteikhos, Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 103, nr.385; Aigai'den slip ve mangan-kahverengi leke dekor teknikli iki buluntu için bk. Doğer 2010: 517, Res.12.e,f; İzmir Bornova Kayadibi Köyü buluntusu için bkz. Doğer 2010: 517, Res.12d. Madeni kapları taklit eden bu sürahilerde, boyunda dış büyük bilezikler dışında ikiz şekillenmiş kulplar ve üzerinde kabalar ayrıca ortak özelliklerdir.

¹⁰ Buluntu için. Böhlendorf -Arslan 2004:Teil. III, Taf. 93/312.

¹¹ Bazı buluntular için bkz. Doğer 2015: Pl.II-IV.

¹² Buluntular için bkz. Doğer 2012:447, 448, Fig. 3-5.

Kadikalesi / Anaia 2005
1

Smyrna Agorasi 2002 - 2003
2

Gök - Gürhan 2007 (Pl.27)
3

Aigai (Aiolis) 2006
4

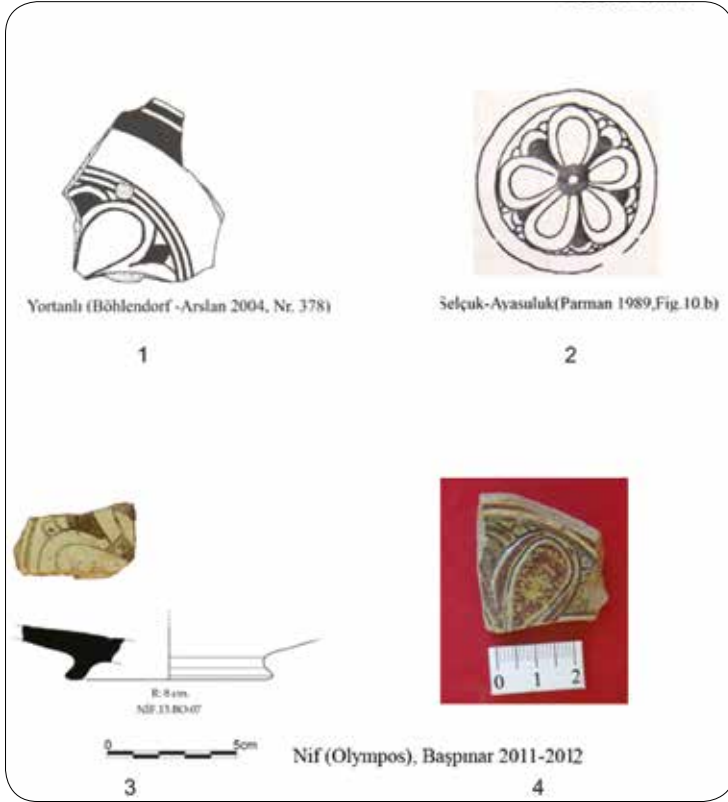

Aigai (Aiolis) 2006
5

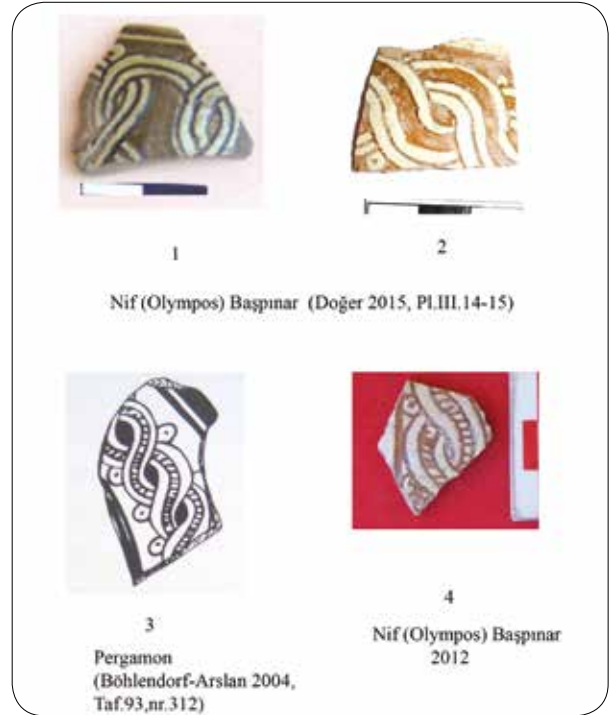

Pergamon (Spieser 1996, Nr. 372)
6

Tablo II: İri Rozet Çiçek Dekorlu Sırlı Keramikler / *Glazed Pottery Finds Decorated with Big Rosette*

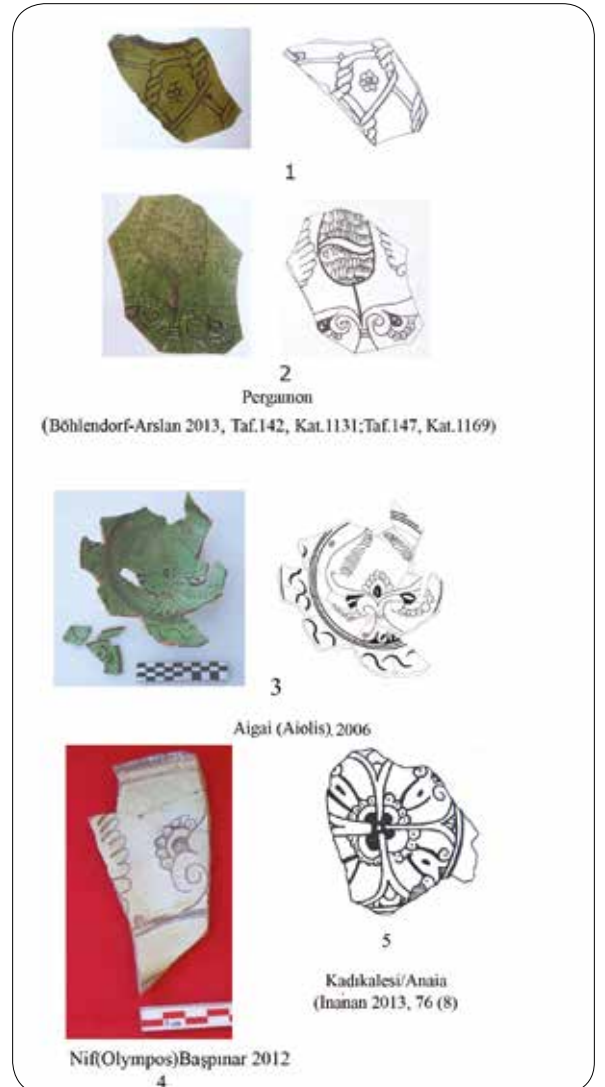
Tablo III: İri Rozet Çiçek Dekorlu Sırlı Keramikler / *Glazed Pottery Finds Decorated with Big Rosette*

Tablo V: Giyoş Bantla Dekorlu Sırlı Keramikler / *Glazed Pottery Finds Decorated with Guilloche Band*

Tablo IV: Spiral Bantla Dekorlu Sırlı Keramikler / *Glazed Pottery Finds Decorated with Series Spiral Band*

Tablo VI: Bitkisel Motifli Sırlı Keramikler / *Glazed Pottery Finds Decorated with Plantal Motif*

Tablo VII: Bitkisel Motiflerle Dekorlu Sırlı Keramikler /
Glazed Pottery Finds Decorated with Plantal Motifs

Nehri ile yukarı Kaikos vadileri arasına lokalize edilen Neokastra Themasının sınırları içindeki diğer yerleşimler Adramyttion¹³, Pergamon¹⁴, Yortanlı¹⁵, Aigai (Aiolis)¹⁶, Magnesia am Hermos-Manisa- (Yoğurtçukale, Göktepe Köyü, Gürle Köyü civarı)¹⁷, Neonteikhos¹⁸, Kyme¹⁹,

¹³ Bazı buluntular için bkz. Böhlendorf-Arslan 2004: Teil. III, Taf.98, nr. 340- 342.

¹⁴ Bazı buluntular için bkz. Böhlendorf-Arslan 2013,478, Kat.1149; 482, Kat.1159; 486, Kat.1170-1171;487, Kat.1173-1175, 489, Kat.1181

¹⁵ Böhlendorf-Arslan 2004: Teil. III, Taf. 99-100.

¹⁶ Bazı buluntular için bkz. Doğer 2010: 517, Res. 11c.

¹⁷ Yoğurtçukale ve bölge tarihi için bkz Tok 2012:171-178; Mimaroglu 2008:204, Lev.1/16; Lev.2 (22-25, 29); Lev.3/16.

¹⁸ Birkaç buluntu için bkz. Mimaroglu 2008: 204, Lev. 1/17-18, Res. 6 içinde. Böhlendorf -Arslan 2004: Teil. III, Taf.103, nr.388-390; Ayrıca Güney Aiolis'te Gökdere ve Hatundere buluntuları için bkz. Mimaroglu 2008: Lev.1/12; Lev.3/32.

¹⁹ Bazı buluntular için bkz. Uggeri 2003: 84, Fig.3, 86, Fig.5a-c,d.

Tablo VIII: Dügümlü Geçmeler ve Bitkisel Motifle Dekorlu Sırlı Keramikler /
Glazed Pottery Finds Decorated With Knotted Passages and Plantal Motif

Phokai²⁰, Smyrna Agorası²¹ ve Sardis²² buluntularına da bezeme ve form olarak yakın benzerdir. Özellikle birçok Başpınar buluntusunu süsleyen düğümlü geçmeler²³ (Tab. VIII/1), geç 12.-13. yüzyılın hem açık hem de kapalı kaplarında çok yer alır²⁴ (Tab. VIII/2-3). Ancak 1905 yılı Pergamon kazı buluntusu bir sürahi gövdesi, hem düğümlü geçmeler hem de bu makaleye konu tavus kuşu gagasında yer alan çiçek motifinin basit benzerini içermesi bakımından önemlidir (Tab. VI/1). Bu çiçek motifini farklı bir yorumla, yine 1912 yılı bir Pergamon buluntusu 13. yüzyıla tarihli bir kase parçasında daha

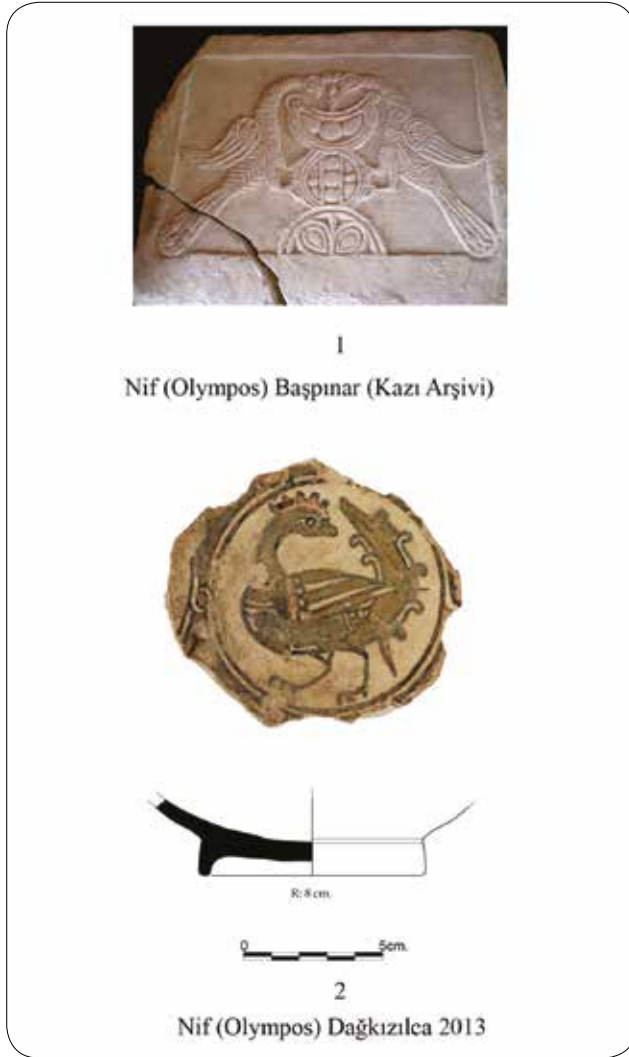
²⁰ Bazı buluntular için bkz. Böhlendorf-Arslan 2004: Teil. III, Taf.111, nr.452-453.

²¹ Bazı buluntular için bkz. Doğer 2007:118, Pl. XII;119, Pl.XIII.

²² Bazı buluntular için bkz. Bazılarının dış ağız kenarlarında bezeme bulunur (yayın Tab.VII.1).Scott/Kamilli 1981: 682, Fig.2; 683, Fig.4; Böhlendorf – Arslan 2004: Teil.III, Taf. 113, nr.472, 473, Taf.114.

²³ Doğer 2015: 60, Pl.III/13-14; 62, Pl.VI/23.

²⁴ Mercangöz/Doğer 2009: 95, Res. 9a, Res. 10a-c (Anaia); Böhlendorf – Arslan 2004:Teil, I, 77; Teil.III, Taf. 118, nr. 515 Metropolis; Teil.I, 77, 248; Teil.III. Taf. 132, nr. 630 (Magnesia a.M); Teil. III. Taf.113, nr.481 (Sardis);Spieser 1996: Taf. 12, nr. 199, 201-204 (Pergamon); Doğer 2012: 488, Fig.5 (Nif- Laskaris Sarayı araştırma kazısı) .

Tablo IX: Nif (Olympos), Tavus Kuşu Figürlü Mermer Levha (1)/ Nif (Olympos), Marble Slab (1); Tavus Kuşu Figürlü Sırlı Polikrom Keramik (2) / Nif (Olympos), Glazed Polychrome Pottery Decorated with Peacock (2)

izlenir. Motif burada içi noktalı yapraklara sahip yarım çiçek olarak şekillendirilmiş, palmetin yan lopçuklarını tamamlamıştır²⁵ (Tab. VI/2). Aynı işçilik ve teknik özellikler 2006 yılı (Aigai) buluntusu kasede tekrar görülür (Tab. VI/3). Nif (Olympos) Başpınar Kilisesi 2012 yılı buluntusu kase kenarında da yer alan motif (Tab. VI/4), Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia'dan 2005 yılında ele geçmiş diğer bir kasede bitkisel madalyonun göbeği olarak düzenlenmiştir (Tab. VI/5).

Çiçeği oluşturan bu içi noktalı küçük yaprakçıklar Tab. II/1, 3; Tab. III/3'deki iri rozet çiçeklerin dış yaprakları arasında da kullanılmıştır. Tab. II/4 ve 6'daki örnekler ise bu bitkisel düzenlemenin daha gerçekçi görünümleridir. Tab. II/5 ve Tab. III/4'deki örnekler daha stilizasyona uğramış seri üretim uygulamalarıdır. Tab. VIII.1'deki

eserde olduğu gibi, yukarıda bahsedilen alanlardan ele geçmiş benzer dekorasyona sahip buluntularda da düğümlü bitkisel dalların arasına eklenmiş bu küçük yaprakçıklar adeta bir işaret gibi karşımıza çıkarlar²⁶ (Tab.VII). Kimi zaman Tab. VIII. 4-6'daki palmet kompozisyonun benzeri düzenlemelerde ortadaki sapın iki yanında yer alırken²⁷, giyoş²⁸ (Tab. V/2-4), Süleyman Düğümü²⁹ motiflerinin dış konturlarına eklenmiş örneklerde mevcuttur.

SONUÇ

13. yüzyıl Zeuksippus Ailesi I mal grubu içinde değerlendirebileceğimiz, Nif (Olympos) Başpınar buluntusu tavus kuşlu keramiğin nerede üretilmiş olduğu hakkında henüz kesin fikir sahibi olamamakla birlikte, Batı Anadolu'da yapılan yüzey araştırmalarında; yukarıda sözedilen alanların dışında daha pek çok yerde "Zeuksippus Ailesi" mal grubundan buluntu ile karşılaşılır. Anaia, Pergamon, Sardis, Ephesos³⁰ kadar kesin olmamakla birlikte Manisa-Yoğurtçukale³¹ gibi alanlardan ele geçen fırınlama uçayakları bu yüzyılda üretim merkezlerinin çoğaldığına işaret eder. Ele geçen sırlı seramiklerin bir kısmı Pergamon, Kadıkalesi/Anaia, Sardis gibi ait oldukları atölyelere ilişkin bazı görsel referanslar verirken, bir kısmı da yerellerinden farklı stil ortaya koyar. 13. yüzyıla tarihleyebileceğimiz makaleye konu olan tavus kuşu bezemeli sırlı keramik ile tablolarla (Tab.II-VIII) yer alan buluntular bezeme üslubu ve form çeşitlilikleri bakımından aynı üretim yerine ait gibi görünmektedirler. Pergamon³² ve Anaia³³ üretimlerinin üslubundan farklı bu buluntuların (Tab.I-VIII) Sardis civarı üretimi³⁴

²⁶ Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia) için. Doğer 2005: 131, Res.15; Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar 2013:Kat.no.18; Sürahi üzerinde bir örnek. Doğer 2010: 517, Res.12.a. Magnesia a.M için bkz. Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 136, nr.661.

²⁷ Pergamon için bkz. Spieser 1996: Taf. 9, nr.147;

²⁸ Pergamon için bkz. Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 93, nr.312.

²⁹ Sardis için bkz. Böhlendorf-Arslan 2004: Taf. 114, nr.475; benzeri Aigai'den ele geçmiş henüz yayınlanmamıştır.

³⁰ Waksman 2014: 110-113; 111, Fig.3a

³¹ Buluntu için bkz. Mimaroğlu 2001:Res. 6 içinde.

³² Pergamon üretimlerinin ana ve küçük gruplarının hamur yapısına ilişkin bkz. Spieser 1996: 6; Waksman and Spieser 1997: 112, 120, 121; form ve dekorasyonlara ilişkin bazı örnekler için bkz. Spieser 1996: 46, 47, Taf. 47-50; Waksman and Spieser 1997:I Series D (24-25, 43, 46, 74, 76, 88,122); II Series B (27, 30-32, 36-38, 89; 4 Series E; 9 Series J (83, 87, 99, 101).

³³ Anaia üretimlerinin hamur yapısı, form ve dekorasyonlarına ilişkin tipik bazı örnekler için bkz. Waksman 2013: 101-111; Fig.V.1; Mercangöz 2013:31, Fig.I-4; 33, Fig.I-5, 35, Fig.I-7a,b, 36, Fig.I-9. İnanan 2013: 75, Tab.II-1(1-7), Kırmızı 2013:78-90.

³⁴ Pergamondan ele geçmiş pekçok keramiğin analitik çalışmasında "fine ceramics no. 6(I) olarak ayrılan grup Sardis üretimi ile ilişkilendirilmiştir. Bkz. Waksman and Spieser 1997: 112, 122. Örnekler

²⁵ Böhlendorf-Arslan 2013: 472, Kat.1131; 485, Kat.1169.

olabileceği düşünülebilir³⁵. Bununla birlikte, son yıllarda Zeuksippos Tipi keramikler üzerine oluşmaya başlayan analitik değerlendirme çalışmaları dahilinde konu yeniden ele alınacaktır. Ayrıca Pergamon, Aigai, Metropolis, Magnesia, Kadıkalesi/Anaia, Smyrna Agorası başta olmak üzere Batı Anadolu'dan ele geçmiş diğer bazı buluntuların da Sardis civarı kökenli olma ihtimali üzerinde durulmalıdır³⁶.

Formu, alt yüzeyin özenle bezeli olması ve tavus kuşu figüründen dolayı bu keramik özel bir işleve sahip olmalıdır. Ölü kültü kadar, sağlığa kavuşma dileği, mağrurluk simgesi sayılan tavus kuşu ile bezeli keramiğin, litürjik işleve uygun anlamlarıyla özel bir servis kabı olarak üretilmiş olması mümkündür. İyileştirici, koruyucu ve sihirli güçleri olduğuna inanılan bazı Bizans toprak kapları; bu özelliklerini sadece kutsanmış ve belirli ritüellerle alınan beyaz veya kırmızı hammaddeden almazlar. Tavus kuşu dışında haç, kuş, aslan, heraldik kartal, azizler, yazılar olmak üzere yazılar ve suretlerin gücü apotropaik değerlerde kullanılır³⁷.

Ayrıca Başpınar A Kilisesinde bir mezara diklemesine düşmüş ve olasılıkla kapak olarak kullanılmış mimari plastik, iyi bir işçilik taşıyan phiale ya da yüksek ayaklı kantharos biçimli bir su kabından kutsal suyu içen³⁸ karşılıklı iki tavus kuşu kompozisyonunu barındırmaktadır³⁹ (Tab.IX/1).

Kazı ekibinin 2013 yılında Nif (Olympus), Dağkızılca'da yüzeyden ele geçirdiği krem/beyaz/pembe renk hamur yapısında bir kase parçası da, yine hem bezeme tekniği hem de tavus kuşu figürü içermesi bakımından önem arzeder. Bezeme Bizans'ın en elegant bezeme tekniği olan sıraltı polikrom (çok renkli boyama) tekniği ile uygulanmıştır. Profilden başı geriye dönük figür, merkeze yerleştirilmiştir. Korunan kısmı ile gövdede, merkezden dört yönde düğümlü geçmeler şeklinde sınırlanan alanlar olduğu böylece sembolik bir haç figürü tasarlandığı ileri sürülebilir⁴⁰ (Tab. IX/2). Önceki yıllarda Başpınar Kilisesin'den ele geçen aynı teknikli parçalarla çağdaş olarak 10/11. yüzyıla tarihlendirilebileceğimiz bu buluntu diğerleri ile birlikte Nif (Olympus)'ta yaklaşık onuncu yüzyılda onüçüncü yüzyıla kadar saygı gören önemli bir ölü kültü olduğunu da düşündürür.

için bkz a.g.e. Fig.D, 117; I Series D (59), IV Series I, 8 Series H (18 dışında). Bu yayın içeriğinde Tab.I-VIII'de ele alınan buluntular cidar kalınlıkları, sırları, bezemedeki repertuar ve çizgi karakterleri ile "IV Series I" olarak gruplanan buluntulara benzerdir.

³⁵ Bu yayın içeriğinde Tab.I-VIII'de ele alınan buluntular, cidar kalınlıkları, sırları, bezemedeki repertuar ve çizgi karakterleri ile (gözle yapılan teşhis), dipnot 35'de adı geçen çalışmada 6(I) olarak ayrıışan grup içinde "IV Series I" olarak örneklenen buluntulara benzemektedir.

³⁶ Aigai ve Nif (Olympus) Başpınar buluntuları arasındaki Zeuksippos Ailesi I mal grubuna ait bazı parçalar, Mangan-Kahverengi Leke Dekorlu Mal Grubu'na (Purpur-Brown Stained Ware) ait parçalarla benzer hamur yapısı gösterirler. Gözle teşhis edilen bu benzerlik dışında, bazı teknik detaylar ile ikiz kulplar, plastik etkiler, kazıma bezemeler gibi dizaynlarda da paralellik izlenir. Sardis buluntusu Mangan-Kahverengi Leke Dekorlu keramiklerin yerel üretim olabileceği kil analizleri ile belirlenmiştir. Anaia ve Pergamon'dan ele geçmiş Mangan-Kahverengi Leke Dekorlu keramiklerin kil analizleri de, bunların Anaia ve Pergamon'un yerel üretimlerden farklı olduğunu ortaya koymuştur. Sardis'ten benzerleri için bkz. Scott/Kamilli 1981: 684, Fig.5. Anaia buluntuları arasındaki bir keramikteki kazıma bezeme (Waksman 2013: 105, BYZ351) bu makale içerisinde etüt edilen birçok buluntuyla form ve bezeme olarak benzer. Ayrıca pekçok buluntunun dış yüzeylerinde uygulanmış kahverengi-morumsu sır görüntüleri bir ilişkiye işaret eder. Anaia buluntularının analizi için bkz. Waksman 2013, 101-111, buluntular, 105, Fig. V-2; Sardis'ten benzerleri için bkz. Scott-Kamilli 1981: 684, Fig.5. Pergamon'da bulunmuş Sardis üretimleri için bkz. Waksman / Spieser 1997: 112, Fig.D; 8 Series H (131, 132, 158, 49, 1-4). Daha kaba yapılı 18 numaralı buluntu Pergamon üretimi olarak verilmiştir. Sardis buluntularının analizi için bkz. Scott/Kamilli 1981: 688-696.

³⁷ Sykeon'lu Aziz Theodoros'un hayatında belirttiği gibi iblisler azizi yiyeceklerini ve içeceklerini zehirleyerek yok etmek isterler. Sihirli güçleri olan kabı kullanmak yiyeceği, dolayısı ile kendini korumaktır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. François 2011: 247-255.

³⁸ Refrigerium-hayat kaynağından su içme, imana erme, bu sembolik konu için bkz. Didron 1965; Schneider 1928 non vidi; Parrot 1937 non vidi; Panofsky 1962; Ferguson 1955; Schiller 1971.

³⁹ Buluntu için bkz. Tulunay 2010: 442, Res. 14. Lahitler ve litürjik eserler ve korkuluk levhalarına ait mimari plastikler üzerindeki bazı örnekler için bkz. 7-11.yy. buluntuları için. Grabar 1963: Pl. XLIII/3; Parman 1993: Res. 9-13,15; 10.-12. yüzyıl buluntuları için. Mercangöz 2008: 97, Fig. 16 (Manisa); Milano-va 2008: 177, Fig.6 (Stara Zagora); Niewöhner 2008: 336, Abb. 52.a; Parman 1993: Res.15; Parman 2002: Lev.1a; Effenberger-Severin 1992: Cat. 142. Tek başına tavus kuşu figürü daha çok ambon korkuluk ve merdiven yan levhalarında görülür. Korkuluk levhası için bk. Sodini/Kolokotsas 1984; iki merdiven yan levhasında çoğunlukla karşılıklı birbirini görece şekilde yerleştirilir. Birkaç örnek için. Parman 1993: Res. 68; Dennert 1995: Taf.52/1,3; Bu kompozisyonun sırlı keramik üzerinde benzerleri ise 10/11 yüzyılın beyaz hamurlu GWW II grubu (impressed white ware-baskı teknikli) kaselerde görülür. Güzel buluntular İznik (Nikaia), İstanbul Büyük Saray, Kırım'daki kazılarında ele geçmiştir. Bir örnek için bkz. Byzantine Cherson 1991: 121, Cat.125; Morgan 1942:, Fig.33.f. Tavus kuşunun tek başına cepheden veya profilden resmedildiği yayınlı buluntu sayısı da azdır. Yine beyaz hamurlu GWW II ve GWW IV grubu keramik kaplar ile sıraltı polikrom keramik, çinilerde farklı estetik değerler yer aldıkları görülür. Bazı buluntular için bkz. Jacobson 1979: 86, Pic. 52/6; Morgan 1942:, Fig.33 h. Özellikle beyaz toprağın kullanılmasını, Antikçağda Terra Lemnia veya Osmanlılarda tin-i mahtun'da olduğu gibi koruyucu erdemle ilişkilendirilen düşünce için bkz. François 2011:249.

⁴⁰ Bu buluntu daha detaylı olarak yayına hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

BECKER, U. 1996.

The Element Encyclopedia of Symbols. Spain.

BİZANSLI USTALAR-LATİN PATRONLAR. 2013.

Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası (Ed. Z. Mercangöz). İstanbul.

BYZANTINE CHERSON. 1991.

Byzantine Cherson Kataloque of Exhibition (Ed. I.S. Chichurov). Moskow-Nauka.

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2004.

Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei. Teil.I-III, İstanbul.

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2013.

Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst Bestandskataloge. Band.3. Spätantike, byzantinische und postbyzantinische Keramik. Reichhert Verlag Wiesbaden, Germany.

DENNERT, M. 1995.

“Mittelbyzantinische Ambone”, Istanbuler Mitteilungen 45: 137-147.

DİDRON, A.N. 1965.

Christian Iconography. New York.

DOĞER, L. 2005.

“Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia) Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları”, Sanat Tarihi Dergisi, Lale Bulut’a Armağan XIV/I. İzmir: 105-133.

DOĞER, L. 2007.

“Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-2003)” (B. Böhlendorf-Aslan / A. O. Uysal / J. Witte-Orr) BYAZS 7. İstanbul: 97-122.

DOĞER, L. 2010.

“12.-13. Yüzyıllarda Bizans Sırlı Seramik Sanatında Form ve Üslup Değişimlerine ait Bazı Gözlemler-Some Observations on the Formal and Stylistic Changes in Byzantine Glazed Pottery in the 12th and 13th Centuries”,

Uluslar arası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu/First International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium (İstanbul 25-28 Haziran/June 2007). İstanbul: 511-520.

DOĞER, L. 2012.

“Kemalpaşa Laskarisler Sarayı Koruma Alanındaki Kazı Buluntusu Bizans Seramikleri”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları (Eds. A. Çilingiroğlu / Z. Mercangöz / G. Polat). İzmir: 447-450.

DOĞER, L. 2015.

“Pottery Finds From Nif-Başpınar”, Recent Studies on the Archaeology of Anatolia (Eds. E. Lafı / S. Patacı). BAR International Series 2750. Oxford: 57-70.

EFFENBERGER, A. / SEVERİN, G.H. 1992.

Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst. Berlin, Mainz.

FERGUSON, A. 1955.

Signs and Symbols. New York.

FRANÇOIS, V. 2011.

Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar. (Ed. A. Pralong). (Çev. B. Kitapçı-Bayrı). İstanbul.

GRABAR, A. 1963.

Sculptures Byzantines de Constantinople. Paris.

GÖK-GÜRHAN, S. 2007.

“A Study of Byzantine and Ottoman Ceramic Fragments Found by Surface Survey North and West of Yeldeğirmeni Mound, 1997”, The Madra River Delta: A Regional Study on the Aegean Coast of Turkey, Kyriacos Lambrianides and Nigel Spencer. Chapter 11. The British Enstitute at Ankara, Monograph 35: London: 109-122.

İNANAN, F. 2010.

Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı Zeuksippus Tipi Seramikleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

İNANAN, F. 2013.

“Zeuksippus Tipi Seramikler ve Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Örnekleri/Zeuxipps Type”, Ceramics and Samples from Kadıkalesi/Anai, Kuşadası”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/Reflections from the Anaian

Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası (Ed. Z. Mercangöz) İstanbul: 59-76.

JACOBSON, A.L. 1979.

Ceramics and Ceramic Production Medieval Tavriki. Nauka.

KIRMIZI, B. 2013.

“Kuşadası, Kadıkalesi’/Anaia’da Bulunan Zeuksippus Tipi Seramiklerin Malzeme Özellikleri ve Yapım Teknolojisi”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası (Ed. Z. Mercangöz). İstanbul: 77-90

MERCANGÖZ, Z. / DOĞER, L. 2009.

“Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Sırlı Seramikleri”, I. ODTÜ Arkeometri Çalıştay. Türkiye Arkeolojisi’nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar. Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına (7-9 Mayıs 2009). Bildiriler Kitabı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara: 83-101.

MERCANGÖZ, Z. 2008.

“Réflexions sur le décor sculpté byzantin d’Anatolie occidentale”, BCH Suppl.49: 81-104.

MERCANGÖZ, Z. 2013.

“Kadıkalesi/Anaia Ticari Üretiminin Latin Patronları/Latin Patrons of Commercial Production in Kadıkalesi/Anaia” Geç Bizans Çağı Ticari Üretimlere İlişkin Arkeolojik Bulgular”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası (Ed. Z. Mercangöz). İstanbul: 25-58.

MİLANOVA, A. 2008.

“La production d’un atelier de sculpture en Bulgarie byzantine à la fin du X ou au début du XI siècle, BCH Suppl.49: 163-182.

MİMAROĞLU, S. 2001.

Güney Aiolis’deki Yüzey Araştırmalarından Ele Geçen Geç Bizans Dönemi Seramikleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

MİMAROĞLU, S. 2008.

“Sırlı Seramikler Işığında Güney Aiolis Bizans Dönemi Yerleşimleri”, III.-IV. Uusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia, Ek Dizi No. 2/ Supplement Series Nr. 2: Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi. Ankara: 185-206.

MORGAN, CH. 1942.

The Byzantine Pottery. Volume XI. Cambridge.

NIEWÖHNER, P. 2008.

“Mittelbyzantinische Templonanlagen aus Anatolien Die Sammlung des Archäologischen Museums Kütahya und ihr Kontext”, Istanbuler Mitteilungen 58: 285-345.

PANOFISKY, E. 1962.

Studies in Iconology. New York.

PAPANIKOLA- BAKIRTZI, D/ MAURIKIOU, F/ BAKIRTZI, CH. 1999.

Byzantine Glazed Pottery in the Benaki Museum. Athens.

PARMAN, E. 2007.

“Kalis/Chalice”, Kalanlar-12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans / The Remnants-12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey. Vehbi Koç Vakfı. İstanbul: 243.

PARMAN, E. 1993.

”Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar”, Güner İnal’a Armağan. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara: 387-412.

PARMAN, E. 1989.

“The Pottery from St.John’s Basilika at Ephesos”, BCH Suppl. 18: 277-289.

PARROT, A. 1937.

le “Refrigerium” dans l’au dellá. Paris

SCHILLER, G. 1971.

Iconography of Christian Art. London.

SCHNIDER, A.M. 1928.

Refrigerium, I. Nach literarischen Quellen und Inschriften. Freiburg.

- SCOTT, J.A / KAMILLI, D.C. 1981.
“Late Byzantine Glazed Pottery from Sardis”, XV ACIEB. II. Athens: 679-696.
- SODINI, J.P / KOLOKOSTAS, K. 1984.
Alikı. II: la basilique double. Paris.
- SPIESER, J.M. 1996.
Die byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon. Forschungen Band 9.
- TOK, E. 2012.
Manisa Yakınlarında Bir Ortaçağ Kalesi Yoğurtçukale. Manisa.
- TULUNAY, E.T. 2010.
“Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2008 Kazısı”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı - 2: Ankara: 387-408.
- TULUNAY, E.T. 2016.
“Nif (Olympos) Dağı Kazısı-2015”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler:41 (Ocak 2016). İstanbul: 33-37.
- UGGERİ, S. 2003.
“Zeuxippu Ware”: Novita da Kyme Eolica (Turchia), VII e Congr s International sur la C ramique M di vale en M diterran  Thessaloniki. (11–16 Octobre 1999). Athens: 81-89.
- WAKSMAN, S.Y. / SPIESER, J.M. 1997.
“Byzantine Ceramics Excavated in Pergamon: Archaeological Classification and Characterization of the Lokal and Imported Productions by PIXE and INAA Elemental Analysis, Mineralogy, and Petrography”, Materials Analysis of Byzantine Pottery. (Ed. H. Maguire). Dumbarton Oaks Trustees of Harvard University. Washington, D. C.
- WAKSMAN, S. Y. 2013.
“Anaia Seramik  retimlerinin Tanımlanması ve Dağılımı: Kimyasal Analiz Yoluyla Bir  n Yaklaşım/ The Identification and Diffusion of Anaia’s Ceramic Products: A Preliminary Approach Using Chemical Analysis”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari  retiminden Yansımalar/Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası (Ed. Z. Mercang z). İstanbul.
- WAKSMAN, S. Y. 2014.
“Long-Term Pottery Production and Chemical Reference Groups: Examples from Medieval Western Turkey”, Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia, Their Production, Imitation and Use. (Ed. H. Meyza). Travaux de Institut des Cultures M diterran ennes et Orientales de l’Acad mie Polonaise des Sciences. Tome 1. Varsovie: 107-125.
- YAL IN, A.B. 2015.
“The Byzantine Complex at Başıpınar”, Recent Studies on the Archaeology of Anatolia (Eds. E. Laflı / S. Patacı). BAR International Series 2750. Oxford: 49-56.

BİZANS DÖNEMİ'NDE HELLESPONT ÇEVRESİNDE ŞARAP ÜRETİMİ

WINE MAKING AROUND THE HELLESPONT IN THE BYZANTINE PERIOD

Oğuz KOÇYİĞİT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 27 Eylül 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2017.20.013

Article Info

Received: February 5, 2016

Peer Review: September 27, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaar.2017.20.013

Anahtar Kelimeler: Bizans, Çanakkale Boğazı, Tarımsal Ekonomi, Şarap Üretimi, İşlik

Keywords: Byzantine, Hellespont, Agricultural Economy, Wine Production, Installation

ÖZET

Çanakkale Boğazı, Anadolu'nun kuzeybatısında Karadeniz ve Akdeniz arasında doğal bir geçiş yoludur. Bu coğrafi özelliği ona önemli bir stratejik önem kazandırır ve sahip olduğu bu önemli stratejik önemi dolayısıyla ticari ve askeri bakımdan daima önemli bir yer olmuştur. Bizans döneminde bu önemini korumuş ve bir çoğu psikoposluk merkezi olan önemli yerleşim yerlerine ev sahipliği yapmıştır. Boğazın kritik öneme sahip bu konumu ile birlikte, gerek Trakya ve gerekse Anadolu kıyılarındaki ekonomik kaynaklarıyla da Bizans için hayli önemli olduğu bilinir. Özellikle de buradaki verimli topraklardan dolayı, boğaz kıyısında ve kıyıya açılan vadiler boyunca sürdürülen tarımsal faaliyetlerin, yöre halkının en önemli ekonomik geliri olduğu söylenebilir. Bizans dönemine ilişkin kaynaklarda bu konu ile ilgili önemli bilgiler bulunur. Bu bilgilerden bölgenin önemli bir tarımsal potansiyele sahip olduğu, üretimi yapılan ihtiyaç fazlası bazı ürünlerin de ticari olarak oldukça önem arz ettiği anlaşılar. Bölgede gerçekleştirilen bu tarımsal ve ticari faaliyetlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz şarap üretimidir. Nitekim, son yıllarda yapılan çalışmalar sonrası açığa çıkarılan gelişkin donanımlara sahip bazı şarap üretim işlikleri, buradaki şarap üretiminin tarımsal ekonomideki ağırlığına işaret eden önemli kanıtlardır. Arkeolojik kazılar sonrası tespit edilen bu yapıların çalışma boyunca mimari olarak detaylı tanımları yapılmış, ele geçen buluntular sonrası tarihlendirme problemleri üzerine çözüm önerileri getirilmiştir. Buna göre teknik ve donanımsal bakımdan birbirlerinin aynısı iki yapıdan Anadolu kıyılarında bulunanın Erken Bizans Dönem boyunca kullanıldığı, Trakya kıyılarında bulunanın ise Bizans'ın boğaz kıyılarındaki hakimiyetinin son yıllarına kadar faaliyette olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Bizans dönemine ilişkin bu iki endüstri yapısından yola çıkarak, dönemin boğaz kıyılarındaki şarap üretim potansiyeli üzerinde durulacak ve mevcut veriler ışığında bazı yorumlar getirilmeye çalışılacaktır.

* Yrd. Doç. Dr., 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 17100-Çanakkale. E-mail: ogzkygt@yahoo.com

ABSTRACT

Hellespont is a natural passageway between the Black Sea and the Mediterranean in northwestern Anatolia. This geographical feature provides it a strategic position and because of this strategic position it has always been an important point for the commercial and military activities. It maintained this significance throughout Byzantine period and have enjoyed many important settlements, such that some of them are bishopric centers in this period. Hellespont was also known with its economic sources both at the shores of Anatolia and at the shores of Thracia. Especially owing to its fertile soils, it could be accept that the agricultural activities at the shores of strait and its valleys were most important incomes for the local inhabitants. There are many significant informations about this activities in the Byzantine written sources and literature. Based these informations it is understood that the region has a significant agricultural production potential and some surplus products, which were produced in large quantities was also important for the commercial activities. One of these agricultural and commercial activities is definitely wine making. Thus some sophisticated wine production installations are the most important evidences for this activity and are definitely pointed out an advanced agricultural economy. These buildings, which were determined by the recent archaeological excavations, were evaluated as architectural features throughout the study and based the evidences from these excavations their dating problems were also tried to solved. According to this, we can clarify that one of these buildings, located at the Anatolian shores of the strait was used throughout the early Byzantine period and the other one, located at the Thracian shores of the strait was continued to its function until the end of Byzantine reign in the Hellespont. In the light of these new industrial buildings from the Byzantine period, we can discuss the agricultural economy of the region and try to bring new reviews for the shores of Hellespont.

verimli topraklarından ve şaraplarından övgüyle bahsedilmesi⁵, buradaki tarımsal üretime yönelik önemli ip uçları arasındadır. Bütün bunların yanında, İstanbul'daki Pantokrator Manastırı'nın bölgede sahip olduğu mülkler arasında yörenin tüm tuz kaynakları ve Kilye şaraplarının onda birinin olduğu bilgisi⁶, tarımsal faaliyetlerin boğaz kıyılarında ne denli önemli olduğunun bir başka kanıtıdır.

Tüm bunlara paralel olarak, son yıllarda bölgede artan arkeolojik çalışmalar sonrası boğaz kıyısında kurulmuş olan kentlerin gerisindeki alanlarda, köy ya da çiftlik benzeri yerleşimlere ait önemli bilgiler elde edilmesi, kıyıdaki yerleşim yerlerinin vadiler ağzında kurulan ve her birinin Pazar niteliği taşıyan önemli liman merkezleri olduğunu ortaya koymuştur⁷. Bu da şüphesiz bölgede tarımsal üretime dayalı bir ekonominin ve ticaret hayatının var olduğunu gösterir. Antik kaynaklar ve bölgede yürütülen yüzey araştırmaları ile birlikte; yapılan diğer çalışmalar sonrası elde edilen sonuçlar, boğaz kıyılarındaki verimli alanlarda yoğun tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğü yönündedir. Son yıllarda elde edilen veriler ışığında, öyle anlaşıyor ki, bu tarımsal faaliyetlerden biri ve belki de en önemlisi üzüm yetiştiriciliği, yani bağcılık ve şarap üretimidir.

Akdeniz'deki en eski tarımsal faaliyetlerden biri olarak bilinen şarap üretimi⁸ tarım ve ticaret alanında oldukça önemli bir uğraş olup, tarihi MÖ 3. bin yıla kadar uzanan eski bir gelenektir⁹. Bu aktivite özellikle de Roma ve Bizans dönemlerinde etkili bir üretime dönüşmüş ve sosyal hayatın gerekliliklerinden birisi olmuştur. Şarap, özellikle de Bizans imparatorluğu boyunca başlıca içeceklerden biri olarak kabul edilmiş ve imparatorluk topraklarında büyük bir oranda üretilmiştir¹⁰. Bu döneme ait dini kaynaklarda ekmek ve şaraptan beslenmedeki temel iki unsur olarak bahsedilmesi yanında, rahiplere her sabah şarap içmelerinin tavsiye edilmesi, şarabın

dini olarak taşıdığı öneme işaret eder¹¹. Bununla birlikte, tıp ve endüstriyel amaçlı bazı alanlarda da kullanılıyor olması, bu ürünün önemini arttıran bir başka unsurdur. Dolayısıyla şarap, Bizans döneminde üretiminin yapıldığı alanlar için önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmuştur.

Çanakkale Boğazı kıyılarının da bu dönemde şarap üretimi bakımından oldukça önemli olduğu ve bu uğraşın bölge için ticareti yapılan kayda değer bir gelir kaynağı olduğu son yıllarda elde edilen veriler ışığında bir kez daha net olarak ortaya konmuştur. Boğaz kıyısındaki yerleşim yerlerinde yapılan küçük ölçekli bazı kazılar sonrası, Bizans'ın değişik zamanlarında faaliyet gösterdikleri anlaşılan şarap üretim işliklerinin açığa çıkarılarak, bunlar değerlendirilmesi bu konudaki en somut verileri oluşturur. Bu işlikler, gerek konumları ve gerekse boyutları bakımından sıradan işlik ya da şarap üretim işliklerinden farklı olarak, ticari amaçlı, oldukça gelişkin donanımlara sahip biçimde inşa edilmiş yapılarıdır. Bu bakımdan, şu an için bölgenin Bizans dönemindeki şarap üretimi hakkında bizlere en doyurucu bilgileri verebilecek yegane kalıntılar durumundadırlar. Dolayısıyla bu yapılar, boğaz kıyısındaki ekonomik ve askeri hareketlilik ile birlikte tarımsal gelişimi de anlayabilmemiz için önemli birer örnek olarak kabul edilebilirler.

ŞARAP ÜRETİMİ VE ÜRETİMİN ARKEOLOJİK KANITLARI

Uygun bir iklim ve toprak şartları isteyen asma meyvesinin, Çanakkale boğazı kıyılarında bu ortama fazlasıyla sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bölge topraklarının oldukça verimli, iklimin de yıl boyunca kısmen yumuşak ve yağışlı olması yoğun bir üretimin oluşmasına imkan sağlamıştır. Bugün mevcut olan bir çok modern bağın varlığı, bölgedeki uygun iklim ve verimli topraklar sayesinde şarap üretiminin burada günümüze değin sürdüğünü gösterir¹² (Foto. 1).

Bizans döneminde en çok tüketilen içeceklerin başında gelen şarabın¹³ ham maddesi olan üzümün bölgede yoğun olarak yetiştirilmesi, boğaz kıyılarında bir çok önemli liman kentinin varlığı ile elde edilen ürünlerin kolayca pazarlanabileceği bir ortam yaratmıştır. Bu da pek tabii olarak, şarap üretiminin boğaz kıyılarında oldukça önemli bir gelir kaynağı olmasına ve burada ticarete yönelik bir çok işliğin inşa edilmesine olanak sağlamış olmalıdır.

Antik Çağ'dan başlayarak Sanayi Devrimi'ne kadar

⁵ Türker 2010d: 363, dipnot:15.

⁶ Türker 2006: 615; Türker 2008e: 533.

⁷ Türker 2008c: 137; Türker 2009: 51-74; Türker 2010b: 312-324; Türker 2010c: 53-94; Türker 2010d: 359-367; Türker 2014a: 69-82.

⁸ Oldukça eski bir uğraş olduğu anlaşılan şarap üretimi ve bağcılık hakkında bir çok yazılı kaynak detaylı bilgiler sunar (Columella 5.6; Varro 1.8.3; Plinius 17.35.164). Ayrıca "Geoponica" olarak bilinen ve 10. yüzyıla ait bir Bizans toplama eseri ise, bağcılık ve yağcılık gibi önemli tarımsal faaliyetleri üretim süreçleri ile birlikte ele alan önemli bir başka kaynaktır (Geoponica, 6.1, 10, 11, 12). Anadolu'daki bağcılık ve şarap üretimi ile ilgili kısa bir değerlendirme için (Gorny 1996: 133-171). Ayrıca şarap üretimi ve üretim teknolojileri üzerine yapılmış iki önemli sempozyumun bildiri kitabı, konu ile ilgili değerli çalışmaların sonuçlarından oluşur (Aydinoğlu / Şenol 2010; Diler / Şenol / Aydınoğlu 2015).

⁹ McGovern 2003: 14-15.

¹⁰ Kazhdan 1991: 2199.

¹¹ Kazhdan 1991: 2199.

¹² Dardeniz / Kaynaş / Ateş 2001: 25-35.

¹³ Kazhdan 1991: 2200.

Fotoğraf 1: Çanakkale Boğazı Kıyılarındaki Günümüz Üzüm Bağları / *Modern Vineyards at the Shores of Hellespont.* (www.yolculukterapisi.com/wp-content/uploads/2015/11/gali-4.jpg)

geçen süreçte, üretim teknikleri ve teknolojik donanım bakımından pek bir değişiklik göstermeyen şarap üretim işlikleri, asma meyvesinin yetiştiği hemen hemen her yerde karşımıza çıkabilir. Zira, şarap üretimi için bazı teknik donanımların sadece gerekli iş gücü ile bir araya gelmesi yeterlidir. Bu yüzden şarap üretim yerlerinin bir çok örneği basit biçimde kayaya oyulmuş presler biçiminde karşımıza çıkabilir.

Özellikle de açık alanlarda kayaya oyulmuş basit presler, genellikle üzümün ezildiği sığ bir ezme teknesi ve buradan elde edilen sıvının biriktirildiği derin bir çanakta oluştuğundan¹⁴, bir çok yerde uygulanabilir örnekler olmuşlardır. Genellikle Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen bu tür preslere ait bir çok kalıntı, Anadolu’da başta Kilikya bölgesi olmak üzere¹⁵, Karya¹⁶, Likya¹⁷ ve İsaurya gibi daha çok dağlık bölgelerde¹⁸ oldukça denilebilecek sayıda tespit edilmiştir. Ancak, şarap üretiminin endüstri haline geldiği yerlerde böylesi basit örneklerden ziyade, gerekli altyapı ve donanımına sahip daha kompleks yapılar inşa edildiği görülür. Bu kompleks işliklerin ise bugün Anadolu’da bilinen en iyi örnekleri, Frigya bölgesinde yer alan ve önemli bir Bizans yerleşimi olan Amorium’da ortaya çıkarılmışlardır¹⁹. Sayıları bir düzineye yaklaşan, etrafları duvarlarla çevrili ve avlular etrafına yerleştirilen şarap ezme tekneleri ve biriktirme havuzlarının üzerleri kapatılmış, hepsi de “vida pres prensibi” ne göre çalıştırılmışlardır. Mevcut durumları göz önüne alındığında oldukça denebilecek

oranda üretim yaptıkları anlaşılan bu işlikler, kentte şarap üretiminin bir endüstri olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Yanlışlıkla bir zeytinyağı işliği olarak adlandırılmasına rağmen, benzer bir işlik ile bu kez Lykus vadisindeki önemli bir Bizans yerleşimi olan Hierapolis’de karşılaşırız²⁰. Burada da yapının etrafı duvarlar ile çevrilmiş ve üzeri kısmen kapatılmış biçimdedir. Dolayısıyla, bu yapılar kolayca ulaşılabilecek bir konumda olmaları yanında, gerek inşa ve yapım teknikleri gerekse üretim kapasiteleri bakımından açık alanlarda inşa edilmiş basit pres örneklerinden kolayca sıyrılırlar.

Şarap üretiminin, özellikle Geç Antik ve Erken Bizans dönemde endüstriyel bir faaliyet olarak sürdürüldüğü işliklerin belki de en güzel örnekleri bugün Doğu Akdeniz kıyılarında yer alır. Burada az önceki bahsettiklerimizin benzeri çok sayıda işlik açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında özellikle İsrail ve Suriye’deki işliklerin gerek teknik gerekse işlevsel açıdan oldukça donanımlı, üretim kapasiteleri yüksek yapılar oldukları ve bu dönem için tipik sayılabilecek özelliklere sahip oldukları anlaşılr²¹.

Çanakkale boğazı kıyılarında yer alan ve bu yazının konusunu oluşturan şarap işlikleri de tıpkı bu şekilde üretimin yoğun olarak yapıldığı anlaşılan büyük işlikler biçiminde inşa edilmiş yapılardır. Bunlardan ilki boğazın Anadolu kıyısında, Lampsakos kenti kırsalında yer alır (Şek. 1). Şehir merkezine 3km mesafede, kayalık bir tepe üzerinde yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılmış olan bu işliğin²², burada büyük bir çiftlik yapısına bağlı olarak hizmet ettiği anlaşılmıştır. Geniş ezme tekneleri, biriktirme havuzları ve depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılan büyükçe bir avlusu ile 23.00 x 17.50 m ölçülerinde, oldukça gelişkin bir yapı olduğu görülür.

Merkezi konumdaki büyük avlu ve bu avlu ile direkt bağlantılı olan dörtgen biçimli üç birimden meydana gelen işlik, yine tüm bu mekanlarla ilişkili olduğu anlaşılan bir de dar koridora sahiptir (Şek. 2, Foto. 2). İşlik içerisindeki dörtgen biçimli bu mekanlardan ikisinin, üzümün parçalandığı ve ezildiği sığ ezme tekneleri (lenos) olduğu, onların hemen önlerinde ise ezme sonrasında elde edilen sıvıyı biriktirmek için kullanıldıkları anlaşılan biriktirme

²⁰ Arthur 2006: 134-136. Fig.67-68 a-b.

²¹ Frankel 1999; Frankel 1997: 73-84; Arbel – Ad 2014: 36-40.

²² Boğaz kıyısında yer alan bu işlik, Çanakkale Arkeoloji Müzesi adına uzman arkeologlar Özgür Çavga ve Hasan Taylan tarafından 2012 yılında yapılan kurtarma kazıları sonrası açığa çıkarılmıştır. Kendilerine yapının durumu ve kazılar hakkında vermiş oldukları bilgi ve yardımlardan ötürü teşekkür ederim. Yapı ile ilgili olarak yapılmış detaylı bir çalışma için ayrıca bkz. (Koçyiğit/Esirgemez 2016: 451-477).

¹⁴ Hirschfeld 1983: 208.

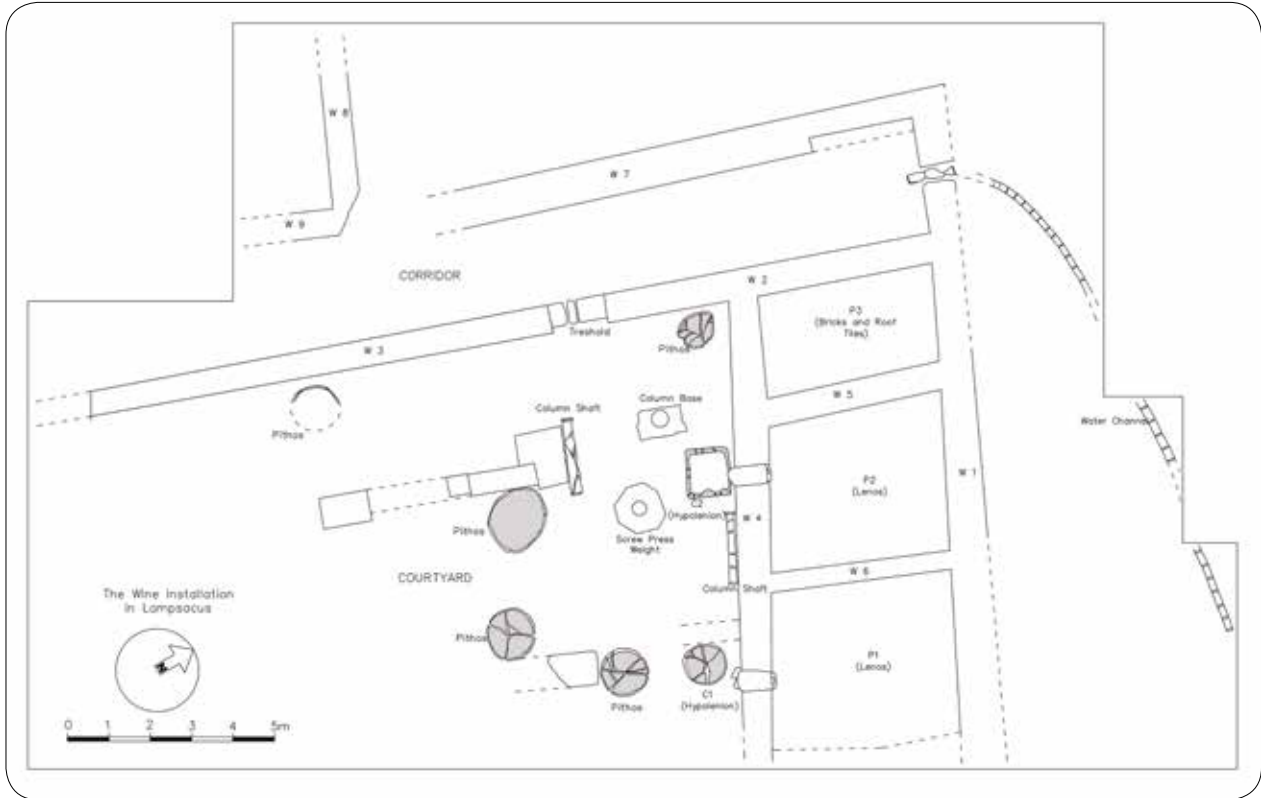
¹⁵ Aydınoglu / Alkaç 2008: 277-90; Diler 1995: 83-98.

¹⁶ Diler 2005: 79-86.

¹⁷ Diler 1995: 83-98.

¹⁸ Elton 2015: 41-50.

¹⁹ Lightfoot 2009: 141-142; Koçyiğit 2010: 393-402; Iverson 2012: 47-50.

Şekil 2: Lampsakos Şarap İşliğinin Planı / The Plan of Wine Installation in Lampsacus (Baykal Başdemir – Oğuz Koçyiğit)

Fotoğraf 2: Lampsakos Şarap İşliğinin Genel Görünümü / General View of the Wine Installation in Lampsacus (Hasan Taylan)

Fotoğraf 3: Lampsakos Şarap İşliğindeki Yassı Ezme Tekneleri / Broad Treading Floors from the Wine Installation in Lampsacus (Hasan Taylan)

havuzlarının (hypolenion) bulunduğu anlaşılmıştır²³. Kare formu diyebileceğimiz biriktirme havuzlarının, taş oluklar vasıtası ile ezme teknelerine bağlandığı görülür. Biriktirme havuzlarından ilki 1.20 x 1.30 m. ölçülerinde olup, biraz hasar görmüş biçimde ortaya çıkarılabilmektedir. İkinci biriktirme havuzu ise maalesef olması gerektiği yerde tespit edilememiştir. Bu biriktirme havuzunun bir zamanlar burada olduğu, bıraktığı izlerden ve buradaki kare biçimli büyük bir boşluktan anlaşılabılır. Ancak, kazılar sonrası biriktirme havuzunun işlevini yerine

getirebilmesi amacıyla buraya büyük bir pithosun yerleştirildiği tespit edilmiştir.

Biriktirme havuzlarının tahrip olmuşluğuna rağmen, ezme tekneleri (lenos) oldukça iyi bir durumda ortaya çıkarılmışlardır (Foto. 3). Her iki ezme teknesi de sıg bir yapıda olup, taş oluklara doğru eğimli ve akıcı, oldukça düzgün yüzeylere sahiptirler. Bu özellikler, açık alanlarda tespit edilmiş olan kayalara oyulmuş presler başta olmak üzere, çoğu şarap üretim işliğinde kolayca görülebilir.

²³ Bizans şarap üretimi ile ilgili olarak, bazı el yazması tasvirler ile zenginleştirilmiş iyi bir terminolojik sözlük için bkz: (Anagnostakis 2005: 77-167).

Fotoğraf 4: Lampsakos Şarap İşliğindeki Açık Avlu ve Vida Ağırlık Taşı / *The Courtyard and Screw Press Weight Stone from the Wine Installation in Lampsacus (Hasan Taylan)*

Tüm bu mekanların odağında yer alan merkezi avlu ise, genişçe bir duvar ile çevrelenmiştir ve geniş bir kapı eşiği ile burada yer alan dar ve uzun koridor ile bağlantılıdır. Avlu içerisinde ele geçen çok sayıda pithos ve depolama kap parçası ile birlikte, bazı havan parçaları ve konut ihtiyaçlarına yönelik buluntular bu avlunun aynı zamanda bir depolama mekanı olarak da kullanıldığını gösterir. Tam ortasında bulunan büyük boyutlardaki vida ağırlığı ise bu işliğin tıpkı Amorium'dakiler gibi “vida pres prensibi” nde çalıştığının bir kanıtıdır (Foto. 4). Sekiz kenarlı bir forma sahip olan bu vida ağırlığı, 1.20m. çapındadır ve üst kısmın tam ortasında, üzümleri preslemede kullanılan ahşap baskı kolu için yuvarlak bir boşluk bulunur.

Bu sistemde, baskı kolu olarak işlev gören geniş ve uzunca bir kalas, el ve kol gücü ile çevrilen bir vida yardımı ile yukarı ve aşağı doğru hareket ettirilir, ezme tankının içerisinde bu kalasa bağlı ahşap bir plakanın yardımı ile de üzümler preslenir. Böylece üzümlerin kolayca ezilerek sıvı hale gelmesi sağlanır. Hızlı ve kolay bir ezme tekniği olarak tanımlanan bu sistem etkili bir üretimin sağlamasına yardımcı olurdu, fakat bu metodun uygulanması hem teknolojik bir beceri hem de büyük bir yatırım gerektirirdi²⁴.

Şarap üretimi ile ilgili bu arkeolojik verilere ek olarak, kazılar sırasında yine bu avlu içerisinde yoğun çatı kiremidi parçaları ile birlikte, 1.85 x 0.30 m ölçülerinde, kaidelerinden kırılmış ve çatlak biçimde, in-situ pozisyonundaki iki mermer sütun gövdesinin ortaya çıkarılması, bu merkezi avlunun basit ama üzeri kiremitler ile örtülü bir çatı ile kapatıldığına da işaret etmektedir. Yine kazılar esnasında avluda yoğun bir kül tabakasının

Fotoğraf 5: Lampsakos Şarap İşliğindeki Üst Üste İstiflenmiş Biçimdeki Tuğla ya da Çatı Kiremitleri / *The Stacked Neatly Bricks or Roof Tiles from the Wine Installation in Lampsacus (Hasan Taylan)*

açığa çıkarılması ve bazı mimari parçalar ile birlikte çok sayıdaki demir çivinin ele geçmesi, kiremitler ile örtülmüş bu çatının ahşap bir konstrüksiyondan meydana geldiğini gösterir.

İşlikteki, ezme teknelerinin hemen yanı başında yer alan üçüncü dörtgen formlu odanın ise, ne tür bir işleve sahip olduğu henüz netlik kazanmış değildir. Kazılar sırasında dörtgen biçimli bu odada üst üste istiflenmiş çok sayıda çatı kiremidi ya da tuğlanın (bunlar ortalama olarak 0.46 x 0.46 x 0.3,5 m ölçülerindedirler), in-situ biçimde oldukları yere dağılmış bir vaziyette açığa çıkarılmaları, işliğin son kullanım evresinde yapı malzemeleri için bir tür depolama alanı olarak da kullanıldığına işaret eder (Foto. 5).

Ayrıca işliğin kuzeydoğusunda pişmiş toprak su künklerinden oluşturulmuş sağlam ve kaliteli bir temiz su kanalı ortaya çıkarılması, şarap üretiminde ve her hangi bir durumda ihtiyaç duyulan suyun da, işliğe bu kanal vasıtası ile getirildiğini gösterir. Bu temiz su kanalının varlığı, benzer işlikler ile kıyaslandığında Lampsakos kırsalındaki yapının, küçük ölçekte basit bir kırsal üretim merkezi olmadığını, tersine diğer bazı özellikleri ile geniş ve kompleks bir şarap üretim işliği olduğunu bir kez daha bizlere göstermektedir.

Boyutları ve donanımsal özellikleri bakımından düşünüldüğünde yoğun bir üretime sahip olduğu anlaşılan bu işlik ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar sonrası, Geç Roma C olarak adlandırılan bazı Foça malı kırmızı astarlı seramikler ile birlikte, yine Geç Roma ticari amforalarına ait bazı kap parçaları ele geçmiştir. Geç Roma C mallarından Hayes form 3 olarak tanımlanabilecek olan ve MS 6. yüzyıl ortalarına kadar

²⁴ Hirschfeld 1983: 218; Bazı örnekler ve bu sistemin gelişimi ile ilgili olarak Lewit 2012: 137-149.

Fotoğraf 6: Maydos – Çamburnu Şarap İşliğinin Genel Görünümü / General View of the Wine Installation in Maydos – Çamburnu (Göksel Sazcı)

Fotoğraf 7: Maydos – Çamburnu Şarap İşliğindeki Yassı Ezme Tekneleri ve Daire Formlu Biriktirme Havuzu / Treading Floors and Round Shape Collecting Vat from the Wine Installation in Maydos – Çamburnu (Göksel Sazcı)

Fotoğraf 8: Daire Formlu Biriktirme Havuzundan Bir Detay / A Detail from the Round Shape Collecting Vat (Göksel Sazcı)

Fotoğraf 9: Maydos – Çamburnu Şarap İşliğindeki Avlu Ve Pithos / The Courtyard and Pithoi from the Wine Installation in Maydos – Çamburnu (Göksel Sazcı)

bağlandığı ve elde edilen şarabın bu oluklar vasıtası ile buraya aktarılarak, fermante sürecinin başladığı anlaşılar. Daire biçimli bu havuzda tıpkı ezme teknelerinde olduğu gibi, oldukça düzgün bir biçimde harç ile sıvanmıştır (Foto. 8). Paralel örnekler göz önüne alındığında bu tür daire biçimli biriktirme havuzlarının pek bilinmediği veya şarap üretim işliklerinde pek tercih edilmediği anlaşılar. Benzer şekle sahip örnekler, az da olsa Doğu Akdeniz kıyılarında görülmekle birlikte, kalite ve işçilik bakımından oldukça ileri seviyedeki bu yapıların daha çok Erken Bizans dönemde faaliyet gösterdikleri bilinir²⁹. Bu yönüyle yapının diğer örneklerden ayrıldığı söyleyebiliriz.

İşliği oluşturan mekanların odağında yer alan merkezi avlu 4.70 x 4.90 m ölçülerinde, dörtgen bir mekan olup genişçe bir duvar ile çevrelenmiştir. Bu avlu 1.20m. genişliğindeki bir giriş ile güneyinde yer alan dörtgen biçimli bir başka odaya bağlanır (Şek. 3). Bu odanın batısında yine dörtgen biçimli bir oda daha bulunur. Ancak, bu odanın işlikteki

diğer yapılarla olan bağlantısı henüz netlik kazanmamıştır. Bununla birlikte, gerek avluda gerekse dörtgen biçimli bu mekanlarda ele geçen bazı büyük boy pithos ve depolama kap parçaları, başta açık avlu olmak üzere, yapıdaki mekanların sadece üretim faaliyetleri için değil, aynı zamanda depolama amacıyla da kullanıldıklarını gösterir ve bu durum bize Lampsakos'daki işliği hatırlatır (Foto. 9).

Üzümlerin preslenmesinde kullanılan mekanizma ya da işliğin hangi çalışma prensibine göre çalıştığını gösteren herhangi bir veriye rastlanılmamış olmasına rağmen, yapının mevcut durumu ve benzer örnekler göz önüne alındığında, bu işliğin de “vida pres prensibi” ile çalışmış olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, işliğin kazıları sırasında sırlı ve sırsız olmak üzere, Bizans dönemine ait çok sayıda seramik ele geçmiştir. Bu seramik buluntular arasında, sayıları bir

²⁹ Arbel / Ad 2014: 36-40.

kaçı geçmeyen ve MS 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Geç Roma C mallarından Hayes form 3 grubuna ait bazı tabak ve kase formundaki kapların ağız parçaları³⁰ en erken tarih verenlerdir. Ayrıca, yakınlarda bulunan benzerlerine göre Orta Bizans dönemine tarihlenen az sayıdaki beyaz hamurlu seramik parçası³¹ ve yine civardaki benzerlerine göre Ganos tipi oldukları anlaşılan³² bazı amfora parçaları da oldukça önemli buluntulardır. Ancak buradaki seramiklerin, ağırlıklı olarak geç dönem sırlı Bizans seramiklerinden oluştuğu görülür³³.

Yapılan değerlendirmeler sonrası bunların bölgede çok sayıda benzerleri tespit edilen ve 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar yaygın olan tek renk sırlı³⁴ seramikler ile birlikte, civardaki benzerleri MS 12. yüzyıl ortalarından 13. yüzyıla kadar tarihlendirilmiş olan sgraffito³⁵ tekniğindeki seramikler ve yine boğaz kıyısındaki çoğu Bizans yerleşiminde ele geçen 13. yüzyıl ve 14. yüzyılın başlarına tarihlenen Zeuxippos I ve II malları³⁶ olarak adlandırılan seramik gruplarına ait oldukları tespit edilmiştir. Tüm bu seramik buluntulara göre Maydos'daki bu yapının MS 13. hatta 14. yüzyıl başlarına kadar kullanıldığı net olarak söylenebilir. Bu tarihten sonra zaten Gelibolu yarım adası tamamen Türk hakimiyeti altına girmiş ve burada artık Bizans yönetimi sona ermiştir.

DEĞERLENİRME VE SONUÇ

Biri Çanakkale boğazının Anadolu kıyısındaki en önemli liman kenti Lampsakos yakınlarda, diğeri ise Gelibolu yarım adası kıyılarında Maydos kentinin yanı başında tespit edilmiş olan bu iki şarap üretim işliği, Bizans döneminde şarap üretim faaliyetlerinin bölge ekonomisi için ne denli önemli bir tarımsal uğraş olduğunu ortaya koyar. Ele geçen buluntular ışığında en geç olarak MS 6. yüzyıl ortaları ya da 7. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılan Lampsakos'daki şarap üretim işliği, aynı zamanda bölge kırsalındaki büyük bir çiftlik yapısının (villa rustica) da varlığına işaret eder. Daha önce bölgede böyle bir yapı tipinin kayıt altına alınmamış olması, boğaz kıyılarındaki yerleşim tipolojisine de ayrı bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Gerek Lampsakos'daki işliğin, gerekse ele geçen buluntular ışığında Bizans'ın bölgedeki hakimiyetinin sonu olan MS 14. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılan Maydos'daki şarap üretim işliğinin, benzerleri ile değerlendirildiklerinde üretim kapasiteleri oldukça yüksek yapılar olduğu anlaşılır. Lampsakos'daki işlik bahsettiğimiz gibi büyük bir çiftlik

yapısına bağlı olarak çalışmıştır. Maydos'daki işlik de benzer şekilde, çiftlik olarak tanımlanabilecek yapılar topluluğunun bir parçası olabilir. Ancak işliğin kısıtlı alanda yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılması ve etrafında şu an için bu tür bir yapılaşmaya ait olabilecek kanıtlara ulaşılamaması böyle bir sonuca varmanın henüz erken olduğunu gösterir.

Bu iki yapı için belki de daha önemlisi, boğaz kıyılarındaki önemli yerleşim yerlerinin hemen yanı başlarında yer almaları ve ticari amaçlar ön planda tutularak üretim yapılan işlikler olduğudur. İşliklerin boyutları ve teknik donanımları göz önüne alındığında, bunların üretim kapasitelerinin hayli denilecek oranda yüksek olduğu ve bu yüksek orandaki üretimin tamamen pazarlandığı söylenebilir. İşliklerin yer seçiminde kıyıya ve özellikle kıyıdaki Pazar merkezlerine olan yakınlığı da göz önüne alındığında, bu iki üretim yerinin tamamen ihtiyaç fazlası ürünün işlenerek pazarlanması amacıyla çalışan yerler olduğu anlaşılır. Boğazda yer alan liman kentlerinin bölge geneli ve kırsalı için birer Pazar merkezi olarak hizmet etmelerinin de bundaki rolü oldukça önemlidir. Üzümlerin ezilerek şarap haline getirilmelerinden sonra belli bir süre depolanmaları ve ardından taşınmaları oldukça zor ve zahmetli bir süreç olduğundan, bu tür işlikler için ana yol üzeri ya da deniz kıyısı bir lokasyonun oldukça değerli olduğu unutulmamalıdır.

Buna göre, boğaz kıyısına yakın civarda ve kırsalda bulunan tarım alanlarından elde edilen üzümler, merkeze ve dolayısıyla limana yakın bu işliklere taşınarak işleniyor ve şarap haline getiriliyorlardı. Sonrasında ise elde edilen ürün rahatça pazarlanabiliyordu. Bu da Çanakkale Boğazındaki kırsal yerleşimler ile kıyıdaki yerleşim yerleri arasındaki sıkı bir ilişkinin varlığına işaret eder.

Bölgenin başkent ile yoğun ticari ilişkileri ve pazarlanmak istenen ürünün deniz yolu ile oldukça kolay bir şekilde başkent Constantinopolis'e gönderiliyor olması yüksek bir olasılıktır. Zira merkezi yönetimin bölge üzerindeki yoğun etkisi, boğazın stratejik önemi dolayısıyla askeri olarak burada inşa edilen bir çok savunma yapısı ile tescillenmiştir³⁷. Gerek boğaz kıyılarına yakın alanlarda sahip olunan özel araziler ve tarım alanları gerekse bu çalışma kapsamında ele aldığımız şarap üretim işliklerinin de kanıtlamış olduğu yoğun tarımsal faaliyetler de göz önüne alındığında, Çanakkale Boğazı kıyılarının sadece stratejik önemi ile değil aynı zamanda burada sürdürülen yoğun tarımsal hareketlilik dolayısıyla da merkezi yönetim için ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

³⁰ Hayes 1972: 329-338. Fig. 67-69.

³¹ Türker 2014: 71, cat. nu. 9-10, 12-13.

³² Türker 2005: 95-98; 2014: 72. cat. nu. 5-6.

³³ Seramiklerin fotoğrafları için bkz. Koçyiğit 2017.

³⁴ Türker 2010a: 16; 2014: cat. nu. 26-31.

³⁵ Türker 2010a: 17; 2014: 73. dipnot: 20.

³⁶ Türker 2010a: 17. Fig.17-18 ve dipnot: 7; 2014: 74.

³⁷ Bölgenin Bizans Dönemi Savunma yapıları ve Askeri mimarlığı üzerine, Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ayşe Ç. Türker tarafından, "Çanakkale Boğazı'nın Bizans Dönemi Askeri Coğrafyası ve Savunma Yapıları" adı altında bir TÜBİTAK projesi yürütülmektedir.

KAYNAKLAR

ANAGNOSTAKIS, I., 2005.

“Byzantine Winemaking: On Treading and Pressing grapes” (in Greek with English summary) = “Περί θλίψεων και εκθλίψεων”, Θλιπτήρια και πιεστήρια. Από τους ληνούς στα προβιομηχανικά τσιπουρομάγγανα, Οἶνον ἱστορῶ IV, Αθήνα: 77-167.

ARBEL, Y. / AD, U., 2014.

“Ganey Tal: Supplying Wine to the Byzantine World” Current World Archaeology 67: 36-40.

ARSLAN, N., 2004.

“Çan ve Lapseki İlçeleri Yüzey Araştırması Ön Raporu“, Araştırma Sonuçları Toplantısı 21-1. Ankara: 119-126.

ARSLAN, N., 2005.

“2003 Yılı Lapseki (Lampsakos) ve Çan İlçeleri Yüzey Araştırması“, Araştırma Sonuçları Toplantısı 22-2. Ankara: 317-324.

ARSLAN, N., 2007.

“Antik Çağda Lampsakos/Lapseki“, Lapseki Sempozyumu: 167-174.

ARSLAN, N., 2009a.

“2007 Yılı Lampsakos/Lapseki, Abydos ve Çan Yüzey Araştırması” Araştırma Sonuçları Toplantısı 26-1. Ankara: 333-344.

ARSLAN, N., 2009b.

“Kuzey Troas Bölgesi Yüzey Araştırmaları: Perkote ve Palaiperkote’nin Yer Belirlenmesine İlişkin Sorunlar“, TÜBA-AR 12: 77-87.

ARSLAN, N. / BAKAN, C., 2012.

“Lampsakos/Lapseki ve Çan 2010 Yılı Yüzey Araştırma Sonuçları“, Araştırma Sonuçları Toplantısı 29-2. Ankara: 453-467.

ARTHUR, P., 2006.

Byzantine and Turkish Hierapolis (Pamukkale). An Archaeological Guide. İstanbul.

AYDINOĞLU, Ü., 2009.

Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları. İstanbul.

AYDINOĞLU, Ü. / ŞENOL, A. K., 2010.

Antikçağ’da Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi. İstanbul.

AYDINOĞLU, Ü. / ALKAÇ, E., 2008.

“Rock Cut Wine Presses in Rough Cilicia”, Olba 16: 277-290.

DARDENİZ, A. / KAYNAŞ, K. / ATEŞ, F., 2001.

“Çanakkale İli Bağcılığının Mevut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri“, Bahçe 30: 25-35.

DİLER, A., 1994.

“Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri 1993”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 12. Ankara: 441-458.

DİLER, A., 1995.

“The Most Common Wine-Press Type Found in the Vicinity of Cilicia and Lycia”, Lykia II: 83-98.

DİLER, A., 2005.

“Karya’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi” Ramazan Özgan Anı Kitabı (Eds. M. Şahin / İ. H. Mert). İstanbul: 79-86.

DİLER, A. / ŞENOL, A. K. / AYDINOĞLU, Ü., 2015.

Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity / Antikçağ’da Doğu Akdeniz’de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi. İzmir.

ELTON, H., 2015.

“Olive Oil and Wine Production in Isauria: Results from the Göksu Archaeological Project in Turkey”, Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity / Antikçağ’da Doğu Akdeniz’de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi (Eds. A. Diler / A. K. Şenol / Ü. Aydınoğlu). İzmir: 41-50.

FRANKEL, R., 1997.

“Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”, Dumbarton Oaks Papers 51: 73-84.

FRANKEL, R., 1999.

Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries. Sheffield Academic Press.

GORNY, R. L., 1996.

“Viticulture and Ancient Anatolia”, The Origins and Ancient History of Wine (Eds. P. E. McGovern, S. J. Fleming ve S. H. Katz). Amsterdam: 133-171.

- GREGORY, T. E., 1991.
“Hellespont”, The Oxford Dictionary of Byzantium. (Ed. A. P. Kazhdan). Oxford University Press: 912-913.
- HAYES, J. W., 1972.
Late Roman Pottery. London.
- HAYES, J. W., 1992.
Excavations at Saraçhane in Istanbul. Volume 2: The Pottery. Washington.
- HIRSCHFELD, Y., 1983.
“Ancient Wine Presses in the Park of Aijalon”, Israel Exploration Journal 33/4: 207-218.
- IVISON, E. A., 2012.
“Excavations at the Lower City Enclosure, 1996-2008”, Amorium Reports 3. The Lower City Enclosure. Find Reports and Technical Studies. (Eds. C.S. Lightfoot / E.A.Iverson). İstanbul: 5-151
- KAZHDAN, A. P., 1991.
“Wine”, The Oxford Dictionary of Byzantium. (Ed. A. P. Kazhdan). Oxford University Press: 2200-2202.
- KOÇYİĞİT, O., 2010.
“Amorium’da Bulunan Yeni Veriler Işığında Bizans Dünyasında Şarap Üretimi”, editörler K. Pektaş et. al. XIII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. Denizli: 393-402.
- KOÇYİĞİT, O. 2017
“Eceabat/Maydos’da Ortaya Çıkarılan Bir Bizans Şarap İşliği / An Unearthed Byzantine Wine Installation in Maydos/Eceabat”, 19. Uluslararası Ortaçağ Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-24 Ekim 2015). Manisa: (baskıda).
- KOÇYİĞİT, O. / ESİRGEMEZ, Ç., 2016
“Lampsacus’da Geç Antik Bir Kırsal Yerleşim ve Şarap Üretim Atölyesi”, Olba 24: 451-477.
- LEFORT, J., 2002.
“The Rural Economy, Seventh –Twelfth Centuries“, editör Angeliki E. Laiou The Economic History of Byzantium. From Seventh through the Fifteenth Century. Vol. 1. Washington: 231-310.
- LEWIT, T., 2012.
“Oil and Wine Press Technology in Its Economic Context: Screw Presses, the Rural Economy and Trade in Late Antiquity”, Antiquité Tardive 20. Mondes ruraux en Orient et en Occident I: 137-149.
- LIGHTFOOT, C. S., 2009.
“Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998 - 2008)” Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia (Eds. T. Vorderstrasse / J. Roodenberg). Pihans 113: 139-153.
- McGOVERN, P. E., 2003.
Ancient Wine, The Search for the Origins of the Viniculture. Princeton University Press: 14-15.
- SAZCI, G., 2013.
“Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2011 Sezonu Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 34-2. Ankara: 45-64.
- TOUBERT, P., 2002.
“Byzantium and the Mediterranean Agrarian Civilization“ The Economic History of Byzantium. From Seventh through the Fifteenth Century vol: 1. (Ed. A E. Laiou). Washington: 377-392.
- TÜRKER, A. Ç., 2006.
“Bizans Döneminde Orta Boğaz Bölgesi ve Madytos”, Çanakkale I. Savaşı ve Tarihi (Ed. İ. G. Yumuşak). İstanbul: 613-625.
- TÜRKER, A. Ç., 2007.
“Gallipoli (Kallipolis) Castle in the Byzantine Period”, The Deltion of the Christian Archaeological Society 28: 55-65.
- TÜRKER, A. Ç., 2008a.
“The Place and Importance of Madytos in Hellespont During the Byzantine Period”, Eceabat Değerleri Sempozyumu (27 Ağustos 2008). Çanakkale: 13-20.
- TÜRKER, A. Ç., 2008b.
“Eceabat’ta Ortaçağ ve Türk Dönemine ait Arkeolojik Veriler”, Eceabat Değerleri Sempozyumu (27 Ağustos 2008). Çanakkale: 31-52.

TÜRKER, A. Ç., 2008c.

“Gelibolu ve Biga Yarımadasında Bizans Dönemi Şehirleri”, Gelibolu Değerleri Sempozyumu (27-28 Ağustos 2008). Çanakkale: 133-140.

TÜRKER, A. Ç., 2008d.

“A Byzantine City in the Middle Section of Hellespont: Koila”, Eceabat Değerleri Sempozyumu (27 Ağustos 2008). Çanakkale: 21-30.

TÜRKER, A. Ç., 2008e.

“Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler”, Çanakkale Tarihi I. (Ed. M. Demir). İstanbul: 515-585.

TÜRKER, A. Ç., 2009.

“Early Christian and Byzantine Archaeology on the Valleys Around Madytos”, Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 3: 51-74.

TÜRKER, A. Ç., 2010a.

“Glazed Byzantine Pottery in Eceabat – Madyos”, XII. Ortaçağ – Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim Çanakkale). İzmir: 15-29.

TÜRKER, A. Ç., 2010b.

“Hellespont in the Twelfth and Thirteenth Centuries”, I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu. İstanbul: 312-323.

TÜRKER, A. Ç., 2010c.

“Bizans Döneminde Çanakkale Boğazı ve Yerleşim Modelleri: Skamander Vadisi”, Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 4: 53-94.

TÜRKER, A. Ç., 2010d.

“Lampsacus in Byzantine Period”, Bizans ve Çevre Kùltürler - Prof. Dr. Yıldız Ötügen’e Armağan. (Eds.S. Doğan / M. Kadiroğlu). Ankara: 359-367.

TÜRKER, A. Ç., 2011.

“Hellespontus’daki Praktius - Bergaz Vadisinden Bizans Taş Eserleri”, Anadolu Kùltürlerinde Süreklilik ve Değişim. Dr. A. Mine Kadiroğlu’na Armağan. Ankara: 553-576.

TÜRKER, A. Ç., 2012.

“Archaeological Survey of Early Christian and Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2010

Research”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 29. Ankara: 401-428.

TÜRKER, A. Ç., 2013.

“Byzantine Pottery From Dardanos And Kepez in The Hellespontus”, The Deltion of the Christian Archaeological Society 33: 1-15.

TÜRKER, A. Ç., 2014a.

“A Byzantine Settlement in Kalabaklı Valley in the Hellespontus: Kepez”, Höyük 5: 69-82.

TÜRKER, A. Ç., 2014b.

“The Byzantine Castle in Akbaş on Thracian Chersonessos”, Turkish Studies 9: 1-11.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
 INTRODUCTION
 CULTURAL STAGES
 North-Central Anatolia
 İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
 Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
 ALKIM, U.B. 1979.
 “İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
 HAMSHERE, J.D. 1987.
 “Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
 HAZENBOS, J. 2003.
 The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
 Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the ‘Title’ and the second line as the ‘Sub-Title.’ Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleeearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

